

રણુશરી રમણીઓની રણુપ્રિયતા, અદ્વિત વીરતા અને એકાગ્ર ધર્મ-
પરાયણતાથી ભરેલી, બયાનક યુદ્ધ-વિગ્રહો અને પ્રચંડ પરાક્રમને પૂર્ણ
પણે દર્શાવનારી, આત્મભોગ અને સ્વદેશ પ્રેમનો સંપૂર્ણ સાક્ષાત્કાર
કરાવનારી, ભીષણ ભેદભરમોથી ભરેલી આદર્શ, અનુપમ, ઉત્તમ અને
અગ્રમણ્ય નવીન ઐતિહાસિક નવલકથા !

રાજ દેવીદાસ

અથવા

રમાણીની રણભૂમિ

લખનાર:—અંબકલાલ જીવરાજ બેરી

લક્ષ્મણગુર સંસારની માયામાં લુપ્ત થઇને મનુષ્ય કેવા કેવાં
કુર્મો કરે છે. જાતિ, ધર્મ, નીતિ અને કુળનું સન્માન ગુમાવીને
પરધર્મમાં પ્રવેશ કરી પોતાની જાતિનો વિશ્વંસ કરવામાં કેવી કાંરમી
કુટિલતા દર્શાવે છે. જગત જે નારીજાતિને અગળા કહીને બોલાવે
છે, તે અગળા રણમાં મદોન્મત્ત થઈ શત્રુઓનો સંહાર કરવામાં કેવી
દક્ષતા દેખાડે છે, રણુશૂરા રણપૂતો રણભૂમિમાં ઝંપલાવી કેવી રીતે
કેસરીયાં કરી તૂટી પડે છે, પાપીઓના પાપનું કેવું ભીષણ પરિણામ
આવે છે. અમીનાની દુર્દાન્ત દુષ્ટતા, ઈર્માઈલની ક્રૂરતા, ધર્મબ્રજતા.
ક્ષત્રિયો અને પદાણોની પ્રચંડ જાદવાચરણી, મારામારી અને હૃદયદ્રાવક
ખૂનરેણુ, સુદતાનની બયાનક દુષ્ટતા, હિમાનો અપૂર્વ આત્મત્યાગ, ન-
રાંધમ નવાખની નાલાયકી, હિન્દુઓનાં મંદિરોને તોડનાર દુષ્ટ દાનવોનાં
કુકૃત્યો, દેવતા અને દાનવોનો ભીષણ રણસંગ્રામ, દેવી અને દાનવીની
બયાનક સમતોલના, ગુપ્ત ભેદ ભરમો, બચંકર ભામિનીનાં બચંકર કાર
સ્થાનો, સતીસાધ્વીની શૂરવીરતા અને બહાદુર ગહારવટીઓની બહાદુરી-
વાળા પ્રસંગોથી આ વાર્તાનું પાનેપાનું ભરેલું છે. મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦.

લખો:—મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે, ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૅપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૮૬૪

વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ સંતલપ્ત શતતાન-૩

વિષય ૬- :૩

સંતત્ત શયતાન

અથવા

કામાંધનાં કાળાંકામ.

તૃતીય વિભાગ

લેખક

ચંબકલાલ જીવરાજ જોશી

માળીલા (અમરેલી-કાઠિયાવાડ)

પ્રકાશક

મહાદેવ રામચંદ્ર ભાગુળે

બુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર

ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ

—:૦:—

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખવામાં આવ્યા છે.)

વિક્રમાબ્દ ૧૯૭૫

પ્રથમાવૃત્તિ.

ખ્રિસ્તાબ્દ ૧૯૧૮

પ્રત ૧૦૦૦.

અમદાવાદમાં ખમાસાની ગેટ પાસે આવેલા ધી નટવર પ્રિન્ટિંગ
પ્રેસમાં ભોગીલાલ નારણલાલ બોડીવાલાએ છાપ્યું.

મૂલ્ય ૧-૧૨-૦

ગુજરાતી કૅપીસાઈટ-મંત્રાસ્તાવના

અસીમ કરુણામય વિશ્વસંચાલક વિશ્વવિદ્યાલયની અપાર કરુણાથી હું આ પુસ્તકના ત્રીજા ભાગને આજે વાંચકબંધુઓની સેવામાં સાદર કરવાને સક્તિવાન થઈ શક્યો છું.

આ વિભાગનો ઘણો ભાગ સર્વથા સ્વતંત્ર જ લખવામાં આવ્યો છે અને એમાં પ્રણયનું પરિણામ, મહત્વાકાંક્ષાનાં વિવિધ સ્વરૂપો, આદિ સર્વ વિષયોને દર્શાવવાનો યથાસાધ્ય ચત્ન કર્યો છે. એ ચત્નમાં હું કયાં સુધી ણીભૂત થયો છું. એની તુલનાનું કાર્ય વાંચકબંધુઓનું જ છે.

હવે મહીના ચોથા ભાગમાં આ નવલકથાની નાયિકા મનોહરાની અદ્ભુત આત્મકથા પ્રકટ કરવામાં આવશે અને એ પણ બીજા ભાગોની જેઠે ધણીજ રસદાયક થઈ પડશે; અલ્પ સમયમાં જ એ વિભાગ પણ હૃદયરંગી વાંચકોની સેવામાં સમર્પણ કરી શકાશે. અસ્તુ. લેખક.

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
પ્રકરણ ૧	હું	૧
પ્રકરણ ૨	જી.	૧૩
પ્રકરણ ૩	જી.	૩૩
પ્રકરણ ૪	ધું	૫૪
પ્રકરણ ૫	મું	૬૮
પ્રકરણ ૬	હું	૮૫
પ્રકરણ ૭	હું	૧૨૨
પ્રકરણ ૮	મું	૧૪૨
પ્રકરણ ૯	મું	૧૫૪
પ્રકરણ ૧૦	હું	૧૭૧
પ્રકરણ ૧૧	મું	૧૮૭
પ્રકરણ ૧૨	હું	૨૦૯
પ્રકરણ ૧૩	મું	૨૨૬
પ્રકરણ ૧૪	મું	૨૪૬
પ્રકરણ ૧૫	હું	૨૫૯
પ્રકરણ ૧૬	મું	૨૭૫

ॐ तत्सत् परमात्मने नमः

संतप्त शयत्तांन

अथवा

कामांधनां काणांकाभ

भाग त्रीजे

प्रकरण १ लुं

प्रलयनी पराकाष्ठा

जगत्से है तुझसे सितभगर आंख लगी दुःख
जो कहांसकी निगरमें है दिलवर लगी दुःख
जगत्से दुःख है मुझको तेरा धिक् भावरु,
जो कहांसी निगर है कड़े अंदर लगी दुःख।

जती नहीं यह जन आती है मुझको कल,
ऐसी यह नौक है मेरे दीहपर लगी दुःख;
वे लोग किस कहर है तेरी तेग तेजर,
पोशीदागर करे कोध बालत यह क्या मजाल।

જે દિવસે મણિલાલને ત્યાં મિજલસ એકઠી થઈ હતી અને જે મિજલસમાં સરદાર મોનાહાતિનો પ્રાણહારક પત્ર આવ્યો હતો, તેને બીજો દિવસે બપોરે મણિલાલ માણેકલાલને ત્યાં આવીને હાજર થયો. તે અત્યારે દસ્યુ સરદાર મોનાહાતિના ઠરાવેલા ડાકિની ઘાટપર જવા માટે તૈયાર થઈને આવ્યો હતો. તેની ઈચ્છા, જતી વેળાયે એકબાર પોતાની પ્રિયતમા, હૃદયની રાણી અને જીવનની જ્યોતિ ઈન્દુમતિને મળવાની હતી. તેણે પોતાના મનમાં જ વિચાર્યું કે, “ જો કદાચ એ શયતાન સરદારના સપાટામાંથી પાછું ન ફરાય, તો પછી મારા મનની વાત મનમાં જ રહી જાય તેમ છે, માટે છેવટની વેળાયે મારે મારી પ્રિયાનાં દિદાર તો અદસ્ય કરવાં જ જોઈએ. પ્રિયાની સાથે બેસીને જિન્દગીના અંતિમ સમયની અંતિમ આશા અવસ્ય વ્યક્ત કરવી જોઈએ. કારણ કે જો માફ મન પ્રિયામાં જ આસક્ત રહી જશે તો મને સ્વર્ગમાં પણ શાન્તિ મળી શકશે નહિ. પ્રિયા વિના મને લેશ માત્ર પણ ચેન પડશે નહિ.

“ પ્રિયાના પ્રેમની સાથે જિગર માફ મળેલું છે,
 પ્રિયા છે સાર જીવનનો પ્રિયામાં સદુ મળેલું છે;
 પ્રિયા છે પુષ્પ પ્રીતિનું, પ્રિયા છે મોક્ષનું બાફ,
 પ્રિયામાં પ્રેમ છે મારો, પ્રિયાને હું પ્રભુ ધાફ;
 પ્રિયા મારી સુધા ધારા, પ્રિયા છે બાગનું બુલબુલ,
 પ્રિયાના પ્રેમને ઠાળે, ધર્યું આ મેં જીવન માફ. ”

આ પ્રમાણે વિચાર કરી ઘરમાં દાખલ થતાંની સાથે જ તેણે બેયું કે, સરળતાની મૂર્તિમતી પ્રતિમા ઈન્દુમતિ હથેલીપર ગાલ મૂકી પોતાના ઓરડામાં બેઠી બેઠી કાંઈક ચિંતા કરી રહી હતી. તે ઓરડામાં બીજું કોઈ નથી, એમ ધારીને મણિલાલ તે ઓરડામાં દાખલ

થયો; પરંતુ ચિંતાના સાગરમાં ડૂબેલી તથા પ્રિયતમની શુભકામનાના વિચારમાં ગુંથાયલી ઇન્દુમતિ મણિલાલના આવવાની ખબર જાણી શકી નહિ. મણિલાલે ઇન્દુમતિની એવી અસોસકારક હાલત જોઈને સહજ દિલગીરીની સાથે કહ્યું કે:—“ ઇન્દુ ! બહાલી ઇન્દુ ! આજે તું આમ ચિંતામાં કેમ પડી ગઈ છે ? અત્યારે આ એકાંતમાં બેસીને શા વિચારો કરી રહી છે ? ”

ઇન્દુમતિએ પાછું વાળી જોઈને એકદમ રડવા માંડ્યું. તેણે કહ્યું:—“ હું ધારતી હતી કે, તમે મને મળ્યા વિના જ ખારોખાર લૂટારાને મળવા માટે ચાલ્યા ગયા હશો, એનો જ વિચાર કરી રહી હતી. જો તમે એમને એમ ચાલ્યા ગયા હોત તો, મારા મનની શી દશા થાત, એ હું તમને શબ્દો દ્વારા કોઈપણ રીતે કહી શકું તેમ નથી. ”

મણિલાલની બંને આંખોમાં આંસુ ઉભરાઈ આવ્યાં, તેણે રૂંધા-યલા કંઈથી કહ્યું કે:—“ જો હું એ પિશાચના પંજમાંથી બચી શકીશ, તો અવશ્ય તારી પાસે આવીશ, ઇન્દુ ! ઇન્દુ ! હું કોઈને ચાહતાં શિખ્યો નથી, મુખનાં મીઠાં વચનો બોલી પ્રિયને રીઝવતાં પણ મને આવડતું નથી. મને સુંદરજીની પેઠે વેદ—વેદાંતનાં લાંબાં લાંબાં વ્યાખ્યાનો આવડતાં નથી, આ સર્વ વિષયોનો વિચાર કરીને તું મને વિસરીશ નહિ. જો પરમાત્માની કૃપાથી હું જીવતો પાછો આવીશ તો એાછામાં એાછો એકવાર પણ તને મળી જઈશ. ”

ઇન્દુમતિએ કહ્યું કે:—“ હું આ વિશાળ વિશ્વમાં વ્યાપી રહેલા નિશ્ચંબરની પાસે નમ્ર પ્રાર્થના કરીને કહું છું કે, મારા મણિલાલ પાછા ફરવાના પૂર્વેક મારી પાસે આવી પહોંચે. અને આવ્યા પછી મારી સાથે પહેલાંના જેવો પ્રેમમય વ્યવહાર ચલાવે. ”

આ સમયે વિદેશી યુવક સુંદરજી ત્યાં આવી પહોંચ્યો. નાયક નાયિકનો વિવાદમય વિદાયગીરીને દેખાવ. જોઈને સુચતુર સુંદરજી જાણી ગયો કે, ‘ ઇન્દુમતિને મેળવવાની તેના હૃદયમાં જે આશા સમાયેલી છે, તે આશા સત્ય નથી, પણ કેવળ એક પ્રકારની દુરાશા જ છે. ’ આ પ્રમાણે ઘણીવાર સૂધી વિચાર કર્યા પછી તેણે પોતાના હૃદયમાં છવાયેલી ચિંતાને દૂર કરી મુખપર મૃદુ હાસ્યની રેખા લાવી ઘણા જ મીઠા અને મોહક અવાજથી કહ્યું કે:—“ ભાઈ મણિલાલ ! તમારા પિતાપર આકૃત આવગનો વખત છેક નજીકમાં આવી લાગ્યો છે, તેમ છતાં પણ તમે આ રમણીની અશ્રુ-સુધાને માટે આ પ્રમાણે નકામે વખત ગાળી રહ્યા છો, એ કોઈપણ રીતે ઉચિત નથી. જેમ જાને તેમ તમે તમારા કામને જલ્દી પૂરું કરી નાખો. અત્યારે તમારા મોતનાં નગારાં ગગડી રહ્યાં છે, કાળનો પયગામ પણ આવી પહોંચ્યો છે, માટે જેમ જાને તેમ એને અટકાવવાનો ઇલાજ કરો. જે સરદાર મોનાહાતિની દરાવેલી જગાએ તમે વેળાસર નહિ પહોંચ્યો, તો પછી તમારા પિતાને શી સજા ભોગવવી પડશે, એ તમે જાણો છો ખરા કે ? તે કૂર રાક્ષસ તમારા પિતાનો તો શું પણ તમારા આખા પરિવારનો જડમૂળથી નાશ કર્યા વિના રહેશે નહિ. માટે હવે એક ક્ષણનો પણ વિલંબ ન કરો. કર્તવ્ય બજાવતી વેળાએ પ્રમદાના પ્રેમપાશમાં ફસાવાથી કેવું વિપરીત પરિણામ આવે છે ? પૃથ્વીરાજ જેવા મહા શૂરવીર નરની સંયુક્તા જેવી સુંદરીના સ્નેહમાં સંપડાવવાથી કેવી દુર્ગતિ થઈ હતી ! આ બધી વાતોને કેમ વિસરી જાઓ છો ? આ સમય પ્રિયાની ગોદમાં બેસી આંખમાંથી આંસુ વહેવડાવવો નથી. ”

“ નથી આ વખત સૂવાનો સમય ચાલ્યો જતો માનો,

પ્રિયાની ગોદમાં બેસી નહીં ગાઓ પ્રણય-ગાનો;

મૂકીદો મોહને માયા તમારા કામને ધારો,
 હન્દુભિ મોતનાં વાગે તથાપિ શોખ કાં ધારો ?
 બની ઘેલા તમે આજે પ્રલાપો પ્રેમના કરતા;
 મરણ-પયગામ છે આવ્યો, છતાં ના કાં તમે ડરતા ?”

મણિલાલ ! તમારા શિરપર આક્રમણ આસ્માન તૂટી પડ્યું છે, તમારા પરિવારના પતનનો પયગામ આવ્યો છે, તમારી મિલકતને અરબાદ થવાનો સમય નજીકમાં આવી લાગ્યો છે, છતાં પણ તમે અત્યારે પ્રેમિકાના પાલવ દ્વારા આંખનાં આંસૂ લૂછાવી રહ્યા છો. હૃદયને કંપાવનાર પ્રલાપો કરી એક અખળાના અંતરપર આઘાત કરી રહ્યા છો, તો તમને જરા પણ શર્મ નથી આવતી ! ઉઠો ! તમારી મોહનિદ્રાને ત્યાગી દો, કર્તવ્યના સૂત્રને કરમાં ધારણ કરી લો. પ્રિયાના પ્રેમને બદલે કર્તવ્યના મહામંત્રને હૃદયમાં જમાવી દો. પ્રેમના પ્રલાપો કરવાનો સમય પાછળથી પણ મળી રહેશે.”

સુંદરજીનાં આ વાક્યોથી મણિલાલનાં હાડેહાડ વિધાઈ ગયાં. તે બિચારાએ શર્મના માર્યા એક શબ્દ પણ ઉચ્ચાર્યો નહિ. તેના મુખપર લજ્જાની તથા ઉદાસિનતાની ધોર છાયા છવાઈ ગઈ, તથા વૃક્ષની આશ્રિત લતાને વિખૂટી કરીને પવનનો ઝપાટો તેને જેવી રીતે એકદમ દૂર ફેંકી દે છે, તેવી રીતે મણિલાલે પણ પોતાની પરમ પ્રેમિકા હૃદયે શ્વરી અંબાલિકાને પડતી મૂકીને ત્યાંથી તરતજ પ્રસ્થાન કર્યું. જતી વેળાએ તે ત્રણ ચારવાર અતિ ઉદાસ અને અતિ કરુણ દૃષ્ટિથી ઇન્દુ-મતિના મુખ તરફ જોઈને ચાલ્યો ગયો. ઇન્દુમતિની મોટી મોટી આ-ખોમાંથી દડ દડ આંસૂની અવિરલ ધારાઓ વહેવામાંડી તે બિચારી પણ પોતાના પ્રિયતમના તરફ એકાટસે જોઈ રહી.

એ જોઈને સુંદરજીએ ઇન્દુમતિને સંબોધીને કહ્યું કે:—“ ઇન્દુ-

મતિ ! શું તું મણિલાલને બહુ જ ચાહે છે ? તારું દિલ તેના માટે આટલું બધું દીવાનું બની ગયું છે ? તું રડે છે શામાટે ?”

મન્દુમતિએ સાલ્લાના છેડાથી અંસૂ લૂછીને જવાબ આપ્યો કે:—“ મારું મન મણિલાલને આટલો બધો શા કારણથી ચાહે છે, એ હું પોતે પણ કદાપિ જાણી શકી નથી. મણિલાલમાં કોણ જાણે શા જાદુ સમાયો છે કે, તે મારા મનને એકદમ પોતાના તરફ ખેંચી લે છે. તેનામાં કોણ જાણે કેવી અત્રભેલી શક્તિ સમાણી છે કે, તેને જોતાંની સાથે જ આ દિલકું દીવાનું બની જાય છે. તેનામાં કોણ જાણે શા ગુણો સમાયલા છે કે, તેને મારો શિરતાજ બનાવવા માટે મારું જિગર વ્યાકુળ વ્યાકુળ થઈ જાય છે. હું ધારું છું કે, મણિલાલને મેળાવ્યા સિવાય અથવા તેના દિદાર દેખ્યા વિના મારા આ દર્દી દિલને જરા પણ ચેન પડશે નહિ.

“ થયો તે સાર જીવનનો લીધું છે ચિત્તકું ચોરી;
બનાવી છે મને ઘેલી બતાવીને સૂરત ગોરી;
દિદારે દર્દ કરાવીને મને તેણે રસાવી છે;
નભાવી તેન-નખરાંથી અજબ આશા બતાવી છે;
થયો છે ચન્દ્ર તેને હું બની છું ચાતકી પ્યાસી;
પીવાડી નીર પ્રીતિતું મને પ્યારી બનાવી છે. ”

આ સાંભળી સુંદરજીના મનમાં નિરાશાનો ઉદ્ભવ ઉછળી આવ્યો. તેણે અભયખીથી પૂછ્યું:—“ સુંદરીશિરોમણિ, મન્દુ ! ત્યારે શું તું મને નથી ચાહતી? તારા હૃદયપરના મારા અધિકારને તે મણિલાલના હાથમાં સોંપી દીધો છે ? મારા સ્નેહસાગરને સૂકાવીને તું મણિલાલના બાગ્યપર અનુકૂળ થઈ છે ? મને નિરાશાની નદીમાં નાખી તું મણિલાલની આશાની નૌકા બની બેઠી છે ! મારા બાગ્યાકાશમાં અધિકારની

છાયા છવડાવી મણિલાલના ભાગ્યકાશને ઉજ્જવલ કરવા માટે તત્પર થઈ છે ? કહે, કહે ! તારા હૃદયનો જે ભાવ હોય તે, મને કહી દે. મારી પાસે કાંઈ પણ સંકાય રાખ્યા વિના સભ્ય હોય તે કહી દે. ”

ઈન્દુમતિએ જવાબ આપ્યો:—“ સુંદરજી ! આમ વ્યાકુલ કેમ બની જાઓ છો ! હું તમને મારા ભાઈની પેઠે હમેશને માટે આહવા કરીશ; તમારાપર જિન્દગી સૂધી મારો પવિત્ર સ્નેહ રાખ્યા કરીશ કે જેથી આખી દુનિયા આપણુ બન્નેને સગાં ભાઈ—બહેન ધારીને સદાને માટે આપણી પ્રથંસા કરશે. તમે મારા સહોદર ભાઈ થશો અને હું તમારી દીન ભગિની થઈને તમને હમેશાં આશીર્વાદ આપીશ. આપણને બન્નેને જોઈને જગત એમ જ જાણુશે કે, આપણે એક એક જ માતાના પેટથી જન્મ્યાં છીએ. આજથી તમે પણ મને તમારી બહેન જાણી લેજો અને એક ભાઈએ ભગિનીપર જેવો પવિત્ર સ્નેહ રાખવો જોઈએ તેવો સ્નેહ દર્શાવવાની કૃપા કરશો. ”

વિકારી ભાવના ટાળી ભગિની આજથી ગણજો,
મલિન માયા અને મમતા બધીએ આજથી હણજો;
કદાપિ કામના નહિ કામની અંતર વિશે ધરજો;
ભગિની દીન જાણુને સદા શુદ્ધ સ્નેહ આચરજો;
બધાંયે પ્રેમનાં સ્વપ્નો દષ્ટ ત્યાગી સન્નીતિ સ્મરજો;
ધરીને મર્મ બ્રાતાનો ભગિનીનાં દુઃખો હરજો. ”

સુંદરજી આથી ઘણો જ દુઃખી થયો. તેણે પોતાના મનમાં જ કહ્યું કે:—“ હું આ શું ? અમૃતની વેલીમાં હળાહળનો સંચાર ! શીતળતાના સદનમાં પ્રચંડ પાવકનો આવાસ ! જે મારા પ્રેમને માટે મરી મટતી હતી, તેના હૃદયમાં આજે મણિલાલની મોહની કેમ લાગી હશે ? મારી મોહક મૂર્તિને વિસરીને મણિલાલ જેવા એક કરુણ પુરુષ

પર તે શા કારણથી મોહાંધ થઈ હશે. જસ આજે મારી આશાનું અવસાન થયું છે:—

“ અવની થઈ અકચૂર ને અંધાર વ્યાપ્યો આભમાં;
ભોતુ થયો નિસ્તેજ ને વાયુ ગયો છે ગાભમાં;
સરિતા અને સિન્ધુતણું જળ આજ છે બહુ કંપતું;
હૈયું ચઢ્યું તૂફાનમાં નહિ ક્યાંય છે તે જંપતું;
વિશ્વગ્રાસક કોપ છે મમ મસ્તકે આવી પડ્યો;
વિકરાળ ભાવ નિરાશ ક્યાંથી હાય છે આવી ચડ્યો ! ”

આ પ્રમાણે ઘણી ચિંતા કર્યા પછી તે સહજ સ્ત્રીડાવાનો ભાવ દર્શાવીને તરત જ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. પરંતુ જતી વેળાએ તેના ભવ્યાં ચઢી આવ્યાં અને મુખપર એક પ્રકારના વ્યંગનું હાસ્ય જાગ્રી આવ્યું. ઇન્દુમતિ તેના તે ભાવને જોઈ સકી નહિ.

સુંદરજીના ચાલ્યા જવા પછી ઇન્દુમતિ પોતાના ઓરડાનાં દ્વાર પર સાંકળ વાસીને એક ણિછાનાપર આવી સૂઈ ગઈ અને સૂતી સૂતી રડવા લાગી. તેણે પોતાના મનમાં જ વિચાર્યું કે:—“ હાય ! માંડે મન આજે આમ વિદ્યવળ કેમ બની ગયું છે ? મણિલાલના સંગ્રંધમાં મને આટલી બધી ચિંતા કેમ થવા માંડી છે ? શું મારા મણિનું દુષ્ટ દાનવ મોનાહાતિ હરણુ તો નહિ કરે ? તેના જીવનને ધરત્ના ધામ-પરથી નાખૂદ તો નહિ કરે ? કાંઈ પણ સમજી શકાતું નથી. શું એ મોનાહાતિના દિલમાં દયા નહિ આવે ? ના-ના-નહિ જ આવે. દયા અને તે દાનવના હૃદયમાં ? જો તેના દિલમાં દયા વસતી હોત તો તે કદાપિ આત્મા કાળાં કામ કરવાને તૈયાર થાત જ નહિ. હજારો માણુસોનું લોહી રેડત જ નહિ. ત્યારે શું એ જુદ્ધી શયતાન મારા મણિલાલની

મર્દન પર પણ પોતાની કાતિલ તસ્વાર ચલાવશે ? તેના જીવનની જ્યોતિને અત્યાચારના પવનથી હોલવી નાખશે ? ”

ઇન્દુમતિ આ પ્રમાણે અનેક ચિંતાઓ કરવા લાગી. તેણે સુંદર જીને જે કાંઈ કહ્યું હતું, તે બરાબર જ હતું, તે મણિલાલને આટલો બધો ચાહે છે, એની એને પોતાને પણ આ પહેલાં કશી ખબર નહોતી. તેના મનમાં સુંદર જી અને મણિલાલ ઉભય સમાન જ હતા. પણ આજે તેના મનનો તે ભાવ કોણ જાણે શા કારણથી બદલાઈ ગયો હતો કે, તેણે મણિલાલને પોતાનો પ્રિયતમ કરવાનો તથા સુંદર જીને બ્રાતા હોવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરી લીધો.

ઇન્દુમતિએ આમ કરવામાં સાઈ કે બુરૂં કાર્ય ક્યું હતું, એટલે અમારાથી કહી શકાતું નથી, પણ તેમ છતાં પણ અમે એટલું તો અવશ્ય કહી શકીએ છીએ કે;—“ એક જણને ચાહતાં ચાહતાં, તેનું વજન જાણી શકાતું નથી. કોઈ પણ કારણ ઉપસ્થિત થવાથી, તેના દર્શન ન થવા છતાં તે પ્રેમીની છબિ આંખો આગળ આવીને આપો-આપ ઉભી રહે છે. આવા વખતમાં જે કોઈ વ્યક્તિ એકી સાથે બે વ્યક્તિઓને ચાહતી હોય તો, તે વ્યક્તિનો બેમાંની કયી વ્યક્તિપદ્ધતિ ખરો પ્રેમ છે, એ સ્પષ્ટ સમજાઈ આવે છે.

મણિલાલ જે રાત્રે ડાકિની ઘાટપર લૂટારા મોનાહાતિને મળવા માટે ગયો તે રાત્રે ત્યાંથી પાછો પોતાને ઘેર આવ્યો નહિ. ત્યાર પછી બીજો દિવસ પણ વીતી ગયો. આ જોઈને તેના પિતાના મનમાં અત્યંત ચિંતા થવા લાગી. ઇન્દુમતિ પણ વારંવાર માણસોપર માણસો મોકલીને મણિલાલના આવવાની ખબર પૂછાવવા લાગી; પરંતુ જેટલાં માણસો જતાં હતાં, તેમાંનો એક પણ માણસ પાછો આવીને તેને કશા પણ સમાચાર પહોંચાડી શકતો નહોતો, કે મણિલાલ હજી

સૂધી તેને ઘેર આગ્યો છે કે નહિ. છેવટે તે દિવસ પણ ચાલ્યો ગયો, આવી રીતે ધીમે ધીમે એક અઢવાડિયું વીતી ગયું, તેમ છતાં પણ મણિલાલના કશા પણ સમાચાર જ મળી શક્યા નહિ.

ત્યારે એક દિવસ ઈન્દુમતિને એકલી જોઈને સુંદરજીએ કહ્યું કે:-
 “હું ધારું છું કે, મણિલાલ હવે જીવતો નહિ હોય, કદાચિત્ લૂટારા-ઓએ તેને મારી નાખ્યો હશે. જો તેમજ હોય તો પછી તને મારી સાથે તારા લગ્ન કરવામાં શી અડચણ છે? હું તારો સ્વામી થાઉં અને તું મારી સ્ત્રી થાય, તો આપણો ગૃહસંસાર કેવો સુખી થાય એનો વિચાર તારા મનમાં આવે છે ખરો કે? મને તો સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે, મણિલાલ હવે આ દુનિયા છોડીને ચાલ્યો ગયો છે, તેને વિચારાને મનુષ્યના આકારમાં રહેલા—નરરાક્ષસોએ મારી નાખ્યો છે. અરેરે! મનુષ્યની જિન્દગીનો પણ શો ભરોસો છે! પાણીના પરપોટા જેવી આ જિન્દગી ક્યારે ચાલી જશે, એ કોનાથી કહી શકાય તેમ છે.”

ઈન્દુમતિ મણિલાલનું નામ લઈને ઊંચા અવાજે રડી પડી. ઘૂણી વાર સૂધી રડ્યા પછી તેણે કહ્યું કે:-“ભાઈ! હું અત્યારે મારા હૃદયમાં તેઓ જ્યારે મારી પાસેથી વિદાય થયા, તે વખતની વિષાદવાળી મૂર્તિને સાફ સાફ જોઈ રહી છું. હવે હું તેને કદાપિ ભૂલી શકીશ નહિ. જો મણિલાલ મરી ગયો હશે, તો હું પણ વિધવા થઈ છું. હિન્દુની કન્યાનાં બે વાર લગ્ન થતાં નથી. મને હવે તમે રડવા દો, મારી આંખોનાં આંસુ વહેવડાવી મારા હૃદયના ભારને હળવો કરવા દો. હવેથી હું કદાપિ બીજા કોઈ પણ પુરુષનું પાણિ ગ્રહણ કરીશ નહિ અને તમે પણ મને પ્રણયની વાતો કહી સંભળાવશો નહિ. મારો પ્રણય ગયો છે, મારા અંતરનો આરામ પણ ચાલ્યો ગયો છે.”

સુંદરજીએ નિરાશ સ્વરથી કહ્યું;—“ ઇન્દુ ! હું આવતી કાલે પ્રભાતમાં જ મારા દેશભણી ચાલ્યો જઈશ. હવે એક ઘડી પણ અહીં રોકાઈશ નહિ, ”

“ અમારા આવા આકૃતના વખતે હું અહીંથી તમેને એક ડગલું પણ આગળ ભરવા દઈશ નહિ. ભાઈ, મને આશા છે કે તમે તમારી આ દીન ભગિનીને રડતી મૂકીને અહીંથી ચાલ્યા જવાનું સાહસ નહિ જ કરો. તમારી મદદથી જ હું મારી આંખોના તારા મણિલાલને મેળવી શકીશ. કૃપા કરી જ્યાં સૂધી મણિલાલનો કાંઈ પણ પત્તો ન મળે, ત્યાં સૂધી તમે અહીં જ રોકાઈ જાઓ. ” ઇન્દુમતિએ આંખમાં આંસૂ લાવીને કહ્યું.

આ સાંભળીને સુંદરજીએ કહ્યું કે:—“ તમારે ત્યાં હું આજ દિવસ સૂધી ધણા જ સુખથી રહ્યો હતો, પણ જે આશાથી હું રહ્યો હતો, તે આશા નષ્ટ થઈ છે, એટલે હવે મારાથી અહીં એક ક્ષણ પણ રોકાઈ શકાય તેમ નથી. તું પોતેજ તારા મનને ઇન્સાફ આપીને વિચારી જો કે, હું હવે અહીં કંઈ આશાથી રહું વા? માફ સર્વસ્વ ખોધને તારી આશાથી હું અહીં વસતો હતો, પણ હવે જિન્દગીભરને માટે એ આશાથી વંચિત થયો છું; માટે હવે આ ક્ષણેજ હું દેશમાં જવા ઇચ્છું છું. ”

ઇન્દુમતિથી કાંઈ પણ ખોલી શકાયું નહિ. તેમ છતાં પણ તે, તે યુવકના જવાની વાત સાંભળીને ધણી જ દિલગીર થઈ, તથા તેને વારંવાર કહેવા લાગી કે;—“ તમારા જવાથી મને જરા પણ ચેન પડશે નહિ, માટે કૃપા કરી તમે અહીં રહી જાઓ. ”

યથાસમયે સુંદરજીએ માણેકલાલ પાસેથી વિદાય થવાની પ્રાર્થના કરી. તેણે પણ તેને પોતાને ઘેર રહેવાનો ધણો ધણો આગ્રહ કર્યો,

પરંતુ તેણે તો પોતાના જવાના આગ્રહને જારી રાખ્યો અને જેમ અને તેમ જલ્દી જવાની ઇચ્છા પ્રકટ કરી. તે તેને બીજે દિવસે ભૂપણાનગરીનો પરિત્યાગ કરીને ચાલ્યો ગયો. તે ક્યાં ચાલ્યો ગયો, તેનો કોઈને પણ કશોય પત્તોજ મળ્યો નહિ; કારણ કે તે સવારમાં વહેલો ઉઠીને કોઈને પણ કહ્યા કારવ્યા વિના જ એકદમ ચાલી નીકળ્યો હતો.

આ તરફ પુત્રની આવી વિષમ સ્થિતિ જોઈને વૃદ્ધ મોહનલાલ કોઈ પણ રીતે સ્થિર રહી શક્યો નહિ. પુત્રના શોકની ચિંતામાં ને ચિંતામાં જ તેના શરીરમાં ધણો જ તાવ ઉભરાઈ આવ્યો. તાવ જો કે સાધારણ હતો, તો પણ મોહનલાલ તંદુરસ્ત થયો નહિ. ધીમે ધીમે તેના શરીરમાં વિકાર વ્યાપ્ત થવા લાગ્યો. છેવટે બાવીસમા દિવસે સાંજે તે વૃદ્ધ પુરુષનો દેહ હરિનામ સાંભળતો સાંભળતો આ અવનીમાંથી ચાલ્યો ગયો. તેની કાયાતું ખોળીયું આ ક્ષણભંગુર પૃથ્વીપર પડી રહ્યું અને પ્રાણવાયુ વિલીન થયો.

મોહનલાલનો ગૃહસંસાર એકાએક શોકના હાહાકારથી પૂર્ણ થઈ ગયો. સુખ અને સ્વતંત્રતાના શિખરપર વિરાજતું એક કુટુંબ એકદમ નિરાધાર બની ગયું, એક આદર્શ સંસાર પ્રચંડ મરુભૂમિ જેવો બની ગયો.

ઈન્દુરતિ આ અંકરમાતથી ધણી જ દુઃખી થઈ. કેવળ અંખા લિટાની ધીરજ તથા આશ્વાસનાં વચનો સાંભળીને તે સહજ સ્થિર રહી શકતી હતી.

પ્રકરણ ૨ નું

અખળાઓનું અદ્ભુત સાહસ

જહાં તક હદે ઇન્સાનીકી દાનિશકા ગુજરા હૈ;
 જહાં તક ઇપૂતેદા ઐર ઇનતેહાને જોર મારા હૈ;
 ફલકસે હમ મંગા સકતે હૈ નકલેં ઉસ અદાલતકી;
 લગા સકતે હૈં સખ મોહરેં બિલાખટકે સદાકતકી.

રોજે રૌશનપર સ્થાહી છાયી હૈ રાખ ખૂનકી;
 હૈં પરા બાંધે રહાયી દુનિયામેં એક મલગીનકી;
 સેંકડો રહેં ખડી રોતી હૈ કબ્રસ્તાન મેં;
 આસ્માનોસે સદા આતી કલેં ખૂનકી.

દુશ્મને ઇમાન

ઈન્દુમતિ અને અંબાલિકા નક્ષત્રરૂપી ભૂપણવિનાની ઉપાની ખેં
 આભૂષણ વિનાની અવસ્થામાં રહી બન્ને જણીઓ વિરહથી આંખનાં
 આંસૂ વહાવી વહાવીને પોતાના દિવસો વીતાડવા લાગી. બન્ને એકી
 સાથે બેસીને, પોતપોતાના ભાગ્યના સંબંધમાં અહર્નિશ કાંઈક ને કાંઈક
 નવી નવી ચર્ચાઓ ચલાવવા લાગી.

અંબાલિકાનો સ્વામી ઇંદ્રનાથ જેવી રીતે અંબાલિકાને રડતી
 મૂકી કારસ્થાની હરગોવિંદ ન્યાયાધીશ તથા જમીનદાર સુંદરીમોહનના

સંકળમાં સપડાઈને દુઃખના દરિયામાં નાખી ગયો હતો, તેવીજ રીતે ગિયારા મણિલાલની પણ મહા ભયંકર હાલત થઈ પડી હતી. તે અત્યારે ક્યાં હશે, લૂટારાઓએ તેના પર કેવો જુદમ ચલાવ્યો હશે તથા તે આ દુનિયામાં જીવતો હશે કે નહિ, તેનો કોઈનાથી દશે પણ નિશ્ચય જ કરી શકાતો નથી. અંબાલિકા ઇન્દ્રનાથના વિયોગથી છાતીફાટ કદપાંત કરી રહી હતી, ત્યારે ઇન્દુમતિ મણિલાલને માટે આકુળ-વ્યાકુળ બની ગઈ હતી. હમણાં તેમની બન્નેની સ્થિતિ લગભગ એક સરખી જ થઈ પડી હતી.

એક દિવસ સવારમાં જોલી ઊડી ઇન્દુમતિ, પુષ્પોદાનમાં પુષ્પ ચૂંટી, ઘર તરફ પાછી આવતી હતી, એવામાં અચાનક તેણે જોયું કે, તેના મદાનના દરવાજાની દીવાલપર દુર્દાંત દસ્યુ મોનાહાતના તે લાલ રંગથી રંગાયલા છુરાનું ચિન્હ ચિતરેલું હતું. એ જોઈને યુવતી ઇન્દુમતિ ‘પિતાજી-પિતાજી’ કરતી તેને બોલાવતી બોલાવતી એકદમ ચરમાં દોડી આવી. આ સમયે તેનું હૃદય કંપવા લાગ્યું. કાયામાં કમકમાટી થવા લાગી તથા મુખપર ઉદાસિનતાની ઝાંખી છાયા ઝગમગી ઊડી.

ઇન્દુમતિનો પિતા ત્યારે કેવળ પ્રાતઃક્રિયામાંથી નિવૃત્ત થઈને ભગવાનના નામનું રમરણ કરી રહ્યો હતો. તે કન્યાને આમ ગભરાયલી જોઈને ચમકી ઊઠ્યો. તેણે ગભરાટથી પૂછ્યું કે:—“કેમ ઇન્દુ! શું થયું છે ? તું આટલી બધી ગભરાયલી કેમ જણાય છે ? તારો કંઈ કેમ ઇંધાઈ ગયો છે ?”

આ સાંભળીને ઇન્દુમતિએ જવાબ આપ્યો કે:—“આપણો સર્વનાશ થયો છે, પિતાજી ! આપણા મદાનના દરવાજાપર પણ પેલું ભયંકર ચિત્ર આલેખાયલું છે.”

માણેકલાલે અખળખીની સાથે પૂછ્યું કે:—“ ક્યું ચિત્ર ચિતરા-
યલું છે વાર, બેટા ? ”

“ મોનાહાતિના તે બચંકર લાલ છુરાવાળું.” ઈન્દુમતિએ કંપતા
અવાજથી જવાબ આપ્યો.

માણેકલાલનું આખું શરીર કંપી જાયું. તે રૂંધાયેલા ઝીવાળે
એકદમ દરવાજા પાસે દોડી ગયો અને તે કાળના જેવું બીણુ અને
પ્રાણહારક ચિત્ર જોઈને તદ્દન નિર્ભય બની ગયો તથા લાચારીથી
હૃદયમાં નિરાશાભરેલા નિઃશ્વાસો નાખતો પાછો ઘરમાં આવ્યો.

ઘરનાં તમામ માણસોને ક્ષણવારમાં જ એ ચિત્રના સંબંધમાં
બધી ખબર મળી ગઈ. એ સાંભળીને સહુ હાહાકાર કરવા લાગ્યાં.
અંબાલિકા પોતાના આશ્રયદાતાની આવી દુર્દશાની વાત સાંભળીને શોક
તથા મોહથી તદ્દન બેચેન બની ગઈ, તેનું શરીર ભાંગી પડ્યું.

માણેકલાલ અત્યંત ચિંતાતુર બની ગયો. ક્યારે કયે દિવસે
અને કયી અશુભ ઘડીએ લૂટારાનો હુકમવાળો કયો પત્ર આવીને
તેના હાથમાં રજૂ થશે, કેણે જાણે કિસ્મતમાં કેવું એ દુઃખ
ભોગવવાનું લખાયું હશે. વગેરે ઘણી જાતની ચિંતાઓ કરતાં
કરતાં તેનું મુખ સૂકાઈ ગયું. પરંતુ હવે તેનો શો ઈલાજ
કરવો જોઈએ, એને માટે તે ઘણા ઘણા વિચારો કરવા
માંડ્યો. તેના હૃદયમાં સહનશીલતાનું બળ વધારે હતું. તેણે પોતાના
શિરપર અત્યારે જે આફત આવી પડી હતી, તેનું વિસ્મરણ કરવા
માટે મુનીમને સાથે બેસાડીને હિસાબ કીતાબ જોવાનું શરૂ કરી દીધું.
કેવું આશ્ચર્ય કે, ખાતું ખોલતાંની સાથે જ ચોપડાના પહેલાં જ ખાતા
વાળા પાનામાંથી લાલ છુરાના ચિન્હવાળો એક પત્ર બહાર નીકળી

આવ્યો. દુર્દાન્ત દસ્યુ ક્યાંથી આવીને તથા કેવી રીતે આ પત્ર મૂકી ગયો હશે, એ વિષયની કોઈના મનમાં કશી કલ્પના પણ આવી શકી નહિ. હાય ! કેવું દુર્ભાગ્ય કે, અત્યારે એ ફુંટોનું દમન કરનાર કોઈ પણ વ્યક્તિ આખા દેશમાં રહી નથી. જમીનદાર નવરત્ન શાહસુળ પાસે ગયો છે, એવી ખબર સહુના જાણવામાં આવી છે ખરી, પરંતુ વિલાસની મોહ નિદ્રામાંથી જાગૃત થઈને હજી સૂધી તેણે ભૂષણાનગરી અથવા તો આખા દેશપર ગુજરાતા જુલ્મને અટકાવવાનો કશો ઈલાજ પણ કર્યો નથી. હાય-હાય ! તે બિચારા પરમ ધાર્મિક માણેકલાલનો વખત ભરાઈ જવા આવ્યો છે, એવો વિચાર આવતાં આખા શહેરના લોકોનાં કાળજી કંપી ઊઠ્યાં. પ્રથમ માણેકલાલના પિતાપર એ રાક્ષસી પત્ર આવ્યો, અને એના યોગે તે બિચારો કાણુ-જાણુ ક્યાં ચાલ્યો ગયો. એનો પિતા પણ એ પત્રના ભયથી ડરીને કાળનો કોળિયો બની ગયો. ખીજો પત્ર નવરત્ન પર આવવાથી તે પોતાના પરિવાર સહિત અખુટ દોલત અને વિશાળ જગીર છોડીને ભૂષણાનગરીમાંથી ચાલ્યો ગયો અને ત્રીજીવાર અત્યારે બિચારા માણેકલાલના શિરપર આક્રમણ વરસાદ વરસાવનારો આ મહાભયંકર પત્ર આવી પહોંચ્યો. આથી આખા શહેરમાં ખળભળાટ મચી ગયો. સર્વજનો ધાર્મિક અને પરોપકારી સજ્જન માણેકલાલની આ આપત્તિ જોઈને તેના તરફ સહાનુભૂતિ તથા દયા દર્શાવવા લાગ્યા. અરે કેટલાંક દયણુ અને કોમળ હૃદયનાં મનુષ્યો તો આંખમાંથી આંસુ પણ વરસાવવા લાગ્યાં. લૂટારાના હુકમનો અનાદર કરવાનું સાહસ કોઈનાથી પણ થઈ શકે તેમ નહોતું. ગમે તેમ હો, પણ માણેકલાલે હૃદયમાં સાહસને ધારણ કરી પત્ર વાંચ્યો. પત્રમાં આ પ્રમાણે લખ્યું હતું કે:—

પરમધાર્મિક અને શ્રદ્ધાવાન મહાશય મણિકલાલ !

આપના તરફ સરદાર મોનાહાતિ લૂટારાનું આ આગ્રાપત્ર મોકલવામાં આવે છે, આપ આવતા થોથા દિવસની રાત્રે બીજા પહારને વખતે, મધુમતિ નદીના પૂર્વ કિનારાપરના મંદિરના ખંડિએરની પાસે, આપની કન્યા ઇન્દુમતિ તથા આપની પાળેલી કન્યા અંબાલિકાને મોકલી આપશો. તેમને પગે ચલાવીને જ મોકલશો. ઇન્દુમતિને હું મારી ઉપપત્ની કરીશ અને અંબાલિકા તેની દાસી તરીકે રહીને તેની સેવા કરશે. ઉત્સવ નિમિત્તે મારા સોળતીઓ આનંદ પ્રકટ કરશે, માટે તેમના સર્વના મનને રંજન કરવા માટે પચાસ બાટલ ઉંચો મધ, સારાં સારાં મીઠાં ફળો, મેવો તથા એક હજાર એકસો એકાવન સોના મોહોરો પણ અવશ્ય મોકલી આપશો. બન્ને કન્યાઓને પગે ચાલીનેજ મારી ઠરાવેલી જગાએ આવવું પડશે; વાહનપર બેસીને તેઓ કદાપિ આવી શકશે નહિ. માત્ર એક અનુચર તથા મઘાદિ સામાન ઉચકનાર એક ઊંટ સિવાય તેઓની સાથે બીજી કોઈ પણ વ્યક્તિને મોકલવી નહિ. જો આ સર્વ આગ્રાઓ બળવવા જરા પણ ખામી આવશે તો વીરવર મોનાહાતિના બીષણ દંડથી આપને અવશ્ય દંડિત થવું પડશે. તે દંડ શો થશે તે તો તમારા બળવામાં જ હશે. મારી આગ્રા ન માનનારને હું ધગમાંથી નાખદ કરું છું તથા,

“ કરું વેરાન ભૂમિને ગળવું હાક હું મારી;
ધરામાંથી કરું નાખૂદ બતાવી વીરતા બારી;
તપાવી તાપ બળતામાં બનાવું ખાખ હું સારી;
કરું કાયા થકી જૂદી જીવનની જ્યોતજે ન્યારી;
વહાવું ખૂનની ધારા કરું દોજખ દુનિયામાં;
મહામદમરત માનવનો કરું સંહાર દુનિયામાં. ”

લી. એજ વીરનર—

કે જેના નામથી આખો દેશ કંપે છે, એજ.

“ જે વીરની વીરતા થકી આલમ બધી અકળાય છે;
 સુણી નામ જેનું બાળ પણ રડતાં સદા અચકાય છે;
 જે શૂરના બાહુ મહીં બળનું નહિ કંઈ માપ છે;
 જે ધીરનાં કામો વિશે વ્યાખ્યો અતિ સંતાપ છે;
 રાજા અને રંકો તણો જેને નહિ કંઈ ત્રાસ છે.
 એ વીરવર સરદાર મોનાહાતિનો પયગામ છે. ”

બહાદુર દસ્યુ સરદાર—

મોનાહાતિ.

પત્ર વાંચ્યા પછી શોક, શ્લોભ, મોડ અને ક્રોધથી માણેકલાલ એકદમ ખૂમ પાડી બેઠો. તેના આવા ગભરાયલા અવાજની ખૂમ સાંભળીને ઇન્દુમતિ તથા અંબાલિકા ત્યાં દોડી આવી. દાસદાસીજને પણ એકાએક માલિકની આવી હાલત જોઈને ત્યાં આવી હાજર થયાં.

માણેકલાલની સ્થિતિ ત્યારે ઘણી જ શોચનીય થઈ પડી હતી. તેના મસ્તકપરના વાળો જિંચા ઉડી રહ્યા હતા. બન્ને આંખો ઘેર લાલ રંગથી ઘેરાઈ ગઈ હતી. તેના આખા શરીરમાં રોમાંચ થઈ આવ્યો હતો. ઇન્દુમતિ તેની આવી હાલત જોઈને “બાપૂ, તમને આ શું થયું છે?” કહીને એકદમ તેના ગળાં સાથે વળગી પડી.

માણેકલાલ બેઠો નિઃસાસો મૂકી, દાંતથી દાંત પીસી, ગુસ્સામાં આવી કહેવા લાગ્યો કે—“હા, ભૂષણવાસી-હવે તમારી પાસે શું બાકી રહ્યું છે? હજી પણ શું તમારી આંખો ઉઘડતી નથી! શું હજી પણ તમે તમારા દેશના રક્ષણ માટે લોહી રેડી શકો તેમ નથી! તમારા સર્વના હૃદયમાં નિર્ભયતાને બદલે ભયનો સાગર ઉછળી રહ્યો છે, તમારા પૂર્વજોના ગૌરવનો બાવુ સદાને માટે અસ્ત થઈ ગયો છે.

તમારાં કાળજીને કૂતરાં ખાઈ ગયોં છે કે જેથી તમેજી આવી ના-
મદાઈ અને બચતીતતાને ધારણ કરી લીધી છે ? શું માતૃભૂમિનો મોહ
તમારા પાયાણ જેવો હૃદયોમાંથી સદાને માટે સંતાઈ ગયો છે ! તમારા
બાહુઓમાં કંપનો આવિર્ભાવ થયો છે ! તમેને તમારું નહિ તો
તમારા દેશનું પણ અભિમાન નથી ? વિશ્વામિત્ર અને વશિષ્ઠ જેવા
જ્ઞાની મુનિઓની જે જન્મભૂમિ છે, પરશુરામ અને કૃષ્ણ જેવા મહા-
પુરુષનાં તમે સંતાનો છો અને બીજા તથા બીજા તમારા પૂર્વજો છે,
એ બધી વાતોને ખૂલી જઈને તમે અત્યારે આવી ધોર નિદ્રામાં કેમ
ધોરી રહ્યા છો ? તમારા કમૈથી શા માટે બ્રહ્મ થયા છો ! જે તમારું,
તમારા કુટુંબનું અને તમારા આખા કુળનું પતન કરવાને તૈયાર છે,
તે પિશાચ દસ્યુઓનું દબન કરવામાં તમે આટલું બધું આળસ કેમ
રાખો છો ? જેઓ તમારા માન અને ગૌરવને રસાતળમાં મૂકવા
માંડ્યા છે, જેમણે તમારી દુહિતા તથા પત્નીઓના શીલનો ભંગ
કરવાનો અધમમાં અધમ વ્યાપાર ચલાવવા માંડ્યો છે, તેમનો સંહાર
કરતાં તમારાં ગાત્ર કેમ ગળી જાય છે ? જેઓ તમારાં માલને મિલકતને
ફના કરી રહ્યા છે, જેમણે આખા દેશમાં રડારોળ મચાવી મૂકી છે,
તેમનું નામ સાંભળીને તમે કાયર તથા કાપુરુષની પેઠે ધરના ખૂણાંમાં,
સ્ત્રીઓની સોડમાં કેમ સંતાવ્યા માંડ્યા છો ! ધિક્કાર છે ! આર્યનામ-
ધારક પુરુષો ! તમને તમારા દેશની દુર્દશાપર જરા પણ દયા આવતી
નથી ! તમારા વજ્રાદિપિ કડોર જેવા હૃદયમાં સહાનુભૂતિનો સંચાર પણ
થતો નથી ! ઘણી જ શર્મની વાત છે. રામ, અર્જુન, અશોક, કુશાલ,
પ્રતાપ જેવા મહાજનોના નામને પણ તમારું આ અધમ આચરણ
શર્માવનાઈ છું. તમારું કલંકિત વર્તન આર્યાવર્તની પૂર્વ કીર્તિને પણ
કલંકિત કર્યાઈ છે.

“ છો વીરનરનાં બાળ તો ભીતિ હૃદયે કાં ધરો;
તમ દેશમાં વ્યાપ્યો જીલમ તેને નહિ શાને હરો;
પીડાય પ્રમદાઓ અતિ પાપો તણા આઘાતથી;
બાળો બિચારાં ટળવળે છે ત્રાસના અધિકારથી;
નહિ દેશમાં આરામ છે, વ્યાપ્યો બહુ ઉતાપ છે;
એ જીવમને હણુતા નથી એ શર્મથી ભરી વાત છે. ”

પણ ચિંતા નહિ-આજે તમે જોઈ લો, આજે તમે સાંભળી
લો કે, તે પાપિષ્ઠ નરાધમ પિશાચ લૂટારાએ ધર્મના ધરનાર માણેકલાલને
કેવો ઘૃણિત અને અપમાન ભરેલો ભયંકર પત્ર લખ્યો છે ! ઓહ !

એ પત્ર વાંચતાં પહેલાં માઈં મરણુ કેમ ન થયું ? મારા પર અનંત
વ્યાપી આકાશ કેમ ન ટૂટી પડ્યું ? મને આ વિશાળ વસુંધરા પોતાના
ગર્ભમાં કેમ ન ગળી ગઈ ! પ્રબળ પ્રભંજને પોતાના સપાટામાં ધસડીને
મને અગાધ જળવાળા સમુદ્રમાં કેમ ન ફેંકી દીધો ? સર્વભક્ષક અગ્નિ
દેવ મારો ભક્ષ કેમ ન કરી ગયો ! ઓહ ! માઈં અસ્તિત્વ નષ્ટ કેમ
ન થયું ! મારા આ નયનો પત્ર વાંચતાં પહેલાં કેમ ન ટૂટી ગયાં ?
મારા આ હૃદયના તારો એ પત્રનો મર્મ જણુતાં પહેલાં કેમ ટૂટી
પડ્યા ! અરે ! હતભાગિ જીવ ! તને પણ આ ભૂષણાનગરીના સર્વ
કાપુરોની પેઠે જીવનપર આટલી બધી દયા શા કારણથી આવે છે !
ઊઠ-ઝેઠો થા, અને એ શયતાનનો સંહાર કરવામાં જોડાઈ જા.

“ હું કાપુરુષ નથી, પણ આર્યવંશમાં જન્મેલો છું. મારી
કન્યાઓ પણ શુદ્ધ આર્યત્વથી અલંકૃત થયેલી આર્યબાળાઓ છે.
મરણુના ભયથી અમે લેશ માત્ર પણ ડરતાં નથી. અમારા ધર્મને
માટે કદાચ અમારે અમારી જાન આપવી પડે તો તેની પણ અમેાને
દક્ષી ચિંતા નથી. અમે મરવા માટે તૈયાર થઈશું, તેને માટે એક

તિલ માત્ર પણ ડરીશું નહિ. પરંતુ 'અમારા જેવીજ પ્રત્યેક ભૂપણ-
વાસીઓની દશા થશે, તો તેઓ શું કરશે ? ત્યારે શું મોનાહાતિ
આખી ભૂપણાનગરીને સ્મશાન જેવી ઉજ્જડ અને વેરાન બનાવી દેશે ?
અહીં શું કોઈ પુરુષ જ નથી ? સર્વ પુરુષ નામધારક જનો હાથમાં
ચૂડીઓ પહેરીને બેઠા છે ? સર્વના હૃદયમાંથી દેશાભિમાન, જાતિ
અભિમાન અને સ્વાભિમાન છૂમ થયું છે ?

“ નથી શું મદદ એવો કે નિભાવે નામ હિન્દુનું !
નથી શું મદદ એવો કે બળવે કામ હિન્દુનું !
નથી શું મદદ એવો કે ગળવે નામ હિન્દુનું !
નથી શું મદદ એવો કે બતાવે જોર હિન્દુનું !
થયા શું વીર્યથી હીણા બધા હિન્દુ અહીં આજે ?
થયા શું કર્મથી બ્રષ્ટો બધા હિન્દુ અહીં આજે ?
થયા શું દાસ દીનોના બધા હિન્દુ અહીં આજે ?
થયા શું પાપના સંગી બધા હિન્દુ અહીં આજે ?
ગુમાવી નામ હિન્દુનું લીધી શું પડીકને બેઠારી;
બની બગાડીન બધા આજે ગયા શું ગિંધમાં ઘોરી ?

મૂંઝીને કુળની માળ, ધરી શું કંડમાં બેડી ?
નથી શું મદદ એવો કે, સંહારે શત્રુની પ્લેડી ?
વિચારો આ બધા એવા હૃદયમાં શોક લાવે છે;
સદા શાંતિ તણી આશા હૃદયથી તે બૂલાવે છે;
નથી વીરલા જનો અહીં, સહુ છે દાસ માયાના;
બન્યા બેહાલ છે, સમગ્ર ગુમાવ્યા ધર્મ કાયાના,

બસ, આ શહેરના નિવાસીઓ દ્વારા શહેરની આગાદીની આશા રાખવી, એ સર્વથા વ્યર્થ છે, નિર્વર્થક છે, આકાશના કુસુમની પેડે અશક્ય અથવા અસંભવ છે.”

‘ પોતાના સાક્ષાત્ દેડાથી પિતાની આંખોમાં ઉભરાઈ આવેલાં આંસૂઓને લૂછીને ઈન્દુમતિએ સહજ કંપતા તથા રડતા અવાજથી કહ્યું કે:—“ પિતાજી ! આજે આપ આટલા બધા વ્યાકુળ કેમ બની ગયા છો ? ભૂષણવાસી જનોપર આવો ફિટકારનો વરસાદ શા દારણથી વરસાવી રહ્યા છો ? આપની આંખોમાં આમ આંસૂનાં ઝળઝળીયાં કેમ ભરાઈ આવ્યાં છે ? ”

માણેકલાલે જવાબમાં ગંભીર સ્વરથી જણાવ્યું કે:—“ શું કહું એટા ! આજે આપણા મોતનો પયગામ આવ્યો છે, તારા તથા અંબાલિકાના શીલવ્રતપર અસહ્ય આઘાત થવાની સૂચનાની ખબર આવી છે, દુષ્ટ નરાધમ મોનાહાતિએ મને પોતાની પાપમયી પત્રિકા મોકલાવી છે તથા તેણે સાથે મારાથી જિન્ગી સૂધી ન આપી શકાય એવી વસ્તુઓ મંગાવી છે.”

“ પત્રમાં શું લખ્યું છે ? એ શયતાનના સાથીએ શું શું મંગાવ્યું છે ? ” ઈન્દુએ આતુરતાથી પૂછ્યું.

“ તેણે જે કંઈ લખ્યું છે તથા મંગાવ્યું છે, તે મારા મુખથી કહી શકાય તેમ પણ નથી.”

માણેકલાલના પગ પાસે જ જમીનપર પત્ર પડ્યો હતો, તે ઉઠાવીને ઈન્દુમતિએ વાંચ્યો, તથા દડદડ આંસૂથી ઉભરાતી આંખોએ તેણે તે પત્ર અંબાલિકાના હાથમાં આપ્યો. અંબાલિકાએ પત્ર વાંચીને તરત જ માણેકલાલના પગ પાસે ફેંકી દીધો.

માણેકલાલે લાલચેળ આંખે કરી કહ્યું કે:—“ પિશાચના સાહસને જોયું ને ! બૂધજીનગરીનાં નિર્માદ્ય નરો વારંવાર એ પાપાત્માની ઈચ્છાને પૂર્ણ કરતા હોવાથી, તેનો દ્રમામ એટલો બધો વધી ગયો કે હવે તે કોઈનો પણ કશોય ભય રાખતો નથી. બૈરંગજેખની અધમ-તાથી અત્યારે મોગલ સલ્તનતમાં મોગલાઇ ચાલી રહેલી હોવાથી જ એ શયતાન દેશના લોકોની પાયમાલી કરી રહ્યો છે, હું નથી સમજી શકતો કે, એ નરકુળકલંક હીચકારો મોનાહાતિ ક્યાં સૂધી, કેટલાં મનુષ્યોનો રક્તપાત ક્યાં કરશે ! દેશમાં અનાચાર અને અત્યાચારની કાતિલ કટારી ચલાવીને કેટલાં મરીખોનાં ગળાં રેંસી નાખશે ? અરેરે ! હિંદુસ્તાન ! હિન્દુસ્તાન ! તારી આ શી દશા ? ક્યાં પ્રતાપી રાજન અશોકનું ન્યાયી શાસન, ક્યાં ભગવાન રામના સમયની રૈયતની આખાદી ! ક્યાં વીર વિક્રમાદિત્યના વખતની અનુપમ શાંતિ ! ક્યાં રાજા બોજના સમયની પ્રજાનું અનુપમ સુખ અને ક્યાં આ સ્વાર્થની સરિતા-માં ડૂબેલા મોગલોના રાજ્યની અંધાધુંધી ! ક્યાં પુત્રકલહ અને પુત્રન વૈમનસ્યથી પીડાતા શહેનશાહ શાહજહાંના સમયની ભયંકર મારા-મારી, કાપાકાપી, રક્તપાત, લૂટારાઓનો બીપણુ ઉત્પાત અને માહો-માંહેની ખૂનખુવાર ફાટફૂટ ! પરમાત્મા ! આ દેશ મનુષ્યના આકારમાં રહેલા લોહીના તરસ્યા જીવતા જગતા નરરાક્ષસો જેવા લૂટારાના જીવમથી ક્યાં સૂધી પીડાયા કરશે ? આર્યપ્રજામાં પરસ્પરના વૈમનસ્યની પ્રચંડ જ્વાળાઓ ક્યાં સૂધી સળગ્યા કરશે ! ખેટા ઇન્દુ ! આ બધા વિચારો આવવાથી જ માંડે મન આજે આટલું બધું વ્યાકુળ બની ગયું છે, મારા હૃદયમાં આર્યોની આવી અધમ સ્થિતિનો ખ્યાલ આવતાં મારા હૃદયના દરેકે દરેક તંત્રોએ બળીને ખાખ થઇ રહ્યા છે !”

આ સાંભળીને અંબાલક્રએ અત્યંત મૃદુ કંઠથી કહ્યું કે:—

“ જો આપણે જેને આપણી બિન્દગીનો સાર માની બેઠાં છીએ એવા ધન અને પ્રાણનો ભય ન હોય, આપને અમારા શુદ્ધ સતીત્વમાં વિશ્વાસ હોય અને અમેને આપ ખરી આર્યકન્યાઓ માનતા હો, તો અમે ઘણી જ ખુશીની સાથે એ દાનવ દસ્યુ મોનાહાતિની પાસે જવાને તૈયાર છીએ. ત્યાં જવામાં અમેને કશો પણ ભય જ નથી.”

ઇન્દુમતિએ આંસૂ લૂછીને કહ્યું કે:—“ મેં પણ એમજ કહેવાનું ધાર્યું હતું. કારણ કે:—

“ શત્રુતણા પ્રાણો હણી અમ ધર્મને તો ધારશું;
જો મોત થાશે દસ્યુથી નહિ ભીતિ કંઈએ ધારશું;
આ દેહના બલિદાનથી આનંદ અતિથય માનશું;
નિજ પ્રાણ અર્પા પ્રેમથી શત્રુ સદા સંહારશું;
માતા અમારી કર્મદેવી, શૈવ્યા અને વળી સરસ્વતી;
લજ્જા અમારી રક્ષણે, એ દેવી માતા ભગવતી; ”

ઇન્દુમતિનાં આવાં સાહસિક વચનોથી માણેકલાલના મનમાં સદ્ગત આનંદ થયો. પણ તે આનંદ પાછો ક્ષણ માત્રમાં સૂકાઈ ગયો. તેણે શોકાતુર સ્વરથી કહ્યું કે:—“ તમારે મને આવી કરુણાભરેલી વાતો કહી સંભળાવવાની કશી પણ જરૂર જ નથી, કારણ કે, હું મરણને માટે હિંમે પગે તૈયાર છું. મને એનો કાંઈ પણ ભય નથી. ”

“ તે પિશાચનો તીખો છુરો જ્યારે મારા જિવરનું લોહી ખીને તૃપ્ત થાય, મારો આત્મા મારો દેહ છોડીને આ દુનિયામાંથી ચાલ્યો જાય, અને મારી કાયા ધગધગતા અગ્નિવાળી ચિતામાં બળીને ભસ્મ થાય, ત્યાર પછી તમેને જેમ સાઈં લાગે તેમ કરજો. પણ જ્યાંસુધી મારા જીવમાં હોય, ત્યાં સુધી આ પવન વિષયમાં મારી પાસે એક

શબ્દ પણ ઉચ્ચારશે નહિ, મારા હૃદયને તમારા દુઃખમરેત્રા શબ્દો સંભળાવીને વધારે દુભાવશે નહિ. ”

ઈન્દુમતિ તથા અંબાલિકા તરત જ સાંથી ચાલી ગઈ. તે દિવસે તેમના ઘરમાં સુખ શાન્તિ કેને કહે છે, તેનું નામો નિશાન પણ રહ્યું નહિ. કેવળ એક પ્રકારના હૃદયદ્રાવક હાહાકારથી જ તેનું આખું ઘર કમ્પી ઊઠ્યું અને છાતીફાટ રોદન સર્વત્ર સંભળાવા લાગ્યું.

સંધ્યાસમય વીત્યા પછી ઈન્દુમતિ તથા અંબાલિકા કિબય એકાંતમાં બેસીને સલાહ મસલત કરવા લાગી. તેમણે બન્નેએ એક બીજાને કહ્યું કે:—“ આપણાં હૃદય શૂન્ય છે, જીવનની દોરી તૂટી ગઈ છે. આપણે માટે આશા અથવા શ્રદ્ધા આદિ કશું પણ રહ્યું નથી. આપણું બન્નેના પતિઓ પણ અત્યારે આ દુનિયામાં જીવતા છે કે નહિ, તે આપણા જાણવામાં નથી. સંસારમાં ફેકટ આપણે જન્મી હતી અને ફેકટ ચાલ્યાં જવાનું છે. આપણા હૃદયના બાનુ નિરાશાના અંધકારમાં છુપાઈ ગયા છે, આપણા શિરના તાળે ભૂમિપર રગદોળાઈ ગયા છે અને આપણી પ્રીતિના બાગનાં પુષ્પો તદ્દન કરમાઈ ગયાં છે ? હવે આપણે જીવવાની અથવા આ દગા પ્રપંચની ભરેલી ફાની આત્મમમાં રહેવાની શી જરૂર છે ? દુનિયાનો બાગરજ અગ્નયન્ય છે. આપણે તે! હવે એમજ માની લેવાની અગત્ય છે કે:—

“ ચતા પલટા જહાંમાં આ, થયો પલટો દિલે કેં આ,
નવું જૂનું કંઈ ચાતાં, ગઈ ખારાશ પલટામાં;
હવે દિલદર્દ છે જૂડું, નવું, તાજું અને મોંઘું,
મીનોમ્મ આ મીઠાસે શી મગર ખારાશ ? ના જાણું.
બધું સતું બધું શીકું કશું ચે ચેન ના દેખું,
મઝા દેા એ દિદારેને મઝા આ દર્દમાં ચેપું;

મહને જડતા બધી ભાસે ક્રિયાઓમાં, હુમાં, સૌમાં.

વિના ખુલખુલ ગવૈયાના ગમે જાનો નહિં ગાવાં.

બધું દિલ દંદમાં ડૂબ્યું ! રહ્યું છે રક્ત રોવાનું;

ડૂમે બેભાનનું બાને અને તાને બીમારીનું. ”

જ્યારે આપણા મરણનો પયગામ આવી લાગ્યો છે અને મરવાનું નિશ્ચિત જ થઈ ચૂક્યું છે, તો પછી દેશનું એક કામ કરીને જ આપણે શા માટે ન મરવું ? ચાલો, આપણે બન્ને લૂટારાના નીમેલા સ્થાનપર જઈએ. આપણે ત્યાં જતી વેળાએ આપણી સાથે કાતિલમાં કાતિલ ઝેર પણ રાખીશું અને કપટથી તેમનો ધ્વંસ કરીને દેશવાસીઓનો ઉદ્ધાર કરીશું. પરંતુ માણેકલાલનાથી છુપી રીતે જ આ કાર્ય કરવું પડશે.”

આ પ્રમાણે દૃઢ સલાહ કરીને તેઓ બન્ને અત્યંત આનંદિત થઈ. તે રાત્રેજ તેઓ ગાડી લઈને ઘરમાંથી બહાર નીકળી પડી. પ્રથમ શરાબની દુકાને જઈ દૂકાનના માલિકને બોલાવીને તેમણે કહ્યું કે:—
“ આવતી કાલે સાંજે તમારે અમોને પચાસ બૉટલ ઉમદા શરાબ આપવો પડશે. લો, આ બહાનાના રૂપિયા સંભાળી લો. ”

આમ કહી તેમણે બહાના દાખલ થોડાક રૂપિયા તેના હાથમાં આપીને કહ્યું કે:—“ અમારા એક મિત્રને ત્યાં મિજલસ ભરાવાની છે, એટલા માટે અમારે આવતી કાલે શરાબ મોકલવાની ખાસ જરૂર છે; પરંતુ અમારા વડીલ માણેકલાલ અતિ ધર્મપરાયણ પુરુષ છે, શરાબ ઉપર તેમને સખ્ત નફરત છે; તેથી જો આ વાત તેમના સાંભળવામાં અથવા જાણવામાં આવી જશે તો બહુ જ ચીડાઈ જશે અને અમારી બધી બાજુ ધુળમાં મળી જશે. માટે તમે આ વાતને બહુ જ ટાળાજીથી છુપાવી રાખજો, કોઈને પણ જાણવા દેશો નહિ. ”

દૂકાનદારે તેમ કરવાનું કબૂલ કરીને બહાનાનાં રૂપિયા લઈ લીધા, ત્યાર પછી તેઓ એક ફળ વેચનાર ફડીયા પાસેથી સારાં સારાં ફળ લેવાનું કહી, તેના હાથમાં બહાનાના રૂપિયા આપી એક ઝેરી પદાર્થ વેચનારા નાસાયનિકની પાસે આવી પહોંચી.

નાસાયનિકને એકાંતમાં બોલાવીને ઇન્દુમતિએ કહ્યું કે:—“ મહાશય ! અમારા પર આજે જે આક્રમણ આવી પડી છે, તે તો તમે જાણો છો ને ? દુર્દાનત દાનવ મોનાહાતિએ અમારા ઘરના દરવાજા પર લાલ ધુરાવાળું ચિત્ર તથા અમે બન્ને બહેનોને પોતાની પાસે આવવાની સૂચના વાળો જે પત્ર મોકલાવ્યો છે, તેની ખબર તમને, મળી છે ને ? ”

નાસાયનિકે જવાબ આપ્યો કે:—“ હા, તમારા પર આક્રમણનું જે આસ્માન તૂટી પડ્યું છે, તે વિષયમાં બધી ખબર મળી ચૂકી છે, પણ હવે એ બાબતમાં તમે મને અત્યારે શું કહેવા માગો છો ? તમારા પિતા આ શહેરમાં પોતાના ચારિત્ર્યના પ્રભાવે એક મહા પ્રતિષ્ઠિત પુરુષ તરીકે પ્રખ્યાત છે. તેમના પર આવી પડેલી આક્રમણ વાત આ શહેરના કોઈપણ માણસથી અજાણી નથી. તેમના દુઃખથી તથા તેમની આવી અણુચિંતવી આક્રમણ સર્વના મનમાં દિલગીરી થયા વિના રહેતી નથી. વળી તમે બન્ને બહેનોના શિર પર જે સંકટ આવી પડ્યું છે, એના વિચાર આવતાં પણ શહેરનાં પ્રત્યેક પ્રાણીના મનમાં કંપનો આવિર્ભાવ થઈ આવે છે. તમારા આ દુઃખની વાત સાંભળીને આખું શહેર શોકના સાગરમાં ડૂબી ગયું છે, મરણ તોલ થઈ પડ્યું છે. શહેરમાં હવે બીજા કોઈના બાગ્યમાં સુખ—શાન્તિ રહ્યાં નથી, સર્વત્ર હાહાકારની છાયા છવાયેલી જોવામાં આવે છે. પણ બહેન ! હવે તમારા પિતા શા નિશ્ચય પર આવ્યા છો ? ”

ધન્દુમતિએ જવાબ આપ્યો કે:—“ મારા પિતાએ એવો નિશ્ચય કર્યો છે કે, અમો સર્વ સાથે જ મરીશું. ” તેઓ કહે છે કે, મારે જીવ જશે તો પણ હું મારા ધર્મની આધાર રૂપ કન્યાઓને લૂટારાના પાપભર્યન પ્રતિ કદાપિ મોકલી શકીશ નહિ. ”

“ કેવી બયાનક વાર્તા, કેવો બયાનક કાણ્ડ ! ભગવાન ! તે શું ધાર્યું છે ? શું તું તારા સુખમય સંસાર કાનનને પાપાત્માઓને પ્રચંડ પાપાઘાતથી રમશાન સમાન ઉજ્જડ કરવા ધારે છે ! આ દેશને પૃથ્વીના પૃથ્વરથી સદાને માટે નષ્ટ કરવા માગે છે ? ”

ધન્દુમતિએ કહ્યું:—“ તેમ છતાં પણ અમો બન્ને બહેનોએ એક નિશ્ચય કર્યો છે. ”

“ શો નિશ્ચય કર્યો છે વાર ? ”

“ જ્યારે મરવાનું જ છે, ત્યારે કાંઈક પરાક્રમ બતાવીને જ મરવાની અમારી સર્વેની પ્રતિજ્ઞા છે. ”

“ શું પરાક્રમ બતાવવા માગો છો ? તમારાથી-અમળાઓથી શું પરાક્રમ બતાવી શકાય તેમ છે ? ”

“ અમળાઓથી જ સર્વ કાંઈ થઈ શકે છે ! જગતમાં વીર-નરનો જન્મ આપનારી, કર્તવ્યનો મંત્ર ગળવનારી અમળા નામવાળી સમળાઓ જ છે. જગત્ જોને અમળાના નામથી ઓળખાવે છે, તેજ સંસારમાં સર્વ કાંઈ કરી શકે છે. અમળા ખરી રીતે અમળા નથી, સમળા છે. ”

“ દુનિયા દીવાની દેવીને અમળા ગણી હરખાય છે.

સમળા અતિ જે સુંદરી, અમળા સદા પરખાય છે;

નારી મિચારી આપડી આ દેશમાં નિંદાય છે,

છે માત્ર જે વીરો તણી, નિર્માલ્ય તે લેખાય છે.

એ આર્ય જનની ભાવના છે પાપી ને પૂરી ખુરી;
નારી કરે જે કાર્યને, પુરુષો થકી નહિ થાય કાંઈજરી. ”

હું જે કાંઈ કરવાની છું, તેના માટે અત્યારે તમારી પાસે આવી છું. જો તમે મારી પાસે પ્રતિજ્ઞા લખને ખરું કહો, તો હું મારો ઉદ્દેશ તમોને હમણાં જ જણાવવાને તૈયાર છું. ”

રાસાયનિકે કહ્યું:—“ હું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું, તમારી વાતને હું કદાપિ કોઈની પાસે જાહિર થવા દઈશ નહિ. વળી તે ઉપરાંત તમને વચન આપીને કહું છું કે, જે મારાથી તમોને કાંઈ પણ મદદ થઈ શકે તેમ હશે, તો તેમ કરવામાં હું ક્ષેશમાત્ર પણ સંકોચ કરીશ નહિ. હું ધણા જ આનંદની સાથે તમારા કામને પૂરું કરી આપીશ. ”

ઈંદુમતિએ કહ્યું:—“ હું તથા મારી આ અંબાલિકા બહેન, પિતાની અંજલ્યુતામાં લૂટારાની બતાવેલી જગાએ તેની મંગાવેલી વસ્તુઓ આપવા જઈશું. ”

રાસાયનિકે અંજલ્યબીથી પૂછ્યું:—“ ત્યાર પછી ? ”

ઈંદુમતિએ જવાબ આપ્યો:—“ ત્યાર પછી ઈશ્વર જેવી મુતિ આપશે તેમ કરીશું, હું ધારું છું, કે પિતાજી પાસેથી લૂટારાએ પચાસ બાઈલ મદિરા મંગાવી છે, એ વાર્તા તો તમારા જાણવામાં અવશ્ય આવીજ ગઈ હશે ! ”

“ હા એ વાત મારા સાંભળવામાં આવી છે ખરી, પણ તેથી તમે શું કહેવા માગો છો ? એ મદિરાની બાઈલો દ્વારા તમે કયું કાર્ય કરવા માગો છો ? ” રાસાયનિકે પૂછ્યું.

“ એમાં અત્યારે તમારી મદદની ખાસ જરૂર પડે તેમ છે. ”

તમારી મંદદિનના અમારી એક પણ ધારણા કે કાર્ય અમારાથી કદાપિ પાર પડી શકે તેમ નથી.” ઇન્દુએ જવાબ આપ્યો.

“હું ધારું છું કે, એ મદિરાની સાથે તમે ઝેર મેળવવા માગતાં હશો, અને મારી પાસેથી ઝેર મેળવવાની આશા રાખતાં હશો ખરું ને વાર ?

“હા.” ઇન્દુએ કહ્યું.

રાસાયણિકે કાંઈક ચિંતા કર્યા પછી કહ્યું કે:—“પણ, જો તમેએ મદિરામાં ઝેર ભેળવ્યું છે, એવી વાર્તા કદાચ મદિરાની પરીક્ષા કરતાં લૂટારાઓના જાણવામાં આવી જશે, તો પછી તમારા જીવનેના પ્રાણ કોઈ પણ રીતે બચી શકશે નહિ. હું એટલા માટે તમેને એક એવો પદાર્થ મેળવી આપીશકે, તપાસ કરવા છતાં પણ તેમને કશી પણ ખબર પડી શકશે નહિ અને એ મદિરા પીધા પછી તે સર્વ શયતાનના શાગિર્દો તરત જ ધોર ગ્રંથમાં બેલાન થઈને ધોરી જશે. તોપોના મોટા મોટા અવાજો સંભળાવા છતાં પણ તેમની ગ્રંથ કંડશે નહિ.”

ઇન્દુમતિએ અતિશય આનંદિત થઈને કહ્યું કે:—“હારે તો તેમ જ કરીશું. અમેને સહાયતા કરવાની તમેએ જે અનુપમ ઉદારતા દર્શાવો છે, તેને માટે ભગવાન તમારું કલ્યાણ કરશે.”

રાસાયણિકે કહ્યું:—“પણ મદિરાની ઝાટકો આવતી કાલસૂક્ષ્મમાં તો મારી પાસે આવી જવી જોઈએ. નહિ તો જો કાંઈક વિવ્રંચ થઈ જશે, તો તમારી બધી બાજુ બગડી જશે.”

“હા, કાલે સાંજ થતાં પહેલાં જ મદિરા આપને ત્યાં મોકલી આપીશ. પણ એ ઉપરાંત તમેને અમારા તરફથી બીજી કોઈ પણ વસ્તુની અગત્ય છે ખરી કે ?” ઇન્દુએ પૂછ્યું.

“ ના, મારે ખીજ કોઈ પણ વસ્તુની જરૂર નથી, પણ બે કદાચ તમને કાંઈપણ જોઈતું હોય, તો કોઈપણ પ્રકારનો સંકોચ રાખ્યા વિના માગી લો. ” રાસાયનિકે પોતાની ઉદારતા દર્શાવી.

“ હા, મને ખીજ કેટલીક વસ્તુની પણ અગત્ય છે. હું ધાંદું છું કે, તે આપવામાં તમે કોઈપણ પ્રકારનો સંકોચ તો નહિ જ કરો ? ” ઇન્દુમતિએ પોતાના મનોભાવને વ્યક્ત કરી રહ્યું.

“ ના, તમારે જે જોઈતું હો તે, ઘણી જ ખુશીની સાથે માગી લો. હું તે આપવામાં કશો પણ સંકોચ કરીશ નહિ. કહો, કહો, તમે મારી પાસેથી કઈ વસ્તુ મેળવવાની અભિલાષા ધરાવો છો ? ” રાસાયનિકે આશ્ચર્યાન્વિત થઈને પૂછ્યું.

“ તમારે ખીજ બે પાત્રોમાં ઘણું જ કાતિલ ઝેર આપવું પડશે. જે ઝેર ગળામાં પેસતાંની સાથે જ એક પળનો પણ વિલંબ થયા ત્યારના મનુષ્ય મરી જાય, એવું વિષ તત્કાળ બનાવી આપવું પડશે. હું ધાંદું કે એમાં તમને કોઈ પણ પ્રકારનો વાંધો તો નહિ જ હોય ? ”

“ ના, વાંધા જેવું કો કાંઈ છે જ નહિ, છતાં પણ તમે એવા ઝેરને શા ઉપયોગમાં લેવાની ઇચ્છા ધરાવો છો, એ જાણવા માટે માફ મન અત્યંત આતુર બની ગયું છે. ” રાસાયનિકે કહ્યું.

“ જે કદાચ અમારી કપટજાળ કપાઈ જાય અને અમારા દગાની વાત દુશ્મનોના જાણવામાં આવી જાય તો આ વિષ દ્વારા અમે અમારા ધર્મનું, અમારા સતીત્વનું રક્ષણ કરવા માગીએ છીએ. તેમાનું એક પાત્ર મારી પાસે તથા બીજું પાત્ર અંબાલિકા બહેનની પાસે રહેશે. ” ઇન્દુમતિએ પોતાનો જે કાંઈ વિચાર હતો, તે સાફ સાફ જણાવી દીધો.

રાસાયનિક તેમ કરવાને કબૂલ થયો, તેના હાથમાં કેટલીક સોના મોહોરો આપીને ઇન્દુમતિ તથા અંબાલિકા જ્ઞાંથી ધર તરફ વિદાય થઈ.

બન્ને જણીઓએ ઘેર આવીને શયન કર્યું, પરંતુ તેમને જરા પણ ઊંઘ આવી નહિ. તેઓ બન્ને પોતાના શિરપર જે વિષમ કાર્ય વ્હોરવાનું છે, તેની ચિંતામાં પડી ગઈ અને ચિંતામાં ચિંતામાં જ તેમણે આખી રાત્રિ વીતાડી દીધી.

ધીમે ધીમે રાત્રિ વીતીને પ્રભાત થયો. ધીમે ધીમે આકાશના તારાઓ મલિનમુખથી આકાશના પટમાં છુપાઈ ગયા. ધીમે ધીમે ઉપાસતી પૂર્વ ગગનમાં ઉદિત થઈ. પક્ષીઓ વૃક્ષની શાખાઓમાં બેસીને મધુર તાનથી પ્રભાતી-સંગીત ગાવા લાગ્યાં.

બન્ને યુવતીઓ શય્યાનો પરિત્યાગ કરી ઉઠીને કુસ્તુમોદાનમાં પુષ્પ ચૂંટવા માટે ચાલી ગઈ.

પ્રકરણ ૩ નું

—૫૨—

અલબેલીનું યૌવન

—૦૦૦૦—

દિલ્લે નિયાજ હસરત-એ દીદાર કર ચુકે;
દેખા તો હમમેં તાકત-એ દીદાર બી નહીં;
મિલના તેરા અગર નહીં આસાં, તો સહજ હૈ;
દુસ્વાર તો યહી હૈ કિ દુસ્વાર બી નહીં.
ઇસ સાદગી પૈ કૌન ન મર જાયે અય ખુદા !
લડતે હૈં ઔર હાથમેં તસ્વાર બી નહીં;
દેખા અસદ કો ખલવતો જલવતે મેં ખારહા;
દીવાના ગર નહીં હૈ તો હુસિયાર બી નહીં.

ગાલિબ.

આજકાલ જ્યેષ્ઠ માસ ચાલતો હતો; ગ્રીષ્મઋતુએ પોતાનો પ્રભાવ સંપૂર્ણ રીતે પ્રસરાવી દીધો હતો. ચૈત્ર માસમાં કાળનું પૂર્ણ યૌવન ધારણ કરીને વસંતઋણ વૃદ્ધાવસ્થાના મહા સ્મશાનના સ્વ-રૂપમાં પરિણત થઈ ગયો હતો; પરંતુ તેમ હોવા છતાં પણ એ સ્મશાનનો સ્થાને નંદનવનનો વિસ્તાર થવાનો સંપૂર્ણ સંભવ હતો. સમયનું યૌવન જતાં અમુક સમયે તે પાછું આવી શકે છે, પરંતુ યુવતીનું યૌવન વીતી ગયા પછી તે પાછું આવી શકે ખરું કે ? સાંભળ્યું છે કે, યૌવન જતાં તે કદાપિ પાછું આવતું નથી. યુવતીનું યૌવન પાછું ફરતું નથી, યૌવન જતા પછી વૃદ્ધાવસ્થાજ આવીને

હિની રહે છે, યુવતીના, હાસ્યવિનોદ, યુવાનીના તરંગો, આમોદિનીનો આમોદ-પ્રમોદ આસ્યો જાય છે, કૃષ્ણ કેશની ગુંથેલી વેણીના અગ્ર-ભાગમાં સોનાની પ્રતિમાને હીરાના સાજથી સજતાં સજતાં સમય આસ્યો જાય છે; પરંતુ મયા પછી તે આવતો નથી. કાળનું યૌવન સર્વથા સ્વતંત્રજ છે. તે વીતી જવા છતાં પણ પાછું આવી શકે છે, આવ્યા પછી તે પાછું આસ્યું જાય છે. વસ્તુતઃ યુવતી અને કાળના યૌવનમાં ઘણો તફાવત છે કાળની ગોદમાં યુવતીનું યૌવન રહેલું છે અને કાળના કોળીયામાં તેની સમાપ્તિ પણ રહેલી છે; પરંતુ કાલનું યૌવન જગતના ગર્ભમાં રહેલું છે, એટલે જગતનો પ્રલય થતાં કાળની પણ સમાપ્તિ થાય છે. વળી જુઓ, કે યુવતીના યૌવનમાં યુવતી જ ગૌરવિની રહી છે, અને કાળના યૌવનથી તો સમસ્ત પૃથ્વી ગૌરવિની રહે છે. યુવતીને યૌવન આવતાં તે પોતેજ નાચે છે, પોતાનાજ મનમાં આનંદ પામે છે, પોતાની શોભાથીજ શોભિત થાય છે, કાળનું યૌવન આવતાં જગત શોભિત થાય છે, નવીન દુર્વાદલથી, નવીન પદ્મવના નવમુકુલોથી, નવીન ફૂલોથી પૃથ્વી શોભિત થઈને હસવા માંડે છે. યુવતીને યૌવન આવતાં તે કદાચ વીણા વગાડીને પોતાના પ્રિય જનને પ્રસન્ન કરે છે, પ્રિયતમના મનને રંજન કરે છે, કાળનું યૌવન આવતાં સ્વભાવનું પ્રધાન ગાન સીત-મના ઝંકારથી ગવાવા લાગે છે, આકાશને ભેદનારો કંઠ સ્વર આકાશને ભેદવા માંડે છે. યુવતીના યૌવનનો સમીરણ કદાચિત યુવતીના યૌવન સખાને પરિતૃપ્ત કરે છે. પણ કાળના યૌવનનો સમીરણ એંસી વર્ષનો વૃદ્ધના હૃદયને પણ આદોષિત કરે છે.

યુવતીનું યૌવન જતાં, તે મૂડીને રડવા બેસે છે, કાલનું યૌવન જતાં કાળ હસ્તોજ રહે છે, કારણ કે, તેના મનમાં ગયેલી

જીવાની પાછી આવવાની પૂર્ણ આશા રહે છે. યુવતીનું યૌવન મધ્ય પછી તેને તે પાછું આવવાની કશી પણ આશાજ રહેતી નથી. કાળનું યૌવન વીતવા છતાં તે પાછું આવીને અવશ્ય ઉપસ્થિત જ થાય છે.

દિવસ વીતે છે, એટલે તેની જગાએ રાત્રિ આવીને ઉભી રહે છે, રજનીનો અંત થતાં પુનઃ પ્રભાત પ્રકટ થાય છે, બાહ્ય જગતનો લય અવશ્ય થયા વિના રહેશે નહિ. જ્યાં સૂધી એ નિયમ રહેશે, ત્યાં સૂધી આ જગત પણ રહેશે અને જ્યાં સૂધી આ જગત રહેશે, ત્યાં સૂધી એ નિયમ પણ રહેશે. એટલા માટેજ અમો કહીએ છીએ કે, પ્રભાત પછી રજની અને રજની પછી પ્રભાત સ્થાયી રહેવાનાં છે. તેઓ બન્ને પરસ્પર એક શૃંખલામાં બંધાયેલાં છે, એકનો અંત થતાં બીજાનો આવિભાર્થ થાય છે. માનવના સ્વભાવની સ્થિતિ પણ બરાબર તેવાજ પ્રકારની છે. સુખ આવે છે, એટલે દુઃખ આ-લ્યું જાય છે અને દુઃખ આવે છે એટલે સુખને વિદાય થતું પડે છે. સુખ જતાં દુઃખ અને દુઃખ જતાં પાછું સુખ આવે છે. કોઈ હ-મેશને માટે સુખ ભોગી પણ નથી, દુઃખ ભોગી પણ નથી. સુખ આધ્યાત્મિક દિવસ છે, દુઃખ આધ્યાત્મિક રજની છે. સુખના સમયે અંતરમાં સુવર્ણમય ફિરિજોનો ઉદય થાય છે, અને દુઃખના સમયે કાળાશનો પડદો છવાઈ જાય છે. સુખને સમયે મન વિહંગને ઉડાડી દો. પાંજરાનાં દ્વાર ખુલાં કરીને ઉડાડી દો, વિહંગ ઇચ્છાનુસાર ઉડશે, ગાન કરશે, તાલમાં ને તાલમાં નૃત્ય કરશે. પરંતુ દુઃખ ને સમયે એનાથી સર્વથા વિપરીત આશ્ચર્ય જોવામાં આવે છે, તે સમયે એ ઉલ્લાસ ક્યાં ચાલ્યો જાય છે, તે મધુમિશ્રિત ગાન ક્યાં અદસ્ય થાય છે, અને તે નૃત્ય પણ ક્યાં વિલીન થાય છે? સુખની સાથે

પ્રિય સહચરો ચાલ્યા ગયા છે. આશમવાની અણીપર આવેલા રવિના હેમ કિરણો પણ તેની સાથે અંતર્હિત થયાં છે. અત્યારે માનસ વિહંગ નેત્ર બંધ કરીને ચિંતાના સાગરમાં ડુબી ગયું છે, પરંતુ સદાને માટે એની એવી સ્થિતિ રહેવાની નથી. નિશા જતાં પુનઃ દિવસ આવશે, નિરાશાના દાસો બનશે નહિ. આમ જૂઓ, પ્રીવાર પ્રભાત આવી લાગ્યો છે. સુખદેવી પ્રવાહને પણ શર્માવી દે તેવા કર-પદ્મવદ્ધારા હેમગૃહના પડદાને ઊંચો કરી રહી છે, જુદો હસે છે, વિહંગો સુ-સ્વરથી જ્ઞાન ગાઇ રહ્યાં છે, અને તરલવાહિની સ્વર્ણ-બૂખણથી દેહને સજ્જીવને નાચતી નાચતી ચાલી રહી છે મન તેની સાથે તું પણ હસ ! અમૃતવાળો સુ-સ્વર છોડીને જગતને વિ-મોહિત કર અને પ્રથમના જેવાજ તે તાલથી પુનઃ નૃત્ય કર.

આ સમયે ન્યાયાધીશ હરગોવિંદ શાસ્ત્રીના મધુમતિના કિનારા પર આવેલા એક વિશાળ બંગલાની પાછળના બગીચામાં એક સોળ સત્તર વર્ષની સુવતી પુષ્પ ચુંટી રહી હતી. ઉન્હાણાની ઋતુ હોવાથી હરગોવિંદ શાસ્ત્રીએ બૂખણાનગરીના બંગલાનો ત્યાગ કરીને કુટુંબ સહિત એ બંગલામાં જ રહેવાનું રાખ્યું હતું. ઉન્હાણાના તાપથી આરામ લેવા માટે હરગોવિંદે બંગલાની પાછળ અને મધુમતિના કિનારાપર એક ગંજવર અને મનોહર બગીચો ધણા સમય થયાં તૈયાર કરાવી રાખ્યો હતો. દેશ વિદેશમાંથી સારાં સારાં ફૂલઝાડ મંગાવીને બગીચાની શોભા એટલી બધી વધારી દીધી હતી કે જે જોઇને બૂખણાનગરીના મોટા મોટા જમીનદારોને પણ દાંતતળે આગળાં નાખવાં પડતાં હતાં, બગીચાની ચારે બાજુએ સુંદર પ-ત્થરની દીવાલ બાંધવામાં આવી હતી અને દીવાલની ચારે બાજુએ ચાર દરવાજા રાખવામાં આવ્યા હતા. પ્રથમનો દરવાજો પૂર્વ દિશામાં

આવેલો હતો અને તેમાંથી બગીચાની અંદર આવેલા હરગોવિંદ શાસ્ત્રીના ગમન સાથે વાતો કરતા મનોહર બંગલામાં પ્રવેશ કરી શકતો હતો, એ દરવાજા પર આઠ પંજાબી સિખ્ખ પ્રહરીઓ ઉઘાડી તલ્વારે વારા ફરતી રાત્રિ દિવસ પહેરો ભર્યા કરતા હતા. બીજો દરવાજો ઉત્તર દિશામાં હતો, તે દરવાજા દ્વારા બંગલાની પાછળના ભાગમાં આવેલા હરગોવિંદના અનુચરોના આવાસ માટે નિર્માણ થયેલા જૂદા જૂદા ઓરડાઓમાં જવાતું હતું, તે દરવાજા પર એ કાબૂલી પદાણુ પ્રહરીઓ હાથમાં મલખારી ડાંડા લઇને પહેરો ભરી રહ્યા હતા. ત્રીજો દરવાજો પશ્ચિમ દિશામાં આવેલો હતો, તે દરવાજામાંથી હરગોવિંદની અશ્વશાળામાં દાખલ થઇ શકતું હતું અને તેના પર એ હિન્દુસ્તાની લૈયાઓ હાથમાં બંદુક લઇ પહેરો ભરી રહ્યા હતા. ચોથો દરવાજો પાણીના પ્રબળ પ્રવાહવાળો, ગર્વથી ડોલતો, અનંત તરંગોને ઉછળાવતો મધુમતિ નદીના કિનારા પર આવેલો હતો, તે દરવાજા પર પાંચ રાજપૂત પ્રહરિઓ કર્મમાં કૃપાણુ ધારી, કમર પર ટટાર ધારી દોર દમામથી પહેરો ભરી રહ્યા હતા. એ ચોથા દરવાજામાંથી બહાર નીકળીને વીસ પચીસ કદમ દૂર ચાલતાં નદીના કિનારા પર સુંદર પથ્થરનો બાંધેલો એક ઘાટ જોવામાં આવતો હતો એ ઘાટ 'વિલાસઘાટ' ના નામથી પ્રખ્યાત હતો. ત્યાં હરગોવિંદના પરિવાર સિવાય જીજ્ઞાસુ ડોઈને પણ પ્રવેશ કરવાની અથવા સ્નાન કરવાની સખ્ત મના હતી. હરગોવિંદે કે-ળ સવાર-સાંજ નૌકામાં બેસી વાયુ સેવન કરવા જવાના ઇરાદાથી જ એ ઘાટ બંધાવ્યો હતો અને ઘાટ પર રાત્રિ દિવસ ચાર-પાંચ નાની-મોટી નૌકાઓ તૈયાર જ રહેતી હતી. હરગોવિંદ જે કાંઈ નવીન યુવતીને પોતાના સપાટામાં સપાડાવતો હતો તેને લઇને તે નૌકામાં બેસી બધીવાર નૌકા વિહાર

કરવા માટે નદીના પ્રવાહમાં નૌકાને બેઠી મૂકી દૂર સુધી નીકળી પડતો હતો. બીજી નૌકા તેની દુન્યા વનલતાને માટેજ બનાવવામાં આવી હતી. વનલતાને માટે નૌકા બનાવવાનું ખાસ કારણ એ હતું કે, આજકાલ તે તેની માતાના શોકથી એટલી બધી વ્યાકુળ રહ્યા કરતી હતી કે તેને ક્યાંય પણ ચેનજ પડતું નહોતું; તેથી વારંવાર નૌકામાં બેસી સહેજ કરી તે પોતાના મનને કાંઈક આનંદમાં રાખતી હતી. હરગોવિંદે પણ હમણાં તેને પૂરતી છૂટ આપી હતી.

વનલતાની માતા ચંપાને હરગોવિંદે એક દિવસ એક ધર્મશીલા અમળાપર અસ્થાયી કરતો અટકાવવા માટે સખ્ત શબ્દો કહેવાયા તથા તેના પંજમાં સપડાયલી સુભદ્રા (મનોહરાની દાસી) જેવી બે ત્રણ સ્ત્રીઓને છોડી મૂકવાથી અને મનોહરાના મહાલયને જમ કરીને સરકારને સ્વાધીન કરતી વેળાએ ધિક્કારની વૃષ્ટિ વરસાવવાથી બદિરાની મસ્તીમાંને મસ્તીમાંજ મારી નાખી હતી. જિયારી સાધ્વી સતી પોતાના પતિના હાથથી જ આ પૃથ્વીનો પરિત્યાગ કરીને પરલોક વાસિની થઈ ગઈ હતી.

ચંપાનું મરણ થયાં ને આજે લગભગ ચાર માસનો અવધિ વીતી ગયો હતો. એ દરમ્યાન હરગોવિંદે પોતાના સગા મામાની દીકરી વિહંગિની સાથે લગ્ન પણ કરી લીધાં. હરગોવિંદની આ નિર્લજ્જતા તથા અસબ્યતાને માટે સગાં વહાલાં તથા જનસમાજમાં તેની બચકર નિંદા પણ થવા માંડી હતી. પણ કામથી અંધ થયેલા અને શર્મને સ્મશાનમાં મૂકી આવનારા હરગોવિંદે તેના તરફ કશું પણ લક્ષજ ન આપતાં મામા-મામીને ચોરીના અપરાધથી કેદ કરાવી, મામાના દીકરાને છુપા ઘાતકદ્વારા કતલ કરાવી વિહંગિનીને પોતાની દિલારામ બનાવી દીધી હતી. વિહંગિની કુચાલની કુચટાઓની

સોબતમાં પડીને પ્રથમથી જ બ્રષ્ટા બની ગઇ હતી અને પોતાની વિલાસ-વાસનાને તૃપ્ત કરવા માટે અનંક ધનવાન પુત્રોના ખ્યારમાં પડી ચૂકી હતી. તેણે હરગોવિંદની સાથે કેવળ પોતાના અમથ-આરામ અને મોજશોખને પરિત્યજ કરવા માટેજ લગ્ન કર્યા હતાં હરગોવિંદે પણ કેવળ કામવાસનાનું સાધન ગણીને વિહંગિનીને પોતાની અર્ધાંગના બનાવી દીધી હતી. આથી તેમના બન્નેના હૃદયમાં પરસ્પર પ્રેમનો રંચ માત્ર પણ નહોતો. જેવી રીતે હરગોવિંદ પરસ્ત્રીઓમાં રાત્રિ દિવસ લંપટ રહેનારો હતો, પરસ્ત્રીના ખ્યારની આકાંક્ષા ધરાવનારો હતો, તેવીજ રીતે વિહંગિની પણ પરપુરુષના ધ્યાનમાં રાત્રિ દિવસ નિમગ્ન રહ્યા કરતી હતી અને પોતાની પ્રજુલ-પિપાસાને પરિતૃપ્ત કરવાની અહર્નિશ આકાંક્ષા રાખ્યા કરતી હતી. પરંતુ હરગોવિંદના અંગલાપર પહેરેગીરોનો સખ્ત જાપતો હોવાથી તેને મનમાં ને મનમાંજ દુઃખી થઈને બેસી રહેવું પડતું હતું, ધરમાંથી એક ડગલું પણ બહાર નીકળી શકાતું નહોતું હરગોવિંદ હમેશાં નવી નવી સ્ત્રીઓને પોતાના પાપસદનમાં ઉપાડી લાવીને અનાચાર તથા અત્યાચારનો જે પ્રકાર ચલાવતો હતો, તે બધું તેનાથી જોઈ શકાતું નહોતું. તે છંછેડાવતી નાગણીની પેઠે હરગોવિંદના આ અવઅવહારને નાબૂદ કરવા માટે આતુર રહેતી હતી. હરગોવિંદે બહારનો રોજ દેખાડવાના તથા પોતે પરણેલો છે, એટલે અન્ય અબજાઓ પ્રતિ અનાચાર ચલાવે એવા ભ્રમને નાબૂદ કરવાના આશયથીજ વિહંગિનીની સાથે લગ્ન કર્યા હતાં. આથી એક આદર્શ દંપતિમાં જે રનેદ તથા પવિત્રતાની અગત્ય હોવી જોઈએ, તેમાંના અંશ માત્ર પણ એમના હૃદયમાં જોવામાં આવતો નહોતો. અરે એટલુંજ નહિ. પણ ત્રણ માસ જેટલા અદ્ય સમયમાંજ તેમના બ-

ન્નેનાં મનમાં એક બીજાના પ્રત્યે સખ્ત નફરત પણ થઈ ગઈ હતી.

વિહંગિની વનલતાને પોતાની સરખી ઉમ્મરની તથા શૈક્ષ્યની પુત્રી ધારીને તેના પર બહુજ બળ્યા કરતી હતી તથા તેના સર્વનાશ કરવાની એટલા પણ ક્યાં કરતી હતી, વારંવાર તે તેને અવળે રસ્તે ચડવાની તથા આટલી મોટી ઉમ્મર થવા છતાં પ્રીતિનો ઉપભોગ કરવાને બાગ્યશાળી થઈ નથી, એમ કહીને અનીતિનો આશ્રય લેવાની કુટિલ શિખામણ પણ આપ્યા કરતી હતી. હમેશના રેડેલા ઝેરનું એકેક ટીપું પણ આગળ જતાં લયંકર સ્વરૂપ ધારણ કરી લે છે, એ કહેવત મૂળજ વનલતાના મનમાં પણ કામનો સંપૂર્ણ અધિકાર જામી ગયો અને તે પોતાની પ્રણયપિપાસાને પરિતૃપ્ત કરે તેવા કાંઈ અલભેલા યુવકને મેળવવાના ધ્યાનમાં મશગુલ રહેવા લાગી.

વિહંગીની વનલતાને શ્રુત કરાવી હરગોવિંદને ધનજતને ધનગરે ચડાવવાની આશાથીજ વનલતાને એ કાર્યમાં અમુક અંશે મદદ પણ કરવા માંડી તથા વનલતાના મનને મોહાવનારા કાંઈ કામણગારા કોડીલા યુવકનો પત્તો મેળવવા માટે પોતાની એક બે કુલટા દાસીઓને પણ નિયુક્ત કરી દીધી. પરિણામે વિહંગિનીની આશા સફળ થવાનો પ્રસંગ પણ આવી લાગ્યો. જ્યાં રૂપ અને લાવણ્યમાં લુપ્ત થઈ લગ્ન કરવામાં આવે છે, ત્યાં હમેશાં આવા ગોટાળાજ થયા કરે છે. પ્રિય વાંચક ! આમાં અજ્ઞયખી જેવું કાંઈ છેજ નહિ. જે દુનિયામાં મનોહરા જેવી ધાર્મિક વારાંગનાઓ વસે છે, તેજ દુનિયામાં વિહંગિની જેવી કુલકામિનીના નામથી ઓળખાતી કુળ ખ્વંસ કરનારી કુલટાઓ પણ અવશ્ય વસે છે.

બનાવ એક દિવસે બને છે, પરંતુ તેનાં કારણો ધણા દિવસથી સંચારિત થાય છે. ધણા દિવસ પછી વાદળાં વરસાદ વરસાવે છે,

ધણા દિવસની તૈયારીઓ પછી બૂમિપર લયંકર બૂકંપ થાય છે, ધણા દિવસની તૈયારીઓ પછી વાદળાંનાં ધસારાથી વીજળી પડે છે. સિઙ-
નના યુદ્ધમાં ફ્રેન્ચોનો ગર્વ ચૂર્ણ થયો હતો, એ ધણા દિવસના પરિ-
શ્રમનું પરિણામ હતું. આજે તેવીજ રીતે વિહંગીની વનલતાના હૃદ-
યમાં વિપરીત ભાવનાનો સંચાર કરી સુધાને બહાર કાઢી લેવા હજાર-
જને લારી દીધું.

જ્યારે યુવતી વનલતા બગીચાના એક લતાકુંજમાં જઈને
ગુલાબના વૃક્ષપરથી પુષ્પ ચુંટવા ગઈ, ત્યારે તેના હાથમાં ગુલાબનો
એક કંટક ખૂંચી ગયો. કામળા હાથમાં લોહીનો ટસીયો ફૂટી આવ્યો.
એ જોઈને તે દરતજ નીચે બેસી ગઈ અને મનમાં જ બોલી કે:-
“અહા ! કેવું મંજનું આ ગુલાબનું ફૂલ છે, પણ તેમાંયે પીટયો
આ કાંટો સળગ્યો છે. એની ખૂબ સૂરતીમાં પણ વેદના સમાયલી છે.
આ પુષ્પ જોતાં મને મારી નવી માતાનું બરાબર સ્મરણ થઈ આવે
છે. ઇશ્વરે તેના શરીરમાં જેવી સુંદરતા આપી છે, તેવીજ સુંદરતા
આ પુષ્પથી પણ અધિક છે. આ પુષ્પમાં જેમ કંટક છે. તેમ હૃદ-
યમાં પણ કામરૂપી કંટક રહેલો છે. શું ત્યારે આ દુનિયામાં કંટક
વિનાનું કોઈજ નહિ. માતા વારંવાર કહ્યા કરે છે કે, જગતની સુંદ-
રતા એ કેવળ બહારની સુંદરતા છે, પણ અંદરનો સર્વ વસ્તુઓમાં
દોષજ સમાયલો છે. જ્યારે વસ્તુસ્થિતિ આવીજ છે, ત્યારે મારામાં
પણ કાંઈ દોષ હોય તો તે અસ્થાને નથીજ. મારા પિતા હાલ તરત
મારાં લગ્ન કરે તેવો કશો સંભવજ નથી. મારી યુવાની તો વહેવા
માંડી છે. સોળ સત્તર વર્ષ પીટી ગયાં છે, છતાં પણ કોઈ કામજ-
ગારાની ગોઠમાં બેસી પ્રીતિસુધાનું પાન કરવાનો મને પ્રસંગજ મળ્યો
નથી. પણ ચિંતા નહિ, પિતાજી એ કામમાં બેઠેલરી બતાવશે, તો

હું મારી મેળેજ મારો મન માન્યો મોહનવર શોધી લખશ. કારણ કે હવે તનમાં નાલાવેલી થાય છે, રોમાંચ થાય છે. આ અધીરું મનકું કોઈ રસિક વરને માટે આકુળ વ્યાકુળ થાય છે. વળી:—

મોહનવર મળવા આતુર મનકું ધીરજ જરી નવ ધારે;
મુઝાના કામળ કાળજડામાં બાણ રતિપતિ મારે,

બાલ્ય કાળના લાવ ગયા સહુ,

રાયે મન રતિરાગ વિકારે;

મદનપીડિત વ્યાકુળ યુવતી;

કાન્ત વિના બળતી અંગારે,

ધીરજ.

બય બદલતાં પાસાં રજની;

નેત્રે નહિ નિદ્રાજ લગારે;

શયન જગરણ સમાન જતાં;

રાત દિવસ સરખાં છે મારે.

ધીરજ.”

વનલતા આ પ્રમાણે વિચાર કરી રહી હતી, એવામાં તેની નજર પાસેની એક વેલીપર ખીલેલા એક પુષ્પપર એક ભ્રમર પુષ્પને રસ ચૂસી રહ્યો હતો, તેનાપર પડી. એ જોઈને તે પાછી પોતાના મનમાંજ કહેવા લાગી કે:—“વળી આ શો નવો પ્રકાર ! આ ભ્રમર કરે છે. કોની સાથે વિહાર ! અરે ! આ પુષ્પવેલી પર ખીલેલા પુષ્પમાં પણ વ્યાખ્યો છે વિહાર ! શું સર્વ સંસારપર વ્યાખ્યો છે વિકારનો અધિકાર ? હા-હા-તેમજ છે. જોને, એક પુષ્પ પણ શ્રુપાઈને આ રસિક ભ્રમર પાસે કરી રહ્યું છે કેવો અનુપમ વિહાર ! આખું વિશ્વજ વિહારી છે, વિકારની પણ અજ્ઞાપ બિહારી છે. આ સર્વ મને આજે શું બતાવી રહ્યું છે ? હું સારી રીતે સમજી શકી છું કે, ઈશ્વરે આ કામળ કાયાને કરમાંની નાખવા માટે આખી નથી પણ

વિલાસના શ્રંગારથી શણગારી આનંદની બહાર લૂટવા માટે આપી છે. માતા વિહંગિની ! હું આજે તારાં બચનોને બરાબર સમજી શકી છું. તારાપર મને જે સંશય હતો તે આ પુષ્પોએ તથા બ્રમરોએ દૂર કરાવ્યો છે. બસ, હવે તો હું એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કર્યા વિના અલબેલાને શોધી લઈશ, મારા અંતરની વેદનાને પ્રેમવારિના સિંચન શુભાવી દઈશ. માતાએ ખરુંજ કહ્યું હતું કે:-

“ ચંદ્ર વિનાની ચાંદની જીવ વિનાની કાય;
જીવતી જીવતી જોડી વિનાની, જગમાં ઝોલાં ખાય;
હીરા મોતીને ઝોટે કે પાથરે બાળા બાણીને ખાય;
પ્રેમ નહિની માછલી વૈભવ સાગર પાડે કાય;
નયનનું નીર ને હૈયાનું હીર, નણુંદીના વીર ગણાય. ”

આ પ્રમાણે વિચાર કરી પુષ્પ ચૂંટવાનું કાર્ય પડતું મૂંઝી વ-
નલતા ઉઘાનના મધ્યભાગમાં આવેલા એક નાનકડા સરોવરના કિનારા
પર બેસી શા ઉપાયે પ્રિયતમની પ્રાપ્તિ કરવી એનો નિશ્ચય કરવાની
અભિલાષાથી ત્યાંથી ઉડીને મનમાં ને મનમાંજ આ પ્રમાણે બોલતી
બોલતી તરતજ ધીમે ધીમે હંસગતિથી ચાલવા માંડી:-

“ મારું જોખન ગુલાબી રસીયા વિના કરમાય;
હાથ મૃદુ અનીલ ચંદ્રનીલ અનલ સમ જણાય— મારું.
સૂની સેજલડી આંસુડાં સારી બીજવતી;
વેરી રાતલડી ભોગો વિના હું વીતાવતી;
નાજીકડી નારી હારી હૈયું હું ફરતી મદમાતી;
પાંખલડી ખીલી તલસે પ્રીતમને મળવા અકળાતી;
મન્મથની લાગી અંજો લ્હાય, કાયા રસ ઝરતી એજે જમ;
આવો કોઇ આવો રસીયા વિરહી કાયા શીતળ થાય— મારું.

આવી રીતે વિચાર કરતી કરતી તે તે નાણુક સરોવરના કિનારા પર આવીને એક ઘટાદાર વૃક્ષની છાયા તળે બેઠી તથા કયા યુવકને પોતાના હૃદયનો આરામ, શિરનો તાજ બનાવવો તથા કયા ધલા-જથી તેને પોતાના અધિકારમાં લાવવો તેના વિચારમાં તે ગુ-ચાઇ ગઇ.

એ સમયે ત્રિહંગિની નવયૌવના યુવાનીના તરંગોને ઊછળાવતી નયનને નચાવતી, અંગપર અંગર, પગમાં જાંઝર ઝમકાવતી સાક્ષાત સુંદરી શિરોમણિ રતિનું સ્વરૂપ ધારણ કરી વનલતાના મનને મોહા-વવા તથા પોતાના અન્નબાળી બરેલા આશયને તૃપ્ત કરવા માટે તે સરોવરના કિનારાપર આવી પહોંચી. આવતાની સાથેજ તેણે વન-લતાને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે:—“વનલતા ! આજે તારા મુખપર આટલી બધી ગમગીની કેમ છવાઇ છે ! તારા ચિત્તની અચળતા કેમ ઝળકાઇ છે ? શું તારા હૃદયમાં થયો છે ચિંતાંરૂપી ડાકિણીનો સંચાર કે વ્યાધ્યો છે મોહનમંત્રનો અલબેલો અધિકાર ? બહેન મારી પાસે સહને છૂપાવી અસત્યને પ્રકટ કરવાનું કાર્ષ્ણ્ય પણ દારણજ નથી. તું એતો સારી રીતે જાણે છે કે, હું તારા પિતાના જેવી નિર્દય નથી, તારા દુઃખનું કારણ મારા જાણવામાં આવી ગયું છે. પ્રેમનો વ્યાધિ મહાભયંકર છે, એને હું મારા રવાનુલવથી સમજી શકી છું અને એ વ્યાધિથીજ તું આજકાલ આટલી બધી વ્યાકુળ રહે છે એ પણ મને સ્પષ્ટ જણાઇ આવ્યું છે. પીટયા એ મદનની પીડાજ કાંઇક અલબેલી છે. નથી આવવા દેતો તે આંખમાં હાંધ કે નથી રહેવા દેતો દિલમાં આરામ.

“ચઢાવે ચિત્ત ચકડોળે, હૃદયનું બાન બૂલાવે છે;

તનુમાં તાપ લાવીને મહા ઉન્માદ મચાવે છે;

હરે છે શાંતિ-દિલની ને મહા સંતાપ લાવે છે;
મૂકાવી માનની માળ લજ્જાંહીના બનાવે છે;
કરે છે કંપ અંગે ને સહુ સુનું બતાવે છે;
સદા એ કામ યુવતીને બહુ પીડી રીખાવે છે. ”

વનલતા અને વિહંગિની સરખી ઉમ્મરની હોવાથી, તેમજ વિહંગિનીએ વનલતાને પોતાના કાળા કામની સહચરી બતાવવાના ઇરાદાથી અત્યંત દૂટ આપેલી હોવાથી, તેમની બન્નેની વચ્ચે માતા-પુત્રીના સંબંધ બદલે સખીનો સંબંધ બંધાઇ ગયો હતો. વનલતા વિહંગિનીની જરા પણ શર્મ રાખતી નહોતી, તેવીજ રીતે વિહંગિની વનહિંગી તેનો ગમે તેટલો ઉપદ્રાસ કરે, ગમે તેટલી દૂટથી વતે અને ગમે તેવા અસબ્ય શબ્દો બોલે તો પણ વનલતાનો અનાદર ન કરતાં તેને હિલટી પ્રોત્સાહનજ આપતી હતી. આથી અત્યારે પણ વનલતાએ પોતાને જિતમ અવસર મળ્યો છે, એમ વિહંગિનીના કથનને અનુમોદન આપી હર્ષિત સ્વરથી જવાબમાં જણાવ્યું કે:—“ ખરું છે, તમારું કહેવું તદ્દન ખરું છે. એ મન્મથરાજની લીલાજ ખરેખર અજબખી ભરેલી છે. યુવતીના અંગેઅંગમાં બ્યાપીને એ રતિપતિ તેને એટલી સીમાપર્યન્ન નિર્લજ્જ બનાવી દે છે કે, પંછી તેને માતા, બગિની કે સખી આદિ કોઈની પણ શર્મજ રહેતી નથી. જુઓને મારે માટે પણ તેમજ બન્યું છે, તમે મારી માતા હોવા છતાં પણ હું તમારી સાથે કેવું સ્વચ્છંદી વર્તન ચલાવું છું ? નિર્લજ્જતાની કેવી પરાકાષ્ટા બતાવું છું.

“કામણુગારા, મનહરનારા મોહક કામની બલિહારી છે;
યુવતીદળનાં ચિતડાં ચોરી લજ્જા તેણે સર્વ નિવારી છે;

લાન ભૂલાવે, માન મૂકાવે રતિપતિની લીલા ન્યારી છે;
 પીડા ભૂંડી અંગે ઊંડી મોહક સ્મરની બહુ કારી છે;
 શય સગા આઘાત કરીને વામામન કંપાવે છે;
 શિષ્ટ જનોની, માન મનથી વિતનુ છેક ભૂલાવે છે. ”

“ વનલતા, એમાં શર્મ કે સંકોચ રાખવાનું કશું પણ કાર-
 ણ નથી. જગતની લીલાજ એવી વિચિત્ર છે. કામના પ્રભાવે મોટા
 મોટા મહર્ષિઓને પણ પોતાના અચલ, અડગ અને એકાગ્ર ધ્યાનમાંથી
 ભ્રષ્ટ થવું પડ્યું છે. જો સાંભળ એ સર્વજનોને સંતાપમાં નાખ-
 નારા ઊરમાં વ્યાકુળતાને ઉભરાવનારા તથા રિત્તને ચંચળ કરનારા
 કામની લીલા કેવી ન્યારી છે:-

સર્વ સંસાર મદન આધીન,
 શ્રુતિ જ્ઞાન વિસ્તારક બ્રહ્મા થઈ ધર્મથી દીન,
 યયા પિતાનો ધર્મ બુલીને વિજ દુહિતામાં લીન;
 મહાદેવ સ્મર સંહારક પણ યયા મદનથી દીન;
 લિલ ભામિનીમાં ભરમાયા ભાળી રૂપ નવીન;
 કેક સાધુએ કામ ભક્ત થઈ ત્યાગ્યાં નિજકૌપીન;
 ઇન્દ્ર, ચન્દ્ર બૃહ્યા તો બીજાં કયમન ચળે મનમીન.”

મોટે એ સર્વ ચિંતાઓને કોરાણે મૂકી તારા દિલની ખ્યાલિશ
 મારી પાસે રજૂ કર. જ્યાં સૂધી મારા દેહમાં પ્રાણ હશે, ત્યાં સૂધી
 હું તને પ્રસન્ન રાખવાના પ્રયત્નો કર્યા કરીશ. મારી પાસે તું તારું
 દિલ ખોલીને બધું જણાવી દે કે, હવે તારી ઇચ્છા કયા માર્ગ પર
 જવાની છે. શું તું તારી આ કોમળ કાયાને કરમાવી દેવા માગે છે
 કે, રતિપતિના રાજ્યમાં વિચરી આનંદનો ઉપભોગ કરવા માગે છે.
 આ જન્મ ધારણ કરવાનું શું કારણ છે, તે તું સમજે છે ખરી કે? ”

“લૂટાવી રૂપનો લંડાર રૂતિનું બસ રટણ કરવું;
દિલે આરામ અશકની પ્રીતિનું પાન બસ કરવું,
રહી ગુસ્તાન પ્યારામાં પિયુનું પ્યાન બસ કરવું;
લગાવી ભરમ પ્રીતિની સદા ખાખી* થઇ કરવું;
ઉડાવી બહાર પ્રીતિની દિલે મસ્તાન થઇ કરવું,
જગતમાં જન્મ ધારીને પતંગો સમ સદા મરવું.”

“તમારું કહેવું ખરૂં છે, પણ માતા મારા હૃદયમાં જે પીડા વ્યાપી છે, તે પીડાને મારાથી મારા પિતાને સી રીતે જણાવી શકાય, નિર્લજ્જતાની સીમાનું દર્શન કેમ કરીને કરાવાય. તેઓ તો આજ-કાલ યમદૂતોને પણ કંપાવે તેવા જલિમ જુદ્દમો ચલાવવામાં રોકાય છે, પોતાનીજ પાપવાસનાને પરિત્રષ્ટ કરવામાં પ્રવૃત્ત થયા છે, એટલે મારાદ્વારા તેમને મારા હૃદયની વાત કોઇ પણ રીતે જણાવી શકાય તેમ નથી. હમણું હું એવી સંકટામણીમાં આવી ચૂકી છું કે, તમારા સિવાય મારા દિલને જરા પણ આરામ મળી શકે તેમ નથી.” વનલતાએ કહ્યું.

“ઘેલીરે ઘેલી, તું આમ નિરાશ કેમ થાય છે, આશાના અ-મૂલ્ય રતનને આમ નષ્ટ કાં કરે છે? જ્યાં મારા જેવી પ્રબળ સહાયક તારા પક્ષમાં છે, ત્યાં તને ચિંતા કરવાનું શું પયોજન છે? જો સાંભળ, હું તને હમણાંજ એક એવા સરળ ઉપાય બતાવું છું કે જેથી તું સદજમાં તારા હૃદયની ઇચ્છાને પૂર્ણ કરી શકે તેમ છે.” વિહંગિનીએ આશા આપીને કહ્યું.

“શો ઉપાય બતાવો છો? શું તમારા બતાવેલા ઉપાય પ્રમાણે ચાલવાથી મારા મનની મુરદ અવસ્થા બર આવશે?” વનલતાએ અન્યયખીમાં આવીને પૂછ્યું.

“હા, અવશ્ય બર આવશે. પણ તે પહેલાં હું તને એક પ્રશ્ન પૂછું છું, તેનો યોગ્ય ઉત્તર આપ.”

“શો પ્રશ્ન પૂછવા માગો છો, માતાં ?” વનલતાના આશ્ચર્ય નો અવધિજ ન રહ્યો,

“તું આ શહેરના વિખ્યાત જમીનદાર સુંદરીમોહનને ઓળખે છે ખરી કે ?” વિહંગિનીએ પૂછ્યું.

“હા, તે ધણીવાર આપણે ત્યાં મારા પિતાજીની મુલાકાત લેવા માટે આવે છે. મેં મારા દિવાનખાનામાં બેસીને ધણીવાર તેને જોયો છે.” વનલતાએ જવાબ આપ્યો.

“એની સુંદરતા તથા તારુણ્ય તને પસંદ પડે છે ખરું કે નહિ વાર ?”

સ્રી જાતિની સ્વાભાવિક લજ્જાને હૃદયમાં ધારણ કરી મુખ પર મૌનનું તાળું વાસી વનલતાએ કશો પણ જવાબ આપ્યો નહિ. કેવળ નયનમાં એક પ્રકારનું ઝાંખું તેજ ઝળકાવી તે વિહંગિનીના મુખ તરફ જોતી ઉભી રહી. તેના હૃદયના ભાવને જાણનારમાં આલાક વિહંગિનીને જરા પણ વિલંબ લાગ્યો નહિ. તેણે તેના હૃદયમાં વ્યાપેલા લજ્જાના ભાવને દૂર કરવાના આશયથી કહ્યું કે:—વનલતા ! મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં આટલી બધી શર્માય છે શા માટે ? હું તને પ્રથમથીજ કહી ચૂકી છું કે, મારી પાસે સંકેત રાખવાનું કશું પણ કારણ જ નથી. કહે, કહે, તું એ રૂપમાં કામ સમાન સુંદર અને વૈભવમાં ઈન્દ્રસમાન પ્રખળ પુરુષને તારા હૈયાનો હાર બનાવવાની અભિલાષા ધરાવે છે ખરી કે નહિ વાર ?”

“દેવી ! સુંદરી મોહન સુંદર છે, ધનાઢ્ય છે અને વયમાં પણ તરુણ છે, પરંતુ તેનામાં જે એક મોટો દુર્ગુણ છે, તે તમો જાણો છો ખરાં કે ? રાત્રિદિવસ મદિરા પાન કરવામાં મસ્ત રહેવું,

નિત્ય નવી નવી લલનાઓના લાવણ્યનો ઉપભોગ કરવો, એજ એ સુંદરીમોહનના જીવનનું ધ્યેય છે. વારાંગના મનોહરનો સર્વ નાશ કરવામાં, અંબાલિકાની સર્વ સંપત્તિને પચાવી પાડવામાં સુંદરીમોહને પાપની પરાકાષ્ટા કરી બતાવી છે. તેથીજ માફ મન તેની પ્રેમભાગિની થતાં અચકાય છે. ન કરે નારાયણ ને કદાચ મારી પણ એવી દશા થાય, તો પછી મારે શું કરવું અને ક્યાં જવું ? કોનો આશ્રય લેવો ? વળી મારા પિતાજી પણ એ વિષયમાં સમ્મત થાય તેમ નથી. તેમની ઇચ્છા વિરુદ્ધ વર્તવું એ મને ઉચિત પણ લાગતું નથી. ”

“વનલતા ! તું આમ ધારવામાં મોટી ભૂલ ખાય છે, મારા આશયને તદ્દન ભૂલી જાય છે. મારી ઇચ્છા હમણાં ને હમણાંજ સુંદરીમોહનની સાથે તારાં લગ્ન કરવાની નથી, પરંતુ પ્રથમ તો કેવળ તમારાં જન્મેના હૃદયમાં સ્નેહનાં બીજ રોપવાનીજ છે. જ્યારે તે સ્નેહનાં બીજ વૃદ્ધિના રૂપમાં પરિણત થઇ જશે, ત્યારે હું તારા પિતાને સમજાવી દઇશ, એટલે તને કરી પણ અડચણ આવશે નહિ. હું ધારું છું કે, સુંદરીમોહન હજી સૂધી કુંવારો હોવાથીજ અનેક અબળાઓપર આશક્ત થઇ તેમનો સર્વનાશ કરી રહ્યો છે, પણ જો તારા જેવી સુશીલ સુંદરીની સાથે તેનાં લગ્ન થશે, તો કોઈ પણ પ્રકારે તે પાપનો સંગી થઇ શકશે નહિ. સ્ત્રીઓના પ્રભાવ પાસે પુરુષોનું કશું પણ ચાલી શકતું નથી. માટે તું ચિંતા ન કર અને સુંદરીમોહનનેજ તારો શિરતાજ બનાવવાનો પ્રયત્ન કર. ”

વિહંગિનીએ કહ્યું.

“પણ, હું એને ક્યાં મળું ? એ મારો સ્વીકાર કરે કે નહિ, તેની પણ શી ખાત્રી ? જો કદાચ હું એની પાસે મારી પ્રેમ યાચના પ્રકટ કરું અને એ તે યાચનાનો અસ્વીકાર કરી મારા પિતાજી તથા

જન સમાજમાં મારી નિંદા કરે તો પછી મારાથી આ જગતમાં શું મોહું બતાવી શકાય ?”

“ના, એમ બનેજ નહિ. આ જગતમાં એવો કોઇ પુરુષજ નથી કે, જે નારીના પ્રેમનો અનાદર કરવાનો અશક્ત થઇ શકે ! નારીના નયનના નખરાંથી, મુખની મીઠી વાણીથી અને શરીરના હાવભાવથી બધા બધા પુરુષો પણ તેની ગુલામી ઉઠાવવાને તૈયાર થઇ જાય છે. વળી તું તો રૂપમાં રતિ સમાન સુંદર છે, લાવણ્યનો ભંડાર છે. એટલે તારા સ્નેહનો અસ્વીકાર કરવાને દુનિયાના દેવો પણ અશક્ત છે ! હજી તું પ્રેમપંથની અપરિચિતા હોવાથીજ તારા મનમાં આવી આવી શંકાઓ ઉપજ્યા કરે છે. પરંતુ નારીનો મોહ તો કાંઇક અજબ છે. જેમ મદિરાની ખુમારી મનુષ્યના મગજને ઉત્તેજિત કરે છે, તેમ નારીનું રૂપ તેના હૃદયને આકુળ વ્યાકુળ બતાવી દે છે.”

“કામીજનોની આંખમાં નારી સુધાની ધાર છે;
એ નારના નખરાં થકી પુરુષો સદા લાચાર છે;
કારી કટારી નારથી હૈયાં સદા બેદાય છે;
પામર ખિચારા માનવી નારી મહીં લપટાય છે;
મીઠું વદી બહુ મુખથી મનહરણ કરતી જાય છે;
એક ચારની ચારી તજી નારો ખીજની થાય છે;
પુરુષો તથાપિ નારીને નિજ નારી માન્યે જાય છે;
અંધા બની અનુરાગમાં દાસો સ્ત્રીઓના થાય છે;
ચિંતા ધરે શાને ઉરે, તું નારી કાં ગભરાય છે;
તુજ હાથમાં નહિ એક પણ ઝાઝા બહુ ઉપાય છે;
ઉપાયના એ શસ્ત્રને ઉપયોગમાં તું લાવજે;
હારે કદાપિ દાવમાં તો અન્યને અજમાવજે.”

વનલતાનું અસ્થિર ચિત્ત કાંઈક સ્થિર થયું. હૃદયમાં આશા ધારી, લજ્જાને જડમૂળથી વિદારી, કામવાસનાના પંથમાં પ્રયાણ કરી વન-લતાએ વિહંગિનીને પૂછ્યું કે:—“ત્યારે હવે એ સુંદરીમોહનની સાથે સુલાકાત કરવામાં તથા તેના હૃદયના બાવો જાણવામાં તમે મને શી સલાહ આપો છો ? મારે કયી જગાએ અને કયે વખતે મળવું વાર ?”

“જો સાંભળ, સુંદરીમોહન હમેશાં સવારે અને સાંજે નૌકામાં બેસીને આપણા આ ઉદ્યાન પાસેના મધુમતિના ઘાટ પાસેથી નૌકાવિહાર કરવા માટે નીકળે છે. હું મહાલયની અગાસીપર બેસીને નિરંતર તેને અહીંથી આવતો જતો જોઉં છું. હવે આવતી કાલે સાંજે જ્યારે તેની નૌકા અહીંથી નીકળે ત્યારે તું પણ તારી નૌકામાં એકલીજ બેસીને તેની નૌકાની પાછળ પાછળ તારી નૌકાને હંકારી મૂકજે. નૌકા ચલાવવામાં તો તું બણીજ ચાલાક છે, એટલે મારા ધારવા પ્રમાણે તને તેની નૌકા પકડી પાડવામાં કશી અડચણ આવશે નહિ. અહીંથી લગભગ એકાદ ગાઉ દુર તેની નૌકા જ્યારે ચાલી જાય, ત્યારે તું તારી નૌકાને તેની નૌકા પાસેથી એકદમ આગળ કરી દેજે અને તારા મીઠા અવાજથી એકાદ ઉત્તમ ગાયન ગાવાનું શરૂ કરી દેજે. જેવું તારું મંજુલતાથી ભરેલું મૃદુતાથી ઉભરાતું મનોહર ગાયન તેના સાંભળવામાં આવશે કે, તરતજ તે તારી નૌકા પાસે આવી પહોંચશે અને તારો પરિચય પૂછવાનો પ્રયત્ન પણ કરશે. એ સમયે તું પ્રથમ તો તેના પ્રતિ જરા અણગમો દેખાડજે અને પછીથી જ્યારે તને ચોક્કસ ખાતરી થાય કે, તે તારામાં ખરેખર આકર્ષક થયો છે, ત્યારે તું તારું દ્વિજ બોલીને, નયનના કટાક્ષ મારીને તેને તારા અધિકારમાં લેવાનો પ્રયત્ન કરજે. પણ જોજે, એ વખતે તારા મનને નિર્બળ થવા દર્શા નહિ, નહિ તો તારો બધો પરિશ્રમ વૃથા

જશે અને સુંદરીમોહન તને ફજેતીના ફાળકાપર ચઢાવશે. તારામાં જેટલી શક્તિ હોય, તેટલા હાવભાવ દેખાડીને તેને મુગ્ધ બનાવી દેજે.”

“પણ, તેમ છતાં પણ જો તે ન માને તો પછી મારે શું કરવું?” વનલતાએ પૂછ્યું.

“પ્રથમ કળ્પથી કામ લેવામાં જ કાર્યની સિદ્ધિ સમાયલી છે. તારે પ્રથમ તેની પાસે તારી મનોબાવનાને જરાપણ વ્યક્ત થવા દેવી નહિ, તેમ છતાં પણ જો કદાચ તારાથી તારા હૃદયના આવેગને ન અટકાવી શકાય તો પછી સુંદરીમોહનને ધમકી આપીને કહેવું કે, જો તું મારી પ્રેમ પિપાસાને પરિત્રપ્ત નહિ કરે તો હું મારા પિતાને એ વાત જણાવી દઇશ કે, સુંદરીમોહને સંધ્યા સમયે નૌકા-વિહાર કરવા જતી વેળાએ મારી નૌકાપર ચઢી આવીને મારાપર બળાટકાર કર્યો હતો, મારા ધર્મને બ્રષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો આમ કરવાથી તે તરતજ સીધો થઇ જશે અને તારા મનની મુશ્કેલી બર આવી શકશે.” વિહંગિનીએ કહ્યું.

“પણ જો કદાચ તે મારો સ્વીકાર કરવાની અનુમતિ આપે તો પછી મારે તેની મુલાકાત કરવા માટે વારંવાર ક્યાં જવું તથા તેની સાથે મારાં લગ્ન કરવાનો શો બંદોબસ્ત કરવો?”

“એ બધું હું તને ધણીજ સરળતાની સાથે કરી આપીશ. પ્રથમ તો તું તેની અનુમતિ લઇ આવ, પછીથી હું તારા પિતાની સાથે મળીને તેનાં લગ્ન તારી સાથે કરાવી આપીશ.”

“શું આ સર્વ તમો મને સત્યજ કહો છો?”

“કેમ, એમાં તને કાંઈ અન્યથા બાંધ છે?”

“ના, અન્યથા તો નથી થતી, પણ તમારી મારાપર આ-

ટલી બધી મહેરબાની છે એ જોઈને મને ઘણાજ આનંદ થાય છે. મારાથી મારી આખી જિન્દગીમાં તમારા આ ઉપકારને જૂલી શકાય તેમ નથી.” વનલતાએ વિહંગીનીનો કૃતજ્ઞતાથી ઉપકાર માની કહ્યું.

“ના, એમાં ઉપકાર માનવાની કશી પણ જરૂરજ નથી. સમય આવ્યે તારે પણ મારું આવુંજ કામ કરી આપવું પડશે. જો કદાચ અહીં મારો કોઈ ચાર આવી ચઢે તો તેના આવવાની વાતને છુપાવી રાખવામાં તારે મને બનતી મદદ કરવી પડશે. પણ હા-જો તું મારા આ ઉપકારને જૂલીને મારા કોઈ પણ ભેદને ફેાડી નાંખીશ, તો પછી તને આ બંગલામાં ઊભા રહેવાનું સ્થાન પણ નહિ મળે, એ વાતને બરાબર સમરણમાં રાખી લેજો. અત્યારે હું તને એ વિષયમાં બીજું કોઈ પણ કહેવાં ઇચ્છતી નથી.” વિહંગીનીએ કહ્યું.

“ચિંતા નહિ, મારાથી બનશે, તેટલી સહાયતા કરવામાં હું કદાપિ પાછી પડીશ નહિ.”

“બહુ સારું, ત્યારે ચાલ હવે જલ્દી ઘરના કામકાજમાં ગુંથાઈ જઈએ, તારા પિતાને કચેરીમાં જવાનો વખત થઈ ગયો છે.” આમ કહીને તેઓ બંને તે બગીચામાંથી બંગલાભણી ચાલી ગઈ.

પ્રકરણ ૪ થું

પાતાળપુરીમાં પૈશાચિક કાણડ

ખડે હૈં યહ ઊંચે ઊંચે મહલ પર કિનકી કમાઈ હૈ;
 • ગિની જાતી નહીં દૌલત, યહ દૌલત કિસે પાઈ હૈ;
 • મિછે હૈં ધરમેં ગાલિયે હરેક જેવર તિલાઈ હૈ;
 જાગે હૈં ગાવ તકિયે, શાન યહ કિસને બઢાઈ હૈ;
 હજારોં કે ગલે કાટે હૈ, તખ યહ ઐશ પાયા હૈ;
 તુમ્હેં જિતના બઢાયા હૈ, ગરીબોને બઢાયા હૈ;

હમ બી દુનિયામેં અગર ખૂટકી ઈજાજત કરતે;
 છોડ અલ્લાહ કો શૈતાનકી છતાઅત કરતે;
 કુકસે મિલતે ગર ઇસલામસે નફરત કરતે;
 બેઇમાનીસે અનામત મેં ખ્યાનત કરતે;
 હૈ કસમ હસ્તી કિ હમ ચૈદસે રાહત કરતે.”

આજે લૂટારાનો ઠરાવેલો દિવસ આવી લાગ્યો, માણેકલાલની આંખો ઉઘડી ગઈ હતી, હૃદય ભય, ક્રોધ અને વિસ્મય રસથી સ્તંભિત થઈ ગયું હતું. તેના મુખનો લાર ઉન્માદીના જેવો જણાઈ આવતો હતો. તેની દ્રષ્ટિ અત્યંત ભયાનક બની ગઈ હતી, તેણે તે દિવસે સ્નાન પણ કર્યું નહોતું અને આહાર પણ કર્યો નહોતો.

ઇન્દુમતિ અને અંબાલિકાએ તેને ઘસો સમજાવ્યો, સાંત્વન આપ્યું, પણ તે કોઇ પણ રીતે સમજાવ્યો નહિ. તેમ જ તેણે ખાવાપીવામાં કોઈ પણ પ્રકારે પોતાની ઇચ્છા દર્શાવી નહિ. ઇન્દુમતિ તથા અંબાલિકાનો અત્યંત આગ્રહ જોઇને તેણે કહ્યું કે: — “જે કાપુરૂષ પોતાની બે કન્યાઓને કાળના દૂત જેવા દસ્યુઓના કવલમાંથી રક્ષા કરવાને સમર્થ થઇ શક્યો નથી, તે કયી લજ્જાને હૃદયમાં ધારણ કરીને ભોજન કરવાને તત્પર થઇ શકે વાડ ?” ધિક્કાર છે, આરી જિન્દગીને અને ધિક્કાર છે મારા ખાવાને ! હું આર્યકુળના પવિત્ર નામને કલંક લગાડનાર કાપુરૂષ નિવડ્યો છું, ભૂમાતાને ભાર કરનાર નરોધમ થયો છું.

“ ભૂમિને ભાર કરનારો મહા પાપી થયો આજે;
લજ્જાનું નામ હિન્દુનું અને દીનતા ધરી આજે;
ભમે છે કાળ થઈ ઘેલો, મરણનાં ગાન છે ગાજે;
હવે શાં ભોજનો કરવાં, કહો જીવવું ક્યા કાજે ?
જીવન બસ આજની ખાઈ અને કાયા નકામી છે;
જીવું તોયે મરેલો છું, અદ્વિગ આ જિન્દગાની છે. ”

આમ કહી તેણે બપોંડર હાડાકાર કરી આખા મકાનને ગળવી મૂક્યું. તેના કંઈમાંથી નિકળતો કરુણ નાદ આસપાસના પાડોસીના હૃદયમાં પણ કંપનો આવિર્ભાવ કરવા લાગ્યો.

છેવટે ઇન્દુમતિ અને અંબાલિકાએ અત્યંત આગ્રહ કરીને તેને થોડુંક દૂધ પીવડાવ્યું.

થોડા સમય પછી દિવસ આથમી ગયો. સૂર્યદેવ લાલરંગ ધારીને અસ્તાચલના શિખર બાણી વિદાય થયા. તેમનાં રક્તકિરણોએ આખા આકાશમાં વિસ્તરીને તેને લાલ રંગથી ઘેરી લીધું. પક્ષીઓ

તે રાતાં વાદળાંની ગોદમાં ઊડતાં ઊડતાં ફરવા લાગ્યાં, સંધ્યાની અંધકારમયી મૂર્તિથી પ્રકૃતિ દેવીનું મુખ હંકારી ગયું. તે દિવસે શુકલપક્ષની રાત્રિ હતી. સંધ્યાવધને સોહાગથી ગભરાયલી જોઇને ચંદ્રદેવ તેની સાથેને સાથેજ આવીને પૂર્વ ગગનમાં વિરાજમાન થયા. ચંદ્રના નામમાં કલંક રહેલું છે, તેથી ભયભીત થઇને સંધ્યાવધ એકદમ ઉતાવળી ઉતાવળી ચાલી ગઈ. ચંદ્રદેવે રજનીના સમસ્ત અંગને રોમાંચિત કરીને તેની સાથે ક્રીડા કરવાનો આરંભ કર્યો. એ સમયે એવોજ બાસ થવા લાગ્યો કે,

શાન્ત શીળી રજની અતિ માનવ મન મોહાય;

સોહાગથી સુંદર ચાંદની નિરખી આનંદ થાય;

કુમુદ ખીલી ઉડી ગાનો ઇન્દુનાં ગાય;

વસુધા હસતી અતિ ઊર વિશે હર્ષ ન માય;

વલ્લભ વિભાવરી વિચરે વિશાળ બ્યોમમાં;

રેડી ધાર સુધા તણી આ ધરા તણાં ધામમાં. "

મહેન્દ્રસિંહ નામના એક પરમ વિશ્વાસુ રાજપૂત યુવકને કે જે ઇન્દુમતિનો અનુચર હતો, તેને જોલાવીને ઇન્દુમતિએ કહ્યું કે:—“મહેન્દ્રસિંહ, તમે એક રાજપૂત પુરુષ છો, રાજપૂતો ધર્મની રક્ષા કરવામાં તથા સતીનું સતીત્વ સાચવવામાં સદા સર્વદા પંકજતા આવ્યા છે. મને આશા છે કે, મારું જતાવેલું કાર્ય કરીને તમે અમારા ધર્મની રક્ષા કરવામાં અમોને તમારાથી જનતી સહાયતા કરવાની ઉદારતા અવશ્ય દર્શાવશોજ. પણ હા, એ કાર્ય જતાવતાં પહેલાં હું તમને સ્પષ્ટ કહી દઉં છું કે, જો તમે અમારી સાથે વિશ્વાસઘાત કરીને અમારી વાત ખીજી કોઇની પાસે પ્રકટ કરી દેશો, તો અમારા શાપથી તમને શૂળની વેદના થશે અને તમને આખું જગત ધિક્કારશે, તમારા પર દિટકારનો વરસાદ વરસાવશે. ”

મહેન્દ્રનો પિતા રાગની વેદનાથી બહુ વખત સૂધી પીડાયા કર્યો હતો, એ અત્યારે મહેન્દ્રના સ્મરણમાં જ હતું. હમેશાં તેનો પિતા તે રાગની વેદનાથી તરફડાયા કરતો હતો, તે તેના સ્મરણમાં આવવાથી હજી સૂધી તેનું હૃદય કંપી ઊડતું હતું. એથી રાગ વેદના થશે એવી વાર્તા સાંભળીને તેનું મુખ સકાંઠ ગયું. મહેન્દ્ર જેવો વિશ્વાસુ હતો, તેવોજ બુદ્ધિનો કમ હતો.

મહેન્દ્રે કહ્યું કે:—“મને શાપ આપવાનું શું કારણ છે, માફ ગુજરાન તમારા અનાજથી થયું છે, એ વાતને શું હું તદ્દન ભૂલી જઈને તમારો વાત બીજાને જણાવી દઈશ. ના કદાપિ નહિ. ઈન્દુ બહેન ! આજ સૂધીમાં મેં તમારી કયી વાર્તાને જાહિર કરી દીધી છે કે, અત્યારે તમે મારા પર આવો અણુધટો આક્ષેપ કરી રહ્યા છો ! મારી જિન્દગી ફના થાય, મારી જીવનદોરી તૂટી જાય અને મારા શિરપર સંકટના પહાડો તૂટી પડે તો પણ હું તેવો દગો કરું તેમ નથી.”

ઈન્દુમતિએ સહજ ગંભીરતાથી કહ્યું કે:—“સાવધાન ! અમારી સાથે આજે તારે લૂટારાઓના અડામાં આવવું પડશે. જીવનની આશાને કોરાણે મૂકી કદાચિત પ્રસંગ આવે તો શરીરનું લોહી પણ રેડવું પડશે. કેમ, અમારી આ વાત તારાથી કયુલી શકાશે ખરો કે નહિ વાર. ?”

“એમાં કયુલવા જેવું શું હતું ? શું રાજપૂત બચ્ચો મદાંતનું કામ કરવાનો વખત આવે, ત્યારે નાકયુલ થતો હશે ખરો કે ? બહેન ! અમે રાજપૂતો તો મરણનેજ સાચું માનીએ છીએ.

“સ્મશાનની ભૂમિ મહી” શય્યા અમારી થાય છે;

મરવું અને કાં મારવું એ સૂત્ર ક્ષાત્ર મનાય છે,

સરિતા વહેતી રક્તની નિરૂપી વીરો હરખાય છે;
 એ રક્તમાં ન્હાવા થકી સ્વર્ગ સદા પમાય છે;
 ધારે હૃદયમાં ધીરતા તે ક્ષત્રીકર્મ ગણાય છે;
 એ ધીરતા ને વીરતાથી શત્રુ સર્વ હણાય છે. ”

આ સાંભળીને ઇન્દુમતિએ કહ્યું કે:—“મહેન્દ્ર ! સરદાર રતનદા-
 સના અડામાં આપણે જવાનું નથી, પણ વીરવર લૂટારા મોનાહાતિના
 પાપલવનમાં જવાનું છે. હું ધારું છું કે, તને હજી સૂઈ મોનાહાતિની
 ભયંકરતાનો કશો ખ્યાલ પણ નહિ આપ્યો હોય, નહિ તો તું આમ
 એકદમ શરવીરતાના શબ્દો બોલવાનું સાહસ કદાપિ કરી શકત નહિ.
 કારણકે, મેં આ પહેલાં તારી બહાદુરીની પરીક્ષા ઘણીવાર કરી જોઈ
 છે. પણ તેમાં તું જોઈએ તેવો પસાર થયો નથી. મોનાહાતિના ના-
 મથી તો આજમે શહેનશાહ શાહજહાં પણ ચરચર કંપે છે. આપણે
 આજે એ રાક્ષસના પાપલવનમાં જઈ તેની મુલાકાત કરવાની છે. ”

મોનાહાતિનું નામ સાંભળીને મહેન્દ્રનું મ્હાં કરમાઈ ગયું. કા-
 રણકે, આ પહેલાં એકવાર મોનાહાતિના એક સોમતીએ એક ધન-
 વાનનું રક્ષણ કરવા જતાં તેને એવો સખ્ત માર માર્યો હતો કે, તે
 બિચારો હજી સૂઈ તેને વિસરી શક્યો નહોતો. ઇન્દુમતિના મુખેથી
 મોનાહાતિની મુલાકાત કરવાની વાત સાંભળીને મહેન્દ્ર અત્યંત મલિન
 મુખથી કહ્યું કે:—“બહેન ! એ રાક્ષસના પંજમાં ગયા પછી હું ધારું
 છું કે આપણાથી પાછા આવી શકાશે નહિ, આપણને આપણાં આ-
 ઘરનાં દર્શન કરવાનો પણ અવસર મળી શકશે નહિ. ”

ઇન્દુમતિએ કહ્યું:—એ બાજતમાં તારે ચિંતા કરવાનું કશું પણ
 કારણ નથી. તારે તો ફક્ત અમો કહીએ તેમ ક્યેં આવવાનું છું.
 મને આશા છે કે, તું અહીં રહીને શત્રુની પીડા બોગવવા કરતાં

અમારી સાથે લૂટારાના અડામાં આવીશ, તો તને વધારે દુઃખ ભોગવવું પડશે નહિ.”

“શેઠજી એ બાબતમાં શો સલાહ આપે છે ?” મહેન્દ્રસિંહે અન્નયજ્ઞીની સાથે પૂછ્યું.

“ખબરદાર ! તેમને આ વાતનો એક અમુક પણ જાણવા દેખશ નહિ. જ્યારે તેઓ તેમના દીવાનખાનામાં ચાલ્યા જશે, ત્યારે આપણે અહીંથી બહાર નીકળી જઈશું. પણ સાવધાન ! જો આ વાત તેમને જાણાવીશ, તો શળના રોગથી ઠાર માર્યો જઈશ.” ઇન્દુએ કહ્યું.

મહેન્દ્રસિંહે કહ્યું કે:—“મોનાહાતિએ મને તો બોલાવ્યો નથી, તમોને બોલાવ્યાં છે, તો તમો જાઓ, મારે આવવાની શી જરૂર છે ? એ પિશાચના પંજમાં વિનાશરણ મને શામાટે લઈ જાઓ છો.”

ઇન્દુમતિએ તેને ડરાવવાના ઇરાદાથી પૂછ્યું કે:—“શું ત્યારે, તને શળની વેદના થવાનો જરા પણ ભય લાગતો નથી ? અહીં રહીને શળ રોગથીજ મરવાની તારી ઇચ્છા છે ?”

મહેન્દ્રે જરા ડરીને કહ્યું:—“ઓય બાપરે ! શળની પીડા તે શી રીતે સહેવાય ? મને મારા પિતાની વેદના હજી પણ બરાબર સાંભરી આવે છે. જો અહીં રહેવાથી મને શળની વેદના થાય તેમ હોય, તો મારો અહીં રહેવાની નિશ્કલ ઇચ્છાજ નથી. કહો, તમારી સાથે લૂટારાના અડામાં આવીને મારે શું કામ કરવાનું છે ? તમે મને શો હુકમ ફરમાવવા માગો છો. ?”

ઇન્દુમતિએ તેના હાથમાં ફેટલીક સોના મોહોરો આપીને કહ્યું કે:—“હવે તો તારા મનને સંતોષ થયો ને ? અમારી સાથે આવવાથી તને કશી પણ ઇજા આવે તેમ નથી, લૂટારાઓ તારો વાળ પણ વાંકા કરી શકે તેમ નથી.” આમ કહીને ઇન્દુએ તેને ફળવાળાને

ત્યાંથી ફળ લઇને, મદિરાવાળાને ત્યાંથી મદિરા લઇને તથા ઝેરવાળા પાસેથી ઝેર લઇને, એક ઊંટની પીડપર બધું લાદીને તે સર્વને કાળજીથી હરિતલા નામના એક વડ તળે હાજર થઇ પોતાની વાટ જોવાની સૂચના આપી દીધી. તથા એમ પણ જણાવી દીધું કે, જો કદાચ તેને કોઇ કાંઇ પૂછપરછ કરે તો તેણે પોતે ઢાકાબણી જઇ રહ્યો છે, એમ જણાવીને પૂછનાર માણસના સવાલનો ખરાબર જવાબ પણ આપવો. ”

મહેન્દ્ર ચોરી તથા ધાડ પાડવાના કામમાં બહુ શરો હતો; એટલે કોઇ પણ જાતનો વાંધો ઉઠાવ્યા સિવાય તરતજ ઇન્દુમતિનાં ચીંધેલા સર્વ કામો કરવા માટે બહાર નીકળી પડ્યો.

તે સમયે ઇન્દુમતિ તથા અંબાલિકા એક ગાલિયો બિછાવી તેનાપર બેસી, તે કાળભયદારિણી, દાનવદલની મહાશક્તિના ધ્યાનમાં નિમગ્ન થઇ ગઈ. ધણીવાર સૂધી મનમાંને મનમાંજ તેનું સ્મરણ કર્યા પછી તેઓ એક સ્તુતિ કરવા લાગી:—

“ પ્રેમમયી, લીલામયી, દરુણામયી, કલ્પનામયી, કલ્સોલમયી, ઐશ્વર્યમયી, માધુર્યમયી, સૌન્દર્યમયી, ગાંભીર્યમયી, મહિમામયી, ગરિમામયી, ક્ષમામયી, સુખમામયી, નીલિમામયી, લાલિમામયી, લજ્જામયી, મૃદુલતામયી, સ્યામલતામયી, ધવલતામયી, નવલતામયી, ચાંચમ્યમયી, શૈતલ્યમયી, કૈવલ્યમયી, બાહુલ્યમયી, નિઃશલ્યમયી, વૈષમ્યમયી, વૈચિત્ર્યમયી, વિભૂતિમયી, વિદ્યામયી, વિકાસમયી, પ્રકાશમયી, શાન્તિમયી, શર્વમયી, પર્વમયી, સૌરભમયી, શોભામયી, સુખદાયિની, સ્વામિની ! જ્ઞાનમયી ! ગુણમયી ! કલામયી ! સંગારમયી ! અધિકારમયી ! વિસ્તારમયી ! સુખસારમયી ! રાગમયી,

અનુરાગમયી ! સૌભાગ્યમયી ! વૈરાગ્યમયી ! કુસુમમયી, કુલિશમયી !
વિશ્વમયી ! ધર્મમયી ! કર્મમયી, નર્મમયી, યત્નમયી !

રત્નમયી ! હાસ્યમયી ! અશ્રુમયી ! સુયશમયી ! રનેહમયી !
સૌખ્યમયી !

સંપૂર્ણતામયી, સમ્પન્નતામયી ! સદ્વિષ્ણુતામયી ! સ્વતંત્રતામયી !
વિશુદ્ધતામયી ! પવિત્રતામયી ! સ્વચ્છતામયી ! ક્ષમતામયી !
મમતામયી ! સરસતામયી ! પ્રકુલતામયી ! સુરંગમયી ! ઉમંગમયી !
તરંગમયી ! જળ-સ્થળ ફળમયી ! ઉપલમયી !

જગજ્યોતિમયી ! ભદ્રિતમયી ! શક્રિતમયી ! પલ્લવમયી ! પુષ્પ-
મયી ! પાષાણમયી ! પર્વતમયી ! પયોધરમયી ! નલિનનયનિ ! જનનિ !
જગન્નિવાસિની !

ચારુહાસિની ! વિશ્વવિકાસિની ! સર્વસંતાપનાશિની ! દુઃખકાપિની.
મયૂરવાહિની ! મરાલવાહિની ! સિંહવાહિની !

તુરંગવાહિની ! ગજેન્દ્રવાહિની ! જગજ્જયિની !

વિશ્વવિજયિની ! મંજુલમાલિની ! સૌખ્યસાલિની, માનસમશ્વિની,
પાપવિદારિણી.

માતા ભગવતી, ચામુંડા, કાલિકા કરાળા, ભવાની, ભદ્રકાળા,
અંબા, દુર્ગા, બહુચરા, ઉમા, કાત્યાયિની, કામાખ્યા, મહાકાળા.

દૈત્યદર્પ વિદારિણી ! આજે તારી આ ઉભય દુહિતાઓ મહા
વિષમ સંકટમાં સપડાઈને કાળા નાગની ગુહામાં મરવા જવાને તૈયાર
થઈ છે. માતા ? અલારે તારા સિવાય અમારી રક્ષા કરે તેવું, બીજું
કોઈ પણ નથી, માટે એ પાપાત્માના પાપભવનમાં તું અમારી રક્ષા

કર. તું મહા શક્તિ છે, માટે અમારા હૃદયમાં નવીન શક્તિનો સં-
ચાર કર. દેશના શત્રુ અને આંખા જનસમાજના મહા લયંકણ શત્રુનો
વિનાશ કરવાનું તું મારા બાહુમાં બળ આપ અને અમળામાંથી
સમજા બનાવીને એક ઘોર પાપ પ્રચારક પિચાશનો પ્રલય કરવામાં
તું અમને અમિત સાહસ આપ ! અમારી નિરાશાને કાપી નાખ.”

આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી આકાશ તરફ ઉંચી નજર કરી તેઓ
પરમ કરુણામયી પ્રેમમયી દેવીને વારંવાર પ્રણામ કરવા લાગી.
ત્યાર પછી તે બન્ને તરુણીઓ પોશાક પહેરી બુરખાથી પોતાના
શરીરને ઢાંકી તે ચાંદનીવાળી રાત્રે ઘરમાંથી બહાર નીકળી પડી.

મહેન્દ્ર ગામના છેડાપર હુરિતલા નામના એક વડના વૃક્ષની છાયાતળે
ઊંટપર મઘાદિ સામાન લઈને આવી પહોંચ્યો હતો અને બન્ને યુવ-
તીઓની વાટ જોઈ રહ્યો હતો, એવામાં તેઓ બન્ને ત્યાં જઈ પહોંચી.
ત્યાં ગયા પછી ઇન્દુમતિએ કહ્યું કે:—“કેમ, મહેન્દ્ર ! રસ્તામાં કાંઈ
વિધ્ન તો નથી આવ્યું ને ? તને તારા કામમાં કાંઈએ કાંઈ ખલલ
તો નથી કરીને ?”

“ના, માતા લવાનીની કૃપાથી, હું આબાદ આવી પહોંચ્યો
- છું અને હજી સૂધી મને કોઈની મુલાકાત પણ થઈ નથી. પણ હવે
તમે અહીંથી ક્યાં જવાના નિશ્ચયપર આવ્યાં છો વાર ?”

“સરદાર મોનાહાતિના લયંકર ભેદી ભોયરામાં ચાલ, હવે એક
ક્ષણનો પણ વિલંબ કર્યા વિના અમારી સાથે સાથે ચાલ્યો આવ.
અત્યાર સૂધી તું જેવી સંભાળથી ચાલ્યો આવ્યો છે, તેવીજ સંભા-
ળથી અમારી સાથે ચાલ. તારાથી ભૂલ્યે ચૂક્યે પણ કાંઈ મફલત ન
થાય, તેની ખાસ કાળજી રાખજે.”

મહેન્દ્ર ઊંટને લઈને ચાલવા લાગ્યો. થોડેક દૂર ગયા પછી

તેઓ મધુમતિના વાંકપર આવેલા મંદિરના ખંડેર પાસે આવી પહોં-
ચ્યાં. ત્યાં આવ્યા પછી બન્ને 'યુવતીઓએ જોયું કે, મોનાહાતિના
વાયદા પ્રમાણે અત્યારે પીળું કાંઈ પણ માણસ ક્યાંય જોવામાં આ-
વતું નહોતું. જ્યોત્સ્નાની છાયાથી આખું મેદાન છવાઈ ગયું હતું.
ઉપર વિરાજતા આકાશમાં ચંદ્રદેવ નિર્ભયતાથી વિહાર કરી રહ્યા
હતા, નક્ષત્રો ચળકી રહ્યાં હતાં અને વાયુ પ્રચંડ અવાજે કરતો
વૃક્ષોનાં પત્રોને કંપાવતો પ્રબળતાથી વહી રહ્યો હતો. નીચે મધુમ-
તિના જળના ઉછળતા તરંગોપર ચાંદનીનો પ્રકાશ પડીને ચળકાર
મારી રહ્યો હતો. જળથી ભીંજાયેલા કિનારાપર અર્ધો અંધકાર અને
અર્ધો પ્રકાશ જોવામાં આવતો હતો. વાયુ ઉદાસ ભાવથી જ્યોત્સ્નાના
પ્રવાહને ઢિછળાવી નદીના ચાંદનીવાળા ઉછળતા તરંગોને નચાવી
સન સન રાખેલી વહીને પથિકાના કાનમાં અગ્નિચુતાં ઉદાસ કથાની
કરુણા કથા સંભળાવી દેતો હતો.

ધન્દુમતિ અને અંગાલિકા મંદિરના ખંડેરની પાસે બેઠી હતી,
થોડેક દૂર ઊંટની પીઠપર માથું મૂકીને મહેન્દ્ર ઉભો હતો. લૂટરા-
ઓનો કશો પત્તોજ નહોતો.

જે ખંડેર પાસે અંગાલિકા તથા ધન્દુમતિ બેઠી હતી, તે
ખંડેર એક શિવાલય તથા કાળભૈરવનું હતું. શિવાલયમાં જવાનો તથા
ભૈરવના મંદિરમાં પ્રવેશ કરવાનો રસ્તો થોડેક સૂધી તો એકજ હતો,
પરંતુ એક અતૂટ પાસેથી રસ્તાના બે ફાંટા પડતા હતા. એક
ફાંટો શિવાલયના આંગણ પાસે જઈ અટકી પડતો હતો અને બીજો
ફાંટો ભૈરવના મંદિરના દ્વાર પાસે જઈ ઉભો રહેતો હતો. મંદિરો
બંધ પુરાણો હોય, એવો ઓસ તેની અત્યારની ભ્રમ સ્થિતિપરથી
સ્પષ્ટ થઈ આવતો હતો. કેટલાકાની માન્યતા પ્રમાણે કુરુક્ષેત્રમાં યુદ્ધમાં

કૌરવોનું પતન થયું, તે સમયે એ મંદિરોની સ્થાપના થઇ હોય એમ કહેવાતું હતું. વસ્તુસ્થિતિ જોતાં તે કથન સત્ય હોય, તો તેમાં પણ કાંઈ શંકા જેવું નહોતું. કારણ કે, મંદિરની દીવાલોના પથર ઠેક-ઠેકાણેથી ખસી પડ્યા હતા અને જીર્ણોદ્ધાર ન થવાથી અત્યારે તેમાં જાત જાતનાં પક્ષીઓએ પોતાના માળા ખાંધી દીધા હતા. ધ્રુવડ આદિ નિશાયર જનવરોના ચીતકારો રાત્રિનો સમય હોવાથી ઉભય યુવતીઓના સાંભળવામાં આવતા હતા. મંદિરમાં અંધકારનું એટલું બધું જોર વ્યાપેલું હતું કે, ઘોળે દિવસે પણ ભલભલા માણસોથી તેમાં દાખલ થવાનું સાહસ કરી શકાય તેમ નહોતું. ઘણા ખરા માણસો તો એમાં ભૂત, પ્રેત, પિશાચ આદિનો નિવાસ હોવાનું ધારીને ત્યાં પ્રવેશ પણ કરતાં નહોતાં. લગભગ ખસી પાંચસો વર્ષથી મંદિરમાં પધરાવેલી પ્રતિમાઓ અપૂર્ણ રહી હોય, એમજ જણાઇ આવતું હતું. મંદિરનો આવો વિકટ અને મિહામણો દેખાવ જોઈને ઈન્દુ તથા અંબાનું મન ડરી ગયું. તેઓ ભયની મારી થર થર કંપવા લાગી. મહેન્દ્ર તો દૂર ઉભો ઉભોજ પોકાર કરવા માંડ્યો.

એવામાં એકએક તેમની પાસેથી વાયુની પેઠે સૂસવાટો કરતો એક પ્રજળ અથ્થ વેગપૂર્વક ચક્રાકારમાં ફરીને દોડ્યો ગયો. નિર્ભય આંદનીના પ્રકાશમાં બંને યુવતીઓ સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકી કે, તે અથ્થની પીઠપર એક પુરુષ પણ બેઠેલો હોતો.

એ જોઈને ઈન્દુમતિનું આખું શરીર થર થર કંપી ઉઠ્યું. તેણે ભયથી કંપતા અવાજથી અંબાલિકાને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે:—
જહેન ? હમણાં આપણી નજર આગળથી શું દોડ્યું ગયું વાઈ ? તું તેને જોઈ શકી હતી કે ?”

અંબાલિકાએ જવાબમાં જણાવ્યું:—“હું વાઈ છું કે, એ કદાચ

આપણને મળવાનો વાયદો કરનાર લૂટારો જ હશે. પણ ચિંતા નહિ, ગમે તે હોય, આપણે તેનાથી ડરવાનું કશું પણ કારણ જ નથી. ”

ઇન્દુમતિએ પૂછ્યું:—“ જો એ લૂટારો જ હોય, તો પછી ઘોડાપર બેસીને અહીં શા માટે આવે ? અને આવીને પાછો તરત જ શા માટે ચાલ્યો જાય ? મને તો એમાં કાંઈક ભેદ લાગે છે. ”

“ ના, ઇન્દુ ! મારી ધારણા મૂજબ તો એ ઘોડેસ્વાર લૂટારો જ હોય એમ જણાય છે. એ કદાચ એમ જોવા આવ્યો હશે કે, આપણી સાથે તેના વાયદા કરતાં વધારે માણસો તો લાવ્યાં નથી. ”

અંબાલિકાએ ઇન્દુમતિના સંશયનું નિવારણ કર્યું.

“ તેણે આપણને જોટલી આજ્ઞા કરી છે; તેટલાં જ માણસો આવ્યાં છે. તેમ જોવા છતાં પણ તે પોતાના અશ્વને લઇને અહીંથી પાછો શા માટે દોડી ગયો હશે ? ”

અંબાલિકાએ કહ્યું:—“ એતો લૂટારાનો કોઇ એક દૂત અથવા સહચર જ હશે. તે આપણને જોવા આવ્યો હશે. ધણે દૂર સૂધી જઇને તે તપાસ કરશે તથા આપણી સાથે બીજું કાંઈ પણ માણસ આવ્યું છે કે નહિ અને જો આવ્યું હોય તો તે ક્યાં છુપાયું છે એનો ખરાબર પતો મેળવશે. જ્યારે તો જોશે કે, સર્વત્ર નિરાપદ છે અને બીજું કોઇ પણ માણસ છુપાયું નથી, ત્યારે તે પોતાના સરદારને લઇને અહીં આવશે. બહેન ! જો એ લોકો એટલી બધી સાવચેતી ન રાખે, તો તેઓ જીવી પણ સંકે નહિ. સહતનતના સિપાહીઓ આવીને તરત જ તેમના જીવનની સમાપ્તિ કરી નાખે. મારા સાંભળવા પ્રમાણે હજી સૂધી એ લોકોના ભોંયરાનો બહારના બીજા કોઇ પણ માણસને કશો પણ પતો જ મળી શક્યો નથી. ”

એવામાં નદીના ગર્ભમાંથી ઢાઇનો અવાજ આવતો તેમના

સાંભળવામાં આવ્યો. તેમણે તે તરફ દ્રષ્ટિ કરી જોયું, તો તેમને જ-
ણાયું કે એક નાની નૌકા આવીને નદીના કિનારા પર નાંચેલી છે.
ચોડીવાર પછી તે નૌકામાંથી ત્રણ જનોએ નીચે દિતરી આવીને કહ્યું
કે:—“તમે આવ્યા છો કે? અમારા મંગાવ્યા મૂળ્ય સર્વ સામગ્રી
પણ લાવ્યાં છો ને?”

અંબાલિકાએ જવાબ આપ્યો:—“હા, તમારી આજ્ઞા મુજબ
અમે સર્વ વસ્તુઓ લઈને અમે ક્યારનાંય અહીં આવી પહોંચ્યાં
છીએ? શું તમેજ સરદાર મોનાહાતિનાં માણસો છો?”

દસ્યુઓએ કહ્યું કે:—“હા, અમેજ આખી ભૂષણાનગરીને
કંપાવનારા, મોગલ સલ્તનતને ડરાવનારા અને આખા દેશમાં અમારા
પરાક્રમના પડઘા સંભળાવનારા બહાદુર બહારવટીઓ છીએ, તમેને
લેવા માટેજ અત્યારે અહીં આવ્યા છીએ, માટે ચાલો, અમારી સાથે
અમારા સરદારના સદન તરફ ચાલો. સરદારને જોતાંની સાથેજ ત-
મારું મન ખુશ થઈ જશે અને તમારા મનમાં ભય થવાને બદલે
પ્રીતિનું પૂર ઉછળી આવશે.”

અંબાલિકાએ કહ્યું:—“અમે સરદાર મોનાહાતિની પાસે જવા
માટેજ અહીં આવ્યાં છીએ, ચાલી, તમારી સાથે આવવામાં અમેને
કશી પણ હરકત નથી.”

દસ્યુઓએ હિત્સુકતાથી પૂછ્યું:—“મદિરા લાવ્યાં છો કે?”

“હા, સરદારની આજ્ઞાનો ભંગ અમારાથી થઈ શકે ખરો કે?
તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે અમે આ ઊંટ પર લાદીને મદિરા તથા બીજા
કેટલાક સુંદર ફળો પણ લાવ્યાં છીએ.” અંબાલિકાએ કહ્યું.

ત્યાર પછી પાપિટ લૂટારાઓએ સ્નિગ્ધ તથા પ્રકુલિત ગુલા-

બનાં પુષ્પ જેવાં તે સુંદર ઉભય મુખપર પોતાના પાપમય કઠોર હાથ મૂકીને તેમની આંખોપર પાટાં બાંધી દીધા.

એથી બન્ને યુવતીઓ હવે બીજું કશું પણ જોઇ શકી નહિ. તેમણે ધાર્યું હતું કે, નૌકામાં બેસીને જ તેમને તે લૂટારાઓની સાથે જવું પડશે, પરંતુ તેમની તે ધારણા પ્રમાણે તેમને નૌકામાં બેસવું પડ્યું નહિ. અનુભવપરથી તેઓ જાણી ગઈ કે, તે મંદિરના ખડેરની એક બાજુમાં તેમણે પ્રવેશ કર્યો છે અને ધીમે ધીમે તેમને તે લૂટારાઓની સાથે નીચે ઉતરવું પડે છે, ધણે દૂર ગયા પછી તેમની બન્નેની આંખોપરથી પાટા છોડી નાખવામાં આવ્યા.

તે સમયે તેમણે આંખો ઉઘાડીને જોયું તો જણાયું કે, પૃથ્વીના ધણાજ ઉંડા ઊંડાણમાં તેઓ આવી પહોંચ્યા છે અને સર્વ લૂટારાઓ ત્યાંજ વસતા જેવામાં આવે છે. પણ આ સ્થળે પણ ધરતાર મકાનો વગેરે આવેલાં છે, તમામ ધરતી દીવાલો ઘીટાની હોવા છતાં પણ તેની છત જાણે લોઢાથી ઢંકાયેલી હોયની ! એવો ભાસ થઈ રહ્યો છે. એ ભોંયરામાં મકાનો, નાના ઓરડાઓ, સરોવરો અને વૃક્ષોની કશી સીમાજ નથી.+

બન્ને યુવતીઓને સાથે લઈ જઈને તેમને એક વિશાળ ઓરડામાં દાખલ કરાવીને લૂટારાઓ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. યુવતીઓ ત્યાં બેઠી બેઠી ચારે તરફ જોવા લાગી. એ સમયે અનેક દસ્યુઓ આમ તેમ દોડાદોડી કરતા હતા. જાણે તેઓ અનેક કામોમાં ગુંથાઈ ગયા હતા. એ જોઈને યુવતીઓનાં મન થર થર કંપવા લાગ્યાં.

પ્રકરણ ૫ મું

સરિતાના સલિલ પ્રવાહમાં

—:—

“ Home is the first and most important school of character. It is there that every human being receives his best moral training, or his worst.

“ Child hood is like a mirror which reflects in after life the images first presented to it.

Smiles.

—:—

He is a fool, who thinks by force or skill
To turn the current of a women's will. ”

—:—

સંધ્યા સમય હતો, ભગવાન સૂર્યનારાયણ વિશાળ વમુધાનું પરિભ્રમણ કરી અત્યંત કલાન્ત થવાથી અસ્તાચલમાં આરામ લેવા માટે વિદાય થઈ ચુક્યા હતા. તેનાં લાલ કિરણોએ પશ્ચિમાકાશને લાલ રંગથી આગ્રહિત કરી દીધું હતું. નદીના જગપર સરોવરના સલિલપર અને આખી પૃથ્વીના પટપર એ લાલાશ એક સરખી છવાઈ મઘ હતી. દિવસનો ઉકળાટ દૂર થયો હતો અને સાંધ્યસમીરણ મંદ મંદ વહી રહ્યો હતો.

એ સમયે કલકલનાદ કરતી, વાયુના તરંગોથી હિલ્લોલો મારતી

અને ભયંકર ગર્જનાથી સમસ્ત સંસારને કંપાવતી મહાવિશાળ મંત્ર-
મતીના જગ પ્રવાહમાં એક નાની સુંદર નૌકા હંસગતિથી ધીમે ધીમે
આવી જતી હતી. નૌકામાં આરોહીરૂપે માત્ર એકજ લક્ષ્મી બેઠેલી
હતી. પરંતુ તે લક્ષ્મીના લુવનમોહન સ્વરૂપને જોતાં જાણે સાક્ષાત
જળદેવીજ જળાવહાર કરવા માટે બહાર નીકળી પડી હોયતી ! એમ
જણાઈ આવતું હતું. એ યુવતીનું વય સત્તર અઢાર વર્ષનું હતું,
તેના અંગે અંગમાં વિધાતાએ જાણે સુંદરતાનો કુટી કુટીને સમાવેશ
કર્યો હોયતી ! એવોજ ભાસ થઈ આવતો હતો. અલકાનગરીની અ-
લકાઓના જેવા સુંદર, શ્યામવર્ણ અને ચળકતા કેશો, ગર્વથી ડાલતી
નાગિણીના ગર્વને પણ ચૂર્ણ કરવાને તત્પર થાય તેવા હતા. તેનું
વિશાળ લલાટ કલ્પકલીન ચંદ્રમાના જેવું ચળકતું તથા તેજસ્વી હતું
અને તેના મધ્યભાગમાં સિન્દૂરનો સોહામણો ચાંદલો શોભી રહ્યો હતો.
તેનાં ભરખેર ધનુષ્યની પ્રતિસ્પર્ધા કરે તેવાં મરોડદાર હતાં. નયનો
ઋગલીના જેવાં મોહક અને અણિયાળાં હતાં. ગાલો ગુલાબી લાલીથી
ભરેલા હતા. ગ્રીવા મરાલિની સમાન વાંકી અને દિલને આકર્ષનારી
હતી. મદનમંદિરો ગર્વથી આકાશની સાથે પોતાના શિખરનો સ્પર્શ
કરાવવાને ઉન્મત્ત બની ગયાં હતાં તથા સાધારણ હૃદયના પુરુષોને
સહજમાંજ પોતાના પ્રતિ નમાવી દેતાં હતાં. કટિ કેસરી સમાન
પાતળી અને લચકાતી હતી. જઘન કદળી વૃક્ષ સમાન કોમળ હતા.
ચરણો મેંદીના રંગથી રંગાર્ધને કમળનું પણ ક્ષણવારને માટે વિ-
સ્મરણ કરાવે તેવા હતા. તેણે પોતાના શરીરપર સામાન્ય અલંકારો
ધારણ કરવા છતાં પણ તેનું રૂપ એટલું બધું ખીલી ઉઠ્યું હતું કે,
જેની ઘાંઘ હદજ રહી નહોતી.

યુવતી નૌકા ચક્ષાવતી ચક્ષાવતી ભૂપણાનગરીથી લગભગ એ

એક માઇલ દૂર નીકળી પડી. ઓટલે તેણે પોતાની નૌકાને તરતજ ચોભાવી દીધી અને ચારે તરફ જોવા માંડ્યું, પણ તેને તે નદીના વિશાળ પટમાં બીજું કોઈ પણ જણાયું નહિ. એથી તે નિરાશ થઈને પોતાના મનમાં જ કહેવા લાગી કે:—“હાય! હૃદયમાં જે આશાને ધારણ કરીને આવી છું, તે આશાને પૂર્ણ થવાનાં કથાં ચિન્હો જણાતાં નથી. વિહંગિનીએ જે ઉદ્દેશથી મને અહીં મોકલી છે તથા જે વ્યક્તિનો સાક્ષાત્કાર થવાનું સૂચવ્યું છે, તે વ્યક્તિનો તો આટલામાં ક્યાંય કશે પત્તો પણ જણાતો નથી. શું આજે હું જેને મારો હૈયાનો હાર, શિરનો તાજ તથા જીવનનો સાર બનાવવાની અભિલાષાથી અહીં આવી છું, તેનો સાક્ષાત્કાર મને નહિજ થાય ? પ્રણયના પ્રથમ સંમિલનમાં જ જ્યારે આવો અંતરાય જોવામાં આવે છે, ત્યારે પાછળથી શું થશે ?”

આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે ફરીવાર પિયુષી વિખુટી પડેલી પંખિણીની પેઠે ચારે તરફ જોવા લાગી, પણ તેની નજરે તેના દિલારામ થનારનાં દિદાર ન જ થયાં. તે પાછી વિચારના વમળોમાં ગોથાં ખાવા લાગી:—“ત્યારે શું તેઓ આજે અહીં નહિજ આવે ? મારી આશાને જર નહિ લાવે ? માફ દિલ તે દિલારામના દિદાર માટે તલ્લી રહ્યું છે, મારી સર્વ શાંતિનું અવસાન થયું છે. મેં એને જ્યારથી જોયો છે, ત્યારથીજ હું તેનામાં આશક્ત થઈ ગઈ છું. અહાહા ! કેવો ફાંકડો અને રસીલો છે, એના મુખની વાણી પણ કેવી મીઠી અને રસાળ છે ? એનાં નયનમાં કેવો અલખેલો જદ્દ સમાયો છે એના શરીરના હાવભાવમાં કેવી મોહક શક્તિ વસેલી છે. ખરેખર:—

એ રસીલાની રતિએ કંઈ અજાણ જાદૂ કરેલો છે;
મદનનો ગર્વ હરવાને. એ છબીલો અવતરેલો છે;
હરે છે ચિત્ત દર્શનથી હરે છે નેનથી લજ્જા;
સુધાનો સ્વાદ ચુંબનમાં મધુર મીઠો ભરેલો છે;

ન છુટે ધ્યાન પ્રતિમાનું સ્મરણમાં ધ્રુવ ના આવે;
હૃદયમાં ધર કરી એવો વિલાસી એ વસેલો છે.

પધારો રાજ યાકી આંખડી આ વાટડી નેતી;
વિરહની વેદના ટાળો, મદન મદથી છોકલો છે. ”

અહા ! એ રૂપનો અવતાર મારો સ્વીકાર કરશે તો મારી
કાયાનું પણ કલ્યાણ થશે. પણ હાય ! હજી સૂધી એ કેમ નહિ
આવ્યો હોય ! આજે મારા ભાગ્યની પરીક્ષાનો દિવસ છે, આજે
મારા હૃદય નરાજ્યના સિંહાનપર પ્રેમી પિયુની પ્રતિષ્ઠા કરવાની છે. શું
તેના આવવામાં કંઈ વિઘ્ન તો નહિ આવ્યું હોય ? આજે તેણે પો-
તાના નાવને મારાથી ઉલટી દિશામાં તો નહિ હંકાર્યું હોય ? સંધ્યા
વીતી જવા આવી છે, આકાશમાં ચન્દ્રનો હૃદય પાત્ર થઈ આવ્યો છે.
હવે મારે ઘેર પણ પહોંચી જવું નોંધએ ? શું ત્યારે હવે હું મારી
આશાને નિરાશાના રૂપમાં બદલીને અહીંથી ચાલી જઈ ? પ્રિયત-
મના દર્શન વિના, તેના હૃદયનો ભાવ જાણ્યા વિના ખાલી જઈ ?

“ ધરીને આશ અંતરમાં અરે હું આંહિ આવી’તી;
પ્રણયની પ્યાસ જુઝાવાને અરે હું આંહિ આવી’તી;
ધર્યું જે ધ્યાન પિયનું, પ્રીતિ ઉપહાર લાવી’તી;
હૃદય વીણા તણા તારે પ્રીતિ ગાથા ગજવી’તી,
મધ આશા બધી આજે નિરાશામાંજ બદલાઈ;
થયું છે ચિત્ત ઘેરું ને રહ્યું છે આંખમાં વારી. ”

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેણે પોતાની નૌકાને પાછી ફેરવવાનો નિશ્ચય કર્યો, એવામાં અચાનક તેની નજર દૂરથી આવતી એક નૌકા પર પડી. એ જોઈને તેના મનમાં આશાનો સંચાર થયો. તેણે પોતાના મનમાંજ વિચાર્યું કે:—“ચિંતા નહિ, માફે લાગ્ય તો અનુકૂળજ જણાય છે. સદામેથી આવતી નૌકાએ મોહનવરની હોય એમજ મને સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. પણ હવે મારે શું કરવું ? તેની સાથે કેવી રીતે વાતચીત કરવી ? વિદગિનીના કહેવા પ્રમાણે કરવાથી શું તે રસીલો મારા અધિકારમાં આવી જશે, મારા મનની આશા પૂર્ણ થશે ? હા—હા અવશ્ય થશે. વિદગિની એક અનુભવી અગળા છે. સ્નેહ સંપાદન કરવાની વિદ્યામાં તો તે અદ્વિતીયજ છે. બસ, ચાલ હવે હું મારી નૌકાને બરાબર સ્થર કરીને ઉંભી રહું તથા સુંદરી-મોહનની નૌકા સમીપમાં આવી લાગે, એટલે મારા મંજુલ ગાનનો આલાપ શરૂ કરું.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેણે પોતાની નૌકાને નદીના કિનારા તરફ સેરવી દીધી અને બહુજ ધીમે ધીમે ચલાવવા માંડી. એવામાં સુંદરીમોહનની નૌકા પણ છેક સમીપમાં આવી લાગી. જ્યારે તેની નૌકા છેક સમીપમાં આવી લાગી, ત્યારે યુવતી વનલતાએ પોતાના સમમ સ્વરથી તેને પોતાના પ્રતિ મોહિત કરવાના ઈરાદાથી એક અત્યંત મૃદુમંજુલ ગાયન ગાવા માંડ્યું:—

“ મારા હૈયા કેરા દાર નજર ક્યાં આવશે રે—

મારા નાજુક શુકની લાજ અરે કોઈ લાવશે રે—

લલિત વચનની હડે એક લાગી,

સુંદર વરણથી પ્રીતિ જાગી;

અતુર મુળશુધી મેળવો, વિયોગ વળાવશે રે—
માગ્યાં મુક્તાકળ આપીશ દેવગણી દીલપિંજર સ્થાપીશ
કનક કાયતું પિંજર કરશું, હાવ ભાવ રતને જડશું.
પોપટ પગલાં પલક કરો રસ ભાવશે રે—

આ ગામન સાંભળીને જેવી રીતે વીણાના ગાનથી મુગ મોહિત
થાય છે, તેવીજ રીતે સુંદરીમોહન પણ મુગ્ધ થઈ ગયો. તે પોતાના
મનમાંજ વિચારવા લાગ્યો કે:—“ આ નવયૌવના કાણુ હશે ? આના
રાત્રિના સમયે આ સરિતામાં નૌકા લઈને શા માટે આવી હશે ?
કેવો મૃદુ મંજુલ સ્વર છે. વીણાને પણ શર્માવનારી કેવી મનોહારિણી
વાણી છે ! આ કોઈ માનવી હોય એમ જણાતું નથી, પણ કોઈ
દેવીજ જણાય છે. હું ધારું છું કે, આ સાક્ષાત જળદેવીજ હશે
અને જળવિહાર કરવા માટે બહાર નીકળી પડી હશે. અહા-હા !
કેવું મનોહર રૂપ છે !

“ લક્ષ્મી અતિ લાવણ્યમાં, રૂપમાં રતિ આવતાર છે;
વાણી વદે મુખથી મીઠી સુધા તણી એ ધાર છે;
ધન્દુ સમુ એનું વદન ગાલો ગુલાબી લાલ છે;
નહિ નાર આ નારી સમી મીઠો મધુરો માલ છે;
આ નાર નિરખ્યા થકી આનંદ ઉરમાં થાય છે;
પરિચય પૂછું એને જઈ હૈયું હવે અકળાય છે.”

આ પ્રમાણે અનેક વિચારો કરી સુંદરીમોહને પોતાની નૌકાને
વનલતાની નૌકાની છેક નજીકમાં લઈ જઈને ઉભી રાખી. એ જોઈને
વનલતાએ વારંવાર નયનનાં બાણ મારી ફરીવાર ગાવાની શરૂઆત
કરી પોતાના પહાડી કંઠથી એક ઉમદા ગઝલ ગાવા માંડી:—

બને બે કાન્ત તું મારો સકળ સંસાર મારો છે; બને.
 થતાં તારી પ્રિયા જણીશ જગદાધાર મારો છે. બને.
 મદીલી આંખ તારી બેઠું હું ચકચૂર બેડી છું;
 બની બેહોશ છું હું તું હુશિયાર મારો છે. બને.
 ન ચારે ધામમાં કે તીર્થમાં કે દેવ મંદિરમાં;
 બનીને મન વસ્થો મનમાંજ તું મનહાર મારો છે. બને.
 કહે છે લોક પોકારી વિકારી પ્રેમ અંધો છે;
 રસીલા પ્રેમ તારો પ્રાણનો આધાર મારો છે. બને.

આ ગાયનની મંજુલતા અને મૃદુતાએ સુંદરીમોહનને દીવાનો બનાવી દીધો. તે ડાલતો ડાલતો પોતાની નૌકામાં બેસીને મનમાંજ કહેવા લાગ્યો કે:—“વાહ-વાહ ! શી સંગીતની બહાર છે, આ યુવતી લાવણ્યનો ભંડાર છે. એના ગાયનના પ્રત્યેક શબ્દમાં મનનો મોહાવનારા મોહન મંત્રનો વાસ છે, આ યુવતીના અંગે અંગમાં વસંતનો વિકાસ છે. પણ આ જુલજુલતા બચ્ચાઓનો અધિકારી કોણ હશે ? મને લાગે છે કે, એ કોઈ વિરહિણી વનિતા છે, વિરહનાં માર્યાં આવાં દિલે દર્દ કરનારાં ગાન ગાઈ રહી છે. ત્યારે શું હું એને બોલાવું ? શું કહીને બોલાવું ? પ્રિયા, પ્રિયતમા, દિલેરુઆ, દિલારામ, દિલેરોશન, હૃદયેશ્વરી, પ્રાણેશ્વરી, પ્રેમમંડિતા આદિ કયા સંબોધનથી સંબોધું ? શું તેને બોલાવતાં તે કોપની વૃષ્ટિ તો ખરો વરસાવે ? માંડે લયંકર અપમાન તો નહિ કરે. ના, નહિજ કરે. કદાચિત્ અપમાન કરશે, તો તેથી પણ માંડે શું જવાનું છે ? આવી લાવણ્યમયી લલનાનું અપમાન પણ ક્યાં રસ્તામાં પડ્યું છે.

“અનુપમ અતિ આ અંગનાના ગાનમાં પણ સાર છે;

અપમાન થાયે બે કદી દિલ આ નહિ ડરનાર છે;

યુવતી અતિ સોહામણી સાંતિતણે આગાર છે;
છે રૂપને વળી. ગુણમાં એ દેવીને આકાર છે;
આ નારના અપમાનમાં આરામનો આધાર છે;
આજે થયું આ જીગર માંડે આ નારથી લાચાર છે.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેણે વનલતાની નૌકાપર જઈ તેને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું કે:—હે સુંદરી શિરોમણિ લલના ! તું કાણ છે ? માનવી કે દેવી છે ? અત્યારે આવી રાત્રિના સમયે તું અહીં શા કરણથી આવી છે ? તારા સંગીતના નાદે મારા દિલના તાર તોડી નાખ્યા છે, મને મૃગલાને તારી હૃદય વીણાએ વ્યાકુળ બનાવી દીધો છે. કહે-કહે મનને મોહાવનારી વનિતા ! કહે કે તું કેણી છે ? તારા સુધા સમાન મીઠા વચનો સાંભળવા માટે મારી મનોદેવી તત્પર થઈ રહી છે, માટે કહે, મૃત્યુ ભૂમિની શોભાને વધારનારી જળ ત્રિહારિણી દેવી કહે કે, તું અત્યારે કયા મુનિવરના મનને ચલાયમાન કરવાને અવનીપર ઉતરી આવી છે ? ”

“ અરે, માયામાં મુગ્ધ થનાર પ્રવાસી ! એક તદ્દન અજ્ઞાત અને અપરિચિત અખળાના આવા સ્વરૂપમાં શાથી મોહાવ છે ? મારી નૌકામાં અનુમતિ વિના આવી ચઢતાં તમને જરા શર્મ પણ નથી આવતી ? તમે કાણ છે ? મારી પાસે શા માટે આવ્યા છો ? મારો પરિચય મેળવવાની શી જરૂર છે ? અમે જંગલનિવાસી યોગિનીઓ તરફ આસક્તિનો ભાવ ધારણ કરતાં તમારા હૃદયમાં ભયનો પણ સંચાર થતો નથી ! જાઓ, જાઓ, દૂર થાઓ અન્ય કોઈ અખળાના ગુણગાન ગાવામાં ગુલતાન થાઓ. હું તમારી ખુશામતને બિલકુલ પસંદ કરતી નથી. શું એક અખળાને નિરાધાર સ્થિતિમાં વિચરતી જોઈને તેનાપર તેરાપ. મારતાં તમને કશો સંકેત પણ થતો નથી ? ”

“ દેવી ! અપરાધ કે અવિનય થયો હોય, તો તેની ક્ષમા કરી તમારા આ હાસપર દયા દર્શાવો આવો અન્યાય ન ગુમરો. તમે સૌંદર્યની દેવી છો, અતુલ રૂપની અધિકારિણી છો, એટલે હું તેના દર્શન કરવાની અભિલાષાથી તમારી પાસે આવ્યો છું. દેવીનાં દર્શન કરવાની સર્વ ઢોધને સ્વતંત્રતા છે, દેવીની પ્રતિમાને હૃદય મંદિરમાં સ્થાપન કરવાનો સર્વને સમાન અધિકાર છે. ઉપાસકોને માટે દેવી મંદિરનાં દ્વાર સદા ખુલ્લાંજ રહે છે અને એ પ્રમાણે તમારે પણ તમારા હૃદય મંદિરને તમારા ઉપાસકના આગમનાર્થે ખુલ્લાં રાખવાંજ જોઈએ. ” સુંદરીમોહને વનવ્રતાના કથનનો યોગ્ય ઉત્તર આપ્યો.

“ એ ખરું, પરંતુ ઉપાસક અનન્ય ઉપાસક છે કે માત્ર સ્વાર્થની આશાથી જ ઉપાસના કરવા આવે છે, એ દેવીએ જોવાની ખાસ જરૂર છે. વળી હું તમો કહો કે, તેવી દેવી પણ નથી. મારા જેવી એક સામાન્ય અજ્ઞામાં તે તમોને એવો શો મોહ લાગ્યો છે કે, તમો અત્યારે મારી આટલી બધી પ્રશંસા કરી રહ્યા છો ? પણ હવે એ બધી વાર્તાઓને વિસારી દો અને તમારો પરિચય તથા આગમનનું પ્રયોજન દર્શાવો. ” વનવ્રતાએ કહ્યું.

“ મારા આવવાનું કારણ અતિ ઉંડું છે, રહસ્યથી ભરેલું છે. કહો, તમો કોણ છો અને અત્યારે અહીંથી ક્યાં જવાની ઇચ્છા કરાવો છો ? ” સુંદરીમોહને આતુરતાથી પૂછ્યું.

“ જો તમો મારી સાથે એક શર્ત કરવાને કબુલ થતા હો તો, હું મારો પરિચય હમણાંને હમણાંજ આપવાને તૈયાર છું. પણ તે શર્ત બહીજ કઠિન છે, એ પણ પહેલેથી જ કહી રાખું છું. માટે શર્તને કબુલ કરવાનું વચન આપનાં પહેલાં પરિણામનો પૂરનો વિચાર કરજો અને વિચાર કર્યા પછીજ મારા પ્રશ્નનું ઉત્તર આપજો.

વનસતાએ સ્ત્રી ચારિત્ર્ય અજમાવવા માંડ્યું.

“ તમારી સાથે એક તો શું પણ એક હજાર સર્ત કરૂં કરવાને તૈયાર છું. જો તમે મને મારા પંચ પ્રાણ આપવાનું કહેશે તો તે અર્પણ કરવામાં પણ હું કશો સંકોચ કરીશ નહિ. તમારા દિલને દુઃખ થાય એવું એક પણ કાર્ય કરીશ નહિ. ”

“ ત્યારે સાંભળો, માંડે નામ વનસતા છે. હું અહીંના ન્યાયાધીશ હરગોવિંદ શાસ્ત્રીની કન્યા છું અને અઘાપિ અવિવાહિતા છું. મારો પરિચય આ પ્રમાણે છે. અત્યારે નૌકાવિહાર કરવા માટે હું બહાર નીકળી પડી છું. મને હમેશાં નૌકામાં બેસી મહેલ કરવાનો શોખ છે. પણ હવે તમે કહો જોઈએ કે, તમારું નામ શું છે, તમે અહીં ક્યાં રહો છો ? ” વનસતાએ પૂછ્યું.

“ માંડે નામ ? માંડે નામ સુંદરીમોહન છે, હું અહીંનો એક પ્રખ્યાત જમીનદાર છું. બૂપજાનગરીના ‘સુંદરવિહાર’ નામના એક મોટા મહાત્રય દુર્ય મકાનમાં મારો નિવાસ છે. ” સુંદરીમોહને કહ્યું.

“ વાર, આપે કયી સુંદરીનું પાણિગ્રહણ કરીને તેના સૌભાગ્યને હિજવલ બનાવ્યું છે ? ”

“ હજી સૂધી હું કોઈ સુકુમાર સુંદરીરૂપી માળાને કંઠમાં આરાપીને મારા સૌભાગ્યને અલંકૃત કરી શક્યો નથી. અંબાલિકા નામની એક પરમ રૂપવતી રમણીને મારી હૃદયરાણી કરવા માટે અત્યંત પરિશ્રમ કર્યો હતો, પણ વિધાતાની અનિચ્છાથી મારો તે પરિશ્રમ નિષ્ફળ નિવડ્યો હતો. ત્યાર પછી મને એવી કોઈ સુંદર કામિનીને સંસર્ગ થયો નથી કે જેને હું મારા જીવનની સંગિની કરવાને બાગ્યશાળી થઈ શકું ! ” સુંદરીમોહને જવાબ આપ્યો.

“ત્યારે શું હવે તમોએ તમારી આ કામળ કાયાને કૌમારવત-માં જ માળવાનો નિશ્ચય કર્યો છે?”

“ના, મારી ઇચ્છા તો લગ્ન કરવા માટે અત્યંત બળવતી થઈ પડી છે, પરંતુ કેવળ કોઈ સારી કન્યાના અભાવે જ મારે તે ઇચ્છાને દબાવીને બેસી રહેવું પડે છે.” સુંદરીમોહને કહ્યું.

“પણ જો કોઈ એવી સુંદર માનવમનમોહિની વનિતા મળે તો તેનો સ્વિકાર કરો ખરા કે નહિ વા?” વનલતાએ સુંદરીમોહનનો મનોબાવ બહુવાના આશયથી પૂછ્યું.

“હા, અવશ્ય કરું. પણ એવી હૃદયવિહારિણી લલનાનો અમારી ન્યાતમાં સર્વથા અભાવ હોવાથી મારી એ આશા વૃથા છે. મેં ઘણી ઘણી તજવીજ કરવા છતાં, તેવી કોઈ કામળાંગી કામિનીનો મને ક્યાંય પણ સાક્ષાત્કાર થયો. નથી. સુંદરીમોહને નિરાશાથી કહ્યું.

“પણ, હું તમોને તમારી ન્યાતમાંથી કોઈ યોગ્ય રમણી બતાવું તો?” વનલતાએ પૂછ્યું.

“મારા પર તમારે એટલી બધી કૃપા કરવાનું કારણ શું છે, એ જ્યાં સુધી મારા જાણવામાં ન આવે ત્યાં સુધી મારાથી તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર પણ શી રીતે આપી શકાય વા?”

“સુંદરીમોહન ? સ્વાર્થ વિના પરમાર્થ થતો નથી. મારી એક સખીએ તેના લગ્નનો બાર મારા શિરપર સોંપી દીધો છે એટલે મારે મારી ફરજની ખાતર લાયક વર શોધવાની ખાસ જરૂર પડી છે. મારા સાંભળવા પ્રમાણે તમે એક ધનવાન અને સ્વરૂપાન પુરુષ છો, એથી જો હું કદાચ મારી સખીનો સંબંધ તમારી સાથે કરીશ, તો તે અરથાને તો નહિજ ગણાય.” વનલતાએ કહ્યું.

“ તમારી તે સખીનું નામ શું છે વાર ? ” સુંદરીમોહને અત્યંત ઉત્સુક થઇને પૂછ્યું.

“ સખીનું નામ વનલતા છે. ” વનલતાએ જવાબ આપ્યો.

“ વનલતા ! તમારું નામ પણ વનલતા છે અને તમારી સખીનું નામ પણ વનલતા છે ? ”

“ હા, એમાં શું તમને કાંઈ અચંબો થાય છે ? ” વનલતાએ જવાબ આપ્યો.

“ તેના પિતાનું નામ શું છે તથા તેઓ કંઈ જાતિના છે ? ” સુંદરીમોહને પૂછ્યું.

“ તેમના પિતાનું નામ પણ હરગોવિંદ ન્યાયાધીશ છે અને તેઓ જાતે બ્રાહ્મણ છે. ”

“ તમારા પિતાનું નામ પણ હરગોવિંદ શાસ્ત્રી છે અને તેના પિતાનું નામ પણ હરગોવિંદ શાસ્ત્રી છે, તમારું નામ વનલતા છે અને તેનું નામ પણ વનલતા છે, એ સાંભળીને મને ધણીજ અન્યથા થાય છે ? તમારી સખીની ઉંમર કેટલાક વર્ષની છે ? ”

“ સત્તર-અઠાર વર્ષની. ” વનલતાએ જવાબ આપ્યો.

આ સાંભળીને સુંદરીમોહન વિચારમાં પડી ગયો. તેણે પોતાના મનમાંજ કહ્યું:—“ ત્યારે શું આ યુવતી પોતાના સંબંધમાંજ આ બધી બીના જણાવી રહી હશે ? તેની ઈચ્છા શું મારી સાથે લગ્ન કરવાની હશે ? હા-હા. તેની બોલવાની છટા, મુખના હાવભાવ વગેરે બધું જોતાં એમજ જણાઇ આવે છે. પણ તેની સાથે મારાથી લગ્ન શી રીતે કરી શકાશે ? જો તે મારી નાતિનીજ છતાં પણ મારાથી તેની સાથે લગ્ન કરી શકાય તેમ નથી. કારણ કે આ યુવતીનો પિતા હરગોવિંદ એક શક્તિશાળી હૃદયનો જલિમ પુરૂષ છે અને તે મારી

સાથે પોતાની કન્યાનાં લગ્ન કરવાને કદાપિ સંમત થાય તેમ નથી. મારી પાસેથી અત્યાર સૂધીમાં તેણે વીસ-પચીસ હજાર રૂપિયા લાંચ પણ લઈ લીધી છે, ઈંદ્રનાથને જોલમાં મોકલવાના અને અંબાલિકાની મિલકત અપાવવામાં તેણે મારી પાસેથી એટલું બધું દ્રવ્ય પડાવી લીધું છે કે તે હજી સૂધી પણ મને સાધ્યા કરે છે. વળી જો હું આ કન્યાની સાથે ગુપ્ત રીતે લગ્ન કરીશ, તોપણ એ દુષ્ટ હરગોવિંદ મને જાંપીને બેસવા દેશે નહિ. મારી સાથે તેની કન્યાનો ગુપ્ત સંબંધ છે, એ વાતનાં હરગોવિંદને માત્ર આલાસજ મળી જશે તો પછી મારા માટે આ બ્રૂષણાનગરીમાં ઉભા રહેવાનું સ્થાન પણ રહેશે નહિ.” આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે વનલતાને પૂછ્યું કે:—“તમારા કહેવાનાં આશયને હું બરાબર સમજી શક્યો નથી, માટે કૃપા કરીને પુનઃ તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરો.”

“સુંદરીમોહન ! હવે શર્મ કે સંકોચ રાખવાનું હું કશું પણ કારણ જોતી નથી. મારી ઇચ્છા તમારો સાથે લગ્ન કરવાની છે. તમારી અને મારી જ્ઞાતિ એકજ હોવાથી તેમજ આપણી બંનેની ઉચ્ચ સરખી હોવાથી લગ્ન કરવામાં કંઈ હરકત આવે તેમ નથી. મને આશા છે કે, તમે મારી સાથે લગ્ન કરવાની સંમતિ અવશ્ય આપશોજ.” વનલતાએ કહ્યું.

“વનલતા, લગ્ન કરવામાં તો મને કશી પણ હરકત નથી, તારા જેવી સુકુમારી સુંદરીની સાથે લગ્ન કરવામાં હું મારું પોતાનું ગૌરવ માનું છું. પરંતુ મને તારા પિતાની બહુજ ધાસ્તી રહ્યા કરે છે. કારણ કે તેમનો સ્વભાવ ધણોજ વિચિત્ર છે અને આ વાતમાં તેઓ અનુમતિ આપે કે કેમ, એની પણ મારા મનમાં શંકાજ રહ્યા કરે છે.” સુંદરીમોહને કહ્યું.

“એમાં શંકા લાવવાની કાંઈ જરૂર નથી. કદાચિત મારા પિતા ન માને તો તેથી પણ બમણા રાખવાનું કશું કારણ નથી. કારણ કે, મારી નવી મા વિહંગિની તો આ વાતમાં સમ્મત છે અને તેણેજ મને અહિં તમારી મુલાકાત કરવા મોકલી આપી છે. આપણી ત્રણેય શક્તિ પાસે મારા પિતાનું કશું પણ જોર ચાલી શકે તેમ નથી. મારી વિમાતા વિહંગિનીએ કશું કે જો તારા પિતા બહુજ પંચાત કરશે, તો આપણે ત્રણે મળીને તેના જીવનની લીલાને સમાપ્ત કરી દઈશું અને પછીથી આપણી ઇચ્છા મુજબ નિર્ભયતાથી વિચરણ કરીશું. મારી ઇચ્છા તમારા સિવાય બીજા કોઈ પુરૂષની સાથે લગ્ન કરવાની નથી, મેં મારા હૃદયનું દાન તમોનેજ આપી દીધું છે. આજથી તમો મારા હૈયાના દાર થયા છો અને હું તમારા ચરણોની દાસી થઈ ચૂકી છું. મને આશા છે કે, તમો મારી એ ચાચનાનો અસ્વીકાર કદાપિ નહિજ કરો.” વનલતાએ સર્વ પ્રકારની લજ્જાનો પરિત્યાગ કરીને કહ્યું.

“વનલતા ! તારા પિતાની નાખુશી હશે તો મારાથી લગ્ન કરી શકાશે નહિ, કારણ કે, તેનો પ્રભાવ વિશ્વક્ષણ છે, અરે એટલુંજ નહિ પણ તે મને ધરામાંથી ઉખેડીને નાણુદ કરી નાંખે તેમ છે, આજ-કાલ તેના હાથમાં અર્ધી મોગલાઈ આવી છે. આખા શહેરમાં તેની હાક વાગે છે. મોટા મોટા ધનવાનો પણ તેનાથી કંપી જાય છે. આવી સ્થિતિમાં તેનો ધાત થાય, એ વાર્તા પણ મારા માનવામાં આવી શકતી નથી. પણ-હા, જો તું તારાં લગ્ન ન થાય ત્યાંમુધી ગ્રામ રાતે પુરૂષનો પોશાક ધારણ કરીને મારા ‘મુંદરીવિહાર’ નામના બંગલામાં અભિસાર માટે આવતી રહીશ, તો તારી મનોવાંચનાને તૃપ્ત કરવાની ઉદારતા હું અવશ્ય દર્શાવીશ. પરંતુ ખુલ્લી રીતે તો મારાથી

તારાં પ્રેમનો સ્વીકાર નહિ જ સાય.”

“બસ, થઈ રહ્યું. તમારી હિમ્મતનો પડદો આટલેથીજ તૂટી ગયો ? શું સ્નેહ કરતાં આટલો બધો ભય રાખવો એ કાંઈ પણ રીતે ઉચિત ગણાય ખરું કે ? ખુશ્કી રીતે સ્નેહ સંપાદન કરવાની અભિલાષાને તિલાંજલિ આપી આવી નિરાશાને હૃદયમાં શા કારણથી ધારણ કરો છો ? પ્રીતિનો માર્ગ વિકટ છે. પ્રેમને પ્રાપ્ત કરવાનું કામ એનાથી પણ અધિક વિકટ છે. માટે તમારી આ નિર્જળતાનો ત્યાગ કરીને નિર્ભય થાઓ. મારા પિતાનો ભય શા માટે રાખો છો, જ્યારે સિંહણ જેવી મારી માતા આપણી મદદમાં છે, ત્યારે આપણને કાંઈ પણ પ્રકારનો ભય રાખવાની જરૂર જ નથી.” વનલતાએ કહ્યું.

“ના, વનલતા ! જ્યાં સૂંધી આપણામાં શક્તિ ન હોય, ત્યાં સૂંધી આવું સાહસ કરવું એ કેવળ એક પ્રકારની આપત્તિને શિરપર બેસાડી લેવા સમાન છે. જો તું મારા ‘સુંદરીવિહાર’ માં આવીને મને વારંવાર મળતી રહીશ, તો તેથી માંડ તથા તારું ઉભયનું કલ્યાણ જળવાઈ રહેશે. જ્યારે આપણે જોઈ શકીશું કે, તારા પિતાની ઇચ્છા તારાં લગ્ન મારી સાથે કરાવવાની જણાશે, ત્યારે આપણે ઘણીજ ખુશીની સાથે જાહિર લગ્ન કરીશું.” સુંદરીમોહને કહ્યું.

“ત્યારે શું તમે મને એક વ્યભિચારિણી કુલટા બનાવવા માગો છો ? મને કેવળ તમારી કામવાસનાને તૃપ્ત કરવાનું સાધન બનાવવાની ઇચ્છા ધરાવો છો ? ના-ના, મારાથી તેમ થઈ શકશે નહિ. હું તો તમને મારી આખી જિન્દગી સોંપીને મારા જિગરના સાર અને જીવનના આધાર બનાવવા-ઈચ્છું છું. તમારા આ અનુપમ રૂપે મારા હૃદયમાં સંપૂર્ણ અધિકાર જમાવી દીધો છે અને એટલા

માટેજ હું તમોને મારા જીવનનું દાગ આપી ચૂકી છું, હવે આવી સ્થિતિમાં તમો મારો અનાદર કરો, એ શું કાંઈ પણ રીતે ઉચિત ગણાય ખરું કે ? મારી ધારણા પ્રમાણે તો જો તમો મારા પિતાની પાસે તમારી ઇચ્છા પ્રકટ કરશો, તો તેઓ કાંઈ પણ રીતે તમારી ઇચ્છાને કચડી નાખશે નહિ, પરંતુ મારા લગ્ન તમારો સાથે કરવાને અવશ્ય તત્પર થઈ જશે, મારી માતાને પણ હું એ વાત જણાવી દઈશ. એટલે તેઓ પણ તમારી તથા મારી ઉભયની આશ્નાને પૂર્ણ કરવામાં અવશ્ય સહાયબૂત થઈ જશે.” વનલતાએ કહ્યું.

“ વનલતા, જ્યારે તારો આટલો બધો આગ્રહ છે, ત્યારે હું તારા પિતાને મળીને મારી અભિલાષાને અવશ્ય વ્યક્ત કરીશ. પણ તેમ છતાં પણ જો તે અનુમતિ ન આપે તો પછી મારા કહેવા પ્રમાણે તારે પુરુષનો વેશ ધારણ કરીને મારા ‘ સુંદરી વિહાર ’ માં આવવું પડશે. ”

“ હા, આ ઉપાય મને સર્વથી શ્રેષ્ઠ જણાય છે. હું મારી માતાને કહીને મારા પિતાને તમારી સાથે મારાં લગ્ન કરાવવાનો આગ્રહ કરાવું છું, મારા પિતા આજકાલ મારી નવીન માતાના પ્રેમમાં એટલા બધા લુબ્ધ બની ગયા છે કે, તેઓ તેનાં એક વચનને પણ અનાદર કરે તેમ નથી, મારી ઇચ્છા તમારી સાથે લગ્ન કરવાની હોવાથી જ હું અત્યારે તમોને મળવા માટે અહીં આવી હતી. મારો મનોભાવ તમો મને તમારી પત્નીરૂપે સ્વીકારવા ઇચ્છો છો કે નહિ, એ જાણવાની જ હતી, આજે એ ભાવનાને પૂર્ણ થયેલી જોઈને મને અતિ આનંદ થયો છે. હું આવતી કાલે રાત્રિના બાર-એક વગવાને શુભારે મારી માતાનો અભિપ્રાય જાણીને તમારા ‘ સુંદરી વિહાર ’ નામના મહાલયમાં અવશ્ય આવી પહોંચીશ, માટે

એ સમયે તમે બીજે ક્યાંય પણ ન જતાં, ત્યાંજ હાજર રહેજો. ”

“ બહુ સારું, હું મારા મકાનમાંજ. હાજર રહીશ. તું તારી માતાની સલાહ લઈને તથા તેના મનોભાવને ધરાવર જાણીને રાત્રે એક વાગે મારી પાસે આવી પહોંચજો. ” સુંદરીમોહને વનલતાને સંબોધીને કહ્યું.

“ હા, અવશ્ય આવીશ. ચાલો, હવે સમય ઘણોજ વીતી ગયો છે, માટે આપણે અહીંથી રવાના થઈએ. મારા હમેશના સમય કરતાં આજે ઘણોજ વિલંબ થઈ ગયો છે, એ વાત જો મારા પિતાના જાણવામાં આવી જશે, તો તેઓ તેનું કારણ પૂછ્યા વિના રહેશે નહિ. ”

“ હા, ચાલો, પ્રથમ તું તારી નૌકાને અહીંથી ચલાવી દે, ” સુંદરીમોહને કહ્યું.

ત્યાર પછી વનલતાએ એકદમ વેગપૂર્વક પોતાની નૌકાને હંકારી દીધી. રાત્રિના દસેક વાગ્યાનો શુભાર થવા આવ્યો હતો. મધુમતી નદીના જળપ્રવાહ ચંદ્રમાની ચાંદનીથી ચળકી ઉઠ્યો હતો. પવન મંદ મંદ વહી રહ્યો હતો. વનલતા નૌકાવિહાર કરતી કરતી થોડા સમયમાંજ પોતાના બંગલાની પાસેના ‘વિલાસિની’ ઘાટપર આવીને ઉતરી પડી અને ક્ષણવારમાંજ તેની માતા વિહંગિની પાસે પોતાના દીવાનખાનામાં જઈ પહોંચી.

સુંદરીમોહન જ્યારે જોયું કે, વનલતા પોતાના મહાલયમાં પહોંચી ગઈ છે, ત્યારે તે પોતાની નૌકા લઈને ‘સુંદરી વિહાર’ નામના પોતાના મનોહર મહાલય તરફ રવાના થયો.

પ્રકરણ ૬૦

ઉહાળાનાં સૂકાં ફૂલ

“ The road by precept is long; by example it is short and sure.” **Seneca**

“ Example is more powerful than precept, but Sympathy is more powerful than either, or both combined.” **Stowe**

“ Great is the power of goodness to charm and to command. The man inshired by it is the true king of man, drawing all hearts after him.” **Smiles**

જે ઘરમાં બન્ને યુવતીઓ બાંધિની બનીને બેઠી હતી, તે ઘર ધણું જ સુંદર અને ઉમદા ઉમદા વસ્તુઓથી શણગારેલું હતું. તે ઘરની દીવાલો ઈંટોની હતી, પરંતુ તેની છા લોઢાનાં મજાસુત પત-નાંથી મઢી લેવામાં આવી હતી. દીવાલપર તરેહ તરેહનાં રંગ બેરંગી ચિત્રો ચિતરવામાં આવ્યાં હતાં. એ ચિત્રો એવાં તો મનોહર અને સુંદરતાથી ચિત્રવામાં આવ્યાં હતાં કે, જોનારના મનને સહજમાં જ મોહિત કરી દેતાં હતાં. તે ચિત્રોમાં મુખ્યત્વે જાત જાતની વેલીઓ,

ફૂલા અને દેવતાઓની છબિઓ જોવામાં આવતી હતી. એ ઓરડાના અર્ધા ભાગમાં મોટી મોટી પાટો રાખવામાં આવી હતી અને એ પાટોપર મખમલની કામળ ગાદીઓ બિછાવવામાં આવી હતી. ગાદીઓપર તકીયા રાખવામાં આવ્યા હતા અને તેના ઉપર મશરૂની મુંદર ચાદર પાથરવામાં આવી હતી. તે ગાદીની ચાર બાજુએ હીરા રત્નજડિત મનોહર ઓશિકાં મૂકવામાં આવ્યાં હતાં. મધ્ય ભાગમાં સોનાની અત્તરદાની, ગુલાબદાની, પાનની પેટી, પુષ્પ પાત્ર વગેરે બધી વસ્તુઓને બરાબર વ્યવસ્થાપૂર્વક ગોઠવવામાં આવી હતી અને તેની આસપાસ સુગંધિત ફૂલોના ઢગલાને ઢગલા પડેલા જોવામાં આવતા હતાં. બાજુના તકીયાની બહુ જ નજીકમાં સોનાની નળી વાળો એક મુંદર હુકકો પડેલો હતો અને એ હુકકામાંથી સુગંધિત તમાકુનો સુવાસ બહાર નીકળીને દશે દિશાઓને સુવાસિત કરી રહ્યો હતો. કાચની હાંડીઓ, તેની નીચે રૂપાનાં ઝાડો તથા તે ઝાડોપર સુગંધિત દીપકો સળગીને એક પ્રકારની અપૂર્વ શોભાને વિસ્તાર કરી રહ્યા હતા.

બન્ને યુવતીઓ અસંત બચ્ચી વિહ્વલ થયેલા ચિત્તથી તે ગાદીપર બેસીને બારીમાં મુખ રાખી જોઈ રહી હતી. તેમના મનમાં આજે ચિંતાનું એટલું બધું પ્રમાણ વધી ગયું હતું કે એ કામળ શય્યા પણ તેમને કંટક સમાન ખૂંચતી હતી. જ્યારે તેઓ ચિંતાના સાગરમાં ગોચાં ખાઈ રહી હતી અને શું કરવું તથા સરદારના પંજમાંથી શી રીતે આબાદ છટકી જવું એનો વિચાર કરી રહી હતી, ત્યારે અચાનક એ ઓરડાના દ્વારપર તેમને કાંઈના આવવાનાં પગલાંનો અવાજ સંભળાયો. એ અવાજ સાંભળીને તેઓ બન્ને ચમકી ઉઠી. એકાએક તેમની નજર એક કૃષ્ણ પોશાકધી આગ્રહિત થયેલી

માનવ મૂર્તિ પર પડી. તે મૂર્તિએ એકદમ ધરમાં આવીને અંદરથી એ ધરની સાંકળ વાસી દીધી અને ત્યાર પછી મુખપરના આવરણને અળગું કરીને ઘણા જ મીઠા સ્વરથી કહ્યું કે, “ બહેનો ! તમે મને જોઈને જરા પણ ગભરાશો નહિ. હું તમને મારાથી બનતી મદદ કરીશ. જો આ લૂટારાઓ તમારા પર કદાચિત્ કાંઈ બળાત્કાર કરશે, તો તેમના પાંખમાંથી હું તમને અવશ્ય બચાવી લઈશ. હું પણ તમારા જેવી જ એક દુઃખિની અબળા છું. મારા કર્મના કઠિન સંજોગોને લીધે અચાનક આ શયતાનેના સપાટામાં સપડાઈ મઘ છું. પરંતુ ભગવતી કાલિકાની કૃપાથી હજી સૂધી મારા ધર્મને કશો પણ ધક્કો લાગ્યો નથી. માઈ નામ મેના છે અને હું દેવીની અંશ-ભૂતા છું, દેવીએ મારા શરીરમાં સંચાર કર્યો છે, એવું આ દુરાત્માઓના મનમાં ઠસાવીને અહીં રહી છું. મારી સાથે ખીજ એક અબળા પણ અહીં વસે છે. એ અબળાનું તથા એક ધાર્મિક પુરોહિતનું હું જ રક્ષણ કરું છું. મેં એમને બંનેને મરણના મુખમાંથી બચાવ્યાં છે. ” આમ કહીને મેનાએ પોતાના સર્વ વૃતાંત ઇન્દુ તથા અંબાને સાંજોપાંચ કહી સંભળાવ્યો.

એ વૃતાંત સાંભળીને તેમની અજબખીનો અવધિ જ ન રહ્યો. ઇન્દુમતિએ વિસ્મૃતિ થઈને પૂછ્યું કે, “ તમારી સાથે રહેનારી અબળાનું નામ શું છે તથા તે ક્યાંની વતની છે વાર ? ”

“ તેનું નામ મૃગાંકલેખા છે અને તે અમદાવાદ શહેરમાંથી યાત્રાર્થે આવનારા એક ધનવાન કુટુંબની કન્યા છે. યાત્રે પ્રાણજી છે. તેના માતા પિતા વૃદ્ધ હોવાથી આ સંસારમાં જન્મી પોતાના જન્મનું સાર્થક્ય કરવાની અભિલાષાથી જગન્નાથ પૂરીની જાત્રા માટે જઈ રહ્યાં હતાં અને ભૂષણનગરીની એક ધર્મશાળામાં તેમણે આ-

ત્રય લીધો હતો એ દરમ્યાન આ મોનાહાતિ લૂટારાના સોજતીઓએ તેનું હરણ કરીને તે બિચારીનું બલિદાન આપવા માટે અહીં આણી હતી, પરંતુ દેવ ઇચ્છાથી અચાનક હું અહીં આવી ચઢી હતી અને મેં એને આ પાપાત્માઓના પંજમાંથી છોડાવી લીધી હતી. મારા સાંભળવા પ્રમાણે તેનો પિતા પોતાની કન્યાને લૂટારાઓ ઉપાડી ગયા છે, તેથી તે હવે કદાપિ પાછી આવી શકે તેમ નથી, એવા શોકમાંને શોકમાં જ મરી ગયો હતો અને ત્યાર પછી થોડા દિવસે પોતાના પતિનું મરણ થયેલું જોઈને તથા પુત્રીની આવી દુર્દશા થયેલી જાણીને તેની માતા પણ મરણને શરણ થઈ હતી. મૃગાંકલેખાને એકવાર મેં તેના સર્ગાવહાલાંના સંબંધમાં કાંઈક પૂછપરછ પણ કરી હતી. જવાબમાં તેણે જણાવ્યું હતું કે, “આ સંસારમાં મારા માતા પિતાને મારા સિવાય બીજું કાંઈ પણ સંતાન જ નહોતું. કેવળ હું જ તેમના જીવનની એક માત્ર આશા રૂપ હતી. આ સંસારમાં મારે બાઈ કે બહેન આદિ બીજું કશું પણ નથી. હું એકલી જ છું.” મૃગાંકલેખાની આવી કરુણાજનક સ્થિતિ જોઈને મારા મનમાં ઘણીજ દયા આવે છે. હું વારંવાર તેને સુખી કરવાનો પ્રયત્ન કરું છું. તે તથા તેના જેવાજ આકૃતમાં આવી પડેલા એક પુરોહિતને હું નિરંતર મારી સાથે જ રાખું છું તેઓ બન્ને આ લૂટારાના પાપભવનના એક સુંદર ઓરડામાં મારી સાથે જ રહે છે. પુરોહિતનું નામ પ્રમોદરંજન છે. તે બિચારો એક ઘણો જ બલો અને સદાચારી પુરુષ છે. મૃગાંકલેખા તથા પ્રમોદરંજન ઉભય બ્રાહ્મણ હોવાથી તેમજ તેઓ બન્ને સરખી ઉમ્મરનાં હોવાથી તેમના હૃદયોમાં સ્નેહનો સંચાર થઈ ગયો છે. તેઓ એક બીજાને પ્રાણથી પણ અધિક ચહાય છે અને તેમણે પરસ્પર લગ્ન કરવાનો સંકલ્પ પણ કરી લીધો છે.

મારી ઇચ્છા હવે તેમને અહીંથી મુક્ત કરાવીને અમદાવાદ બણી રવાના કરી દેવાની છે. કારણ કે, મૃગાંકલેખાનો પિતા અમદાવાદનો એક મોટો ધનવાન પુરુષ હતો અને તેની સર્વ સંપત્તિનો અધિકાર મૃગાંકલેખાના હાથમાં જ રહેલો છે. એટલે જો તેઓ બન્ને ત્યાં જઈને સુખ ચેનથી રહેશે, તો તેથી મને પણ અપાર આનંદ થશે. પ્રમોદરંજનનો પિતા મૂળ ગુજરાતી છે, પાંચ પેઢીથી જગન્નાથપૂરીમાં વસે છે અને હમણાં કેટલાંક કારણોથી જૂપણાનગરીમાં વસે છે, એટલે મૃગાંકલેખાને તેની સાથે લગ્ન કરવામાં પણ કશી અડચણ આવશે નહિ.” મેનાએ બધી હકીકત ઇન્દુ તથા અંબાલિકાને કહી સંભળાવી.

છેવટે અંબાલિકાએ કહ્યું કે,—“પણ તમે આ રાક્ષસના ધરમાંથી અમારો ઉદ્ધાર શી રીતે કરવા ધારો છો ? આ સર્વ પિશાચો એટલા બધા ચોક્કસ હાદયના છે કે, તેમની નજરમાંથી એક છીડી પણ છટકી શકે તેમ નથી.”

“એ બાબતમાં ચિંતા કરશો નહિ, નિરાશાને ઉરમાં ધરશો નહિ. હું ચાલાકીથી બધું કામ પતાવી દેશ. આ સર્વ લૂટારાઓ મારી આમન્યામાં રહે છે અને મારી આજ્ઞા ઉઠાવવાને ઉભે પડે રાત્રિ દિવસ તૈયાર રહે છે, એટલે હું ધારીશ કે તરત જ તમોને છોડાવી શકીશ.”

“મેના બહેન ! જ્યારે તમે અમારા પર આટલી બધી લાગણી દર્શાવો છો, ત્યારે હવે અમે તમારાથી અમારા મનની એક પણ વાતને ગુપ્ત રાખવા ઇચ્છતી નથી. અમે આજે આ સર્વ લૂટારાઓની જીવન લીલાને એકી સાથે સમાપ્ત કરવાના ઇરાદાથી અહીં આવી છે. અમારી સાથે અમે સરદાર મોનાહાતિના મંગાવ્યા પ્ર-

માણે જે મદિરા લાવીએ છીએ, તે મદિરામાં અમોએ એનું તો કાતિલ
ઝેર ભેળવી દીધું છે કે જેના પાનથી સર્વ લૂટારાઓને આ અવનીનો
ત્યાગ કરીને નરકના નિવાસી થવું પડે તેમ છે. પણ, આ વિષયમાં
તમારો શો અભિપ્રાય છે, એ જાણવાની અમારી સંપૂર્ણ અલિલાષા
છે. ” ઇન્દુમતિએ કહ્યું.

“ જે કર્મ કરવાથી આખા દેશનું કલ્યાણ થાય તેમ છે,
હજારો નિરપરાધી નર નારીઓના પ્રાણનો સંહાર થતો અટકી શકે
તેમ છે, તે કાર્યમાં તમે અવશ્ય સહાનુભૂતિ પ્રકટ કરશો જ, એવી
મને સંપૂર્ણ આશા છે. મેના બહેન ! જ્યારે આખા દેશના માણુ-
સોની બરબાદી થવા માંડી છે, ઘેર ઘેર લાહાકાર મચી ગયો છે અને
રૈયતનાપર ન થવાના જુદાં ગુજરી રહ્યા છે, ત્યારે એ સર્વને
અટકાવવા માટે પ્રયત્ન કરવો એ દેશવાસીઓનું પરમ કર્તવ્ય છે,
પરંતુ ઘણી જ શરમની વાત છે કે, આખો દેશ વીરતાથી શૂન્ય બની
ગયો છે. પુરુષો કાયર બની ગયા છે અને કાપુરુપતાને હૃદયમાં ધારણ
કરી લીધી છે. આવી સ્થિતિમાં આપણે અબજાઓએ એ અધર્મને
અટકાવવાની ખાસ જરૂર છે. એટલું જ નહિ પણ અબજાના નામને
સખળ તરીકે સાખીત કરવાની આપણને એક ઉમદા તક મળી છે.
માટે એ તકને આપણે કોઈ પણ રીતે એળે જવા દેવી ન જોઈએ. ”
અંબાલિકાએ કહ્યું.

“ હા, મારી ઇચ્છા પણ તમારી ઇચ્છાને મળતી જ છે. હું
એ શયતાનોનો આ સંસારમાંથી સંહાર કરવાના પ્રયત્નમાં જ હતી,
પરંતુ આજે ઇશ્વરે તેમ કરવાનો મને એક સુપ્રસંગ આપ્યો છે.
તમોએ મદિરામાં જે કાતિલ વિષ ભેળવ્યું છે, તે વાત સાંભળીને મને
અતિ આનંદ થાય છે. બલે, ઘણી જ ખુશીની સાથે એ ઇલાજને

અજમાવો. ” મેનાએ કહ્યું.

“ પરંતુ આ વાર્તા કદાચિત લૂટારાઓના જાણુવામાં આવી જાય, તો પછી અમારે શું કરવું વાર ? ”

“ કેમ, આવો સવાલ કેમ કરો છો ? કદાચ એ શયતાનો મરણ કરવાને તૈયાર થાય, તો ગર્દન નમાવીને મરણને શરણ થવું. સતી સ્ત્રીઓને માટે એના જેવો ખીજો એક પણ ઉપાય છે જ નહિ. વળી તમારા બન્નેના આ અનુપમ રૂપના નિરક્ષણથી એ નરાધમ મોનાહાતિના મનમાં કદાચિત્ થાય કામનો સંચાર તો તમારે મરણને માટે થવું તૈયાર.

“ જન્મધારી જન્મમાં બલિદાન દીધું દેહનું;
અવનીવિશે રહીને ક્યું કદ્યાણુ જેણે દેશનું;
એ નર તથા નારી તણાં નામો સદા પૂજ્ય છે;
ભાવિ પ્રજામાં પ્રેમથી આદર્શ એ લેખાય છે;
બાળા તમે છો આર્યની, ઉરમાં તમે શાને કરો;
કરી કાર્ય એવું કીર્તિનું તમ નામને અમર કરો.”

“ ના, અમને અમારા ગ્રાણુનો લેશ માત્ર પણ ભય નથી. કેવળ અમારા પિતાનો ભય જો અમોને આવા નિરાશા ભરેલાં વચનો બોલાવવાને લાચાર બનાવે છે. ન કરે નારાયણ ને જો કદાચ અમારો ભેદ કુટ્ટી જાય, તો પછી અમારા પિતાની શી દશા થાય? આ વિચારે જ અમારા મનમાં ક્યો છે ભયનો સંચાર અને તેથીજ ધ્રુવ ગયાં છીએ અમો આમ લાચાર. ” ઈન્દુએ કહ્યું.

“ કર્મ કરતી વેળાએ ફળની આકાંક્ષા રાખવી ન જોઈએ. કર્મણ્યે વા ધિકારસ્તુ મા ફલેષુ ન કદાચન એ પરમ નીતિમય વચનોને વિસરી જવાં ન જોઈએ પણ હવે, અત્યારે એ સર્વ

ઉપદેશ આપવાનો અવસર નથી. ! શયતાનના સાથી મોનાહાતિના આવવાનો સમય થઇ ગયો છે, માટે તેના આવતાં પહેલાંજ મારે અહીંથી ચાલ્યા જવું જોઈએ. હું અત્યારે તમને કેવળ આશ્વાસન આપવાજ આવી હતી. તમારા હૃદયની દૃઢતા તથા એકાગ્રતા જોઈને મને અપાર આનંદ થયો છે. બસ, હવે અંતિમ સમયનો મારો ઉપદેશ માત્ર એજ છે કે, સરદાર મોનાહાતિ તમારા પર ગમે તેટલો જીવન ગુજારે, ગમે તેવાં પ્રલોભનો આપે તો પણ તમે તમારા ધર્મથી ચળશે નહિ, મૃત્યુના બચથી ધર્મની શ્રદ્ધામાંથી ટળશે નહિ.”

આમ કહીને તરતજ મેના પાછી કાળાવસ્ત્રથી પોતાના આખા શરીરને ઢાંકીને લાંથી ચાલી ગઇ. તેના જવા પછી ઇન્દુમતિ તથા અંબાલિકાએ તેની પ્રશંસા કરીને ઘણીવાર સૂધી તેના સંબંધમાં વાતચીત કરી. ત્યાર પછી તેઓ બન્ને ફરીવાર ગાદીપર બેસી બારીમાં મ્હોં રાખી બહાર જોવા લાગી. થોડીકવાર સૂધી બહાર જોયા પછી અચાનક તેમની નજર ફેટલાક માણસો ચાલ્યા જતાં હતાં, તેમના પર પડી એ જોઈને તેમણે મનમાંજ વિચાર્યું કે:—“તેઓ સરદાર મોનાહાતિના ટોળાંના કાંઈ લૂટારાઓજ હશે તેમાંનો એક માણસ બોલી હાલ્યો કે:—“સરદારનું નસીબ તેજ હોય તેમ જણાય છે. આહા ! આજે એક સાથે બે જીવજીવતાં બચ્યા કેવાં હાથ લાગ્યા છે. બાપ ! આવી ખૂબસૂરત રમણીઓ તો આજ સૂધીમાં સરદારની પાસે કદાપિ આવીજ નથી. વાહ ! વાહ ! કેવો મગ્નનો માત્ર છે ! બન્નેના કેવા લાલ લાલ ગુલાબી ગાંધ છે.”

બીજા એક જણાએ કહ્યું કે: “હા-હા, તેમજ છે. સરદારને આ ઇન્દુની અપ્સરાઓને મેળવવામાં જરાપણ મુશ્કેલી પડી નથી. પત્ર લખતાંની સાથેજ રૂપિયા તથા શરત લઈને આ સુંદરીઓ

આપો આપ અહીં આવી લાગી છે. એમને લાવવામાં નથી કરવી પડી મારા મારી કે ખુનખુવારી ! જો આવો શિકાર રોજ હાથ લાગતો હોય, તો સરદારની સાથે આપણું પણ દાળદર પીટી જાય અને હમેશાં ઉઠીને જે મહેનત કરવી પડે છે તે મહેનત કરવી પણ મટી જાય. ”

“ આ દેશના લોકોને આપણે ધન્યવાદ આપવો જોઈએ. કારણ કે, આખા દેશમાંથી એવો કોઈ પણ માપનો પૂત નીકળ્યો નથી કે જેણે આપણી સાથે એકતાર પણ લડવાનું સાહસ કર્યું હોય ! ગુજરાત દેશના સૂરત શહેરમાં લૂટ કરવા જતી વેળાએ, ત્યાંના ગુજરાતીઓએ જે બહાદુરી બતાવીને આપણી પાયમાલી કરી હતી, એનું સ્મરણ થતાં પણ માંડ કાળજી કંપી ઉઠે છે. ક્યાં ગુજરાતની વીર પ્રજા અને ક્યાં બંગાળાની આ બાયલી પ્રજા ! બન્નેમાં જમીન આસ્માનનો તફાવત છે. આ દેશમાં આપણે રોજ નવા નવા શિકારો મેળવીએ છીએ, હબ્બરો લાખો રૂપિયાની લૂંટ મેળવી શકીએ છીએ અને જેવી જોઈએ તેવી સુંદર સુંદરીના પ્રેમનો ઉપભોગ કરી શકીએ છીએ. ” પહેલા લૂટારાએ કહ્યું.

“ ત્યારે શું આપણી સાથે લડાઈ કરવામાં પણ કોઈ ફાવી શકે તેમ છે ? આપણાં સાઠ માણસોની સહામે ટક્કર ઝીલવી એ કાંઈ નાની સૂતી વાત નથી. આપણો સરદાર એકલોજ એકી સાથે પચીસ માણસને પહોંચી વળે તેવો છે. વળી સરદાર બલિમસિંહ તથા જેસલની તો વાતજ શી કરવી ? કોની તાકાત છે કે, તેમની સહામે આવીને લડવાની કોઈ હામ પણ બીડી શકે ? હું નથી ધારતો કે, આજકાલ આપણો જે દમામ ચાલી રહ્યો છે, તેને કોઈ પણ બક્ષિ અટકાવવાને સમર્થ થઈ શકે. ” બીજા લૂટારાએ કહ્યું.

“મેં સાંભળ્યું છે કે, માણેકલાલ એક બિયારો ભલો આદમી છે, તેથીજ તેણે કોઈ પણ જાતનો ઝગડો કર્યા વિના આવી રીતે પોતાની બેઠ કન્યાને અહીં મોકલી આપી છે. ધિક્કાર છે એવી ભલમનસાઈને ! ખરી રીતે એ ભલમનસાઈ નહિ પણ કાયરતા છે. માણેકલાલે જિન્દગીના ભયથી પોતાની કન્યાઓના ધર્મનો વિકલ કરવાની તૈયારી કરી છે. માણેકલાલ આ શહેરનો એક આખરદાર માણસ ગણાય છે. જ્યારે એ આખરદાર માણસજ પોતાના ધર્મને આમ સહેલાઈથી વેચી શકે છે, ત્યારે બીજા સાધારણ માણસોની તો વાતજ શી કહેવી ? ધિક્કાર છે ! એવા આખરદાર માણસોને અને ધિક્કાર છે, એવા આખરદારોથી રક્ષાયલા આ તુચ્છ દેશને !” પહેલા લૂંટારાએ કહ્યું.

દિદુમતીએ તેમની વાતચીત સાંભળીને, ધીમેથી અંબાલિકાના ગાલપર એક લપડાક મારી અંબાલિકા ઇન્દુમતિનાં મનોભાવને તરતજ જાણી ગઈ. પરંતુ તેમ છતાં પણ હાલ તરત તેણે ઇશારતથી ઇન્દુમતિને ચૂપચાપ બેસીને લૂંટારાઓની લીલા જોવાનો ઇશારો કર્યો.

એવામાં એક માણસે એ ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો; પણ એ સમયે બંને યુવતીઓની નજર બહાર હતી, એટલે આવનાર માણસ તરફ તેમની બિંદુલ નજર પડી નહિ જે પુરુષ તે ઓરડામાં આવ્યો તેના મસ્તકપર મણિ-મુકતા જડિત એક પીળા રંગનો રેશમી ફેટો શાભી રહ્યો હતો, શરીરપર કસકસતો રેશમી જામો પહર્યો હતો. તેની કમરપર એક લીધણુ આકારનો છુટો શાભી રહ્યો હતો. તેના બંને હાથ હીરા મોતિ અને પન્નાજડિત અલંકારોથી અત્યંત શોભાયમાન જણાઈ રહ્યા હતા. ધીમે ધીમે ઘરમાં પ્રવેશ કરીને, જ્યારે તેણે જોયું કે, બંને યુવતીઓ બારીમાંથી મોઢાં બહાર કાઢીને

કાંઈક જોઈ રહી છે, ત્યારે તે એકદમ બોલી ઉઠ્યો કે:—“ કેમ સુકામળ સુંદરી ઇન્દુ ! તબિયત તો મળમાં છે ને ? ”

એ સાંભળીને બંને યુવતીઓએ એકદમ તેના તરફ નજર ફેરવી લીધી. તેમણે સાંભળ્યું કે આ સ્વર કોઈ પરિચિત મિત્રનો જ છે. અવાજ સાંભળીને તથા તે આવનાર પુરુષના મુખ તરફ જોઈને ઇન્દુમતિ ચમકી ઉઠી. તેણે અભયબાળીની સાથે કહ્યું કે,—“ સુંદરજી ! સુંદરજી ! તમે અહીં ક્યાંથી ? તમે શું અમારી આ વિષય વિષ-ત્તિની વાર્તા સાંભળીને, અમે સંકટમાં આવી પડ્યાં છીએ એમ જાણીને, દસ્યુઓના દળનું દલન કરી અમારો બચાવ કરવા માટે અહીં આવ્યા છો ? અમારા પર ઉપકારની વૃષ્ટિ વરસાવવા પધાર્યા છો ? ”

એવામાં તેના સોજતીઓએ તેની પાસે આવીને કહ્યું કે,—“ જય દસ્યુ સરદાર મોનાહાતિનો જય ! ” નોકરો આવીને સરદારને માટે કેટલાંક સુંદરી ફૂલ મૂકી ગયા, હુક્કામાં સુગંધિત તમાકુ ભરી ગયા તથા મદિરાનું એક જલકતું પાત્ર આપીને લાંથી આલ્યા ગયા. યુવક રેશમી ગાદીપર બેસી કિનખાખના તકિયાને અઢેલી મોહમયી સુંદર શિરાજીનું પાન કરતો કરતો ઘણા જ ગંભીર સ્વરથી બોલવાં લાગ્યો કે,—“ ઇન્દુ ! હું તમારી આજ્ઞાના સમાચાર સાંભળીને અહીં આવ્યો નથી. હું દસ્યુઓના દળનું દલન કરીને તમારો બચાવ કરવા પણ આવ્યો નથી. હું તો ફક્ત તારા જેવી કોમળાંગી કામિનીના પ્રભુવરસનું પાન કરવાની અભિલાષાથી આવ્યો છું, આ અંખાલિકા જેવી અનુપમ રૂપ સંપન્ના સુંદરીના અધરામૃતનું પાન કરીને અમારા સંતપ્ત હૃદયને શીતળ કરવાની આશાથી અત્યારે તમારી પાસે આવ્યો છું. આજથી તમે બંને મારી પ્રથમ વર્ગની પ્રિયમાના સ્થા-

નને પ્રાપ્ત કરી શકશે. મારા હૃદય રાજ્યના સિંહાસનપર તમારા અધિકારને સ્થાપન કરી શકશે.

“પુણે તમે દિલ-બાગનાં, હું માંળી તેના છું સદા;
તમ રૂપમાં રંભા અને મેના સમી ઝાંખી વસે છે સર્વદા;
આરામને આનંદનું તમ રૂપમાં આવી વસ્યું જે ધામ છે;
એ ધામમાં ફરવા સદા આ ધ્યાન બહુ ગુલતાન છે;
નિરખી તમારાં રૂપ આ ચકચૂર થઇ બેઠો હતો;
એ રૂપના ઉપભોગ કાળે શ્રમ બહુ વેઠ્યો હતો;
આળે થઇ છે કામના એ શ્રમતણી સિદ્ધા મહા;
આવી ગયો છે દાવ આળે સિદ્ધિનો મમ હાથમાં.”

ધન્દુ ! હું પોતે જ આખા દેશને કંપાવનાર, વીરજનોના હૃદયમાં ભયનો સંચાર કરનાર વીરવર મોનાહાતિ છું, તમારા પ્રભુપુષ્પને આકાંક્ષી મધુકર છું.”

તે સાંભળીને ધન્દુમતિએ કહ્યું, “તમે લૂટારા છો, તમે તો મને અનેક સારી સારી કથાણુકારી વાતો સંભળાવોને મુગ્ધ કરી હતી. તમે તો અનેક શાસ્ત્રની, જ્ઞાનની કથાઓ કહીને મને શિક્ષણ આપતા હતા, શું તમે લૂટારાના સરદાર મોનાહાતિ છો ! મારે ઘેર એક કુલ્લોન પુરુષની પેઠે વસતા હતા, તેજ સુંદરજી તમે અત્યારે મોનાહાતિના સ્વરૂપમાં મારી રહ્યા હો છો ? ધણી જ અન્ય-જાની વાત છે ! જે વાતનો અમને સ્વપ્નમાં પણ ખ્યાલ નહોતો તે વાત આજે આવું ભયંકર સ્વરૂપ ધારણ ચુકી છે.”

દસ્યુ સરદાર મોનાહાતિએ મૃદુ હાસ્ય કરીને કહ્યું કે:—“લૂટકાટ નો ધંધો હાથમાં લીધા પછી એ બધું કરવું પડે છે. હું હમેશાં તરેહ તરેહવારના વેશો ધારણ કરીને જૂષણાનગરીમાં તથા મોટા

શહેરોમાં ફરી આવું છું. જ્યાં સૂધી હું પત્તો ન મેળવી શકું ત્યાં સૂધી મારાથી લોકોનો સર્વનાશ શી રીતે કરો શકાય ? દેશ દેશની ભાષાઓ, અનેક શાસ્ત્રનું જ્ઞાન સંપાદન કર્યા સિવાય, લોકોના મનમાં વિશ્વાસ શી રીતે સ્થાપિત કરાવી શકાય ? ઈન્દુમતિ ! ખરી લૂંટ-ફાટનો ધંધો કરવામાં બધી બાબતનું જ્ઞાન મેળવવાની જરૂર પડે છે. મેં એ સર્વ વિષયોનો સારો અભ્યાસ કર્યો છે. જો હું સંન્યાસિનો વેશ ધારણ કરું તો મને લોકો ખરો સંન્યાસી જ ધારી શકે તેમ છે અને જો હું કાંઈ મોટા જુવાનનો વેશ ધારણ કરું, તો તેથી પણ મારાપર કાંઈને કાંઈ સંશય આવે તેમ નથી. હજી થોડા દિવસ પહેલાં જ ઔરંગજેબના ભાઈ સુળનું સ્વરૂપ ધારણ કરી બંગાળાનો સૂબો બની સાક્ષાત્ ઔરંગજેબને જ જખૂરી થાપ ખવડાવીને હું મારા એક મહાન કાર્યની સિદ્ધિ કરી આવ્યો છું.”

“તારા પિતાનો અને તેની સાથે બીજા કેટલાક મહાજનોનો સર્વનાશ કરીશ, એમ ધારીને જ હું મહાજનની પેઢીપર આવી હાજર થયો હતો તથા છેવટે મેં તારા ધરનો આશ્રય લીધો હતો. પરંતુ તારા મધુર અને મોહક મુખમાંને જોઈને હું તારાપર આકર્ષિત થઈ ગયો હતો અને ઘણા દિવસ સુધી તારી સાથે જ રહ્યો હતો. મેં તારી ઘણી ઘણી પ્રશંસા કરી છે, તારી ખુશામત દરવામાં તને ચઢાવામાં કશી પણ મજા રહેવા દીધી નથી, તેમ છતાં પણ તે મારાપર દયા દર્શાવવાની ઉદારતા દેખાડી નથી. જો કે, તારા હૃદયમાં મારા પ્રતિ રનેહનો કાંઈક સંચાર અવશ્ય થયો હતો, પરંતુ આ શયતાની અંબાલિકાની શિખવણીથી તું મને છેક જ બૂલી મર્ધ હતી ! મને નિરાશાની નદીમાં ફેંકીને તે મણિલાલની પ્રેમભાગિની થવાનો સંકલ્પ દઢ કરી લીધો હતો. આ સર્વ કારણોથી મને તારાપર તિર-

રકાર હિતપત્ર થયો હતો અને તરત જ હું તારા ઘરનો ત્યાગ કરીને અહીં આવ્યો આવ્યો હતો. મારી આશાનો મહાલય તૂટી પડવાથી, હું છેક નિરાશ થઈ ગયો હતો અને ત્યાર પછી—”

આમ કહીને મોનાહાતિ થોડીવાર સુધી બોલતો બંધ થઈને કાંઈક ઊંડા વિચારમાં પડી ગયો. થોડીવાર પછી તેણે પુનઃ કહ્યું કે:—“ત્યાર પછી જે કાંઈ બન્યું છે, તે તો તારા જાણવામાં આવી જ મયું છે, માટે એ વિષયમાં હવે કાંઈ પણ વિશેષ કહેવાની અગત્ય જણાતી નથી.”

ઈન્દુમતિએ કંપતા અવાજથી પૂછ્યું કે:—“પણ મારી બહેન અંબાલિકાએ મને તમારી સાથે લગ્ન ન કરવાની સલાહ આપી હતી, એ વાત તમારા જાણવામાં શી રીતે આવી વાડે?”

મોનાહાતિએ હસી કહ્યું કે:—“મારું જ્ઞાન સર્વત્ર ફરતું ફરે છે. તેમ છતાં પણ તે દિવસ જે જોરા પગલું ભરતાં ચૂક્યો હતો, તેથી મારા આવવાનો આલાસ તેમને મળી ગયો હતો અને બારીમાંથી બીઠીને તમે મારી તપાસ પણ ચલાવી હતી. ઈન્દુ ! જો અમારા લૂટારાઓમાં એવી આલાકી ન હોય, તો પછી અમારાથી આ લૂટ-ફાટનો ધંધો પણ શી રીતે કરી શકાય ? અમારા કામની ગતિનો કાંઈ પાર જ નથી. ઇશ્વરકૃપાથી અત્યાર સુધી મારું શરીર આબાદ રહ્યું છે, તે ફક્ત મારી બાહોશીનું જ પરિણામ છે.”

આ સાંભળીને ઈન્દુમતિ તથા અંબાલિકાના બચનું પ્રમાણ ધીમે ધીમે ઘટવા લાગ્યું. કારણકે, લૂટારાની સાથે વાતચીત કરવાનો તેમને પ્રથમથી જ અભ્યાસ પડી ગયો હતો. વળી મરણને માટે જેમની પાસે કાળકૂટ હજાહજ રહ્યું, તેમના મનમાં બચ પણ શી રીતે સંચરી શકે ? તેઓ તો મરવા માટે જ અહીં આવી હતી. જીવનના સારરૂપ

પતિને મળવાની તેમને બન્નેને કશી આશા પણ રહી નહોતી. ઇન્દુમતિના અંતરનો આરાધ્ય દેવતા મણિલાલ શયતાનરૂપ લૂટારાના સપાટામાં સપડાયો હતો અને અંબાલિકાના અંતરના આરામ ઇન્દુનાથનો કશો પણ પત્તો જ નહોતો. આ સર્વ કારણોથી તેમણે મોતના માર્ગે પ્રયાણ કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરી લીધો હતો. જેમણે મોતના માર્ગને ગ્રહી લીધો હોય, તેમના મનમાં બિચારા બચની અસર પણ શી રીતે થાય ! વિશ્વમાં સર્વથી વહાલી વસ્તુ જીવન ગણાય છે, જે જીવન જ જ્યારે બોળરૂપ થઈ પડે, ત્યારે મનુષ્યના મનને બિચારું મૃત્યુ શી રીતે ડગારી શકે ?

મોનાલાલિએ હસીને ફરીવાર કહેવા માંડ્યું કે:—“કમ ! વિશ્વને વિમોહિત કરનારી સુંદરીઓ શા વિચારમાં પડી ગઈ છે ! મારી પાત સાંભળીને શું તમોને અબચળી થાય છે ?”

ઇન્દુમતિએ આંખમાં આંસુનાં ઝળઝળાયાં લાવીને કહ્યું કે:—
“ભાઈ !—”

મોનાલાલિ વચ્ચમાં જ બોલી ઊઠ્યો કે:—“મેં જ તે સાંઝની મિજલસના દિવસે મોહનલાલના જૂતામાં પત્ર મૂકી દીધો હતો, મેં જ ચાલાકીથી મણિલાલને મારા આ બેઠી બોયરામાં મોકલી દીધો હતો તથા મારા સોગતીઓને તેની સાથે જેતું ચલાવવું જેઠાએ તેવું કઠિન વર્તન ચલાવવાની કઠોર આજ્ઞા આપી દીધી હતી.”

“તમારા અભિપ્રાયને તેઓ શી રીતે જાણી શક્યા હતા ત્યારે ?” ઇન્દુમતિએ પૂછ્યું.

“તમારે ઘેર રહેવા છતાં પણ મારા સોગતીઓ હમેશાં નાના પ્રકારના વેશ ધારીને મારી પાસે આવતા હતા અને બીજાં જે જે કામો કરવાનાં હોય, તેની સૂચના મારી પાસેથી લઈ જતા હતા.

એક દિવસ પણ એવો જતો નહોતો કે, તે લોકો મને આવીને ન મળે અને મારી પાસેથી બે ચાર જણાઓનો સર્વનાશ કરવાની આજ્ઞા ન લઈ જાય. ”

“ મણિલાલ ! હાય ! મણિલાલ ! શું તું અત્યારે આ જગતમાં નથી. તારી જીવનલતાને આ પાપાત્માએ કચડી નાંખી છે. તારા પ્રાણુવાયુને આ જીવતા જગતા પિશાચે નષ્ટ કરી છે ! અરેરે ! તું મારો ત્યાગ કરીને, મને એકલી મૂકીને આ દુનિયામાંથી ચાલ્યો ગયો છે ! ”

આવા આવા અનેક વિચારો કરતી ઇન્દુમતિ મનમાંને મનમાં જ બળાપો કરવા લાગી. તેનાથી મોનાહાતિને મણિલાલના સંબંધમાં કશું પણ પૂછી શકાયું નહિ, અરે, તેમ કરવાનું સાહસ પણ થઈ શક્યું નહિ. તે બિચારી બાવરી બાળા હૃદયમાં ને હૃદયમાં જ અત્યંત બેદ કરવા લાગી અને પોતાના બાગ્યપર ધિક્કારનો વરસાદ વરસાવવા લાગી.

થોડીવાર પછી ઇન્દુમતિ મોનાહાતિનો મનોબાવ જણવાના ઉદ્દેશથી બોલી કે:—“ ત્યારે હવે તમોએ અમને અહીં શા માટે બોલાવ્યાં છે, એનો આશય જણાવવાની કૃપા કરશો કે ? ”

“ મારા મનનો આશય તો હું તમને પહેલેથી જ જણાવી ચૂક્યો છું, છતાં વારંવાર આવા પ્રશ્નો પૂછી મારા મનને ઉત્તેજિત શા માટે કરે છે ? ” મોનાહાતિએ કહ્યું.

ત્યાર પછી થોડી વાર સૂધી સહુ ચૂપ રહ્યાં, છેવટે અંગાલિકાએ પૂછ્યું કે:—“ સરદાર મોનાહાતિ ! મણિલાલ જ્યારથી તમારી પાસે આવ્યો છે, ત્યાર પછી તેનો કશો પણ પત્તો જ નથી, તો તેની શી દશા થઈ છે, એ જણાવવાની કૃપા કરશો કે ? તે જીવતો છે કે

મરી ગયો છે ? તેનાપર શા કારણથી તમારો એટલો બધો રોષ થયો છે, એ સર્વ જો તમોને કાંઈ પણ અડચણ ન હોય તો અમોને જણાવો. ”

મોનાહાતિએ જવાબ આપ્યો કે:—“ ના, હવે મને અહીં આવ્યા પછી કશી અડચણ છે જ નહિ; બધી અડચણ તમારા ઘરમાં વસતી વેળાએ જ ભોગવવી પડતી હતી. ત્યાં હું પરાધીનતાથી બેડીમાં સપડાયો હતો અને અહીં અભારે સ્વાધીનતાના ઉદ્ધાનમાં યથેચ્છ વિહાર કરી રહ્યો છું, એટલે હવે મને મણિલાલના સંબંધમાં સર્વ વૃતાંત જણાવતાં કશો પણ ભય ઉત્પન્ન થાય તેમ નથી. તે જંગલી વાંદરો હજી સૂધી જીવતો જ છે. મારી સાથે પ્રેમની હરિકાષ કરવા જતાં તેને અત્યારે મારા આ ભયંકર ભોંયરામાંના અંધારા કૂવામાં પડ્યા પડ્યા સડવું પડે છે. મેં તેને રીઆવવામાં કશી પણ કચાશ રાખી નથી. મારી ઇચ્છા તેને તેનાથી પણ વધારે ભયંકર દુઃખ આપવાની છે, રીઆવી રીઆવીને મારવાની છે. ”

“ તેના જીવનની છેવટે તમો શી દશા કરવા માગો છો ? ” અંબાલિકાએ કહ્યું.

“ તમો બન્ને જો તમારી ઇચ્છાનુસાર મારી અંકશાબિની થશો, તો હું તેના પ્રાણને નષ્ટ કરીશ નહિ. નહિ તો તમારી નજર આગળ જ તેનું મસ્તક છેદીને, તેના રક્તથી ઇન્દુમતિના પગને રંગીશ તથા મારા હૃદયમાં ધણા સમય થયાં પ્રજ્વળેલા અગ્નિને હોલવીશ. ”

ઇન્દુમતિએ કહ્યું કે:—“ સરદાર ! ધણા દિવસ સૂધી તમારી સાથે મિત્ર ભાવે-બ્રાતૃભાવે ધણી ધણી વાતો કરી છે, એ સાહસથી જ હું તમોને પૂછું છું કે, તમો સાક્ષાત્ થમનું સ્વરૂપ ધારણ

કરીને અમોને આ પ્રમાણે શા માટે પીડી રહ્યા છો ? તમારો આવો સુંદર ચહેરો હોવા છતાં, તમારા કહેવા પ્રમાણે તમો ખાન્ધાન કુટુંબના હોવા છતાં, આવા લૂંટશાટના નીચ ધંધાનો આરંભ શા માટે કર્યો છે ? હજારો નિરપરાધી નરનારીઓની કત્ત કરી તેમના લોહીથી તમારા હાથને શા કારણથી રંગી રહ્યા છો ? હજારો સતી સાધ્વીઓના સતીત્વનો સંહાર કરી વિનાશકારણ પાપનાં પોટલાં શિરપર શા માટે બાંધી રહ્યા છો ? પ્રભુએ તમને દિવ્ય રૂપ આપ્યું છે, અપાર બળ આપ્યું છે, તેનો આવો દુરુપયોગ શા કારણથી કરી રહ્યા છો ? ”

મોનાહાતિએ હસીને કહ્યું કે:—“ એ બધી વાર્તા પાછળથી થઈ રહેશે. પ્રથમ મારી વાસનાને તૃપ્ત કરો. હું ધણા દિવસ થયાં તમો બન્ને લાવણ્યના ભંડારરૂપ યુવતીઓના રૂપવલ્લિમાં દગ્ધ થતો આવું છું. તે વાસનાને તૃપ્ત કરવા દો. તારી બહેને યથાર્થ અનુમાન કર્યું હતું. હું પ્રેમની ભાવનાને હૃદયમાં સ્થાન આપતો જ નથી, સૌન્દર્યનો ઉપભોગ કરવો એજ જીવનનું ધ્યેય છે. હું અનંત વિક્સેલી કલ્પિઓના પરાગને ચૂસનાર હું બોગી ભ્રમર છું.

“ બોગી ભ્રમર હું પશ્ચિમીનો રસપાનનું બસ બ્યાન છે, ચૂમું મધુરાં પુષ્પ હું, તમ દેહમાં એ પુષ્પનું તો સ્થાન છે; મુક્તા મીઠી મંજુલતા રસતણો આગાર છે; હૈયું થયું બસ આજથી તમ દેહમાં લાચાર છે.

ઇન્દુમતિ હું તારે ઘેર જ છળ બળ કે કળથી તારો સર્વ નાશ કરવાને શક્તિમાન હતો, પરંતુ મારાથી તેમ કરવાનું સાહસ થઈ શક્યું નહોતું, એથી જ તમો બન્ને બહેનોને અહીં બોલાવવામાં આવી છે.”

ઇન્દુમતિએ હાથ જોડીને કહ્યું કે:—“ભાઈ ! હું તમારે પાંચ પડીને કહું છું કે, તમે અમારા પર એવો બળાત્કાર કરશો નહિ.

તમારી આ દીનભગિનીઓને બાર્યા ખનાવશે નહિ. 'અમને તમારું સાચું હિત ચાહનારી ભગિનીઓ જ માની લેજો."

" ઇન્દુ ! હૃદયના આધારરૂપ ઇન્દુ ! મારાથી એમ બની શકશે નહિ. મારા મનમાં વ્યાપેલી તારા સૌન્દર્યરસનું પાન કરવાની પ્રબળ પિપાસા સહજમાંજ પરિતૃપ્ત થશે નહિ." આમ કહીને સર-
દાર મોનાહાતિ શબ્દાલંકાર સહિત કહેવા લાગ્યો કે:—" હે પૃથ્વીની અપ્સરા ! આ તારા પ્રણયરસનું પાન કરવાની અભિલાષાથી ઉન્મત્ત થયેલા પ્રેમિકપર દયાકર ! ઇન્દુ ! બહાલી ઇન્દુ ! તારા સૌન્દર્યથી રતિદેવીને પણ શર્માવનારી લાવણ્યમયી ઇન્દુ ! પ્રથમીજ વાંકી વ-
ળેલી તારી બ્રહ્મદીઓને હવે અધિક વક્ર ન કર. અશ્રમીના ચન્દ્રમા સમાન તારા મનોહર લલાટપર શોભેલી બિન્દીનો અધિક વિસ્તાર કર. નીલકમળના સૌન્દર્યનું હરણુ કરનારી રમણીય નયના, તું તારા પ્રે-
મપિપાસુને પ્રણયનું પાન કરાવી તૃપ્ત કર. તારી કાયા કમળના ગર્ભ સમાન કામળ હોવા છતાં પણ તું આજે તારા હૃદયને આવું વજ્ર જેવું કઠોર કેમ કરી રહી છે ? નિરંતર અમૃતને વરસાવનારા તારા મધુર હોઠ કાલકૂટના જેવી વાણી કેમ વરસાવી રહ્યા છે ? હું તને મારું સર્વસ્વ અર્પણુ કરું છું. ઇન્દુ ! ઇન્દુ જેવું પવિત્ર નામ ધારણુ કરવા છતાં ભારકરના જેવી પ્રચંડ ઉષ્ણા કેમ વરસાવી રહી છે ! તારી શીતળતા ક્યાં ચાલી ગઈ ! આખા દેશને કંપાવનારો અને દુનિયાને ડોલાવનારો મોનાહાતિ આજે હાથ જોડીને તારી પાસે વિનય પ્રકટ કરી રહ્યો છે, તેમ છતાં પણ તું દયા કેમ દર્શાવતી નથી ? પ્રિયા ! ઇન્દ્રની અપ્સરાઓ જેનાં અનુપમ સૌન્દર્યની આ-
કાંક્ષા ધરાવે છે, એ સૌન્દર્યને ધારણુ કરનારા આ તરુણનો તું આવો અનાદર કેમ કરી રહી છે.

“ તું ગુલ બસ અંગારનું, હું ફૂદી તેની બન્યો !
 ચોટ્યો, બળ્યો, દાઝી ગયો ! હું ત્હોય તારો બહાવરો !
 અકલ કહે છે છોડવા, હૈયું કહે તે ના બને,
 અકલ ગુમાવી ! દિલ બાળ્યું ! ધરકનો હું બહાવરો !
 ફુનિયાં કહે છે એ બલે ! અકલ કહે અંગાર છો !
 મ્હારી નિગાહે પુષ્પ તું હું પુષ્પ માનું બહાવરો.

“ સરદાર ! હૃદયને આટલું બધું બહાવરું ન બનાવો, તમારા
 વિકારની બાવનાને ટાળી દઇને પરમાત્માના પ્રેમમય સ્થાનમાં તમારી
 વૃત્તિને તન્મય બનાવો. ” ઇન્દુમતિએ કહ્યું:—“ કારણ કે

“ પ્રભુનું નામ પ્યારું છે, તમે હ્યો તો તમારું છે;
 અને ત્યાં આપણું એ છે, પ્રભુનું નામ જે લે છે;
 પ્રભુનું નામ બોલાશે, પછી ત્યાં આપણું થાશે;
 અમારું ને તમારું એ જુદા શબ્દો તૂટી જશે;
 પ્રભુમાં ચિત્ત જો જશે, સુખેથી એકય તો થાશે;
 ગુણો એના બધા ગાશે, જીવન તેનું સફળ થાશે;
 પ્રભુનાં ગીતડાં ગાશે, બવાબિંધ તે તરી જશે;
 તમારા ને અમારામાં તણાતાં તે બચી જશે;
 પ્રભુના ગુણુ જે ગાશે, પ્રભુમાં તે બળી જશે;
 અહા ! એ દિવ્ય જ્યોતિમાં લધુ જ્યોતિ સમી જશે. ”

આ સાંભળીને સરદાર મોનાહાતિએ અન્નયખીથી ઇન્દુમતિને
 કહ્યું કે:—“ ના, મારાથી તેમ થઈ શકશે નહિ. તારા દિદારે મારા
 દિલને દહીં કરી દીધું છે. તું આજે આવી નિખુર કેમ બની ગઈ
 છે ? તારા પ્રથમના પ્રેમમાં આટલું બધું પરિવર્તન કેમ થઈ ગયું છે !

“ તું ગુલપર હું તો હતો હજારવાર આફરીન;
તું આહતી હતી હું આહતો, ત્યાં થું ખેલ નવોજ આ ?
તું પિછાનતી હતી આ ખૂનનું દીપું દીપું,
ત્યાં દીપે ને દીપે તેં ઝેર કાં ભર્યું બલા ?
એ ખૂન છે, પાણી બન્યું, ઢોળાઇને આલ્યું જતું ?
એ ક્યાંય ના ઠેર, ઠેર, છે કારનાઈ કાલ ત્યાં ? ”

“ માટે ઈન્દુ ! એ વાતને બૂલી જ અને મારા પ્રેમની અનુ-
રાગિની બની જ. મેં તારી સાથે લગ્ન કરવાનો જે પ્રસ્તાવ કર્યો
હતો, તે માત્ર એક પ્રકારની છળના જ હતી, કારણ કે, મારા લગ્ન
શાસ્ત્રના વિધિ પ્રમાણે થઇ શકે તેમ નહોતાં. હું કયી જાતિનો છું,
તે હું પોતે જ જાણતો નથી. હું નાનાં નાનાં નાવારસ બાળકોના
આશ્રમમાં ઉછેરાઇને મોટા થયો છું, એથી મારા વંશની મને કશી
પણ ખબર જ નથી; આથી જો કદાચ મારાં લગ્ન થયાં હોત તો પણ
તે શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ જ ગણાત. મારાથી તને મારી પ્રાણેશ્વરી બનાવી
ગૃહસંસાર ભોગવી શકાત નહિ. આ સર્વ કારણોથી જ મેં તારે ઘેર
રહીને તારી સાથે લગ્ન કરવાનો વધારે આગ્રહ કર્યો નહોતો. પણ
હવે તો હું તને મારી ઉપપત્ની બનાવવાની ઇચ્છા ધરાવું છું, અને
તારી આ અંબાલિકાનો એક દિવસ ઉપભોગ કરીને મારા વફાદાર
સરદાર જલિમસિંહને સુપ્રત કરવા માગું છું; તે સરદાર તેને ધણીજ
સંભાળથી પોતાની પાસે રાખશે તથા તેના મનને પ્રસન્ન રાખવાની
બનતી કોશિશ કરશે. પણ મારી ઇચ્છા તેની પાસે કોઇ કોઇ વેળાએ
તારું દાસીપણ કરાવવાની છે. કારણ કે, મારાપર પ્રથમ તારો જે
અપૂર્વ અનુરાગ હતો; તેનું પરિવર્તન કરનારી આ પાપીયસી કુદરત જ
છે. હું સારી રીતે જાણું છું કે, મારા મનની મુરદને પાર પાડવામાં

જખરદસ્ત અંતરાયરૂપ થનારી આ પિશાચિની જ છે, માટે હવે હું એને એની કુડી કરણીનું ફળ ચખાડી બચંકર દુઃખ આપવા માગું છું.”

આ સાંભળીને ઇન્દુમતિએ બચંકર સ્વરૂપ ધારણ કરી ગર્જના કરી કહ્યું,—“ચૂપ કર, સરદાર તારી તુચ્છ વાણીને આટલેથી બોલતી બંધ કર. એક પવિત્ર કન્યાના સંબંધમાં આવા નીચતમ શબ્દોના ઉચ્ચાર કરતાં તને જરા શરમ પણ નથી આવતી? સતી નારીના શીલનો સંહાર કરી તું તારી પાપમયી પિશાચી વાસનાને કદાપિ તૃપ્ત કરી શકશે નહિ. જે અનીતિની સીમાને આટલે સુધી વધારીશ તો કોઈ સતીના શાપથી બળીને ભસ્મ થઈ જઈશ. અબ-બાના અનુત્પત્ત ઉચ્છ્વાસથી રવ રવ નરકમાં પડીશ.”

“ઉતરશે કોપની જવાળા, મહા ઉત્પાત ત્યાં થાશે;
તનુ તારું તપીને આગ બિનીમાં તરફડી જશે;
થશે ભૂકંપ ભારી ને બધું આ નષ્ટ થઈ જશે;
કરે છે ગર્વ લમણાં જે સદા તે ચૂર થઈ જશે;
મહા મદમસ્ત આ કાયા બળીને ધૂળ થઈ જશે;
સતીના શાપથી તારું સહુ આ ખાક થઈ જશે.”

આ સાંભળીને મોનાહાતિ એકદમ કંપાયમાન થઈ સિંહસમી ગર્જના કરી બોલી ઉઠ્યો:—“અરે ઓ નીચ નારી! આટલી બધી વિનતિ કરવા છતાં પણ તને લેશમાત્ર પણ દયા ન આવી? ખરેખર સ્ત્રીઓની શુદ્ધિ અલ્પ હોય છે, સ્ત્રી જાતિ સર્વથા નિષ્કુર હોય છે. તેમનામાં સારા સારનો વિચાર પણ હોતો નથી. ઇન્દુ! તું મહા અધમ છે, પાતકી છે! ધુતારી છે!”

ઇન્દુમતિએ સાક્ષાત્ ચંડિયા સ્વરૂપ ધારણ કરીને કહ્યું કે,—

“ ચૂપ કર ચંડાળ ! પાપનો પ્રચારક તું હોવા છતાં પાપિણી મને ઠરાવે છે ! હળાહળને હૃદયમાં ધરવા છતાં મને ઝેરીલી બનાવે છે ! જો તારા જેવા સર્વ સંસારના શયતાનો આવી મળે તો પણ મને તેનો કશો પણ ભય નથી ? કોની તાકાત છે કે તમારામાંથી કાષ્ઠ-પણ લંપટ પુરુષ મારા વાળને પણ વાંકો કરી શકે ? નારીની શક્તિથી તું વિમૂઢત્મા સર્વથા અજ્ઞાત હોવાથી જ આવા ગર્વમાં આવી પાપના સાગરમાં ડુબવાના નિશ્ચયપર આવી ગયો છે. મને આજે તારા મરણનાં પગલાં સ્પષ્ટ સંભળાય છે. હવે તારા અભ્યાસરનો અવધિ થયો છે, તારા પાપનો ધડો ભરાઈ ગયો છે.

“ હજારો હાથથી માર્યા અને બહુ ખૂન પીધાં છે;
ત્રિચારી આર્યબાળાનાં શીલો તેં નષ્ટ કીધાં છે;
રીખાવી બાળ-બાળાને મરણને શસ્ત્ર કીધાં છે;
લૂટાવી માલ ને મિલકત જનોને દુઃખ દીધાં છે;
થયાં છે પાપ પૂરા તે, હવે અવધિ જ આવ્યો છે;
સ્મરી લે તાત તારો ને હવે બસ કાળ આવ્યો છે. ”

“ અરે નિર્માલ્ય નારી તું બધો બકવાદ છોડી દે;
જીવનની આશ ધારીને જીવરથી દ્રોહ છોડી દે;
કરીશ જો દ્રોહ મારો તો અહીં રીખાઈને મરશે;
વધુ આ વજ્જના ધાથી ફના થઈ મોતમાં ઠરશે;
નથી હું મોતથી ડરતો, લીધેલાં વેણથી ફરતો;
જહાંના લોકના નામે કદાપિ હું નથી ડરતો;

માટે હાવાહી નારી ! તારા હકને લાગી દે, મારા સ્નેહને સ્વી-કારી લે. જો તું નહિ માને તો મારે બળાત્કારે મનાવવી પડશે, મારી

અધ્યાશાસિની કરવી પડશે. તારા અલ્પ સહવાસના પરિણામે મને તારાપર થોડી ધણી દયા આવે છે, નહિ તો અત્યાર સૂધીમાં તો તારો આત્મા આ અવનીનો ત્યાગ કરીને ક્યારનોય નરકનો નિવાસી થઈ ચૂક્યો હોત.” સરદાર મોનાહાતિએ છેવટના નિશ્ચયપર આવીને ઉપર્યુક્ત શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

થોડીવાર પછી દસ્યુ સરદાર મોનાહાતિએ એક તાળી વગાડી કે, તરતજ ત્રણ વિકટ આકારવાળા લૂટારાઓ તે ઝોરડામાં આવી પહોંચ્યા. દસ્યુ સરદારનો ઇશારો ચર્તાની સાથેજ તેમણે તે બન્ને યુવતીઓના હાથ પકડી લીધા; ત્યાર પછી મોનાહાતિએ પોતે ઉઠીને તે યુવતીઓનાં કપડાંની ઝડતી લઈ, તેમાંથી એકેક વિષનું પાત્ર બહાર કાઢીને દુર ફેંકી દીધું. ત્યાર પછી તે વળી પાછો બોલી ઉઠ્યો કે:— “મારી પાસે આલાડી ! જે મારામાં આવી સાવચેતી ન હોત, તો મારા નામથી અત્યારે આખો દેશ કંપી રહ્યો છે, તે કદાપિ કંપત નહિ. શું તમે મને છેક મૂર્ખ અથવા બેવકૂફ ધારો છો ! નાદાન નારીઓ તમારા જેવી સેંકડો નારીઓને મેં આજ સૂધીમાં ધૂળ આટતી કરી દીધી છે. તમારામાં શી તાકાત છે કે, તમે મને છેતરીને આખાજ છટકી શકો ? કુલટાઓ ! તમારી આવી નાદાની જોઈને મને તમારાપર સંપ્ત નફરત આવે છે. તમારો સર્વનાશ કરવાને મારે દિલ મને ઉશ્કેરે છે.”

લૂટારાઓએ અંબાલિકા તથા ઇન્દુમતિના હાથ છોડી દીધા. બન્ને યુવતીઓ તરતજ બેલાન થઈને પૃથ્વીપર ગબડી પડી. તેમની આશાની લતા સૂકાઈ ગઈ, શ્રદ્ધાનું સ્થાન વિલુપ્ત થયું. હવે એક માત્ર અગવાન અને પેલી ઝેરીલી સુરા સિવાય તેમને તેમનો ધર્મ બચાવવાની અથવા જીવન રક્ષવાની બીજી એક પણ આશા ન રહી.

ચોટીવાર સર્વજનો શાન્ત રહ્યા, પછીથી એક લૂટારાએ એ ચાંતિનો ભાંગ કરીને પોતાના સરદારને પૂછ્યું કે:-“સુમશીરખાં પૂછવે છે કે, આ યુવતીઓની સાથે જે મંદિર આવે છે, તેના સંબંધમાં શું કરવાનું છે ! ઘણાખરા લૂટારા બાઇઓ એનું પાન કરવા માટે વ્યાકુળ બની ગયા છે. જે સરદાર બહાદુરની આજ્ઞા હોય તો એવો હિપચોગ કરી નાખીએ.”

મોનાહાતિએ જવાબ આપ્યો કે:-“ના, આજે એ મંદિરને હિપચોગમાં લાવી શકાશે નહિ. કોણ જાણે એમાં કદાચ આ શયતાનીઓ કાંઈક ઝેર મેળવીને લાવી હોય, તો તેમાં પણ કાંઈ શંકા જેવું નથી. આવતી કાલે આપણે તેની બરાબર તપાસ કરી જોઈશું. હાલ તરત તો તેને આપણા ‘મંદિર મંદિર’ માં મૂકાવી દો. યુવતીઓ તરફથી આવેલાં ફળ મૂળ અથવા બીજા કોઈપણ પદાર્થનો કોઈ સ્પર્શ ન કરે, તેની ખાસ સંભાળ રાખજો. આપણા બંડારમાં જે કાંઈ મલ્લ હોય, તે પીવડાવીને સર્વજનોને તૃપ્ત કરો. અત્યારે આ યુવતીઓ તરફથી આવેલી ચીજોનો સ્પર્શ કરવાથી સર્વના જીવો જોખમમાં આવી પડે એવો સંભવ છે. જાઓ, એ મંદિરમાંથી એક બોટલ મને લાવી આપો. હું તેની બરાબર પરીક્ષા કરવા માગું છું.”

હરિ ! હરિ ! યુવતીઓની સર્વ કપટમાજી, સર્વ બુદ્ધિ-ચાતુર્ય એ લૂટારાઓની પાસે પરાજીત થઈ ગયું. હાય ! તેમના અદૃષ્ટમાં શું લખાયું હશે ! આવા વિષમ સ્થાનમાંથી તેમની રક્ષા કોણ કરશે ? આ પાખંડી શયતાનોના હાથમાંથી તેમને કોણ બચાવશે ?

અહા !! મનુષ્યજીવન પણ કેવું ભૂલભૂલામણીથી ભરેલું છે ! મનુષ્ય ધારે છે શુંને પરમાત્મા બનાવે છે શું ? જગતમાં કોની ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ છે અને કોની ઇચ્છા પૂર્ણ થવાની છે, એ સંબંધમાં કોઈ

નાથી કાંઈ નિશ્ચિત કહી શકાય તેમ છે ખરું કે ? ના-કદાપિ નહિ.
હામ ! એ બિચારી અસહાય અખળાઓ ધન્યજાનુસાર એ બીપણ સ્થા-
નમાં શામાટે આવી ? હાથે કરીને. શયતાનોના સપાટામાં શા માટે
સપડાણી ! તેમના સ્વર્ગના આધાર રૂપ સતીત્વની હવે શી રીતે
રક્ષા થઈ શકશે ? બલિદાન માટે સળગતા અગ્નિના કુંડ પાસે જેવી
રીતે બકરનાં બચ્ચાં કંપવા માંડે છે, તેવી જ રીતે એ યુવતીઓ
પણ થરથર કંપવા લાગી. તેમનાં મસ્તક ચકરી ખાવા લાગ્યાં અને
આખી આલમ તેમને ધૂમતી જણાવા માંડી.

અનુચરે આવીને સિરાજ દેશમાં બનેલી એક ઉત્તમ મદિરાની
બોટલ એક મેજપર મૂકી દીધી. મોનાહાતિએ અનુચરને ઉદ્દેશીને
પૂછ્યું કે:-“કેમ, આ મદિરા તો મારા પીવા માટે લાવ્યો છે ને ?”
મદિરા લાવનાર અનુચરે જવાબ આપ્યો:-“જી, હા, નામદાર ! આપની
પીવાની મદિરા જ લાવ્યો છું. આ યુવતીઓએ આણેલી મદિરાની
બોટલ લેવા માટે વિહારી ગયો છે, તે હમણાં જ આવતો હશે.”
આમ કહીને તેણે એક ગ્લાસમાં તે ઉત્તમ મદિરા કાઢી આપી. મોના-
હાતિ, ગ્લાસને હાથમાં લઈને મોહમયી, મહિમામયી મદિરાનું પાન
કરવા લાગ્યો. જ્યારે સુરાદેવીના નશાએ મગજપર પોતાનો સમ્પૂર્ણ
અધિકાર જમાવી દીધો ત્યારે, તે પાપિષ્ઠ દસ્યુ હાથ પ્રસારીને ઇન્દુ-
મતિને પકડવા ગયો. ઇન્દુમતિએ સહજ દૂર સરી જઈને કહ્યું કે,
“દૂર રહે, નરકુળ કલંક હીચકારા ! એક સતી સાખી સ્નોનો સ્પર્શ
કરવાનું સાહસ ન કર, તારા અત્યાચારને આમ ખુસ્તી રીતે જાહિર
ન કર. હજી પણ દુનિયામાંથી ધર્મ નાશુદ થયો નથી, સતીઓનું
તેજ નષ્ટ થયું નથી. આ વિશાળ બોમ મંડળ કેવળ ધર્મ અને
નીતિના સ્તંભોથી જ ટકી રહ્યું છે, આ વિશાળ વસુધા કેવળ સતી

નારીના સતીત્વના આધારે જ સ્થિર રહી છે, આ વિશાળ વારિષ્ઠિ કેવળ નીલિના લયથી જ મર્યાદામાં રહ્યો છે, પૃથ્વી ને પંચત્વ પમાડનાર મહા પ્રબળ પ્રભાંજન, હિમ અગ્નિ, અને લયંકર વૃષ્ટિ કેવળ ધર્માત્માઓના ધર્મના લયથી જ સ્થિર રહ્યાં છે. તું એમ નથી જાણતો કે સમસ્ત સ્ત્રી સમાજ વિષયના અગ્નિમાં આહુતિ આપી પોતાના આ જન્મ તથા પરજન્મને રસાતાળમાં મૂકનારો છે. હજી પણ સીતા, તારા, દમયંતી, કર્મદેવીની દુહિતાઓ જીવતી જાગતી છે. હજી પણ સ્ત્રીઓના હૃદયમાં ધર્મ દટતાથી રહેલો છે.”

“ નાદાન અને પામર મનુષ્ય સંસારના સામાન્ય અને કલંક સુખોને માટે તું તારા ધર્મપર બીષણુ આઘાત કરી રહ્યો છે, સાક્ષાત્ પાપની પ્રતિમા બની ગયો છે. શુ ચિંતા નહિ. મેં મારી જીંદગીની આશાને ત્યાગી છે, હિરમાં પરમાત્માની પ્રેમજ્યોતિ પ્રગટાવી છે. હવે મારી સર્વ આશાઓનો અંત આવ્યો છે, વિશ્વાધારના રાજ્યમાં જવાનો શુભ પ્રસંગ આવ્યો છે. મેં મારા જીવનનું ધ્યેય હવે આ પ્રમાણે ધારી લીધું છે.—

“ મિથ્યા બધો સંસાર આ પ્રપંચનો દરગાર છે;
મિથ્યા બધી ઘટમાળને મતુ પરમ મૂરખરાજ છે;
મ્હારું હવે આ મન નકી સંસારમાં રુચતું નથી,
વિશ્વાસ જે વૈભવ લય્યા આનંદ તે ગમતા નથી;
હું તો હવે સપ્ત છું, બન્યું દિલ મ્હારું સપ્ત છે;
મ્હારે હવે એ વિષય ફેરા કીચમાં રમવું નથી.”

મોનાહાતિ મુરાના : પાનથી એટલો બધો હિન્મત બની ગયો. હવે કે, તેના હૃદયપર ધન્દુમતિના વજ્ર જેવા કઠિન શબ્દોની કશી પણ અસર થઈ નહિ. તેણે તરત જ અનુચરને હિંદેશીને કહ્યું.—

નોકર, લાવ, લાવ મોહમયી મહિરાનું એક ખીજું પાત્ર લાવ, આજે મહિરાનું પાન કરતાં તુમિ જ નથી થતી. આ રમણીના અધરનું પાન કરવાની અબિલાષામાં ને અબિલાષામાં મન મહિરામાં આસકત થતું જાય છે. વાહ-વાહ ! મહિરા તારો પથ અજબ પ્રભાવ છે:—

સુખ છે એક સ્વર્ગે ચંદ્રમાં ખીજ સુખા દીડી;
રહી રમણી અધરમાં છે, વળી ત્રીજ સુખા મીડી
સુરા સંસારમાં ચોથી સુખા એ સત્ય છે પીડી;
કરે છે શાન્ત જે પળમાં ધધકતી શોક અંગીડી;
સુરાની લાલિમા તે લાલિમા લલના અધરની છે;
સુરા તેથી સદા પ્રાણેશ્વરી રસભોગી નરની છે. ”

આમ કહીને મોનાહાતિ શરીવાર મહિરાના ખીજ એક પાત્રનું પાન કરી ગયો અને મનમાં જ કહેવા લાગ્યો,—“ સારે શું આ ઇન્દુને હું છોડી દઉં ? આ પુષ્પના રસને ચૂસ્યા સિવાય જ ફેંકી દઉં ? ના, ના, એના ધર્મના ધતીંગ બરેલાં વ્યાખ્યાનોથી વિનાકારણ હું શા માટે ડરી જાઉં ? આ ઇન્દુના અપ્સરા સમાન રૂપમાં મારું મન એટલું બધું મોહિત બની ગયું છે કે, મારાથી તેને કાઢ પથ રીતે છોડી શકાય તેમ નથી.

“ આ સુંદરીના રૂપમાં મારું હૃદય તલ્લીન છે,
આને મનોમંદિર વિષે સ્થાપી થયું બળહીન છે;
નવયૌવના છે, મોહશર સંધાન એનાં પીન છે;
એના સમક્ષ વિલાસી પુરુષો આત્મસંયમ હીન છે;
આ ઉર્વશી ને મેનકા મન હરણુ મારું છે કરે;
ને મારના અધિકારથી આઘાત ઉડો છે કરે;

જવાળા હવે તો કામની જાગી ભડી છે અંતરે;
સમજવતાં સમજે નહિ આ જીગર મારું તો ખરે.”

આ પ્રમાણે અનેક વિચાર કરી મોનાહાતિએ ફરીવાર કહ્યું,
“ત્યારે શું ઇન્દુમતિ તને તારી જીન્દગીનો જરા પણ ભય નથી ?
તું ખરેખર મારું ક્યન માનવાની નથી ?”

ઇન્દુમતિએ કહ્યું:—“હજારોવાર રૂપૃ ઉત્તર આપવા છતાં, વારંવાર આવા પ્રશ્નો શા માટે પૂછ્યા કરે છે ? સમ્યક્તાની સીમાનું આટલું બધું ઉલ્લંઘન કેમ કરે છે. સાંભળ, મારી છેવટની પ્રતિજ્ઞા સાંભળી લે, જ્યાં સૂધી મારા દેહમાં જીવ હશે, રક્તાનું એક પણ બિન્દુ વિદ્યમાન હશે, ત્યાં સૂધી તું કદાપિ મારા સતીત્વને નષ્ટ કરી શકીશ નહિ.”

મૃદુહાસ્ય કરીને મોનાહાતિએ કહ્યું:—“હજી સૂધી આટલું બધું અભિમાન, આટલો બધો ગર્વ ! હવે આમ કૂદવાનું કશું પણ પરિણામ આવશે નહિ. તારી પ્રતિજ્ઞાનું કદાપિ પાલન થશે નહિ. હું ધારું છું કે, જ્યાં સૂધી મણિલાલના હૃદયરક્તથી હું તારા પગને રંગીશ નહિ, ત્યાં સૂધી તું મારી ગોદમાં બેસીને મારી ગોદને શોભાવીશ નહિ.”

આમ કહીને મોનાહાતિએ હાથપર તાળી વગાડી. એ તાળીનો અવાજ સાંભળીને તરતજ તેની પાસે ત્રણ અનુચરો આવી પહોંચ્યા. મોનાહાતિએ તેમને જે કંઈ કહ્યું, તેમાંનું કશું પણ તે બંને યુવતીઓના સમજવામાં આવી શક્યું નહિ. મોનાહાતિની તે ભાષા તદ્દન સ્વતંત્ર હતી. અનુચરો તે ભાષાનો મર્મ તરત જ જાણી ગયા અને ત્યાંથી એકદમ બહાર ચાલ્યા ગયા.

થોડીવાર પછી ગોળી બરેલી છ નાળીવાળી એક નાની બન્દૂક અને એક બેધારી તલ્વાર લાવીને તે અનુચરોએ સરદારની બાજુમાં

મૂકી દીધી તથા ત્યાર પછી થોડીવારમાં જ લોહાની સાંકળોથી જકડાયલા મણિલાલને લઇને બીબા ફેટલાક, પ્રહરીઓ તે ઝોરડામાં આવી પહોંચ્યા.

મણિલાલની આકૃતિમાં અત્યારે ભયંકર પરિવર્તન થઇ ગયું હતું. તેની તરુણ અવસ્થાને બદલે તે જાણે ધણી વર્ષોનો વૃદ્ધ હોય તેમ જણાઇ આવતું હતું. તેના શરીરનું માંસ તથા રક્ત તદ્દન સૂકાઇ ગયું હતું. આંખો ઊંડી ઉતરી ગઇ હતી. મુખનો ભાવ જોતાં જાણે તે સ્પષ્ટ હાડકાવાળો જ હોયની ! એમ દેખાઇ આવતું હતું.

ઇન્દુમતિ તથા અંબાલિકાને ત્યાં હાજર થયેલી જોઇને મણિલાલ એકદમ પોક મૂકીને રડી પડ્યો. તે બિચારો રડતો રડતો જ કહેવા લાગ્યો કે:—“ તમે તમારા ભદ્ર મિત્ર સુંદરજીને ઝાળખી શક્યા છો કે ? જે મનુષ્યના અવતારમાં રહેલો જીવતો જાગતો શયતાન છે, તેનો પરિચય મેળવી શક્યા છો કે ? હાય ! સરલા બાળાઓ ! આ પાખંડી પિશાચ દસ્યુએ આપણને સર્વને ભયંકર ભૂલભૂલામણીમાં નાંખી દીધાં છે. દગ્ગબાજી કરી મને ફસાવીને અહીં લાવ્યા પછી આ લોકોએ મારાપર જે જે જુલ્મો ગુજાર્યા છે, તેનું તો મારાથી કોઇ પણ રીતે વર્ણન જ થઇ શકે તેમ નથી. હાય ! જે જુલ્મ કરતાં સાક્ષાત્ શયતાનો પણ ડગમગી જાય છે, તે જુલ્મ મારાપર ગુજરવામાં આ લૂટારાઓએ કરી પણ ન્યૂનતા રહેવા દીધી નથી. ત્રણ ત્રણ અચ્ચાર દિવસ સુધી મારે અજાણ પોકારો કરતાં એક અંધારા ગળારાવાળા ફૂવામાં પડ્યા રહેવું પડે છે. ”

આમ કહી મણિલાલ થોડીવાર સુધી કંઈ રૂંધાઇ જવાથી બોલતો બંધ થયો અને ત્યાર પછી ફરીવાર ગળગળો થઇને કહેવા લાગ્યો કે:—“ જે ફૂવામાં મને કેદ કરવામાં આવ્યો છે, ત્યાં હવા કે

અજવાળાનું નામ નિશાન પણ નથી. કેવળ ભયંકર દુર્ગન્ધજ સર્વત્ર વ્યાપેલો છે. મારી સાથે વાતચીત કરી મારા મનને આશ્વાસન આપે અથવા મારા દિલના ઉભરાને હું કાંઈની પાસે ઠાલવી શકું એવું કાંઈ પણ માણસ ત્યાં નથી. હું એકલો મારા હૃદયમાં હજારો ચિન્તાઓ કરતો પડ્યો રહું છું. મને નથી જાવતું અનાજ કે નથી રુચતું સૂવાનું. મને લૂટારાઓ તરફથી જે અનાજ આપવામાં આવે છે, તે અસ્પર્શ, બ્રષ્ટ અને આઠ આઠ દિવસનું વાસી તથા સડેલું હોવાથી મારે જૂપ્યા જ રહેવું પડે છે. જે પથારી શયન માટે મને મળી છે, તે પણ હજારો વીંછીઓની જવાળાને ઉત્પન્ન કરનારી છે ! અરેરે ! મારું કાળજી કંપી ઉઠે એવા બિહામણા દેખાવો મારે આ પિશાચલવનમાં આવીને જોવા પડે છે. સ્વપ્નમાં પણ મને જે સંકટની સંભાવના નહોતી, તે સંકટ આજકાલ મારે અત્યંત નિષ્કુરતાની સાથે ભોગવવાં પડે છે. ”

“ તે ગમે તેમ હો, પણ અત્યારે તમે નિરપરાધિની બાળાઓને આ શયતાન સદનમાં આવેલી જોઈને મારું કાળજી કંપી ઉઠે છે. હું ધારું છું કે તમેને પણ મારી પેઠે જ કપટથી પાંજરામાં પૂરી દીધી હશે. વળી મને એવી પણ ચોક્કસ ખાતરી છે કે, આજે તમારા બન્નેનું મોત નજીકમાં આવી લાગ્યું છે. આમ જૂઓ, આ રાક્ષસી લૂટારાના હાથમાં કાળના કરાળ દૂતરૂપ ભયંકર તસ્વાર લટકી રહી છે. એ તસ્વાર દારાજ મારી, તથા તમારા બન્નેની જીવનલીલા સમાપ્ત થવાની છે. ”

“ કેમ, મણિલાલ ! હવે તારી પ્રિયાને મારી પ્રિયા થવાનું સમજવી દે અને એ અંધારા કૂવામાંથી તારી મુક્તિ કરાવી લે. જે તારી પ્રિયા નહિ માને, તો તું નક્કી મરણને શરણ થઈ જશે. ” સરદાર મોનાહાતિએ

કહ્યું:—“ તારા જીવન મરણનો આધાર તારી પ્રિયતમની ઉદ્ધારતાપર જ રહેલો છે. જો તે મારી પ્રિયતમા થવાનો કરશે અંગિકાર તો તરતજ થઈ જશે તારા જીવનનો ઉદ્ધાર અને નહિ તો પછી વહેશે ખૂનની ધાર, આવી પડશે આફત પારાવાર ! ”

“ જીવન જાય તો બલે જાય, તદ્વારની ધારા મારી ગઈ નને બલે હસાલી જાય, પણ મારી પ્રિયતમા તારી નહિ થાય તે નહિ જ થાય. બસ, હવે હું તારી સાથે વાત પણ કરવા માગતો નથી. કારણકે,

ચડ્યું ખલાંડ ચકડોળે; જિગરમાં આગ વરસે છે
સિતમમર કાળજી ફેલે; જિગરમાં આગ વરસે છે;
બલે લૂટો, બલે ફૂટો, રિહાઈ ને કરી નાશુદ;
કરો દર બુદ્ધ રેલાવો, જિગરમાં આગ વરસે છે.
બનો ઝાલિમ ! બનો કાતિલ; ઝહર સિંચો રંગેરંગમાં;
બલે મારો બધી આશ્રમ; જિગરમાં આગ વરસે છે;
નથી કંઈ ફિક મરવાની; નથી મરવું કહો કોને ?
બહું મરવું સદા માટે, જિગરમાં આગ વરસે છે. ”

ઇન્દુમતિ બેઠી હતી, તે ઉડીને ઉભી થઈ. એ જોઈને અંબા-લિકા પણ તેની પાસે આવી ઉભી રહી, એ સમયે એવોજ ભાસ થવા લાગ્યો કે જાણે મહાશક્તિ એ ભાગમાં વહેંચાઈ રહી છે.

આ જોઈને મોનાહાતિએ કહ્યું કે:—“ કેમ ઇન્દુમતિ ! હજી પણ મારું કહેવું ક્યાંય રાખે છે કે નહિ, વાર ? હજી પણ મારી ગોદમાં હસતી હસતી બેસીશ કે નહિ વાર ? જો હવે તું મારા કંઠમાં આ-લિંગન નહિ આપે તો મારે લાચારીથી મણિલાલના લોહીથી તારા બન્ને પગને રંગવા પડશે. તું વિના કારણ તારા દોષને લીધે બિચારા આ પામર પુરુષનો વધ શા માટે કરાવો રહી છે ? ”

અંબાલિકાએ હાલું:—“સરદાર ! હું પણ તને એમજ કહી રહી છું કે, તું આવો રાક્ષસ બની ગયા બિચારા નિરપરાધી જીવની કલ્લ કરવાને કેમ તૈયાર થયો છે ! એણે તારું શું બગાડ્યું છે ? શું તારા દિલમાં જરાપણ દયા નથી ? તારું જિગર પત્થરનું બનેલું છે ? હાથ-તારી ફૂરતા યમના કરતાં પણ અધિક ભયંકર છે, એનો બે અમારા મનમાં પ્રથમથી જ ખ્યાલ આવ્યો હોત, તો અમો તને અમારા ઘરમાં ઉતરવા પણ ન દેત. બહા બાપ ! આમ છેક નિષ્કુર ન થા. કસાઇનું કામ ન કર.”

મોનાહાતિ અંબાલિકાના બોલવા તરફ કશું પણ લક્ષ ન આપતાં ઇન્દુમતિને ઉદ્દેશીને દબતાથી બોલ્યો કે:—“અરે ઓ હડીલી નાર, હવે તારી હડને મૂકી દે અને મૃત્યુના મુખમાં પડતા બે જીવોને બચાવી લે. શું તારી ઇચ્છા પણ મણિલાલની પેઠે મરવાની જ છે, દુનિયામાંથી દૂર કરી જવાની છે.”

“હા-હા, દાનવ દરયુ ! મારી પણ એજ ઇચ્છા છે. મારા ધર્મ કરતાં મને મારું પતિવ્રત બહુજ પ્યારું છે. સતીનું સતીત્વ પૃથ્વીના વિનિમયમાં પણ પ્રદત્ત થઇ શકતું નથી. હું મારો જીવ આપીશ, પણ ધર્મ આપીશ નહિ. તું અત્યારે પાપના પયોધિમાં ડૂબી ગયો છે અને તેથી મને પણ ડૂબાડવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે. પણ ઇશ્વરના દરબારમાં તને તેનું ફળ અવશ્ય મળી રહેશે. મારો તો હવે એક જ નિશ્ચય છે. તમો પાપાત્માઓ કરવું હોય તે કરી લો.”

“દગાબાજ કરી આજે બનો રાજ બલે પાજ;
ક્યામત લાવશે કાજ; જિગરમાં આજ વરસે છે;
જગત્ ઇન્સાફનો નખ્ખો કસોટી છેવટે કરશે;
અમો એ રાહપર બેઠાં જિગરમાં આજ વરસે છે;

જલાવી તનખદન સોલા વહેશે પાર દુનિયાને;
મિલાવી ખાક સારીથી, જિમરમાં આગ વરસે છે;
લગાવો ઝેરની ફૂંકો; જગાવો આગના સોલા;
પછી પોઢાર જો આખર: જિમરમાં આગ વરસે છે.”

આ સાંભળીને નિર્દય મોનાહાતિએ ઇશારો કરી અનુચરોદ્ધાર મણિલાલને છેક પોતાની નજીકમાં બોલાવી લીધો. તે બિચારો લોહાની મજબૂત સાંકળોથી જકડાયેલો હતો, તેથી તેનામાં એક ડગલું ભરવાની પણ શક્તિ રહી નહોતી. કદાચ બન્દૂકને અંબાલિકા અથવા ઈન્દુમતિ ઉપાડી લેશે એવા ભયથી ડાખા હાથમાં બન્દૂક લઇને, જમણા હાથમાં બેધારી તલ્વાર ધારણ કરીને, મણિલાલનો કાળસ્વરૂપ મોનાહાતિ ગાદીપરથી ઉડીને ઊભો થયો અને મણિલાલને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો કે:-“ દુર્ભાગી શુભ ! હવે તારો કાળ આવી પહોંચ્યો છે. આ નાદાન નારીની નિષ્કુરતાથી તારી જિન્દગીનો અંત આવ્યો છે. માટે તું તારે જેતું સ્મરણ કરવું હોય તેને સ્મરી લે. તારી છેવટની જિન્દગીને સૂધારી લે:—

“ ધરી લે ધ્યાન ધાતતું સ્મરી લે નામ ત્રાતાનું;
જન્મત જન્મળ ત્યાગીને મૂકી દે નામ માયાનું;
જહાંથી હાથ ધોઇને હવે ગર્દન નમાવી દે;
ખલકના ખેલ છોડીને અહાલેકો જગાવી દે;
થઈ છે જિન્દગી પૂરી હવે ખસ કાળ આવ્યો છે.
સદા ભૂખી ભવાનીનો હવે ખસ થાળ આવ્યો છે.”

આમ કહીને મોનાહાતિએ પોતાના નિષ્કુર હાથમાં બેધારી તલ્વાર ધારી ઝંચી કરી, સળગતા દીવાના તેજથી તે તલ્વાર ઝળકી ઊડી. હવે મણિલાલના મરણમાં એક ક્ષણનો પણ વિલંબ રહ્યો નહિ.

જેવી તે તસ્વાર મણિલાલની ગર્દનનું ખૂન પીવાને તૈયાર થઈ, એવામાં 'હડ હડ' કરતો. બન્દુકનો એક ભયંકર શબ્દ સંભળાયો અને તે સાથે મોનાહાતિનો એક સોળતી લૂટારો ચકરી ખાંધને મોનાહાતિના ડાબાહાથ પર ગળડી પડ્યો. ક્ષણમાત્રમાં ચાર બળવાન યુવકોએ આવી, મણિલાલને ખેંચી લીધો. એક જણે તે પહેલાં જ મણે મણિલાલને ખેંચી લીધો હતો, તેમાંના એક યુવકને મારી નાખ્યો. તસ્વારની તીખી ધારા વડે કાપી નાખ્યો.

એક લોહનું બખ્તર પહેરેલો યુવક હાથમાં બન્દુક લઈ પાછળથી દાખલ થયો. મોનાહાતિ તેને તાકીને બન્દુક મારવા જતો હતો, પરંતુ તેનો તે પરિશ્રમ નિષ્ફળ નિવડ્યો, તેના શરીરને લોહના બખ્તરથી ઢંકાયેલું જોઈને, તેના હાથમાંની બન્દુક સ્થિર થઈ ગઈ. આથી તેણે ગુસ્સામાં આવીને ઇન્દુમતિના શરીરપર બન્દુક છોડી, પરંતુ બન્દુક નો ધાવ ઇન્દુમતિને ન વાગતાં અંબાલિદાને વાગ્યો અને તરતજ તે બિચારીનું કપાળ વીંધાઈ ગયું. તે તરફડીયા ખાતી પથારીમાં ગળડી પડી. એ જોઈને બખ્તરવાળા યુવકે ગોળી છોડી અને તે ગોળી મોનાહાતિની છાતી બેદીને સોંસરવી નીકળી ગઈ. મોનાહાતિ ચકરીખાંધને મેજપર ઢળી પડ્યો, યુવકના સોળતીઓ લાચારીથી લૂટારાઓની સાથે લડવા લાગ્યા. તેઓ લડવૈયા પુરુષો હતા અને તેમની સંખ્યા પણ અધિક હતી. થોડીવારમાંજ તેમણે લૂટારાઓને પરાજિત કરી દીધા, સાઠ પાંસઠ લૂટારાઓમાંથી લગભગ ૩૦-૩૫ ની કતલ કરી નાખી, અને બાકીના બીજા બધા લૂટારાઓને એક પછી એક લોહની મજબુત બેડી તથા હાથ કડીઓથી બંદીવાન બનાવી દીધા.

બખ્તરથી ઢંકાયેલા યુવકે જોયું હતું કે, એક યુવતી પાપાણુ

હૃદયી લૂટારાની ગોળાથી ઘવાઇને ફર્શ પર ગબડી પડી હતી એથી તેણે તેના શરીરમાં જીવનની જો કાંઈ પણ આશા રહી હોય, તો તેની સુશ્રુષા કરવાનો ઇરાદો કરીને એકદમ ફર્શ પરથી તેના શરીરને પોતાની ગોદમાં લઇ લીધું, તેણે ઘવાયેલી અગળાના મુખતરફ જોયું તો તેનું હૃદય સેંકડોવાર વિદીર્ણ થવા લાગ્યું. યુવતીના શરીરમાં ચૈતન્ય લાવવાની અભિલાષાથી તેણે તરતજ એક અનુચરને થોડુંક ઠંડુ પાણી લાવવાની આજ્ઞા કરી. અનુચર કાણુ માત્રમાં જ પાણી લઇને તેની પાસે આવી પહોંચ્યો. ઈન્દુમતિ સાલ્લાના છેડાથી પવન નાખવા લાગી અને રડતી રડતી કહેવા લાગી કે:—“અરેરે ! બહેન ! તેં આ શો ગળજ્ય કર્યો ! મને મરવામાં વિધન નાખીને તું આ પ્રમાણે મોતના મુખમાં શા માટે જઈ પડી ! અરેરે ! શું તું અહીં મરવા માટેજ આવી હતી ! જો તેમજ હતું, તો પછી મને એકલી મૂકીને શા માટે આવી ગઇ ! હાય ! પાપી લૂટારા ! તેં આજે મારી જીવન સહચરીનો સદાને માટે લોપ કેમ કરી નાખ્યો ! તારા દિલમાં દયા કેમ ન આવી ! જે જાલિમ કામ કરતાં પ્રેત જૂમિનાં પ્રેતો પણ ચરચર કરી જાય છે. તે કાર્ય તેં કયા કઠોર દિલથી કર્યું ! હાય ! હવે માઈ શું થશે ! હું કોના સહવાસમાં રહી માઈ જીવન વીતાડીશ !

“ તું સુખ દુઃખ તણી સાથી હતી ને ઉપદેશ સારો આપતી; સંતાપ મારા દિલનો મીઠું વડી સંહારતી; શાન્તો તણી વાતો કથી તું શોક મારો કાપતી; આનંદમાં તસ્લીન રહી આનંદ મુજને આપતી; સીતા સમી તું સુંદરી શીલધર્મને સમજાવતી, હાય ! તું લાગી મને ગઇ કાં અતિશે તાપતી, ”

આ સમયે યુવતી અંબાલિકાના મગજમાં કાંઈક જ્ઞાનનો સંચાર થયો. તે જેની ગોદમાં સૂતી હતી, તેના તરફ આંખો ઉઘાડીને તેણે જોયું. તો તેથી તેના હૃદયનો શ્વાસ બહુજ વેગપૂર્વક વહેવા લાગ્યો. તેના બન્ને હોઠો મૃદુ મૃદુ કંપવા લાગ્યા. તેણે કેવળ મનમાં જ “હાય-ઈંદ્રનાથ, હૃદયના આધાર ! તમે અત્યારે આ મરણની છેલ્લી પડીએ અહીં ક્યાંથી !” એ સિવાય એક શબ્દનો પણ તેણે ઉચ્ચાર કર્યો નહિ. ઇન્દુનતિએ જોયું કે, પ્રથમ અંબાલિકાના શરીરપર આનંદનો રોમાંચ થઈ આવ્યો અને ત્યાર પછી એક પ્રકારના અનિર્વચનીય આનંદનાં ચિન્હો, સુખના ઉછળતા તરંગો તેના શરીરપર દેખાઈ આવ્યાં. તેનું મુખ તેજસ્વી થઈ ઉઠ્યું. આંખો ઉજળવલ બની ગઈ. ત્યાર પછી વળી પાછી તેની મુખમુદ્રાપર પહેલાંના જેવી મલિનતા છવાઈ ગઈ. અંબાલિકાની વાણી તદ્દન બંધ થઈ ગઈ, શરીરનું સ્પંદન અટકી ગયું અને નયનો પણ મીંચાઈ ગયાં. થોડીવાર સૂધી યોદ્ધા પુરુષના મુખ સ્દામું તાકી તાકીને જોવા પછી અંબાલિકાએ આ સંસારમાંથી સડાને માટે પોતાની આંખોને બંધ કરી લીધી. આ સમયે તેણે તે યોદ્ધાને ઇન્દુમતિ તરફ કેવળ એકવાર આંગળી ટાંધી કાંઈક બલામણુ કરીને પોતાના હાથને સદાને માટે નંભાવી દીધો. તેનું શરીર તરતજ ઠંડું પડી ગયું. ચક્ષુરૂપ તારાઓ સ્થિર થઈ ગયા. પ્રાણવાયુ વિલીન થયો. અંબાલિકાનું શરીર પ્રાણહીન-સારહીન થઈ આ ક્ષણભંગુર વસુંધરાના વક્ષપર પડ્યું રહ્યું. તે ગિચારીની જીવનક્ષીલા આજે એક પાપાત્માના પાપબલનમાંજ સમાપ્ત થઈ ચૂકી.

પ્રકરણ ૭ મું

પાપાત્માઓની પ્રેમલીલા

આહાહા, ઇશક જુગારે ચડ્યો, તો દાવ શો ત્યારે !
પડ્યો પાસો હવે ઊધો ! ફકારી આ રહી મારે !
જુગારે છે જિગર કિન્તુ જુગારીનું ચડ્યું ચાળે !
રહ્યું ના કાંઈ એંધાણે ! હવે એ દહાવ ક્યાં બાળે !

ભરીને ખવાખમાં પીધી મળથી ઝેરની પ્યાલી;
મગર હા ! જગતાં જગી નસેનસ દહાય શી લાગી ?
અહો ઝે ખવાખના ગુલની ગધ જોખવાખની સાથે;
મગર એ ખવાખના કાંટા કહીં છુપા રહી ભોકે;

હસ્યો તો હું, રહી તેની કંઠ અન્ધારમાં યાદી:
પરંતુ આંસુની ધારે હજી ના આંખ સુકાવી;
રહી મીઠાશ ના મારે હવે આ આંસુમાં એ છે !
હૃદયને ચીરવામાં એ રહ્યો ના વખત મીઠો તે !

કલાપી.

અમાવાસ્યાની ધોર અંધારી રાત્રિ હતી, અંધારાના પડદાથી
આખી પૃથ્વી ઢંકાઈ ગઈ હતી. વૃક્ષો, શાખાઓ અને તેનાં પત્રોએ
પણ ભયંકરતા, શ્યામતા ધારણ કરી લીધી હતી. આજના જેવો
અંધકાર આખા માસના ત્રીસ દિવસોમાં લાગ્યો જ જણાઈ આવતો

હતો. રાત્રિના સાડાઅગિયાર વાગવાનો શુભાર થવા આવ્યો હતો. આઠાશમાં એકાદ બે નક્ત્રિ સિવાય સર્વત્ર અંધકારની છાયા જ છવાયલી જોવામાં આવતી હતી. શીતળ પવન મંદ મંદ વહી રહ્યો હતો. આખું નગર ઘોર નિદ્રામગ્ન બની ગયું હતું. રાત્રિજ સર્વ ક્ષણ કામ કરનારી છે, એવું જ કહેવામાં આવે છે, તેમાં અસત્યનો અંશ માત્ર પણ નથી. કારણ કે, નિશાચરોને વિહાર કરવાનો સમય રાત્રિ જ ગણાય છે. ચોરોને ચોરી કરવાની ઉમદા તક મુખ્યત્વે રાત્રે જ મળે છે. અભિસારિકાઓને અભિસાર કરવાનો અવસર પણ રાત્રે જ મળે છે. કૃષ્ણ કારસ્થાનો પણ એ રાત્રે જ થાય છે.

આજની આવી અંધારી રાત્રે ભૂપંજીનગરીની મધુમતિ નામની સરિતાના કિનારા પર આવેલા ન્યાયાધીશ હરગોવિંદ શાસ્ત્રીના બંગલામાં સર્વત્ર અંધકારની છાયા સમાનતાથી છવાઇ ગઈ હતી. દાસ-દાસીઓ નિદ્રાધીન થઈ ગઈ હતી. હરગોવિંદ શાસ્ત્રી પણ આખા દિવસના પરિશ્રમથી ઘેર નિદ્રામાં ઘેરી રહ્યો હતો. પ્રહરીઓમાંના કેટલાક પ્રહરીઓ અશીષીયા હોવાથી અશીષુના ઘેનમાં ઝોકા ખાઈ રહ્યા હતા. કેટલાક પ્રહરીઓ ગાંજનની ચલમ પુંડી મસ્ત બની આમ તેમ ડાહી રહ્યા હતા.

એ સમયે હરગોવિંદ શાસ્ત્રીના શયન ભુવનની સમીપમાં આવેલા એક દીવાનખાનામાં એક યુવતી યુવકના વેશમાં સુસન્નિજત થઈ પોતાના રૂપમાં જ પોતે મોહિત થઈ દીવાલપરની એક મોટા ચરિ-સામાં જોતી મનમાં ને મનમાં જ આનંદિત થઈને વિચારી રહી હતી કે:—“અહા ! વિશ્વમાં પુરુષોને કેટલું બધું સુખ છે. પુરુષો એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે નિર્ભયતાથી વિચરી શકે છે, થયે-છ વિહાર કરી શકે છે, અનેક યુવતીઓના યૌવન રસનું પાન કરવાને જઈ શકે છે.

અને સ્ત્રીઓને તેમાંનો એક પણ અધિકાર જ નથી. તેમને બિચારી-ઓને તો પાંજરામાં પૂરાયલી પંખિણીની પેઠે ધરના ખૂણામાં ધૂપા-ધને બેસી રહેવું પડે છે. પુરુષોનો પોંશાક પણ કેવો ફાંકડો હોય છે ! અહા ! આજે હું પુરુષના વેશમાં કેવી શોભી રહી છું ? મારું રૂપ કેવું ખીલી ઉઠ્યું છે ! વિધાતાએ મને પુરુષનો અવતાર ન આપતાં સ્ત્રીનો અવતાર શા માટે આપ્યો ! મને સ્વાધીનતા ન આપતાં પરાધીનતાની બેડીમાં શા માટે સપડાવી ? હાય ! પુરુષ ! પુરુષ તારી પણ બલિહારી છે ! પણ અત્યારે મારે આ પુરુષનો વેશ ધારણ કરવાનું શું પ્રયોજન છે ? હું અત્યારે આ વેશ પહેરીને ક્યાં જવા માગું છું ! હા-પ્રિયતમના દિદાર માટે મારું મન આટલું બધું કેમ તલપી રહ્યું છે ! દિલેઆરામને મળવાનો સમય થઈ જવા આવ્યો છે, છતાં હજી સૂધી મને પ્રિયતમના પ્રેમમાં નાખનાર, પ્રેમમાર્ગમાં પ્રયાણ કરવાનું પ્રોત્સાહન આપનાર વિદાંગિની કેમ નહિ આવી ! શું પિતાજી હજીસૂધી જાગતા હશે અથવા કાંઈ ફાંકડી સુંદરીના પ્રેમ વ્યાપારમાં પ્રવૃત્ત થયા હશે ! પિતા પુરુષ છે, તો કેવી સ્વચ્છંદતાથી વર્તી રહ્યા છે, એકો સાથે કેટલી બધી કામળાંગી કામિનીઓના પ્રેમનો હિપબોગ કરી રહ્યા છે ! ધન્ય છે, પુરુષાવતાર ! તારાપર હું આફરીન છું, દિલોજનનથી ડૂલ જ છું.

“ સફળ છે જિન્દગી નરની, સદા તે સુખ પામે છે;
લૂંટી લાવણ્ય લલનાનું અમૂલા દહાવ તે લે છે;
પુરુષ ભોગી બ્રમર છે ને સ્ત્રીઓ તો પુષ્પ છે સૂકાં;
નમે છે પુષ્પ બ્રમરાને અને તે રસ ચૂસાવે છે;
પુરુષો પ્રેમથી પુષ્પો તણે રસકસ ચૂસે છે;
ખરે છે ધન્ય પુરુષોને સફળ અવતાર છે તેનો.”

“ પણ આજે આ પુરુષ વેશથી પુરુષના મનને મોહિત કરી હું મારા નારી ધર્મનો ત્યાગ કરવાને શા માટે તૈયાર છું. કેવળ મારી લંપટતાને અરિતાર્થ કરવાં, વિષમની વાસનાને પરિતૃપ્ત કરવા. શું કુમારી વયમાં વ્યભિચાર કરવો એ મારા જેવી આર્યબાળાને જાજે ખરું કે ? ના-ન જ જાજે. તો પછી હું મારા મનને કાબૂમાં કેમ રાખી શકતી નથી ? મારા ધર્મને હાથે કરીને ગુમાવવાને કેમ તૈયાર થઈ છું. પણ આજે મારું ચિત્ત આમ કામાડોળ કેમ બની ગયું છે ? મારા હૃદયમાં કંપનો સંચાર કેમ થઈ રહ્યો છે ? શું ધર્મ એવી કોઈ પણ વસ્તુ આ વિશ્વમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે ખરી કે ? ના-ના, એ તો કેવળ બીરુ અને કાયર મનુષ્યોની કપોલ કલ્પિત કલ્પનાઓનું જ પરિણામ છે. ધર્મને કાણે જોયો છે ! ધર્મે કાને બચાવ્યા છે ! જો ધર્મ જ સત્ય હોય, તો ધર્મના પ્યાનમાં અહર્નિશ ગુસ્તાન રહે-નારી અંબાલિકાનું મોનાહાતિ જેવા લૂટારાના હાથથી મરણ શા માટે પામ્યું ? ઇન્દ્રનાથ કેદમાં જ સડી સડીને કાળા નામના દંશનથી કેમ માર્યો ગયો ? એ બધું બળીઆ માણસોના હાથમાંથી છટકવાનું નિર્બળ માણસોએ શોધી કાઢેલું બહાનું જ છે. ”

“ શું મારા પિતાજી મૂર્ખ છે કે તેઓ અનેક રમણીઓના અધરામૃતનું પાન કરી રહ્યા છે ? મારી વિમાતા વિહંગિની બેવકૂફ છે કે, તે નિત્ય નવા નવા પ્રેમિકાના પ્રેમરસનું પાન કરી રહી છે. જ્યારે મારા પિતા, અને માતા ઉભય પ્રેમ માર્ગનાં પ્રવાસી બની યથેચ્છ આનંદને ભોગવી રહ્યાં છે, ત્યારે હું પણ મારા દિલેર દિલા-રામના પ્યારાને મારા જિજ્ઞસામાં સ્થાન આપું તો એમાં મારો શો દોષ ? શો અપરાધ ? જગતનો એક પણ જીવ પ્રેમ વિનાનો હોતો જ નથી. સહુના હૃદયમાં પ્રેમનો નિવાસ અવશ્ય હોય છે જ. ”

“ મયૂરો સદા મેઘો થકી મુગ્ધો થઈને નાચતા;
કમળો તથા વિઘ્નસથી ભ્રમરો બહુ બહુ ગુંજતા;
ચાતક અને ચકવા વળી બહુ ચંદ્રથી હરખાય છે;
સુશ્ણી નાદ વેણુનો અરે મૃગલાં બહુ મોહાય છે.
ધારા વહે જ્યાં પ્રેમની મંદા કિની ત્યાં જાણુવી;
છે પ્રેમનું જ્યાં સ્થાન ત્યાં સ્વર્ગ સીડી જાણુવી;”

માનવોમાં પક્ષીઓમાં, ફૂલમાં, જળચરોમાં, તારકોમાં, ધૂળમાં;
પ્રેમનો ધ્વનિ ગુંજતો, સહુ કહી, પ્રેમબંધન છે કંઈમાં મળતું નહીં;

જ્યારે આખો સંસાર રનેહને આધીન છે, ત્યારે હું પણ એનો
સ્વોકાર કરું તો એમાં શો અન્યાય થવાનો છે ! બસ, હવે મારે એ
સર્વ નિર્માલ્ય વિચારોને ત્યાગી દેવા જોઈએ. પ્રિયતમના મિલન માટે
સત્વર રવાના થવું જોઈએ. પણ હજી સૂધી મને ઉત્સાહ આપનારી
વિહંગિની કેમ નહિ આવી હોય ! ”

આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે યુવક વેશધારિણી યુવતી શિરપ-
રના સાફાને બરાબર સુસજ્જિત કરી ફરીવાર આપના તરફ જોઈ
કહેવા લાગી કે:—“ વાહ ! વાહ ! કયા રૂપ છે, કયસી ખૂબસૂરતી હય
મર્દનો પોશાક પહેરવામાં તો મેં આજે કમાલ કરી બતાવી
છે. અહા—”

હજી તેના મુખમાંથી છેવટનો શબ્દ પૂરો બહાર પણ નીકળ્યો
નહોતો, એવામાં ઝાંઝરને ઝમકાવતી, શરીરને મરોડતી, કટાક્ષપર કટા-
ક્ષનો વરસાદ વરસાવતી અતુલરૂપધારિણી વિહંગિની ત્યાં આવી
પહોંચી અને યુવક વેશધારિણી યુવતીના કંઠ સાથે આલિંગન આ-
પીને કહેવા લાગી કે:—“ વાહ-વાહ ! વનલતા ! પુરુષનો પોશાક ધારણ

કરવામાં તો તું મહા ચાલાક જણાય છેને શું ! મને સ્વપ્નમાં પણ એવો ખ્યાલ નહોતો કે, તું આવો અલભેલો યુવક બની જઈશ. તારૂં આ રૂપ જોઈને હું તો તારા પર આશક જ થઈ ગઈ છું. ને મને તો કોઈ તારા જેવો ફાંડો, રસીલો, રંગીલો, જોબન મદમાતે ભરથાર મળ્યો હોત તો, મારી જિન્દગી સફળ જ થઈ જત. આ તારા પિતા જેવા ૪૫ વર્ષના ઊઠ્ઠા બહુચક સાથે પરણવાથી મારી જિન્દગીનું નુરજ બળી ગયું છે. બહુ એમનો સંસાર ! બળાત્કારે મને પત્ની બનાવી અને છેવટે નિરાશાની નદીમાં ફેંકી દીધી. મારી સાથે લગ્ન કરવાનું કારણ શું છે, તે તું જાણે છે ખરી કે ? ફક્ત લોકોને ધુતવાની ખાતર જ એમ કર્યું છે. તેમણે મારી જીવનસુધામાં હળા-હળ રેડી દીધું છે. આટલા દિવસમાં તેમણે એક દિવસ પણ મારો સ્પર્શ કર્યો નથી, અરે મને ‘બહાલી’ કહીને બોલાવી પણ નથી. હું તો હવે તેનાથી છેક કંટાળી બધ છું.”

“ માતા ! મેં જેવી રીતે તમારી પાસે લજ્જાનો સર્વથા પરિત્યાગ કરી દીધો છે, તેવીજ રીતે તમે પણ આજે મારી પાસે શર્મથી હાથ ધોઈ બેઠાં હો, એમ જણાય છે, અનેક પુરુષોના પ્રેમનો ઉપભોગ કરી મારા પિતાની આંખમાં ધૂળ નાખી રહ્યાં છો, છતાં પણ હજી તમારી વાસના તૃપ્ત થતી નથી ? શું તમે મારા પિતાપરજ સર્વ દોષોનું આરોપણ કરવા માગો છો, જો, તેમજ હોય તો તેમાં તમારી બૂલ થાય છે. જેવી રીતે મારા પિતા પર-ઝીઓમાં લપટાઈ રહ્યા છે, તેવીજ રીતે તમે પણ પરપુરુષના પ્રેમમાં પડી ઇચ્છાનુસાર વર્તી રહ્યાં છો. છેવટે મેં પણ તમારું બંનેનું અનુકરણ કરવા માંડ્યું છે, મારી માતા અંપાના મૃત્યુ પછી આપણા ઘરમાંથી ધર્મનો બાનુ સદાને માટે અસ્ત થઈ ગયો છે.

હું નથી સમજી શકતી કે, હવે આ પ્રમાણે પાપનો આચાર ક્યાં સુધી ચાલ્યા કરશે, મારા મનમાં પુણ્યનો કાંઈક અંશ હતો, તે પણ મદનની પીડાથી ધીમે ધીમે ઘટવા લાગ્યો છે: હું પણ મારા લગ્ન ચર્ચા પહેલાંજ વ્યભિચારના માર્ગમાં ઘસડાવા લાગી છું.”

“હેં આ શું ? કાળી નાગિણીના મુખમાં મુધાનો આવાસ ! ભયંકર વિજળીમાં શીતળતાનો આભાસ ! વનલતા ! ક્ષણે ક્ષણે તારું મન આ પ્રમાણે કેમ ડગમગી રહ્યું છે ? જ્યારે તું પ્રણયામૃત પીવાને આટલી બધી ઘેલી બની ગઈ છે, પુરુષના વેશમાં સન્નિવૃત્ત થઈ ગઈ છે, ત્યારે તારા મનમાં ધર્મના ભયનો સંચાર શા કારણથી થાય છે ! તું જોતી નથી કે, તારા પિતા મોટા વિદ્વાન, બુદ્ધિમાન અને ન્યાય શાસ્ત્રી હોવા છતાં લલનાઓમાં કેવા લંપટ બની ગયા છે ? જો તું સુંદરીમોહનની સાથે અભિસાર કરીશ અને એના ચોખે બાળકનો ગર્ભ રહી જશે, તો હું તરત જ તેની સાથે તારા લગ્ન કરાવી આપીશ, એ વિષયમાં તું કશી પણ ચિંતા કરીશ નહિ. પણ હા—તું અત્યારે જેમ મારી પાસે મને અનેક પુરુષોની અનુરાગિની હોવાનું કહી રહી છે તેમ બીજા કોઈને પણ કહીશ નહિ. તારા પિતાને તો એ વાતની કશી ખબર પણ પડવા દઘશ. નહિ. મેં તને તારા ભલાની ખાતર જ મારું દર્ષાત આપ્યું છે. તેમ છતાં પણ જો તું એવું સાહસ કરીશ તો તેનું પરિણામ શું આવશે, એ જાણે છે ખરી કે ? વૈરનો બદલો લેવામાં હું કેવી ભયંકર છું, તે તારા જાણવામાં છે ખરું કે ? જો ન જાણતી હોય તો બરાબર જ્ઞાન દધને સાંભળી લે.

“જવાબા જલાવી કોધની હું આગને વરસાવતી;

કાળાં કરી હું કામને મમ વૈરીને સંહારતી;

પ્રતિશોધ લેવા વૈરનો વિકરાળ છું, હું કાળ છું;
નિજ વૈરીને સંહારવા હું નાગ ફેરી બાળ છું;
દંશન કરી હું દેહમાં વૈરી સદા મનરાવતી;
શત્રુ નિશાચર કાપતી ને હિરમાં અતિ અકળાવતી;
જો હોય આશા જિન્દગીની તું કદાપિ ધારતી;
તો મુખમાંથી શબ્દ કદીએ ના વિરુદ્ધ ઉચ્ચારતી. ”

“ માતા ! આમ કોપિત કેમ થઈ જાઓ છો ! સામાન્ય ઉપ-
હાસને સત્ય માની શા માટે ચીકાઓ છો ! શું તમને તમારું મન
એક કહે છે ખરું કે, આ વનલતા તમારી વિરુદ્ધમાં કદાપિ કરે એક
પણ શબ્દનો ઉચ્ચાર અને હાથે કરીને બહારી લે થંત્રણા અપાર !
મારી જિન્દગી ફૂલ થશે, તો પણ હું તમારી વિરુદ્ધમાં એક પણ
શબ્દ બોલીશ નહિ. માટે સર્વ આશંકાને દૂર કરી, શાન્ત થાઓ,
મારાપર કોપમાંથી મુક્ત થાઓ.”

“ ના, હું કોપિત થતી નથી જો સત્ય છે તેજ જણાવું છું.
આહાર અને વ્યવહારમાં શર્મ રાખવી એ હાનિકારક છે. એમ ધારીને
જ તને આવાં વચનો કહી રહી છું. કહે, હવે તું સુંદરીમોહનને
તારો શિરતાજ કરવાના દહ નિશ્ચયપર આવી ગઈ છે ને ? ”

“ હા, અવશ્ય આવી ગઈ છું. શું એમાં તમને કંઈ શંકા
આવે છે ? જૂઓને અત્યારે મેં આ પુરુષનો પોશાક ધારણ કર્યો
છે, એ ફક્ત તેની પાસે જવા માટે જ પણ કહો. જોઈએ કે, મારે
હવે તેની પાસે શી રીતે જવું વાર ? દરવાજાપરના પ્રહરીઓ પૂછે
તો મારે શો જવાબ આપવો ? ” વનલતાએ પોતાના ગુપ્ત કાર્યને
સિદ્ધ કરવાના આશયથી પૂછ્યું.

“ પ્રહરીને જણાવજે કે, હું એક અમત્યના કામ માટે પૂર્વ તરફના દરવાજાથી હરગોવિંદશાસ્ત્રીને મળવા માટે આવ્યો હતો અને હવે એ કામ પતાવીને, મારા ઘર તરફ જઈ રહ્યો છું. તું અત્યારે પુરુષના વેશમાં હોવાથી સ્ત્રી તરીકે તારી ઓળખાણ આપીશ નહિ.”

“ વિહંગિનીએ કહ્યું.

“ પણ કદાચ પ્રહરીના મનમાં કાંઈક શંકા હિતપન્ન થશે અને મને અટકાવીને મારા પિતા પાસે મારા સંબંધમાં પૂછગાછ કરવા આવશે તો ?” વનલતાએ એક નવો સવાલ રજુ કર્યો.

“ તો તેમાં શી હરકત છે ? જો કદાચ તે તારા પિતા પાસે આવશે, તો હું તેને તારા સંબંધમાં તને કહેલી બીના જણાવી દઈશ અને તે સાથે તારા પિતા સૂતેલા છે; એમ જણાવીશ, એટલે તેની શંકા મટી જશે. વળી એ દરમ્યાન જો તું બીજા પ્રહરીને અજાણતામાં તારા છુરાથી ધાયલ કરીને મરણ ને શરણ કરી દઈશ તથા તેનું પોટલું બાંધીને તેના મડદાને મંદુમતિના પાણીમાં ફેંકી દઈશ તો તને પાછી આવવામાં પણ કાંઈ અડચણ આવશે નહિ. તારા પિતાની પાસે તારા વિષયમાં ખચર પૂછવા આવનાર પ્રહરીને હું લાંચ આપીને આઘો પાછો કરી દઈશ એટલે તેને પણ તારા આવવા જવાની કશી ખચર પડશે નહિ. કેમ, આ ઇલાજ તો તને બરાબર લાગે છે ને ?”

“ હા, ઇલાજ તો ધણોજ મળતો છે. તમારી આ તીક્ષ્ણ-શુદ્ધિને માટે હું તમને ખરેખર ધન્યવાદ આપું છું પરંતુ સુંદરી-મોહનને ત્યાં જઈને મારે આજે શું કરવું વાર ?”

“ કેમ આવો વિલક્ષણ પ્રશ્ન કેમ પૂછે છે ? તેની સાથે તારી એકવાર તો મુલાકાત થઈ ગઈ છે, હવે શી ચિંતા છે ? પ્રથમ

નયનના કટાક્ષથી અને હેવટે વાણીની મધુરતાથી તું તેના દિલપરં તારો અધિકાર જમાવી દે જે. સુંદરીમોહન એક રસિક પુરુષ છે, એટલે તારા મનોભાવને જાણ્યા સિવાય તે કદાપિ શાન્ત થઈ બેસી રહેશે નહિ. તારા હૃદયના આશયને જાણુતાંની સાથેજ તે તને ભુજ બરી બેટી પડશે અને પછી—”

“ પછી શું કરશે વાર ? ”

“ પ્રજ્ઞુયામૃતનું પાન કરાવશે. “ પ્રિયા, પ્રિયતમાના સંબોધ- નથી બોલાવશે. ”

આ સાંભળીને વનલતા સહજ શર્માઈ ગઈ અને નીચું મુખ કરી ઉભી રહી. આ જોઈને વિહંગિનીએ કહ્યું કે:—“ વનલતા ! આમ શર્માવાનું કશું પણ કારણ નથી. હું તારી માતા નથી, પણ સખી છું. માટે મારી શર્મા ન રાખતાં તું ખુશીથી તારા પ્રિયકરના ચિત્તને આનંદિત કરી આવ, તારા વિરહી મનને પણ મિલનનું મધુર સુખ આપી આવ. હું તને વચન આપીને કહું છું કે, મારા પ્રાણુ જશે તો પણ તારો આ વ્યવહાર તારા પિતા પાસે કદાપિ પ્રકટ થવા દઈશ નહિ. જા, હવે સમય ઘણોજ વીતી જવા આંખો છે, માટે વિલંબ ન કર. ”

“ જહુ સાહે, જ્યારે તમારી એવીજ આજ્ઞા છે, ત્યારે હું હ- મણાંજ વિદાય થાઉં છું અને મારી ઇચ્છાને તૃપ્ત કરીને અદ્ય સમયમાંજ પાછી આવું છું. ” વનલતાએ કહ્યું.

“ ના, જહુ ઉતાવળ કરી પાછી આવવાનું પ્રયોજન નથી. જ્યારે તારું કામ પતી જાય, ત્યારે જ તું અહીં પાછી આવજો. તારા આવતાં પહેલાં જો કદાચ તારા પિતા જાગી ઉઠશે, તો પણ

“હું તેને તારા સંબંધમાં કશી પણ ખબર પડવા દઇશ નહિ.”
વિહંગિનીએ કહ્યું.

ત્યાર પછી વનલતા પુરુષના વેશમાં જ પોતાના દીવાનખાના-
માંથી બહાર નીકળી પડી, આ સમયે તેણે પોતાની કમરપર એક
કાતિલ છુરો છુપાવી લીધો હતો અને હાથમાં સુંદર સોટી રાખી
લીધી હતી. વનલતા ધીમે પગલે થોડા વખતમાં જ ઉત્તર તરફના
દરવાજા પર આવી પહોંચી દરવાજા પર એ વખતે એક પ્રહરી હા-
થમાં બરેલી બંદૂક તથા કમરપર તલ્વાર લટકાવીને સખ્ત પહેરો
ભરી રહ્યો હતો. બીજો પ્રહરી અરીજુનો ઉપાસક હોવાથી અરીજુના
ઘેનમાં ને ઘેનમાં જ બગાસા ખાઈ રહ્યો હતો. પ્રહરીએ વનલતાને
જોતાંની સાથે જ અન્યબીથી પૂછ્યું કે:—“અય જવામદ! તુમ
કૌન હય ! અબી કિધરસે આતા હય અને કિધર જતા હય ! યહ
બંબલેમેં આનેકી તુમકુ કયા જરૂરત પડી થી ?”

વનલતાએ જવાબ આપ્યો:—“હું જમીનદાર નવલવિહારીનો
સાજો કિશોર છું. આજથી થોડાક દિવસપર તેમના બંગલમાં ખાતર
પડ્યું હતું અને જમીનદાર સાહેબને એક આડપર ઊંચા લટકાવીને
ચોરો નહાસી ગયા હતા, એ વિષયમાં ન્યાયાધીશ સાહેબની સલાહ
લેવા માટે આવ્યો હતો. માફ કરામ પતી જવાથી હું હવે મારા ઘર
તરફ જઈ રહ્યો છું.”

“નહિ, તુમ જુઠ બોલતા હય ! અબી તુમ ઇધર ઠહર જાઓ,
મૈં સાહજકો પૂછ કે અબી વાસિ આતા હું જમતક મૈં વાધિસ
ન આઉં, તમ તક તુમકો યહાંહી ઠહરના હોગા. અગર સાહજ
તુમકો જાને દેનેકી પરવાનગી દેગા, તો મૈં જાને દેગા, નહિ તો
તુમકો યહાંહી ઠહરના હોગા.”

આમ કહી પ્રહરીએ પોતાના અશીશીયા સોજતીને કહ્યું કે:-
 “ રામરતન ! તુમ યહ જર્વાનકી ખખર રખના ઓર જળ તક
 મેં સાહજકી પાસસે ન આજિ, તજ તક ઉસકો કિધર બી મત
 જાને દેના.” આ પ્રમાણે સૂચના આપી કિશોર નામ ધારક વનલ-
 તાને દરવાજાપર બેસાડી પ્રહરી તરતજ હરગોવિંદ શાસ્ત્રીના શયન-
 શુવન તરફ રવાના થયો. અશીશીયો પ્રહરી ઝોકા ખાતો ખાતો વન-
 લતાને કહેવા લાગ્યો કે:-“ અય જવાન ! યહાંહી બેઠ રહના. જળતક
 સુંદરસિંહ વાધીસ ન આયે, તજ તક યહાંહી બેઠ રહના. મુઝકો
 અબી બહૌત નિંદ આતી હય, ઇસી લિયે મેં સો જાતા હું:

“ અચ્છા, જમાદાર સાહજ, ફિક મત કરના. મેં યહાંહી બેઠ
 રુંગા. હમકો ક્યા ડર હૈ, કે ઇધરસેં છટક જના પડેગા. મેં તો
 ન્યાયાધીશકા હો પૈસા કમાનેકે લિયેહી ઇધર આયા આ. મુઝકો યહાં
 બેઠનેમાં કુછંબી ઉજ નહિ હૈ આપ બેફિક હોકર આરામસે સોજવ.”
 વનલતાએ કહ્યું.

ઘણીવાર થઇ પણ પહેલો પ્રહરી હરગોવિંદ પાસેથી પાછો
 આવ્યો નહિ; એપરથી વનલતાએ જાણી લીધું કે, વિહંગિનીએ જ
 તેને તેના કહેવા મુજબ પોતાની પાસે રોકી લીધો હશે. આ પ્રમાણે
 વિચાર કરી તેણે પેલા અશીશીયા પ્રહરીને છુરાથી મારી નાખવાનો
 વિચાર કર્યો પરંતુ તેમ કરતાં તેના દિલમાં દયા ઉપજી આવી, એ-
 ટલે તેણે પોતાની પાસેનું બેહોશીની દવાનું પડીકું ટાલો તે દવાથી
 પ્રહરીને બેભાન બનાવી દીધો અને સાર પછી તેની પછેડીમાં જ
 તેના શરીરનું પોટલું બાંધી તે પોટલાંને પોતાના શિરપર ઉપાડી મધુ-
 મતિ નદીના કિનારા તરફ તે ચાલી નીકળી. નદીના કિનારાપર આવ્યા
 પછી તેણે પ્રહરીને પાણીના એક ખાખોચીયામાં પડતો મૂકી ફરીવાર

એહોશીની દવા સુંઘાડી દીધી. આ બધો વિધિ કર્યા પછી સુસવાટા-
બંધ તે ત્યાંથી રવાના થઇને એકદમ સુંદરીમોહનના (સુંદરી વિહાર)
નામના એક મહાલયના દ્વાર પાસે આવી પહોંચી. દ્વારપર આવીને
તેણે સુંદરીમોહનને મળવાનું જે નિશાન આપ્યું હતું, તે નિશાન પ્ર-
હરીદ્વારા તેને કહેવડાવી દીધું અને તે સાથે પોતાના આવવાની
ખબર પણ આપી દીધી. સુંદરીમોહન દ્વારપર આવીને તરતજ વન-
લતાને પોતાના મહાલયમાં લઈ ગયા. મહાલયમાં એ વખતે કાંઈક
અજબ લીલાજ આલી રહી હતી એક સોળ સત્તર વર્ષની યુવતી સું-
દરીમોહનના દીવાનખાનામાં મૂર્ચ્છિત થઈને પડી હતી અને તેનું આખું
શરીર લાલચોળ થઈ ગયું હતું. આ જોઈને વનલતાની અન્યયત્રીનો
પારજ ન રહ્યો. તેણે સુંદરીમોહનને તે યુવતીના સંબંધમાં પૂછપરછ
કરવાનો વિચાર કર્યો, પણ તેનાથી તેવું સાદસ જ થઈ શક્યું નહિ.
મનમાં ને મનમાં જ તે તરેહ તરેહવારના વિચારો કરવા લાગી.

પ્રિય પાકક ! અત્યારે વનલતાને વિચારના વમળોમાં ગોળાં
આવા દઈને તથા મૂર્ચ્છિત થયેલી યુવતીને મૂર્ચ્છિત રહેવા દઈને
તમે, અમારી સાથે એકવાર હરગોવિંદ શાસ્ત્રીના બંગલાના વન-
લતાના દીવાનખાનામાં ચાલ્યા આવો અને ત્યાં વિહંગિનીએ અ-
ત્યારે જે પિશાચ ભાવનાનું પ્રદર્શન દર્શાવવા માંડ્યું છે, તેનું અવ-
લોકન કરો. જુઓ, અત્યારે એકવીસ બાવીસ વર્ષનો તરુણ-યુવક
વિહંગિનીના કંઠને પોતાના બાહુઓથી ઘેરીને પ્રણયની પરાક્રષ્ટને
કેવી રીતે દર્શાવી રહ્યો છે, તેને બરાબર જોઈ જુઓ. એ યુવક કોણ
હશે વા? અત્યારે આવી અંધારી રાત્રે તે વનલતાના દીવાનખા-
નામાં શા માટે આવ્યો હશે? વિહંગિનીની સાથે તેનો શા સંબંધ
હશે? વિહંગિની પોતાના શયનભવનમાં ન સૂતાં વનલતાના દીવાન-

ખાનામાં શા કારણથી આવી હશે ! પ્રિય વાંચક ! આ બધી વાર્તાઓ જાણવા માટે તમારું મન અવશ્ય ઉત્સુક થયું હશે. પણ તે ઉત્સુકતાનું નિવારણ એ બન્ને યુવક યુવતીની વાતચીત સાંભળ્યા વિના થઈ શકશે નહિ. જૂઓ, એ યુવક યુવતીને શું કહી રહ્યો છે, તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળો.

પ્રથમ તે યુવકને હિંદીને વિહંગિનીએ કહ્યું કે:—“વીરભદ્ર ! આમ ગભરાઓ છો શા માટે ! મેં તમને જેનો લય છે તેને—મારા નામના પતિને બહોશીની દવા સૂંઘાડીને બેભાન બનાવી દીધા છે, એટલે તેઓ સવાર થતાં સુધી જાગે, એવો કશો સંભવજ નથી. વળી વનલતાને પણ ચાલાકીથી એક એવે ઠેકાણે મોકલી આપી છે કે, ઓછામાં ઓછા બે કલાક સુધી તે આવી શકે તેમ નથી. મેં તેને પણ વ્યભિચારના માર્ગમાં ધસડી લીધી છે, એટલે જો કદાચ તે આવે તો પણ કાંઈ હરકત જેવું નથી. આવો, નિરાંતે બેસો અને પ્રીતી રસનું પાન કરી મને પણ કરાવો.”

યુવકનું નામ વીરભદ્ર હતું, તે હરગોવિંદ શાસ્ત્રીનો મુનિમ હતો. ગમે તે સમયે હરગોવિંદના બંગલામાં આવવા જવાની તેને છૂટ હતી. વિહંગિનીએ તેને બળાત્કારે પોતાનો પ્રેમિક બનાવ્યો હતો. તેની ઇચ્છા તેના પ્રેમમાં પડવાની નહોતી. ધારણકે, તે તેની સ્ત્રીના અતુ-રાગથી સંપૂર્ણ સંતુષ્ટ હતો. પણ ફક્ત નોકરી જવાના લયથી તથા વિહંગિનીના કપટબળમાં સપડાવાથી જ વારંવાર તે તેના મનને રંજન કરવા આવતો હતો. વીરભદ્રે વિહંગિનીને હિંદીને કહ્યું:—“વિહંગિની ! તું પોતે પાપની સંગિની બની ગઈ છે, પાપની સરિતામાં કુબી ગઈ છે, છતાં મને પાપનો સંગી બનાવવાનો પ્રયત્ન શા માટે કરે છે ! શું વારંવાર હું તારા અંતઃપુરમાં આવ્યા કરીશ, એ વાત

કોઇકાળે પણ છૂપી રહી શકશે ખરી કે ? જગત્ ઇન્સાફની આરસી છે અને તેમાં કાળાં ધોળાં કામનો પડછાયો પડ્યા વિના રહેતો નથી. તારી અભિલાષાને પૂર્ણ કરવા માટે હું એકાદ બે વાર મારી ઇચ્છા ન હોવા છતાં પણ પાપનો સાથી બની ચૂક્યો છું. પણ હવે તું અને આખી જિન્દગીને માટે કાળાં કામનો કરનાર નીચ શયતાન શા માટે બનાવે છે ! કદાચ હરગોવિંદ શાસ્ત્રી આ વાતને જાણી જશે તો મારો રોટલો ટળી જશે અને મારી આ કાયા પણ ધૂળમાં મળી જશે. હું કેવળ તુચ્છ જીવન અને પાપી પેટના પોષણ માટે જ તારો અનુરાગી બન્યો છું. પણ હવે મને એ પાપના કીડાઓ ફેલીને ખાવા માંડ્યા છે. બ્યભિચારથી કોણ સુખી થયું છે ! માફ મન મને હવે પાપના માર્ગમાં પ્રવેશ કરવાની સાફ ના પાડે છે. હું આજે તારી પાસે સદાને માટે તારાથી વિમુક્ત થવાની પ્રાર્થના કરવા આવ્યો છું. ભાલી થઇને તું મારા અનુરાગને ત્યાગી દે. મને મારી પત્નિમાં તન્મય રહેવા દે અને તું તારા પતિના પ્રેમમાં જ નિમગ્ન થઈ જા." "

“વીરભદ્ર ! આજે તમારા મનમાં ભ્રમણા થઈ આવી છે કે શું ? આજ સૂધી પ્રીતિના રાજ્યમાં વિચરણ કરાવ્યા પછી હવે મને નિરાશાના વેરાનમાં મૂકી આવવાનો સંકલ્પ શા માટે કરો છો ? જ્યાં સૂધી હું જીવતી છું, ત્યાં સૂધી તમે ભયને હૃદયમાં શા માટે ધરો છો ? હરગોવિંદનું જીવન મારી મુઠ્ઠીમાં છે. તે જેમ અનંત અખળાઓનું હિત કરી રહ્યો છે, તેમ તેની પત્ની કે પુત્રી પણ પરપુરુષના પ્યારમાં પડે તો તેનાથી શું કહી શકાય તેમ છે. મારામાં તેની બંધાડતી બોબડીને એક ક્ષણ માત્રમાં બંધ કરી દેવાય તેમ છે. મારી ઇચ્છા હરગોવિંદનું—મારા પતિનું બહેલું મોહું ખૂન કરીને તેની સર્વ સંપત્તિના અધિકારી તમને બનાવવાની છે. તેને પુત્ર નથી એટલે તે

મિલકત મળવામાં કાંઈ વાંધો આવે તેમ નથી. વનલતા તો મારા હાથનું રમકકું છે અને ત્રોણે હું જેમ નચાવું તેમ નાચવાને તે તૈયાર છે. એથી તેને વશ કરવામાં પણ કાંઈ વિઘ્ન આવે તેમ નથી. મારી ધારણા પ્રમાણે તો તમે જે ભય રાખો છે, તે તદ્દન ભ્રમજ છે. પ્યારા વીરભદ્ર ! જ્યારે મેં તમને માઈ આપું સરીર સોંપી દીધું છે, ત્યારે હવે તમને દુકડો રોટલો મળવામાં શી અડચણ આવે તેમ છે. મારા પતિએ હજારો માણસોને લૂંટીને લાખો-કરોડોની મિલકત એકઠી કરી છે, તે ખીજું કોણ ભોગવવાનું છે. જો આપણે બન્ને એક હૃદયું, તો હરગોવિંદનું ગળું નથી કે, તે કાઈ પણ રીતે આપણે વાળ પણ વાંકો કરી શકે ! ” વિહંગિનીએ કહ્યું.

“ તારી એ સર્વ વાર્તાને હું સત્ય માનું છું. તારા વચનોને ધૂળ સમાન સ્થિર ધાઈ છું. પણ તેમ છતાં હવે માઈ હૈયું મને આ પાપ કરવાની સાફ ના પાડે છે. જન્મતમાં પાપનો પશ્ચાતાપ થયા વિના રહેતો જ નથી. આજે એ પશ્ચાતાપે જ મારા હૃદયમાં કર્તવ્યનું જ્ઞાન કરાવ્યું છે. કરેલાં પાપના ખદલામાં પ્રચંડ પાવક સળગાવી દીધો છે. પાપીની દશા જુરી થયા વિના રહેતી નથી. હું મને મહાભાગ્યશાળી માનું છું કે, પાપના સાગરમાં પૂરો ડૂબ્યા પહેલાં જ મને ઇશ્વરે બચાવી લીધો છે. મારા કુલ્લક પેટના માટે હરગોવિંદની હત્યા કરવાનું મને લેશ માત્ર પણ ઉચિત લાગતું નથી. આ જીવન કેટલા દિવસે ટકવાનું છે ! હજારો મદમસ્ત માનવીઓ કાગળના ચક્રમાં પીસાઇ ગયા છે અને લાખો માણસો નિત્ય કચડાતાં જાય છે, તેમ છતાં પણ ક્ષુદ્ર મનુષ્યોને ચૈતન્ય આવતું નથી, એ ઘણી જ અજ્ઞ-યજ્ઞીની વાત છે. એનું નામજ માયા છે. માયા મહા વિષમ મનાય

છે; ખીજી રાક્ષસી ગણાય છે. માયા મનુષ્યને પશુ બનાવે છે. એનો પ્રભાવ વિશ્વલક્ષ્ય છે.

“ મહા મસ્તાન માયા એ મનુષ્યું ભાન બૂઝાવે છે;
કરે છે દુર્મથી બ્રષ્ટા મહા પાપી બનાવે છે,
હરે છે ન્યાય ને નીતિ મહા અન્યાય લાવે છે;
ભરે છે પાપ ઉરમાં ને સદા ધર્મો હણાવે છે;
બતાવી રંગ અલભેલા પશુ પામર બનાવે છે;
ખરે એ મોહની માયા અજબ જાદૂ બતાવે છે,
ગ્રહે જે શર્ણુ માયાનું બને તે નર્કના કીડા;
મૂકે છે સ્વર્ગની શાંતિ ધરે શિરે મહા પીડા. ”

આ સાંભળી વિહંગિનીનું હૃદય કંપી ઊડ્યું. તે રાખની સગ-
મતી જવાળાને જિગરમાં ધારણ કરી આંખમાંથી ક્રોધની ચિનગારી-
ઓ વરસાવતી કહેવા લાગી કે:—

“ જેને કહો છો ન્યાય તે તમને નહિ કંઈ તારશે;
નીતિ ગિચારી બાપડી નહિ દુઃખને સંહારશે;
વળી ધર્મ ભારી, હારમાની હાય મનમાં મારશે;
નહી દેવ આવી દેહને જવાળા વિશેથી તારશે;
મિથ્યા સહુ સંમોહ છે ને બૂલ ભારી થાય છે;
મંસારમાં માયા તણું છે માન ને માયા મહા લેખાય છે;
માયા મહા છે મોહિની, નહિં શક્તિનો કંઈ પાર છે;
શરણે જતો જે માનવી તેનો નહી ઉદ્ધાર છે. ”

ધર્મના શરણે જનારા પામર જનોની શી દશા થાય છે, તેનો
જરા વિચાર કરો, હાથે કરી પ્રયત્ન પીડાને શિરપર ન ધરો. મારા

અનુરાગમાં સકળ સંસારનો સાર છે અને પ્રતિકારમાં દુઃખના ધમ-
ધમતા અંગાર છે. માટે હજી પણ કહું છું કે, તમારા ભાગ્યપર દયા
લાવો મારા સ્નેહને સદાને માટે નિભાવો. શું સામાન્ય કલ્પના આ-
વતાં જ પોતાની જિન્દગીને દુઃખના દરિયામાં ધોકેલી દેવાનું તમે
અધિક પસંદ કરો છો. જીવનમાં સુધાને બદલે હલાહલ ભરો છો ?
મારા પ્રેમનો અનાદર કરતાં પહેલાં, મને ત્યાગી દેતાં પહેલાં, તમે
તમારા પેટના પોષણનો વિચાર કરો. શું પચીસ રૂપિયાના પગારમાં
તમે તમારું ગુજરાન ચલાવી શકશો, મનમાની મોજ ઉડાવી શકશો ?
મારા સ્નેહમાં તમારા જીવનનો આધાર છે અને ત્યાગમાં મોતનો
આધાર છે. શું તમને એટલો મજા ખ્યાલ નથી આવતો કે જે નારી
પોતાના પતિનું ખૂન કરી તમારા સ્નેહને સંપાદન કરવા માટે બ્યા-
કુળ બની ગઈ છે, તે જો તેનો અનાદર થશે તો તમારું ખૂન પીધા
પિના શાંત બેસી રહેશે નહિ. ”

“ તેવીજ રીતે વીરભદ્ર પણ હવે પાપના કુંડમાં પોતાના
તનુની આહુતિ આપશે નહિ; ધર્મનાં બંધનોને કદાપિ કાપશે નહિ.
આ પહેલાં જે પાપ થઈ ગયાં હશે, તેને પશ્ચાતાપના પાવકથી પ્ર-
જ્ઞાવી દેશે અને અંતે દેવત્વને સ્વીકારી લેશે. જગતના તુચ્છ વૈ-
ભવ માટે અને પાપી પેટના પોષણ માટે ધર્મઘાતક રાક્ષસ બની હું
હવે કામના કુંડમાં નહિ પડું, તારા ફંદામાં ફસાઇને જન્મોજન્મનું
અહિત નહિ કરું તે નહિ જ કરું. ” વીરભદ્રે દબતાયી કહ્યું.

“ તેનું પરિણામ શું આવશે એનો કાંઈ ખ્યાલ આવે છે
ખરો કે ? ” વિહંગિનીએ કટાક્ષમાં પૂછ્યું.

“ હા, એકવાર નહિ, પણ હજારવાર આવે છે, ” વીરભદ્રે પણ
તેવોજ મક્કમ જવાબ આપ્યો.

“ શો ખ્યાલ આવે છે ! જહાંમાંથી ક્ષણમાત્રમાં ખાલી હાથે આત્મા જવું પડશે.” વિહંગિની બોલી:

“ મનુષ્યત્વને સંપાદન કરતાં કદાચ તેમ થશે, તોપણ તેની મને કશી ચિંતા નથી.” વીરભદ્રે કહ્યું.

“ ચિંતા નથી ! ” ત્યારે શું તું મોત માગે છે. ! ”

“ હા, મોત માગું છું. પણ તે તારા જેવી નાદાન નિર્માત્ર્ય અને શયતાનીના હાથથી નહિ. તારામાં માફ મોત લાવવાની શી તાકાત છે. તારા આ મામૂલી દેહમાં એવી તે શી શક્તિ છે કે જેથી તું મારો વાળ પણ વાંકો કરી શકે ! ”

“ આટલું બંધું અભિમાન ! આટલો બધો ગર્વ ! પણ તને ખબર નથી કે એ ગર્વના ક્ષણમાત્રમાં ચૂરેચૂરા થઇ જશે, તારી આ ડાલતી કાયા ગર્હમાં મળી જશે ? ”

“ હા-હા, બહુ સારી રીતે જાણું છું. પણ તને માત્ર એક નિર્માત્ર્ય જાણીને જ તારા પર દયા આણું છું. આખી જિન્દગીમાં આવા કઠોર શબ્દો કદાપિ સાંભળ્યા નથી, પણ કેવળ તારા પતિનું લૂણ ખાધેલું હોવાથી જ સાંભળું છું. હું હમણાં જ તારા પતિને જમાડી તારા પાપનું પોકળ ફેડી નાંખું છું તને ભયંકર પાપિણી, રાક્ષસી, શયતાની તરીકે સાબીત કરી બતાવું છું.”

“ તે માત્ર તારી દુરાશા જ છે. તેને અત્યારે મેં એવી મોહ-નિદ્રાને આધીન કરી દીધો છે કે, પ્રભાતપર્યન્ત હજારો પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ જાગૃત થાય તેમ નથી, પણ જો, તે પહેલાં જ હું પ્રહરીને બોલાવીને તને ફજેતીને ફાળકે ચલાવું છું, મારા પતિના હાથથી જ તારી કલ્પ કરાવું છું.”

આમ કહીને તેણે ‘પ્રહરી-પ્રહરી જશ્દી આવ’ કહીને એક જળરી ચીસ મારી, ચીસનો અવાજ સાંભળતાંજ જે દરવાજેથી વનલતા બહાર ગઈ હતી અને તેણે વિહંગિની પાસે જોને મોકલી આપ્યો હતો, તે પ્રહરી એકદમ વનલતાના દીવાનખાનામાં જ્યાં વિહંગિની ઉભી ઉભી કમ્પી રહી હતી, ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને કંપતા અવાજથી બોલ્યો:—“કમ માતા! અત્યારે આટલી બધી રાત્રે મારી શી જરૂર પડી છે! શી આદત આવી પડી છે!”

“જો આ સમયતાનના આકારમાં રહેલો મુનિમ વીરભદ્ર પોતાના માલિકની સીપર બળાત્કાર કરવા આવ્યો છે અને ધર્મ બ્રજ બનાવવા આવ્યો છે. ચાલ, તું હમણું ને હમણું જ તેને પકડી લે અને સવાર સુધી તારા પહેરા તળે રાખી લે. સવારે જ્યારે તારા માલિક જમશે. ત્યારે તેનો ઇન્સાફ કરવામાં આવશે. જોજે, તારા હાથમાંથી ક્યાંક છટકી જવા ન પામે એની ખાસ સંભાળ રાખજે.” વિહંગિનીએ કંપતી કંપતી પ્રહરીને આગ્રા આપી.

પ્રહરી જેવો આગળ વધીને વીરભદ્રને પકડવા માટે ગયો, તેવામાં વીરભદ્રે એકદમ ગર્જના કરી કહ્યું:—“ખગરદાર! પ્રહરી જો તને તારા જીવજનની પરવાહ હોય, તો એક ડમણું પણ આગળ ભરીશ નહિ. વિહંગિની માનવી નહિ પણ દાનવી છે. પણ તું એનાથી અજાણ્યો હોવાથી હું તને કાંઈ પણ કહેવા માગતો નથી. તને ફક્ત એટલું જણાવું છું કે હું નિર્દોષ છું, માટે મને પકડીશ નહિ, વિના કારણ તારા જીવને મારા હાથથી ગુમાવીશ નહિ.”

પણ પ્રહરી હડીલો હતો, તેણે તરત જ વિરભદ્રના હાથને પકડી લીધો. વીરભદ્રે તરત જ તે પ્રહરીનો કમરપરથી છુરો ખેંચીને

તેની છાતીમાં ઘોંચી દીધો. પ્રહરી જિઆરો તરફડીયાં ખાતો બ્રૂમિ-
પર ગબડી પડયો ક્ષણમાત્રમાં મહા રક્તપાત મચી ગયો. ત્યાર પછી
વિહંગિનીને પ્રકો મારી જમીનદોસ્ત કરી તેની સાડી વડે મજબુત
રીતે બાંધી હરગોવિંદના શયનભવનના એક પલંગપર મૂકી વીરભદ્ર
જે દરવાજેથી વનલતા બહાર ગઇ હતી, તે દરવાજેથી એકદમ બહાર
નીકળીને પોતાના ઘર તરફ ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૮ મું

અનુતાપના અંગારો

હઝારો લાખ ખંજરથી, કરોડો સખ્ત ઝખ્ખોથી;
કળઝ થતું ના ! જીતાતું તે સનમશાહી ઇશરતથી !
ઝમીપર ચાલતાં પ્યાલાં બલે દે ધાવ બેગિન્તી !
સલામત દૂરને દરિયે સનમ સરકારની કિસ્તી.

તમારી છૂરીની ધારે; મીઠી શી મહેરબાની છે:
હમારા મરત ખાકીને, અગર ઝાંખી થયેલી છે:
તમારાં દૂર કાતિલમાં, છુપેલું છે અમર લ્હાણું,
સનમ, સાકી, શરાબોને ખુદાઇ નૂરનું પ્યાલું !

સાગર

જેવો કાંડ હરગોવિંદ સામીના ખંગલામાં આવેલા વનલતાના
દીવાનખાનામાં વિહંગિની અને વીરભદ્ર વચ્ચે ઉપરિચિત થયો હતો,

તેવો જ કાંઠ સુંદરીમોહનના ‘સુંદરીવિહાર’ નામક મહાલક્ષમાં પણ ચાલી રહ્યો હતો. જે સમયે વનલતા ત્યાં પુરુષના વેશમાં જઈ ચઢી હતી અને તે સમયે જે યુવતી બેઠાન થઈને પડી હતી, તે હવે સહજ શુદ્ધિમાં આવી તથા સુંદરીમોહનને કહેવા લાગી કે:-“અરે ! જીવતા જગતા નરરાક્ષસ ! તું માંડે લોહી પીવાને કેમ તૈયાર થયો ?” છે. મારાં માતા પિતાની અજાણતામાં તું મને અહીં ઉપાડી આવ્યો છે, તેથી તેમના મનમાં કેટલું બધું દુઃખ થશે. તું ન જાણતો કે, મારા ધર્મનો ભંગ કરીને તારાથી તારી પાપવાસનાને કદાપિ પૂર્ણ કરી શકાશે નહિ. જ્યાં સુધી મારા શરીરમાં લોહીનું એક ગિન્દુ પણ હશે, ત્યાં સુધી તું કદાપિ માંડે અનિષ્ટ કરી શકીશ નહિ. આમ જો, હું મારા સતીત્વની રક્ષા કરવા માટે આ તીક્ષ્ણ છુરીને મારી સાથે જ લેતી આવી છું. અણીની વેળાયે આ છુરી જ માંડે રક્ષણ કરશે, મારા ધર્મનું પણ રક્ષણ કરશે.”

આ જોઈને વનલતાએ તેને પૂછ્યું કે:-“ભાઈ ! તું કેણું છે અને અહીં ક્યાં રહે છે વા ?”

“ભાઈ ! હું એક ગરીબ બ્રાહ્મણની કન્યા છું અને અહીં મોતીચોક નામના મહોલ્લામાં રહું છું. મારાં માતા પિતા તદ્દન વૃદ્ધ છે અને તેમને મારા સિવાય બીજું કંઈ પણ સંતાન નથી. આ પિશાચનનાં માણસો આજે રાત્રે અહીં ઉપાડી આવ્યાં છે અને અત્યારે મારાપર અસહ્ય અત્યાચાર ચલાવી રહ્યાં છે. જો તમે અત્યારે અહીં ન આવી ચઢ્યા હોત, તો મારી શી દશા થાત, એ પણ મારાથી કહી શકાય તેમ નથી. પણ જગદાધાર સર્વનો રક્ષક છે. નાસ્તિકો ઇશ્વરને નહોવાનું કહી તેના પર અવિશ્વાસ લાવે છે, તેમને લાખોવાર ધિક્કાર છે. વિશ્વમાં ધર્મનું અસ્તિત્વ સંપૂર્ણ છે. ધર્મ,

નીતિ, ન્યાય જીવતાં જાગતાં છે, હાજર હજુર છે. માયાના દાસોજ ધર્મપરથી મદ્દા ઉડાવી ઇશ્વરના તથા ધર્મના દ્રોહી બને છે. અત્યારે તમે જે પાપ પ્રતિમાના પ્રાસાદમાં પ્રવેશ કર્યો છે, તે સુંદરીમોહને અત્યાર સૂધીમાં ફેટલી સતીઓનો સર્વનાશ કર્યો છે, એ તમે જાણો છો ? હાય ! એ વાતનું સ્મરણ થતાં પણ મારું કાળજી કંપી ઉઠે છે.”

“ પ્રાર, તારૂં નામ શું છે ? તું વિવાહિતા છે કે અવિવાહિતા છે ? ” પુરુષ વેશધારી વનવ્રતાએ એક પ્રકારની અપૂર્વ જિજ્ઞાસાને હૃદયમાં ધારણ કરીને પૂછ્યું.

“ મારું નામ શાન્તા છે અને મારાં લગ્ન કિશોરીમોહન નામના એક સામાન્ય સ્થિતિના પુરુષ સાથે થયાં છે. તેઓ મણિપૂર નગરના નિવાસી છે અને હાલમાં મુર્શિદાબાદમાં રહે છે. ” શાન્તાએ કહ્યું.

“ વાર, તે વ્યવસાય શો કરે છે ? ” વનવ્રતાએ પૂછ્યું.

“ ભિક્ષાવૃત્તિ ”

“ શું જેનો પતિ ભિક્ષા વૃત્તિ કરે છે. અને જે તદ્દન એક સામાન્ય સ્થિતિની અજ્ઞા છે, તેના હૃદયમાં પણ ધર્મનું આટલું બધું અભિમાન ! વાહ ! હિન્દુસ્તાન ! તને ધન્ય છે ! જે દેશમાં આવાં અમૂલ્ય સતી રત્નો પડેલાં છે, તે દેશનો અધઃપાત કદાપિ સંભવે જ નહિ. જે નારીઓનું ધ્યેય ધર્મ છે. જીવનનો સાર પતિ દેવતા છે, તે નારીઓથી જ ભારતવર્ષનો મહિમા અદ્યાપિ જળવાઈ રહ્યો છે. હાય ! હું વિહંગિનીની જુરી સલાહથી પાપના પયોધિમાં ડૂબવા માટે અહીં કેમ આવી ? મારા માતા અંપાના આદર્શ ગુણો તથા હિપદેશોને સર્વથા કેમ વિસરી ગઈ ? ” વનવ્રતાને

આ પ્રમાણે વિચારમાં પડેલી જોઇને સુંદરીમોહને તેનો હાથ ઝાલી કહ્યું કે:—ચાલ, આ અમળા તો બિન્માદિની છે, દીવાની છે, એના બોલવા તરફ ધ્યાન આપવાની કશી પણ જરૂર જ નથી.”

ના, જરાવાર સત્કૂર કરો. આ દુઃખિનીના દુઃખને બરાબર અવજ્ઞ કરવા દો. કહે બહેન ! હવે તું શું કરવા માગે છે ! તારા જીવનના સંબંધમાં છેવટે શા નિશ્ચયપર આવે છે.” વનલતાએ પૂછ્યું.

“ જો આ જલિમ જમીનદાર મને અહીંથી મુક્ત કરે તો હું આવતી કાલે પ્રભાતમાંજ અહીંથી મારા પતિ પાસે રવાના થવા માગું છું. કારણ કે, પતિની છાયાથી વિમુક્ત રહેનાર પ્રમદાના જીવનપર ક્ષણે ક્ષણે આપત્તિ આવી પડે છે, એનો મને આજે સંપૂર્ણ અનુભવ થયો છે. પતિ વિના એકલી રહેનારી અમળા અનેક દુરાચારી પિશાચોના પંજમાં સપડાઇ જાય છે. સ્ત્રીઓને શાસ્ત્રમાં રાધિકા ધાન જેવી ગણવામાં આવી છે, એમાં લેશ માત્ર પણ અતિશયોક્તિ જેવું નથી. જળ વિનાની માછલી, ભાસ્કર વિનાની કમલિની, સુધાકર વિનાની કુમુદિની અને પિયુ વિરહિણી પ્રમદાનું જીવન સર્વથા મલિનજ રહ્યા કરે છે. સંસાર કપટી જનાની લીલાનું સ્થાન છે, પાપાત્માઓના વિહારનું ધામ છે. બાઇ ! જો મને આ રાક્ષસ પોતાના પંજમાંથી મુક્ત નહિ કરે તો છેવટે હું મારા પતિ તરફથી મળેલી આ હીરાની વીંટી ચૂંસીને આત્મહત્યા કરીશ; પિયુના નામનું સ્મરણ કરતી કરતી પરમાત્માના પ્રેમમય સ્થાનપ્રતિ પ્રયાણ કરીશ.” શાન્તાએ પોતાનો નિશ્ચય જણાવ્યો.

“ વાહ ! વાહ ! સતી તારા આવા ઉત્તમ સ્વભાવે મને વિમુગ્ધ બનાવી છે, મારા હૃદયમાં ધર્મની ઝળહળતી જ્યોતિ જગાવી દીધી છે. હું નહોતી જાણતી કે, સતીનું જીવન આતું ઉત્તમ વિચારોથી

પરિપૂર્ણ હોતું હશે ! ધન્ય છે ! બહેન ! તારી એકાગ્રવૃત્તિને અનેક-
વાર ધન્ય છે. ”

“કેમ ! તમે પુરૂષ હોવા છતાં સ્ત્રી તરીકે તમારી ઓળખાણ
કેમ આપી રહ્યાં છો ? ”

“બહેન ! હું ખરી રીતે પુરૂષ નથી, પણ તારા જેવી સ્ત્રીજ
હું અને કાળાં કામ કરવાની અભિલાષાથીજ અહીં આવી છું.
પરંતુ તારી એકાગ્રવૃત્તિ, ધર્મપરાયણતા અને સ્ત્રીના નામને શોભા-
વનારા સદ્ગુણો મને નરકના કુંડમાં પડતી બચાવી છે. હું આ જ-
મીનદાર સુંદરીમોહનને ખરો પ્રેમી જાણતી હતી, પરંતુ તેના દિવ્ય
રૂપમાં અંધી બની હતી અને તેની મીઠી વાણીમાં મોહાણી હતી, પ-
રંતુ હવે જોઈ છું કે, મારો એ સર્વ એક પ્રકારનો ભ્રમજ હતો.
જેને મેં મુધાનું સ્થાન ધાર્યું હતું, તે કાતિલ ઝેરના આગારરૂપે અ-
ત્યારે નિહાળી રહી છું. જેને હું કેવળ એકજ પતિની પ્રેમનો અં-
ગિકાર કરનાર દેવતા ધારીને તેની સાથે લગ્ન કરવા તૈયાર થઈ હતી
તેને અત્યારે અનેક અગળાઓનો અધઃપાત કરનારા ઘોર શયતાનના
રૂપમાં જોઈ રહી છું. હવે મને મારા પાપનો પૂર્ણ પશ્ચાતાપ થાય
છે. હું નહોતી જાણતી કે, આ સુંદરીમોહનનું જીવન આટલું બધું
સડેલું હશે. જો મને પ્રથમથીજ એના આ કલંકની કાળાશયી બરેલા
બેદી જીવનના ભયંકર બેદને જાણી શકી હોત, તો આવું સાહસ
કરી સ્ત્રીવેશનો ત્યાગ કરી કદાપિ અહીં આવતજ નહિ. ” વન-
લતાએ કહ્યું.

“હાય ! બાજી બગડી ગઈ ! શિકારમાં સપડાયલી પંખિણી
છટકી ગઈ ! આ દુષ્ટાની પાસે હું આ બેહિરતના શુભશુભને લઈને
આ માટે આવી ચઢ્યો. બૂલ થઈ, જખરી બૂલ થઈ. મને ખ્યાલમાં

પણ એવો ખ્યાલ નહોતો કે વનવ્રતાનું હૃદય આવું કામગી હશે, હું તો એમજ ધારતો હતો કે, વનલતા પણ તેની વિમાતા વિહંગિનીના જેવી વ્યભિચારિણી હશે અને કેવળ પોતાની કામવાસનાને તૃપ્ત કરવાના આશયથીજ અહીં મારી પાસે આવી હશે. પણ હાય ! એ તો કેવળ મને મારો સ્વામી બનાવવાના ધરાદાથીજ આવી હતી. પણ મારી આવી પાપલીલા જોઈને હવે તેના મનનો તે ભાવ પણ તદ્દન બદલાઈ ગયો છે.”

આ પ્રમાણે અનેક વિચારો કરી સુંદરીમોહને વનલતાને કહ્યું:—
“વનલતા ! તું મને આટલો બધો દૂષિત ઠરાવી રહી છે, એમાં તારો ભયંકર અન્યાય થાય છે. જો અનેક અમળાઓનો ઉપભોગ કરનાર પુરુષ તારી નજરમાં દોષિત ગણાતો હોય અથવા અને પુરુષોના પ્રેમમાં પડનારી પ્રમદા પાતકિની ગણાતી હોય, તો તારા પિતા તથા માતાના જીવન તરફજ એકવાર દષ્ટિ દોડાવી જો વિના કારણ મને દોષિત ન ઠરાવ. તારા ઘરમાંજ જો ભયંકર સડો પેઢેલો છે, તેનો ખ્યાલ કરી જો અને પછી મને દોષિત ઠરાવ. જો તું એમ ધારતી હોય કે, હું ખીજ સ્ત્રીઓમાં મુગ્ધ થવાથી તારો ત્યાગ કરીશ, તો તેમ ધારીશ નહિ, કારણ કે, ગમે તેટલી પ્રમદાઓના પ્યારમાં પડવા છતાં પણ હું તારી અનુપમ સુંદરતાને લીધે તેને મારી અત્ર પ્રિયાનું સ્થાન આપીશ. મારા માટે તું બિલકુલ શંકા લાવીશ નહિ.”

“જો પુરુષ કેવળ સુંદરતામાં અંધો થઈનેજ પ્રમદાના જીવનને પાયમાલ કરવા ઇચ્છતો હોય, તેના પર કાંઈ પણ રીતે વિશ્વાસ પણ શી રીતે બંધાઈ શકે ! જ્યાં કેવળ કાયાનો સંબંધ હોય અને હૃદય વિભિન્ન હોય, ત્યાં સ્નેહની સ્થાપના કદાપિ થઈ શકતી નથી. હું કેવળ કામવાસનાને તૃપ્ત કરનારી કુલટા નથી, પણ પ્રણયની અભિ-

લાવિશી છું. તમારી સાથે મારો મેળાપ થયો હતો, તે સમયેજ નો તમે તમારી આ ઇચ્છા મારી પાસે વ્યક્ત કરી હોત, તો હું તમારું મુખ જોવાને પણ કદાપિ આવત નહિ. હું જે આશાથી અહીં આવી હતી, તે આશાપર આજે પાણી ફરી વળ્યું છે. કારણ કે:—

“ધારી હતી સુધા મીઠી તે વિષનો આકાર છે;
 નહીં પ્રેમનું આ સ્થાન છે, બીષણ અતિ આગાર છે;
 અજળા બિચારી રાંકડી, આ સ્થાનમાં રીખાય છે;
 નિરખી બધાં આ પાપનો હૈયું હવે ચીરાય છે.”

ભારે શું તું મારી આશાને નિરાશાના સ્વરૂપમાં બદલી નાખવા માગે છે.” સુંદરીમોહને કહ્યું.

“હા, હવે લાચારીથી તેમજ કરવું પડશે.” વનદેવતાએ સ્પષ્ટ જવાબ આપ્યો.

“સુંદરતાના અવતાર રૂપ સુંદરી ! જે જિગરને આશા આપીને તેં પોતેજ તારા પ્રેમને માટે તસ્લીન બનાવ્યું હતું, તેજ જિગરના તું અત્યારે ચૂરેચૂરા કરવાને કેમ તૈયાર થઈ છે. તારા આ અનુપમ રૂપનું અરલોકન કર્યા પછી મારા હૃદયમાં તારા પિતાનો જે કાંઈ લાય હતો, તે દૂર થયો છે, મારા વિવેકનો પડોડો તૂટી ગયો છે. અને હું મદિરાપાનથી મસ્ત થયેલા મરકટના જેવો ઉન્મત્ત બની ગયો છું તેવી સ્થિતિમાં તું હવે મારો અનાદર કરીશ તો મારી શી દશા થશે ?

“છે પીન કૂચ વળિ ચંદન લેપ અંગે;

યુવાન લંબનયતી કચ શ્યામ રંગે;

કામે પીડિત મુખ ચંદ્ર સમાન ચાર;

છે હોઠ રક્ત તન ગૌર મૃદુ ધણેરં;

તાંબૂલ રંગ અધરે શિશિ ફૂલ વેણી;
અળટાંબ વાસ વસિ અત્તરની મહેની;
સૂલદાણુ અતિશ સુંદર માનવંતી;
મોહું પ્રસન્ન મૃદુ ભાષણ તું વદંતી;
વિશાળ વેણુ દગને સુખ દેણુ એવી;
કંદર્પ પૂર્ણ અતિ સુંદર દેહ તેવી;
લીલાવતી મધુર કોકિલ કંઠવાણી;
વીનોદ પૂર શણગાર સમસ્ત રાગી;
ખીલ્લા સમાન સ્તન દામળ ને સુશીળા;
હે નાર તૂજ કંઠથી દે ભેટવા મને;
સંતુષ્ટતા ભર અરે કરી પ્યાર પ્રેમે.”

“આમ ધારવામાં તમારી બૂલ થાય છે. શાસ્ત્રકારો જે નારીમાં
લુબ્ધ થઈને તમે આટલી બધી પ્રશંસા કરી રહ્યા છો, તેના સંબં-
ધમાં સર્વને કેવો મનોહર ઉપદેશ આપી રહ્યા છે, તે જરા ધ્યાન
દઈને સાંભળો!—“આમ કહીને વનલતાએ કહેવા માંડ્યું કે:—

“નિર્ગૂણ રૂપ જગનો ભરતા મહેનો;
જ્ઞાને ભરેલ સતચીદજ્ઞ આતમાનો;
કૌસ્તૂભ માળ ગણામાં પિત વસ્ત્ર અંગે;
છે ચાર ભૂજ વાળ ચક્ર સદાજ સંગે;
વીધી અને અખિલ વિશ્વ તણેજ ઇશ;
દેનાર મોક્ષ, અતિ શાંત, ગુણે રહીત;
છે નાશવંત સૂખ સુંદરિથી મળેલું;
સ્ત્રીભોગ સેવન વળી દુઃખદા ધણેઈ;
માયા કરી નરક હાંડિ મુદ્રામ ભાંડી;

માનુષ્ય ખંડિ વળિ જે તપની વિખંડી;
એવી કુનાર દિનરાતજ સેવિ જેણે;
ખોયો વૃથા જનમ વિશ્વ વિશેજ તેણે.”

“વનલતા ! તું આવી નિષ્કુર ન થા. તારા હૃદયની ઉદ્ધારતાને સંકીર્ણ ન કર. તારા રૂપે મને દીવાનો બનાવી દીધો છે, સારા સારના વિચારથી હીન કીધો છે. શું સ્નેહની રીતિ આવી હોતી હશે કે ? પ્રણયના વ્યાપારમાં આટલી બધી નિષ્કુરતા દર્શાવતી હશે કે ?” સુંદરીમોહને કહ્યું.

“સુંદરીમોહન ! આવા શબ્દો ખોટી સ્નેહના નામને ન સમર્થવો. તમે સ્નેહને તિલાંજલિ આપી વ્યભિચારનો આશ્રય ગ્રહણ કર્યો છે. પ્રેમની સીમાને ઓળંગી પાપમાં પ્રવેશ કર્યો છે. હવે મને મેળવવાની આશા રાખશો નહિ; આવા નિરર્થક શબ્દો ઉચ્ચારશો નહિ.” વનલતાએ ઉપદેશ આપી કહ્યું.

“શું ત્યારે હવે મારે તારી આશાનો સર્વથા ત્યાગજ કરી દેવો પડશે.” સુંદરીમોહને પૂછ્યું.

“હા-હા, એમજ કરવું પડશે.” વનલતાએ દૃઢતાથી જવાબ આપ્યો.

“પણ વનલતા ! મારું હૈયું અત્યારે મારા હાથમાં રહ્યું નથી, મારાથી તને કોઈ પણ રીતે તારા પ્રેમનો ઉપભોગ કર્યા વિના છોડી શકાય તેમ નથી.” સુંદરીમોહને કહ્યું.

“ત્યારે શું તું મારાપર પણ આ અબજાની પેઠે અત્યાચાર કરવા માગે છે ?” વનલતાએ કહ્યું.

“હા, લાચારીથી કદાચ તેમ પણ કરવું પડશે.” સુંદરીમોહને જવાબ આપ્યો.

“એમ કે !”

“હા-હા.”

“ડીક છે, જ્યારે તું જીલ્મ કરશે, ત્યારે જોયું જાશે.” વનલતાએ દઢતાથી કહ્યું.

“થું તું મને પણ ડરાવવા માગે છે?” સુંદરીમોહને અજાણ્ય-બીમાં આવીને પૂછ્યું.

“ના, હું તને ડરાવવા માગતી નથી. ઇશ્વરજી તને ડરાવશે, પાપના પર્યાધિમાંથી દૂરતો જાણાવશે. જગતમાં જન્મ ધારણ કરી વિનાશકારણ પાપનો પ્રચાર શા માટે કરે છે ! નિચારીના વારસ અને નિર્દોષ અંબાલિકાની મિલકતને વિનાવાંકે બળાત્કારે હજમ કરી તેનો તું આવો દુરુપયોગ કરવા ધારે છે. તું જાણતો નથી કે, એ સર્વ એક દિવસ ફના થઇ જશે, આ મદમસ્ત કાયા પણ કાળના પ્રચંડ આઘાતથી ચૂર્ણ વિચૂર્ણ થઇને માટીમાં મળી જશે.” વનલતાએ કહ્યું.

“એ બધું જાણવા છતાં પણ હું મારા મનના આવેગને અટકાવી શકતો નથી. સંસારમાં જો સર્વજનો નીતિના માર્ગ પર ચાલતાં હોત, તો નીતિની કશી મહત્તાજ ગણાત નહિ. જો વિશ્વમાં ધર્મજી સર્વત્ર માન્ય ગણાતો હોત તો ધર્મનું મૂલ્યજી અંકાત નહિ. માટે વનલતા ! હવે મને ઉપદેશ આપવાનું છોડી દે અને તારા આ સૌન્દર્યવારિધિમાં સ્નાન કરવા દે. મને તારા ઉપદેશામૃતનું પાન કરવા કરતાં અધરામૃતનું પાન કરવાની ઉત્કટ ઇચ્છા છે.”

“થું તું મને એવું દઢ વચન આપી શકે તેમ છે ખરો કે, જો કદાચ હું તારા પત્નીત્વને સ્વીકારું, તો મારા સિવાય અન્ય કોઇ પણ અબજામાં તારી આસક્તિ ન બંધાતાં મારામાંજ તારો સ્થાયી અનુરાગ રહે ! મારામાંજ તું મગ્ન રહે !” વનલતાએ પૂછ્યું.

“ના, વનલતા ! હું પ્રથમથી જ વચનના બંધનમાં બંધાઈ શકું તેમ નથી. કારણ કે, તારા કરતાં કોઈ વિશેષ સુંદર લલના મને મળે, તો તેની સુંદરતાનો ઉપભોગ કર્યા વિના મારાથી કદાપિ સ્થિર રહી શકાય નહિ તે તો સ્વાભાવિકજ છે. કારણ કે:—

“જીવાની હીવાની અજબ રંગો બતાવે;
ધડીમાં ડોલાવી જાન બધું બૂલાવે;
કરી બુદ્ધિને બ્રષ્ટ તે નીતિથી ચળાવે;
આફતો અવનવી ક્ષણે ને પળે એજ લાવે;
બનાવી બહાવરા રૂપમાં એ લોલાવે;
મૂકાવી લાજ લોકો તણી સદા એ ડગાવે.”

“સુંદરીમોહન ! હું હવે તારા હૃદયને સારી રીતે ઓળખી ગઈ છું. તું મનુષ્ય નથી, મનુષ્યના આકારમાં રહેલો શયતાન છે. જે મનુષ્યને પોતાના મનપર કાબુ નથી, તેવા મનુષ્યના સંસર્ગમાં આવવું એ પણ મહા પાતક છે. હવે મને મેળવવાની તારી આશા વ્યર્થ થઈ છે. અભાર સૂધી મારા મનમાં તારા માટે જે ઉચ્ચ અભિપ્રાય હતો, તે બદલાઈ ગયો છે. તું પાશવી વૃત્તિનો પિશાચ છે, જીવતો નર રાક્ષસ છે. તારી જિન્દગીનો સાર ફેવળ સ્ત્રીઓની મુંદરતાનો ઉપભોગ કરવામાંજ તું માની બેઠો છે. માયાના કોડા માયામાંજ મરવાના છે. એ વાતાનો મને આજે પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો છે. બસ, હવે હું આ તારા પાપનિકૃતનનો પરિત્યાગ કરી અદ્વીતી સદાને માટે વિદાય થાઉં છું.” આમ કહીને વનલતા ચાલવા માંડી.

“ખમ્મરદાર ! એક ડગલું પણ આગળ ભરીશ નહિ. સિંહના પંજામાં સપડાયેલો શિકાર આખાદ છટકી શકે ખરો કે ? હું તને તથા આ સું રીનેદઆજે અહીંથી કોઈ પણ રીતે છોડવાનો નથી.”

“ભારે શું તું અમારા બન્નેના ધર્મપર ધાડ પાડવા માગે છે ! નિર્માલ્ય નારીઓ ધારી અમોને તારા પાપસદનમાં પૂરવા ધારે છે !” વનલતાએ કહ્યું.

“હા-હા. તેમજ છે. જ્યાં સુધી તમે મારી ઇચ્છાને તૃપ્ત નહિ કરો, ત્યાં સુધી હું તમને બન્નેને રીખાવી રીખાવીને મારીશ. હું હાલ તરત તમને દસ દિવસની મુદત આપી મારા મહાલયમાં રાખું છું. જો એ દસ દિવસમાં તમે મારી ઇચ્છાને તૃપ્ત નહિ કરો તો પછી તમને બન્નેને યમસદનમાં મોકલાવી દઈશ.” આમ કહીને સુંદરીમોહને એક વિકરાળ વેશવાળી ડાકિની જેવી દાસીને બોલાવીને કહ્યું:—“દાસી ! આ બન્ને કુલટાઓને હમણાં મારા આરામગૃહની બાજુની ઓરડીમાં કેદ કર અને આઠ દિવસ સુધી તેમની બરાબર સંભાળ રાખ. જો એ આઠ દિવસમાં તેઓ મારી આજ્ઞાનું પાલન નહિ કરે, તો પછી બીજી વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે.”

ત્યાર પછી સુંદરીમોહન ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. દુષ્ટ દાસીએ બે બળવાન પ્રહરીની સહાયતાથી વનલતા તથા તેની સંગિનીને સુંદરી મોહનની આજ્ઞા પ્રમાણે તેના આરામગૃહની બાજુની ઓરડીમાં લઈ જઈને બંદિની બનાવી.

પ્રકરણ ૯ મું

ભેદનો રહેલ.

મુરદો બર ન આવી, હાય ! બદનામી થઈ હાલી;
જમલગીદી કરી ચાંપી શક્યો ના હાથમાં ધાલી;
ફસાવ્યો ઠીક ફન્દામાં, અરે ઓ ! ભુલ્ક જંગલી;

* * * *
ભુઓ ! હથિયાર ચાતુ ચીરવા આશક તણું અંતર;
પડ્યાંતાં નાઝનાં મહેણાં ભરેલાં દફતરે દફતર.
તુફંગો, તીર, તલવારો. કટારો, જમ્બિયા, નસ્તર;
ઝખમ દુનિયા ઝખાનોના મુસીબત ખાંદના ખંજર;
કતલમાં એ કદમ ખોસી ઉપર ક્યામત ખુદાઈ છે. ”

અમૃત

ન્યાયાધીશ હરગોવિંદ શાસ્ત્રીની કન્યા વનલતા જ્યારે સુંદરી-
મોહનના સપાટામાં સપડાઈ ગઈ, ત્યારે તેની ચિંતાનો અવધિ રહ્યો
નહિ. તેણે ઠેક ઠેકાણે માણસો મોકલાવીને તેની તપાસ કરાવવા માંડી
તપાસમાં ને તપાસમાં લગભગ એક માસ વીતી ગયો, છતાં પણ
તેનો કશો પતો મળ્યો નહિ. આથી હરગોવિંદ બધાં કામો પડતાં
મૂકીને તેની તપાસ કરવા લાગ્યો.

આ પહેલાં જે એક મુખ્ય અને મહત્વનો બનાવ બન્યો હતો.
તે અમો અમારા વાંચક બંધુઓને જણાવવાનું ભૂટી ગયા છીએ
માટે આ સ્થળેજ તેનો ઉલ્લેખ કરવાનું ઉચિત ધારીએ છીએ. હર-
ગોવિંદ નવીન પત્ની વિહંગિનીના પ્રેમનો અસીકાર કરી એક પ્રહ-

રીનું ખૂન કરી ! તેનો મુનીમ જે રાત્રે ચાલ્યો ગયો, તેને બીજે દિવસે સવારેજ વિહંગિનીએ આવીને હરગોવિંદ પાસે મહા કોલાહલ મચાવી મૂક્યો તથા વીરભદ્રના સંબંધમાં અનેક સાચી ખોટી વાતો. તેને કહી સંભળાવી હરગોવિંદે રોષે ભરાઇને તરતજ તેને પોતાની પાસે બોલાવી મંગાવ્યો.

વીરભદ્ર એ સમયે જો કે હરગોવિંદના મકાનમાં પ્રવેશ કરવાને બિલકુલ રાજી નહોતો. છતાં પણ કેવળ સર્વ દોષોનો અપરાધી પોતેજ હોય છે, એવું જ્યારે તેના સાંભળવામાં આવ્યું, ત્યારે તે પાસેના એક ગામમાં જઈ છુપાયો હતો, ત્યાંથી પણ હરગોવિંદ પાસે આવી હાજર થયો. હરગોવિંદે તેને જોતાંની સાથેજ લાલચોળ આંખો કરી કહ્યું કે:—

“કેમ, મુનીમ ! તેં તારા અન્નદાતાના લૂણનો ખદ્દો તો બહુ સારો વાળી આપ્યો છે. શું મારા મકાનમાં પ્રવેશ કરી મારીજ સ્ત્રીપર અત્યાચાર ગુજારતાં તને જરા શર્મ પણ ન આવી ? તારા અન્નદાતાની પણ દહેશત ન લાગી ? કહે, આજથી બે ત્રણ દિવસ પહેલાં ઘેર અંધારી રાત્રે તું મારા મકાનમાં શા માટે દાખલ થયો હતો ? તેં મારી પરમ ધાર્મિક પત્નીપર શા માટે બુલ્લમ ગુજાર્યો હતો ? મારા પ્રહરીનું ખૂન કરી તું મારી કન્યાનું હરણ કરવાને કેમ તૈયાર થયો ? શું તું હજી સૂધી મને ઝોળખી શક્યો નથી ? હું કાણ છું, એ હજી સૂધી તું જાણી શક્યો નથી ? કહે—જલ્દી કહે, કે મારી એકની એક કન્યા વનલતાને તેં ક્યાં છુપાવી છે ? જો તને જીવનની લેશ માત્ર પણ સ્પૃહા હોય, તો મારી પાસે અસલનો વ્યવહાર કરવાનું સાહસ ન કરીશ. તું એ તો સારી રીતે જાણેજ છે કે, મારી સાથે કપટની આજી ખેલનારને હું ધરાના ધામપરથી નાશુદ ક્યાં

સિવાય રહેતો નથી ? માટે જો તું સર્વ સત્ય હકીકત જણાવી દેશ, તો હું તને મુક્ત કરીશ અને તારા સર્વ અપરાધોની ક્ષમા આપીશ હજી સૂધી મેં કોઇને પણ ક્ષમા આપી નથી, છતાં તને ક્ષમા આપવાનું કહું છું, એમાં પણ મારો એક ગુપ્ત હેતુજ સમાયેલો છે. તે હેતુ એ છે કે તું મારા કેટલાક છુપા ભેદોથી જાણી તો છે અને મારાં કેટલાંક કામોમાં તેં મને સારી સહાયતા કરી છે. આથી હું તને મારવા માગતો નથી. હવે એ સર્વ ચર્ચા કરતાની કાંઈ આવશ્યકતા નથી, માટે જે સત્ય હોય તે જણાવી દે. મારી કન્યાના ગુપ્ત ચવાથી અત્યારે હું દેરાન પરીશાન બની ગયો છું, માટે મને વિના કારણ વધારે ન સતાવ. ”

વીરભદ્ર હરગોવિંદના મુખ સ્થામું જોઈ રહ્યો. ઘણીવાર સૂધી તે કંઈ પણ બોલી શક્યો નહિ. પરંતુ પાછળથી હૃદયમાં સાહસનો સંચય કરી ધીર-ગંભીર, સ્વરથી બોલ્યો:—“ શું કરું સાહેબ ! આપ મારા અન્નદાતા છો, એ વાતને હું કબુલ કરું છું, પરંતુ આપ અત્યારે મારા પર જે જે આક્ષેપોનું આરોપણ કરી રહ્યા છો, એમાં તો, હું સર્વથા નિર્દોષ છું. અન્યના દોષે મારે દોષિત થવું પડે છે. દોષિત બીજું છે અને તેનું ફળ મારે ભોગવવું પડે છે. હું આજે માથું કોરાણે મૂકીને જ આપની પાસે આવ્યો છું. જીવનની આશાનો પરિત્યાગ કરીને જ આવ્યો છું. વીરભદ્રની આવી વાત સાંભળીને હરગોવિંદ શાસ્ત્રી અજાયબીમાં પડી ગયો. તેણે આતુરતાથી પૂછ્યું કે:—“ કેમ, વીરભદ્ર ! આવા શબ્દો કેમ બોલે છે ? જ્યારે હું તને જીવનદાન આપવાની ઉદારતા દર્શાવવાને તૈયાર થયો છું, ત્યારે તું હાથે કરીને મૃત્યુનીજ આશા શા કારણથી ધરાવે છે ? ચાલ, હવે એ સર્વ વાતોને આટલેથીજ અટકાવીને જે સત્ય

હોય, તે જણાવી દે, હું તને આટલું બોલવાનો પણ અવકાશ. આપું છું, પણ જો તારી જગાએ બીજો કોઈ પુરુષ હોત, તો મેં તેને અત્યાર સૂધીમાં તો ક્યારેનાય યમસદનને સ્વાધીન કરાવી દીધો હોત, પણ તારા એવા કેટલાક ઉપકારો છે કે, જેને હું હજી સૂધી વિસરી શક્યો નથી. એ ઉપકારોએજ તને અત્યાર સૂધી જીવતો રહેવા દીધો છે, એમ કહું તો પણ ચાલી શકે તેમ છે.

“ એટલે ! આપ શું કહેવા માગો છો ? શું જીવન એ એટલી બધી અમૂલ્ય વસ્તુ છે કે, જેને બચાવવાની ખાતર મનુષ્ય મનુષ્ય ધર્મનો ત્યાગ કરીને સાક્ષાત્ પિશાચનું સ્વરૂપ ધારણ કરી લે, ના કદાપિ નહિ. જો એમ કહેવા માગતા હો કે, જીવનના રક્ષણને માટે સત્યને છૂપાવી રાખવામાં આવે તો, તેમાં પણ દોષ નથી, તો હું આપના તે સત્યની વિરૂદ્ધ પડું છું. અત્યારે હું આપની નજરમાં દોષિત તરીકે ઉભો છું, એમાં મારો દોષ નથી, પણ એક ત્રીજી વ્યક્તિનો દોષ છે. એ વ્યક્તિની ઉશ્કેરણીથીજ અત્યારે આપ મને આવાં વજ્ર જેવાં કડિન શબ્દ બાણોનો પ્રકાર કરી રહ્યા છો.”

“ ત્રીજી વ્યક્તિ ! એ ત્રીજી વ્યક્તિ કોણ છે વા ? ” ઉત્સુકતાથી હરગોવિંદે વચમાંજ પ્રશ્ન કર્યો.

“ એ આપના અંતરને પૂછવાથી જણાઈ આવશે.” વીરભદ્રે જવાબ આપ્યો.

“ મારા અંતરને ? ”

“ હા-હા, આપના અંતરનેજ ! ”

“ ના, વીરભદ્ર ! મારાથી તો કશું પણ સમજી શકાતું નથી. તું હવે મને નાહક સંદેહના દોષમાં ન ડાલાવ. મારા ચિત્તની બ્યાકુળતાને વધારે ન વધાર.” હરગોવિંદે કહ્યું.

“જે વિષયમાં આપ મને અપરાધી ધારો છો, એ વિષયમાં ખરી અપરાધિની આપની નવીન પત્ની વિહંગિનીજ છે. તેણેજ મને તે રાત્રે પોતાને માફ ખાસ જરૂરનું કામ છે, એમ જણાવ્યું હતું અને ત્યાર પછી—”

“કેમ, અટકી કેમ ગયો ? ત્યાર પછી શું થયું હતું વાર ?” હરગોવિંદે ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

“ત્યાર પછી તેણે પોતાની પાપીયસી ઇચ્છાને મારી પાસે પ્રકટ કરી હતી. મેં તેની તે ઇચ્છાનો પ્રતિકાર કરીને જણાવ્યું હતું કે, માફ જીવન જશે, તો પણ હું તેની સાથે એવા કાળા કામમાં કદાપિ લિપ્ત થઈ શકીશ નહિ. એના પરિણામે તેણે ઘણો આગ્રહ કર્યો હતો, અને એ આગ્રહમાં તે ફળીજૂત ન થઈ, ત્યારે છેવટે તેણે પ્રહરીને બોલાવીને મારાપર બળાત્કારનો આરોપ મૂકી મને કેદ કરવાની સૂચના કરી હતી. આથી હું મારી ઇજ્જતના બચાવ ખાતર પ્રહરીના હાથમાંથી છટકવાને તૈયાર થયો હતો. પણ તેણે મને કોઈ પણ પ્રકારે ન છોડવાની સખ્ત ધમકી આપી હતી. એ સમયે એક તો હું ખૂબ અકળાઈ ગયો હતો અને એવામાં એણે આવીને મને અટકાવ્યો. મારો ક્રોધ એકદમ ઉછળી આવ્યો. ક્રોધમાં ને ક્રોધમાંજ મેં તેનાપર બંદૂક ચલાવી અને એથી એ બિચારીનું ખૂન થયું.

“ખૂન થયું ? ત્યારે તું એટલું તો અવશ્ય સ્વીકારે છે ને કે તેં પ્રહરીનું ખૂન કર્યું છે ?”

“હા, બેઘડક સ્વીકારું છું. જ્યારે સર્વ વાત સ્વીકારવાને તૈયાર થયો છું, ત્યારે એક મામૂલીને વાતને શામાટે છુપાવું ? પણ એ પહેલાં આપ જોને માર્મિકા અને સતી શિરોમણિ પત્નિ માનો છો,

તેનો સર્વ વૃત્તાંત સાંભળી લેા. તે વિહંગિનીના આવ્યા પછી આપની પડતીનો પ્રારંભ થયો છે. હાય ! શું કહું ! એ પાપીયસીએ આ પહેલાં પણ એવાર આવેજા ક'દો કસાવીને મને દુમાર્ગમાં લિખ કર્યો હતો. હું પણ જાન્યો માર્યો એના પાપમાં પ્રવૃત્ત થઈને એની પાપવાસનાને તૃપ્ત કરવાને તૈયાર થયો હતો. મારાથી આપની એ સતી સુંદરીના શીલનો એક એવાર નિરૂપાયે ભંગ થઈ ગયો હતો. પણ આ વખતે મારા મનમાં અન્નદાતાની પત્ની સાથે કુસંબંધ રાખવામાં મહા જયંકર પાપ સમાયલું છે એવું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાથી તથા પૂર્વનાં પાપના પશ્ચાતાપરૂપ પાવકથી મારું હૃદય બળીને દગ્ધ થઈ જવાથી, મેં એની એ યાચનાનો અસ્વીકાર કર્યો હતો, અને એથી કરીનેજ આ મહા લીપણ કાંડ ઉપરિચિત થયો હતો.

આ વાત સાંભળીને હરગોવિંદ શાસ્ત્રીના મસ્તકપર જાણે વજ્ર-પાત થયો. તે દિગ્મુદ બની ગયો. તેની આંખો લાલચોળ થઈ ઊઠી. આખા શરીરમાં કંપનો આવિર્ભાવ થયો. ઘણીવાર સૂંધી તેના મુખમાંથી એક શબ્દ પણ ન નીકળી શક્યો. આ જોઇને વીરભદ્રે ધાર્યું કે, તેના કહેવાનું પરિણામ અવશ્ય કાંઈક સાઈજ આવ્યું છે. તેના પ્રત્યેક શબ્દે હરગોવિંદના હૃદયપર સચોટ અસર કરી છે. એથી તે ફરીવાર કહેવા લાગ્યો કે:--“ મેં સ્વામિદ્રોહી થઈને રવામીની પત્ની સાથે જે જુરો સંબંધ રાખ્યો હતો અને જીવનની તુચ્છ આશ્વામાં અંધ થઈને હું આખરે વ્યભિચાર જેવા મહા જયંકર પાપના માર્ગમાં દોરાયો હતો, એવું ધોરતમ પ્રાયશ્ચિત કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરી લીધો છે.”

વીરભદ્રનાં આ વાક્યોએ હરગોવિંદના હૃદયપર જાદૂની અસર

કરી. તે સ્તબ્ધ થઇ ગયો અને એકી ટસે તેના મુખ સ્હામું જોઇ રહ્યો. ધણીવાર સૂધી ચૂપ રહ્યા પછી તે પાછો કાંઇક વિચાર કરીને બોલ્યો:—“ત્યારે શું એ કુલટાજ સર્વ પાપોની કરનારી? મારી આંખમાં પણ એ રાક્ષસી ધૂળ નાખવા માગે છે? અસહ્ય! અસહ્ય! આજનો આ પ્રકાર સર્વથા અશક્ય છે!”

“પ્રભુ! નારી જગતમાં કયું કુકર્મ કરતી નથી? સત્યને અમત્યના આવરથી છૂપાવવું. ધર્મને અધર્મના અંધકારમાં ડૂબાડવો, સન્માર્ગ ગામીને કુમાર્ગગામી કરવા, એ સર્વ નારીઓનો સ્વાભાવિક સ્વભાવજ છે. જો પરમાત્માએ મને સન્મતિ ન આપી હોત, તો આપની કામાંધ કામિની મારો ક્યાં મુઠ્ઠી અધઃપાત કરત, એનો કાંઈ નિશ્ચયજ નથી. મને પરમાત્માએ બચાવ્યો; મારા હૃદયમાં મારા પાપના જંતૂઓએ એવો ઉન્માદ મચાવી મૂક્યો છે કે, જેનું મારાથી વર્ણનજ કરી શકાતું નથી. વિષયાગ્નિમાં પડીને મેં મારા જીવનની શાંતિને દગ્ધ કરી નાંખી છે. મનુષ્ય જ્યારે કોઇ કુકૃત્યમાં લિપ્ત થાય છે, ત્યારે તેને સારા નરસાતું કશું પણ જ્ઞાન રહેતું નથી. પણ જ્યારે એ કુકૃત્યમાંથી તે નિવૃત્ત થાય છે, ત્યારે પ્રશ્નાતાપ રૂપ પાવક તેના હૃદયને બાળીને રાખ-ખાક કરી દે છે. મારી પણ એવીજ દશા થઇ છે. નારીના રૂપમા અંધ બનવાથી ગમે તેવા શક્તિધારક પુરુષને પણ પણ એક દિવસ ભયંકર યાતનાનો અનુભવ કરવો પડે છે. મહાશય! હું કાંઇ સર્વ નારી સમાજપર આક્ષેપ કરતો નથી, પરંતુ મને જે જે નારીઓનો અનુભવ થયો છે, તે પરથી દર્શાત લક્ષનેજ કહું છું. સંસારને અસાર કરનાર એવી કુકૃત્યા કામિનીઓજ છે અને એના યોગેજ પુરુષોની પાપમાત્રી થાય છે, વિદ્વાન પુરુષોએ તો એવા પ્રકારની ભયંકર ભામાઓ માટે એટલે સૂધી કહે છે કે:—

“ હેતે હથેળીમાંહિ ઝેરી વીંછીને બેસાડોને;
 ને ગળે કાળા નાગને પણ પ્રેમથી વીંટાળોને;
 વિકરાળ હિંસક વાઘને કૂદાવળે છાતીપરે;
 બે પૂરની સરિતા પ્રવાહે મૂકળે નૌકાખરે;
 વાળ આગમાં વિશ્રામ ધરતાં પણ જરા ડરશે નહિ;
 પણ કોઈ એ વિશ્વાસ વનિતાનો કદિ કરશે નહિ;
 મુખમાં સુધાને રાખિને હૃદયે હસાહલ રાખતી;
 રમણી નથી એ રાક્ષસી છે મદનમાં એની મતિ । ”

“ શું ત્યારે મારી પત્ની અવશ્ય કામાંધ કામિનીજ છે ! હા,
 હું અત્યારે શું સાંભળી રહ્યો છું ? ” હરગોવિંદશાસ્ત્રી કપાળપર હાથ
 મૂકી બોલ્યો.

“ મારી વાતપર અત્યારે આપને વિશ્વાસ નહિ આવે, પણ
 પરમાત્મા જ એક દિવસે ને એક દિવસે એના પાપનો ઘડો ફેાડી
 નાખશે. દુનિયામાં અસત્ય કે અનાચાર સર્વદા ઢાંક્યા રહેતાં નથી.
 પાપનું પોકળ ફૂટયા વિના રહેતું નથી. આજથી થોડા દિવસમાં જ
 આપ મારા વચનોપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકી શકશો. અને મને એક
 બચંકર મિથ્યાવાદી નહિ પણ ખરા સત્યવાદી તરીકેજ કબૂલ કરશો.
 હું આપના ક્રોધિત સ્વભાવથી સારી રીતે જાણ્યોતો હોવા છતાં પણ
 આજે આ બધી વાતો આપને શા માટે કહેવા આવ્યો છું, એ આપ
 જણો છો ! એમાં આપનુંજ બહું સમાયલું છે. આપ જો અન્યની
 અબજાઓ ઉપર આશક્ત રહ્યા કરશો અને આપની પત્નીને છૂટી
 મૂકી દેશો, તો તે અવશ્ય પાપના માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થયા વિના રહેશે
 નહિ. દુનિયાનો એ એક કાયદોજ છે કે, ધર ફૂટ્યે ધર જાય માટે

આપ પ્રથમ સુનીતિના માર્ગ પર આવી તેને સુધારો. હું આપને એના પર અત્યાચાર કરવાની કે માર મારવાની બિહકુલ સલાહ આપતો નથી.

કારણ કે, એથી એ સુધરવાને બદલે બગડે છે. વળી, અહીં ત્યાં મારા દોષને આપની પાસે બ્યક્ત કરવાનું બીજું કારણ એ છે કે, એમ કરવાથી હું એક મહાપાપમાંથી મુક્ત થઈ શકું તેમ છું, તથા જન સમાજમાં મારી અપકીર્તિ થતી અટકી શકે તેમ છે. જો કે, હું તો આ દેશને, આ ભૂમિને ત્યાગી ને અલ્પ સમયમાં જ એક એવી જગ્યાએ જવા માગું છું કે, જ્યાં જવાથી સવ પાપો દૂર થાય છે, અંતરની સર્વ યંત્રણાઓનું અવસાન આવે છે અને પરમ શાંતિ પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ છે.”

“કેમ, તું ક્યાં જવા માગે છે ? આ ભૂમિને ત્યાગ કરી એવા તે ક્યા સ્થાનમાં જવાની તું ઈચ્છા ધરાવે છે કે, જ્યાં તારી જણાવેલી સર્વ સિદ્ધિઓ તને સંપાદન થઈ શકે તેમ છે ?” હરગોવિંદ શાસ્ત્રી આ સમયે જાણે કોઈ અદ્ભુત ઇન્દ્રજાળમાં આવી પડી અનેક અવનવા દેખાવો જોઈ રહ્યો હોય તથા સ્વપ્નમાં પણ કોઈ વખતે ન સાંભળી હોય, તેવી વાતો સાંભળી રહ્યો હોય, એવો તેના મનમાં બાસ થવા લાગ્યો. તેણે અત્યંત આતુરતાથી વીરભદ્રને પ્રથમેક્ત પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“એ ભૂમિ, વાસ્તવિક રીતે આ ભૂમિ નથી. હું જે દેશમાં જવા માગું છું, તે મૃત્યુરાજનો દરબાર છે, તે દરબારમાં મનુષ્યને મનુષ્યના કર્મનો ઇન્સાફ કરી ઘટતી સજા કરી શાંત આપવાનો પ્રકાર ચાલે છે. આ સંસારમાં મારે મારા તથા મારા આસજનો

માટે જે બંદોબસ્ત કરવાનો હતો, તે હું કરી ચૂક્યો છું અને હવે શાંતિથી મમરાજના દરબારમાં પણ જઈ શકું તેમ છું.” વીરભદ્રે જવાબ આપ્યો.

જ્યારે વીરભદ્ર અને હરગોવિંદ શાસ્ત્રીની વચ્ચે હરગોવિંદના એકબાનામાં આ પ્રમાણે વાતચીત ચાલતી હતી, ત્યારે તે એકબાનાના પાછલા દાર પાસે ઉભેલી એક વ્યક્તિ એ સર્વ વાતચીતને એકાગ્રતાથી સાંભળી રહી હતી. તેણે જ્યારે વીરભદ્રનો છેવટનો નિશ્ચય સાંભળ્યો, ત્યારે તેના હૃદયમાં કંપનો આવિર્ભાવ થયો. તે પોતાના મનમાં મનમાં જ બગડી ઉઠી કે:—“બસ, થઈ ગયું ! બાજી બગડી ચૂકી ! કરેલાં પાપનો અવધિ થયો ! પ્રપંચના પાસા અવળા પડ્યા ! જન્મ થયો ! સત્યાનાશ વળી ગયો ! શું કરું ? કોની સલાહ લઉં ? કેમ, કંઈ સૂઝતું નથી ! મારી ચપલ અને ચાલાક શુદ્ધિ ક્યાં ગઈ ? શું મારી વિચાર શક્તિનો લોપ થયો ! જેને હું મારા હાથમાં રમકડાંની પેઠે રમાડું છું, તેનો પણ મને અત્યારે આટલો બધો લય શા કારણથી ઉપજવા માંડ્યો ?”

આ પ્રમાણે ચિંતા કર્યા પછી તે પુનઃ તેમની બન્નેની વાતચીત સાંભળવા લાગી તેણે દારના છિદ્રમાંથી જોયું કે, વીરભદ્ર અત્યારે ખરેખર મરણીયો થઈને જ આવ્યો છે અને તેનાં વચનોએ હરગોવિંદના મનપર સચોટ અસર કરી છે. ત્યારે તે પાછી વિચારના પ્રવાહમાં તણાવા લાગી. પાપી માણસને શાંતિનો સમાગમ થવો મુશ્કેલ છે, એવી જે કહેવત કહેવામાં આવે છે, તેમાં અસત્યનો અંધમાત્ર પણ નથી. એ વ્યક્તિની પણ એવીજ દશા થઈ. તેણે તરતજ પોતાના હૃદયોદ્ગાર વ્યક્ત કરવા માંડ્યા:—“ચિંતા નહિ ! જો એક બાજીમાં ફાવ પાલી ગયો છે, તો બીજો અજમાવીશ, બીજામાં હારીશ, તો

શ્રીજીની સહાયતા લઇશ, પણ મારા સંકલ્પની સાધનાને પૂર્ણ કર્યા વિના રહીશ નહિ. જગતનાં લોકો કહે છે કે, પતિનો પરિત્યાગ કરી પરપુરુષમાં લુબ્ધ થનાર પ્રમદા મહાપાપિણી કહેવાય છે, તો શું એ વાર્તા સત્ય છે ? ના. કદાપિ નહિ. પાપ ? પાપને ઉત્પન્ન કરનાર કોણ ? મનુષ્ય ! જ્યારે એ મનુષ્યજ પોતાના ઉત્પન્ન કરેલા પાપની સહાયતાથી પોતાની વૃત્તિને પૂર્ણ કરે, ત્યારે પછી પાપનો સવાલજ ક્યાં રહ્યો ? ઠીક છે, જોઈ છું કે, હવે એ પાપનો વિજય થાય છે કે ધર્મરૂપ ધર્તીગના આશ્રયમાં ગયેલા વીરભદ્રનો વિજય થાય છે ! હમણાંજ જન્મને નયનના બાણથી એ હરગોવિંદ કે જે બળાત્કારે મારો પતિ થયો છે અને મારો બંધુ હોવા છતાં જેણે મને પોતાની બાર્યા બનાવી છે, તેને ધાયલ કરી મારા પક્ષમાં લઈ લઉં છું. માયા શું નથી કરી શકતી ? મનુષ્ય માત્ર માયાના ગુલામ છે, દેવતાઓને પણ માયાના પાશમાં બંધાવું પડ્યું છે, ત્યારે એ પામર હરગોવિંદ કે વીરભદ્રનું શું ગળું છે કે, તે મને લેશ માત્ર પણ ઇજા કરી શકે ! મારામાં કેવી અજબ શક્તિ છે ! કેવી મધુરી મોહિની છે ! જમાનો જેમ ચલાવે તેમ ચાલવું એમાંજ આનંદ રહેલો છે. આજ કાલેતો દુનિયામાં એવોજ પ્રકાર ચાલે છે. મેં જે કંઈ કર્યું છે, તેમાં શું ખોટું કર્યું છે. લોકો જે કહે છે તે ખરુંજ છે કે:-

“ જોયો જમાનો આ કલિનો પાપનો જયકાર છે;
 જ્યાં ત્યાં જગતમાં પાપનો જામી રહ્યો અધિકાર છે;
 સારાં બિચારાં ખાય ખતા, દુર્જનો પૂજાય છે;
 મરવા પછી સદ્ગુણ ગણે દુતીઆ અજબ નાદાર છે;
 સતયુગ જતાં ધર્મને દ્વાપર જતાં યક્ષો ગયા;
 ત્રેતા જતાં ત્રીર્થો ગયાં કલિમાં કપલ ભંડાર છે;

માતા વિષયના પ્યારથી સુપુત્રને ચહાનાર છે;
જોયો જમાનો આ કલિનો પાપનો જયકાર છે. ”

વાંચક ! આ વ્યક્તિને તો તું ઓળખી શક્યો હોઈશ, ન ઓળખી શક્યો હો, તો સાંભળ, એ અન્ય કોઈ નહિ, પણ હરગોવિંદ : શાસ્ત્રીના મામાની દીકરી બહેન, નહિ-નહિ, ભૂખ્યા, ભગિની નહિ, પણ ભાર્યા છટકેલી વિહંગિનીજ હતી. વિહંગિની આવા પ્રકારનો દંડ નિશ્ચય કરી ઝાંઝરનો ઝલુકાર કરતી, નયનને નચાવતી તથા મુખપર કૃત્રિમ હાર્યને દર્શાવતી એકાએક હરગોવિંદ શાસ્ત્રીના બેઠકખાનામાં આવી તેના હાથમાં પાન આપી પુનઃ ઉપરાસાપરી કટાક્ષ કરતી કહેવા લાગી:—“કેમ, જમવાનું તો ક્યારનું તૈયાર થઈ ગયું છે, છતાં હજી સુધી કેમ ઉઠતા નથી ? બળ્યું આમ તે શું કરતા હશે ? સંસારમાં રહેવું અને ખાવા પીવાનું પણ ભૂલી જવું, એ તે કોઈ ચાલી શકતું હશે કે ? તમારા માટે અમારે પણ ભૂખ્યા બેસી રહેવું પડે, એ તે કોઈ વ્યાજખી કહેવાય કે ? જીઠો, પ્રાણેશ, મારા પ્રિયતમ, જમવા પધારો ! ભોજન ઠંડું થઈ જાય છે, રસોઈઓ વાટ જોતો બેઠો છે ! હવે જે વાતો કરવી હોય, તે જમીને પરવાર્યા પછીજ કરજો. ચાલો, પ્રભુ-મારા શિરના તાજ, અંતરના આરામ, પધારો.”

આમ કહીને એ લલ્લનહીના લલનાએ સ્થામે બેઠેલા વીરભદ્રની પણ લેશમાત્ર લલ્લન રાખ્યા સિવાય હરગોવિંદ શાસ્ત્રીનો હાથ ઝાલી ચુંબન કર્યું.

કામલોલુપ, ઇન્દ્રિયશિથિલ અને અસંયમી હરગોવિંદનો મનોભાવ એથી તરતજ બદલાઈ ગયો. વિહંગિનીનાં વચનોએ એના હૃદયમાં સુધાનો સંચાર કર્યો. વીરભદ્રની વાતથી તેના હૃદયમાં તેનાપર જે અસીમ ક્રોધ વ્યાપ્યો હતો, તે ક્રોધનું અવસાન આવ્યું. તેણે તરતજ

વિહંગિનીનો હાથ ઝાલી પાસેની એક કુરસીપર બેસાડી ધણાજ મધુર સ્વરથી કહ્યું:—“વિહંગિની ! આજે હું તને એક એવી વાત પૂછવા માગું છું કે, જે સાંભળીને તારા હૃદયમાં કંઈક કોષનો સંચાર તો અવસ્ય થશેજ, તેમ છતાં પણ મારે તને સત્યતાની ખાતર પૂછવું પડે છે કે, તું જે વીરભદ્રને તારાપર બળાત્કાર કરનાર મહા અપરાધી દરાવતી હતી, તે વીરભદ્ર કે જે અત્યારે તારી સ્હામોજ બેઠો છે, તે સર્વ આરોપનું આરોપણ તારા શિરપરજ કરીને તને ભયંકર પાપી-યસી તરીકે સાબીત કરી આપવાને કણુલ થાય છે. એટલા માટે હું આજે ખરું અપરાધી કોણુ છે, એ જાણવાના દૃઢ નિશ્ચયપર આવી ગયો છું. જ્યાં સુધી મારાથી એ વાર્તાનું સત્ય રહસ્ય જાણી શકાશે નહિ, ત્યાં સુધી હું બોજન પણ કરીશ નહિ.”

“પ્રાણનાથ ! એક અપરાધી પુરુષ અપરાધ કર્યા પછી પોતાના અપરાધને કહાપિ કમૂલ કરતો હશે ખરો કે ? વીરભદ્ર એક ભયંકર ધૂર્ત પુરુષ છે. એના વચનપર વિશ્વાસ મૂકવો એ પણ એક પ્રકારની મૂર્ખતાજ છે.” વિહંગિનીએ ઉત્તર આપ્યો.

“હા, વિહંગિની ! એ પોતાના અપરાધને કમૂલ કરીને એમ પણ જણાવે છે કે, હું આ પહેલાં એક બે વાર વિહંગિનીની સાથે પાપમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થયો હતો, પરંતુ આ છેલ્લા અપરાધમાં તો મારો કરો પણ દોષજ નહોતો. વિહંગિનીએજ મને પાપના રૂપમાં ધસડી જવાની કોશિશ કરી હતી, પણ મને સત્ય જ્ઞાનનો સમાગમ થવાથી મેં તેની તે વાસનાને પૂરી કરી નહોતી અને એના પરિણામેજ એ મહા ઉત્પાત ઉપસ્થિત થયો હતો.”

“જૂઠ્ઠી વાત, તદ્દન જૂઠ્ઠી વાત ! અપરાધી પોતે હોવા છતાં એ પાપાત્મા મારાપર સર્વ આજ દોષી પાડે છે ? તેણેજ છુપી રીતે

મારા દીવાનખાનામાં રાત્રે પ્રવેશ કર્યો હતો અને મારી નિદ્રિતાવસ્થામાં મારાપર બળાત્કાર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. જો તે સત્યવાદીજ છે, તો પછી તેને પ્રહરીનું ખૂન કરી મહાલયમાંથી પલાયન કરવાની શી જરૂર હતી ? વળી જે સમયે એ મહા બયાનક કાંક ઉપસ્થિત થયો, ત્યારે મારી દાસી યમુના પણ જાગી ઉઠી હતી અને જો તમને યાદ હોય, તો તે રાત્રે તમને ખબર આપવા પણ તેજ આવી હતી. યમુના સારી રીતે જાણે છે કે, અમારા બન્નેમાંથી ખરું અપરાધી કાણ છે ! જે તમારે ખાત્રી કરવી હોય, તો હું હમણાંજ યમુનાને બોલાવું છું.”

આમ કહીને હરગોવિંદને બોલવાનો પણ અવકાશ ન આપતાં વિહંગિનીએ તરતજ ‘યમુના’ ‘યમુના’ કહીને એ ત્રણ બૂમો મારી. યમુના એક બડી બદમાશ અને લુચ્ચી સ્ત્રી હતી. તેની ઉમ્મર પાંત્રીસ—ચાળીસ વર્ષની હોવા છતાં તેના સ્વભાવમાં પ્રોદનાનું એક પણ લક્ષણ આવ્યું હતું. તે ઘણીજ ઉછાંછળી અને પૈસાની લાલચુ હતી. વિહંગિનીએ પ્રથમથી પાંચ પૈસા આપી તેને પદાવી રાખી હતી અને વીરભદ્રના આવવાના સમાચાર સાંભળી પોતાના ઓરડામાંજ બોલાવી રાખી હતી. તે અભારે વિહંગિનીનો અવાજ સાંભળતાંની સાથેજ હરગોવિંદના બેઠકખાનામાં હાજર થઈ. તેના આવ્યા પછી હરગોવિંદ શાસ્ત્રીએ તેને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું:—“કેમ યમુના ! વીરભદ્રે કરેલા ખૂનના મામલામાં તું શું જાણે છે ? જે કંઈ જાણતી હોય, તે સર્વ સત્તજ જણાવી દે. પણ જો, જૂઠું બોલીશ, તો ત્રાણકના મારથી ત્યામડું પણ ફાડી નાખીશ.”

દાસી પ્રથમ તો સહજ કંપી ઉઠી. પણ પાછળથી વિહંગિનીનો ઇશારો ચતાંની સાથેજ હૈયામાં હામ બીડીને વિહંગિનીના પદાવ્યા પ્રમાણે કહેવા લાગી:—“હા, સરકાર ! એમાં આ સહામે બેઠેલા વીર-

ભદ્રનોજ સધળો વાંક છે. તેણે મારી શેઠાણીના ઓરડામાં ઘેર અંધારી રાત્રે પ્રવેશ કર્યો, ત્યારે હું નજીકનાં ઓરડામાંજ સૂતી હતી. હજી મને પૂરી ઉંઘ પણ આવી નહોતી, એવામાં એકાએક હું મારી શેઠાણીની લયભરેલ જૂમ સાંભળીને ચમકી ઉઠી. મેં તેમના ઓરડામાં જઈને જોયું કે, એ વખતે આ નરાધમ નિમકહરામ વીરભદ્રે મારી શેઠાણીનો હાથ પકડ્યો હતો અને તેના હાથમાંથી છૂટવા માટે તેઓ જીવતોડ મહેનત કરી જૂમેજૂમ મારી રહ્યાં હતાં. એ વખતે પ્રહરીએ આવીને તેને પકડવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો, પણ વીરભદ્ર તેનું બંદૂકની ગોળાથી ખૂન કરીને એકદમ દરવાજા બહાર નીકળી પડ્યો હતો. ત્યાર પછી શું બન્યું હતું, તે હું કાંઈ જાણતી નથી.”

“કમ વીરભદ્ર ! આ દાસી શું કહે છે ? તું મારી પાસે તારી સત્યતાની વાતો તો મોટી મોટી કરતો હતો ! હું હવે બરાબર સમજી શક્યો છું કે, તુંજ ખરો ગુન્હેગાર છે અને મારી દેવી જેવી પત્નીને વિનાકારણ સજા કરાવવાને તૈયાર થયો છે.” હરગોવિંદ શાસ્ત્રીએ કહ્યું.

“પ્રાણેશ્વર ! જે પુરુષ પોતાના મુખેથી પોતાને નિર્દોષ ઠરાવવા માગે, તે શું કદાપિ નિર્દોષ હોઈ શકે ખરો કે ? મેં આ દુરાત્માની નીચ વાસનાને તમ ન કરતાં આપની પાસે તેના પાપના પોકળને ખુલ્લું કરી દીધું છે, એટલા માટેજ તે મારાપર આવો જૂઠો હડહડતો આરોપ ઓઢાડવાને તૈયાર થયો છે. દુનિયાનો એક રિવાજ એવો છે, એક દુખતો ખીજને દૂબાડે ! એવોજ પ્રકાર આ પાપપ્રતિમા વીરભદ્રના સંબંધમાં પણ બન્યો છે. હું ધારું છું કે, મારા ઓરડામાંથી નીકળીને એ દુષ્ટજ કદાચ વનલતાનું હરણ કરી ગયો હશે. મારી સલાહ પ્રમાણે તો જ્યાં સુધી વનલતાનો કાંઈ પત્તો ન મળે, ત્યાં સુધી આ પાખંડીને સખ્ત કેદમાં રાખવાની જરૂર છે.”

“ખરૂં છે, મારી શેઠાણીનું કહેવું અક્ષરે અક્ષર ખરૂં છે. આવા ખૂની, પરત્નીપરાયણ અને પર કન્યાનું અપહરણ કરનારા પાપાત્માઓનો તો પૃથ્વીપરથી પ્રલય થવાનીજ જરૂર છે. ” યમુના દાસીએ પોતાની મોહાશ્ર યુદ્ધિનો પરિચય કરાવી કહ્યું.

અત્યાર સૂધી વીરભદ્ર સર્વ હકિકતને એકાગ્ર મનથી સાંભળી રહ્યો હતો. પણ એક બે બદામની તુચ્છ ગુલામડી યમુનાના મુખમાંથી પણ અત્યંત અપમાનસૂચક અને અસત્ય મિશ્રિત વચનો સાંભળીને તેનાં હાડેહાડ વીધાઇ ગયાં. તેના શરીરની નસેનસમાં ઉજ્જ્ય લોહી ઉછળી આવ્યું. તે ગર્જના કરી ગંભીર અવાજથી બોલ્યો:—ચૂપ કર, ચાંડાલિની વેસ્યા ! હું તને ઘણી સારી રીતે ઝાળખું છું. તારી શેઠાણીને વ્યભિચારના માર્ગમાં દોરી તેને ફાંકડા યારો શોધી આપવામાં તુંજ અગ્ર લાગ લગવે છે, એ મારાથી અભણું નથી. હું અત્યારે બરાબર સમજી શક્યો છું કે તમારૂં બન્નેનું રાજતાની ટોળું મારો સર્વનાશ કરવાનેજ તૈયાર થયું છે. પણ મને તમારા જેવો કામાંધ કૂતરીઓની લેશમાત્ર પણ બીંતિ નથી. જ્યારે જીવનની આશાને તદ્દન ત્યાગી દીધી છે, ત્યારે તમારાથી મને બીજું શું કરી શકાય તેમ છે ? તમારા બન્નેનાં પાપો કાંઈ મારાથી દૂષાં નથી; પણ કેવળ ઈશ્વરના ડરથીજ હું કાંઈનાં પાપ બોલવા માગતો નથી. પાપીને પોતાનાં પાપ ખાશે અને ધર્મીઓનો જય જશે.”

“જેયું ને પ્રાણેશ ! કેવો ઉદ્ધત અને અવિચારી યુવક છે ! બોલવામાં કેવી સફાઈ બતાવે છે.” નયનના કટાક્ષથી હરગોવિંદનું કાળજી વીધી વિહંગિની કહેવા લાગી:—“મેં મારી આખી જિન્દગીમાં આવો તાલિમખાજ અને હાજરજવાખી પુરુષ જોયો નથી. પોતાનો વાંક બીજાપર દોળા દેવા માટે કેવી કાળજી તોડે શકે રહ્યો

છે ! વાહ ચાલાકી તો ખૂબ ચલાવે છેને શું ! પણ મૂર્ખ વીરભદ્ર તું મારા સ્વામીને છેક કાચા કાનના ન માનેતો કે જેઓ તારી આ હડહડતી જૂડી વાત સાંભળીને બૂલાઈ જશે. ”

“બરાબર છે, વીરભદ્ર ! તું એમ ન ધારતો કે તારા આ ફંદામાં ફસાઇને હું મારી પ્રાણાધિકા પત્નીને ગેરઇ-સાફ આપીશ. હાલ તરત હું તને જ્યાં સૂધી તારા અપરાધને કચૂલ ન કરે ત્યાં સૂધી મારા ખાનગી કારાગૃહની કાળકોટડીમાં કેદ રાખવા માગું છું.” આમ કહીને હરગોવિંદે યમુનાની મારફત તરતજ બે બળવાન પ્રહરીઓને બોલાવી મંગાવ્યા.

બન્ને હિન્દુસ્તાની પ્રહરીઓએ હરગોવિંદના બેઠકખાનામાં આવી તેને પ્રણામ કર્યા અને ત્યાર પછી તેઓ વીરભદ્રને લઇ જવાને તૈયાર થયા. એ વખતે વીરભદ્રે હરગોવિંદને સંબોધીને કહ્યું કે:— “સ્ત્રીના વચનમાં અંધ બની આવો અન્યાય ન કરો. જે મારા પર અવિશ્વાસ આવતો હોય તો જે રાત્રે હું તમારા મહેલમાં આવ્યો, તેજ રાત્રે તમારી આ સતી (!) કુલટા સ્ત્રીએ તમારી કન્યાને સુંદરી મોહનના સુંદરીવિહારમાં અલિસાર કરવા કપટથી મોકલી આપી હતી, તેને બોલાવીને પૂછી જૂઓ, એટલે સઘળું સત્ય રહસ્ય જણાઇ આવશે. તમારી કન્યાને કોઇ ઉપાડી ગયું નથી, પણ તમારી આ સ્ત્રીએજ બલિચારની તક મેળવવા માટે તેને જમીનદાર સુંદરીમોહનના અડામાં મોકલાવી દીધી છે. તે ગિચારી અત્યારે ત્યાંના એક અંધારા ગખારવાળા ઓરડામાં બૂખના દુઃખથી અત્યંત પીડાઇ રહી છે. ગઇ કાલેજ હું જે ગામમાં ગયો હતો, ત્યાં મને સુંદરીમોહનના માણસની મુલાકાત થઇ હતી. તે એમ પણ કહેતો હતો કે, સુંદરીમોહન તેને ઉપાડીને બે ચાર દિવસમાં ખીજ દેશમાં ચાલ્યો જવાનો છે, માટે

એનો પત્તો મેળવી મારો ઇન્સાફ કરો.”

“બહુ સારું, એમજ થશે. પ્રહરીઓ ! હાલ તરત તો એને કારાગૃહમાં લઈ જાઓ.” પ્રહરીઓને આ પ્રમાણે આજ્ઞા આપી વિહંગિની તથા ચમુનાસહિત હરગોવિંદ ન્યાયાધીશ ભોજનશાળા ભણી આશ્વો ગયો. પ્રહરીઓ પણ તરતજ વીરભદ્રને લખને એક અંધારા કારાગૃહ ભણી આશ્વા. બિચારા વીરભદ્ર પર ધર્મ કરતાં ધાડ ઊડી. સત્ય અસત્યથી ઢંકાઈ ગયું. ધર્મનો પરાજય અને પાપનો વિજય થયો.

પ્રકરણ ૧૦ મું

અમાંધ કામિનીની કપટકળા

દુનિઆ તણા દીવાના દિલબર મળ્યો લૂટે;
તૂટે જીવનની દોરી આશ, છતાં ન છૂટે,
બાળક મટી યુવાની આવે ભણે દિવાની;
તન ધન મળે તરુણી આશા છતાં ન છૂટે;
આવે પછી જુદાપો ઘોળા થતાં નીમાળા?
રે'બાકી લાકી લાળા આશા છતાં ન છૂટે;
પડી જાય દેહ પાપી મરી જાય મન કદાપિ;
મળી જાય માટીમાં સહુ આશા છતાં ન છૂટે. ”

કવિ પ્રભુલાલ

x x x x
નિર્દોષ વીરભદ્રને હરગોવિંદ શાસ્ત્રીના કારાગૃહમાં કેદ થયાને

આજે એ માસનો સમય વ્યતીત થઈ ગયો હતો. એ એ માસના અવધિમાં અનેક જાણુવા જોગ બનાવો બની ગયા હતા. વીરભદ્રના કહેવા અનુસાર હરજોવિંદશાસ્ત્રી સુંદરીમોહન જમીનદારના સુંદરી વિહારમાં ગયો હતો અને ત્યાં જઈને તપાસ ચલાવવાથી તેને પોતાની પ્રાણાધિક્ષા કન્યાને એ પાપાત્માના પાપભવનમાંથી છોડાવીને પોતાને ઘેર આણી હતી તથા કાજ સાહેબની સાથે મળી સુંદરીમોહનપર તેણે કન્યાનું અપહરણ કરવાનો આરોપ મૂકી છેવટે બરી અદાલત વચ્ચે ત્રણ વરસની સખ્ત સજા કરાવીને તેને સરકારી જલખાનામાં મોકલાવી દીધો હતો. તે ઉપરાંત તેણે પોતાના વૈરની ખરાબર વસુલાત કરવા માટે તેનાપર સરકારી પાંચ લાખ રૂપિયા જેવડી મોટી રકમ લેણી કાઢી તેના ઘરખાર, મહેલ, માલમિલકત અને જમીન આદિ સર્વને મુગલાઈ સરકારમાં ખસાસ કરાવીને તેને રસ્તાનો બીખારી બનાવી દીધો હતો.

કહેવત છે કે, ‘પાપીનું’ ધન પ્રલયે જાય ને કોડી સંચય તેતર ખાય’ તથા ‘પાપનો પૈસો પાણીમાં’ એમાં જરા પણ ખોટું નથી. કારણ કે, તેણે અંબાલિકાની મિલકતપર તરાપ મારી ને જે હરજોવિંદ ન્યાયાધીશદ્વારા મોટી સાહિબી મેળવી હતી, તે સાહિબી તેજ હરજોવિંદના હાથથી રસાતળમાં ગઈ અને તે હતો તેવો ને તેવો બાવો બની ગયો.

જેવી રીતે જમીનદાર નવલ્લવિહારી મનોહરાના રૂપમાં મુઘ્ધ થઈને સર્વ ત્યાગી થયો હતો, તેવીજ રીતે સુંદરીમોહન પણ વનલતાની પાછળ કારાગૃહનો કેદી બન્યો. જગતમાં કરેલી કરણીનું ફળ જોગબ્યા વિના છૂટકોજ નથી. જે સુંદરીમોહને હજારો અબળાઓના ધર્મનો વિનાશ કર્યો હતો, તેના પાપનો ધડો ફૂટી ગયો અને આખરે

આખી સમાજમાં નિંદાને પાત્ર થઇને જુરી રીતે કારાગૃહમાં પડવું પડ્યું. અરતુ.

હવે એ ઘટના બન્યા પછી બીજો એક ખાસ મહત્વનો બનાવ એ બન્યો હતો કે, જ્યારે હરગોવિંદ શાસ્ત્રીએ જાણ્યું કે, વનલતા હવે બરાબર વયમાં આવી ચૂકી છે અને તેનો કન્યાકાળ પણ વીતી જવા આવ્યો છે, ત્યારે તેના મનમાં સ્વાભાવિકજ શંકા ધર્ષ આવી કે, હજી સુધી તેના લગ્ન ન કરવામાં તેણે મહાગંભીર ભૂલ કરી છે. એવી રિચતિમાં કદાચ કન્યા કુમાર્ગંગામિની થાય, તો તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય જોવું નથી. આ સર્વ વિચારો કરીને તેણે પોતાના અસ-લના વતનમાંથી એક તરુણને ઘર જમાઇ તરોકે રાખવાનો ઇરાદો કર્યો હતો. એ ઇરાદો પણ ઘણોજ બેદ બરેલો હતો. કારણ કે, હરગોવિંદની એવી ઈચ્છા હતી કે, જો પોતાને ત્યાં પુત્ર થાય તો તેજ તેની અખુટ મિલકતનો વારસ થશે, પણ દૈવયોગે તેવાં સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત ન થાય, તો પછી એ ઘર જમાઇનેજ સર્વ મિલકતનો સ્વામી બનાવી દેવો કે જેથી મૃત્યુ સમયે બરાબર ચાકરીનો બંદોબસ્ત ચક્ર શકે. એ વિચારના પરિણામે તે લગભગ એકાદ માસમાં તેવો એક માળાપ વગરનો નિરાધાર અને ગરીબ યુવક શોધી લાવ્યો હતો. એ યુવકની ઉંમર વીસેક વર્ષની હતી. દેખાવમાં તે બહુ સુંદર નહોતો તેમ છેક કુરુપ પણ નહોતો. વનલતાના મનને હરણ કરનારી મોહિની શક્તિ તેનામાં નહોતી. તેના દિલને પસંદ કરવા અત્યંત મૂઠ્ઠા કિંવા મંજુલ બાણ પણ તે બેસી શકતો નહોતો. તેનું નામ 'વિજયમણિ' શર્મા હતું. તે એક સીધા સાદો અને સરળ પ્રકૃતિનો પુરુષ હતો. કાંઈની સાથે બેસી ગામગપાટા મારવાની, સ્ત્રીઓની સુંદરતાની પરીક્ષા કરવાની, ફલાણી સ્ત્રીનું મુખ સુંદર છે, ફલાણીના

માલ ગુલાબી છે, ફલાણીની આંખો અણીદાર છે, ફલાણીના કુચ-
મુલની શોભા મનહરનારી છે અથવા અમુક અખળાના રૂપમાં આ-
ટલી ખામી છે, અમુક લલનાના કંઠમાં આવી વિકૃતિ છે. એવી
અનધિકાર ચર્ચા કરવાનો પણ તેને અભ્યાસ નહોતો. એક માસ
થયાં તે હરગોવિંદના મહાલય તુલ્ય ખંગલામાં આવ્યો હતો, છતાં
હજી સુધી તેણે કાઠને પોતાનો મિત્ર બનાવ્યો નહોતો તેના ખરા
મિત્રનું કામ તેનાં પુસ્તકોજ બળવતાં હતાં. હરગોવિંદે વનલતાની
સાથે તેનો દૃઢ પ્રેમ બંધાયે જાય અને બાવિધ્યમાં એ દંપતિનું
જીવન સુખી થાય, એવા આશયથી વચ્ચે વચ્ચે વનલતાની મુલાકાત
લેવાની તેને છૂટ આપી હતી અને વનલતાને પણ એ વાતથી વાકેફ
કરી દીધી હતી.

વિજયમણિ સારી રીતે જાણતો હતો કે, આ વિશાળ વિશ્વમાં
તેને પોતાનું કહેવા જેવું એક પણ માણસ રહ્યું નથી. ઊંચે આલ
અને નીચે ધરતી સિવાય તેને કશો આધાર નથી, બચપણમાંજ
કપટી કાઠાએ સધળી મિલકત છીનવી લઇને તેને રસ્તાનો બીખારી
બનાવ્યો છે, તથા થોડો ધણો સંસ્કૃત તથા ફારસી અભ્યાસ પણ
કરી શક્યો છે સંસારમાં હવે તેને પત્નીના સુખ સિવાય બીજા
કશા પણ સુખની આશા રહી નથી. આ સર્વ કારણોથી તે વારંવાર
વનલતા પાસે જતો અને તેના મનને પ્રસન્ન કરી પ્રીતિ સંપાદન
કરવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો. મનુષ્ય માત્રમાં ઇશ્વરે એક ગુણ તો
અવશ્ય એવો અમૂલ્ય મૂકેલો હોય છે જ કે, જેના યોગે તે અ-
ન્યનો પ્રીતિબાજન થઇ પડે છે અભ્યાસના પરિણામે વિજયમણિ
પણ સંગીત અને કાવ્યના વિષયમાં સાદું જ્ઞાન સંપાદન કરી
શક્યો હતો.

એક દિવસ તે મહા કવિ શાલદાસ કૃત મેધહૃત લઇને વન-
લતાના આરામ ગૃહમાં ગયો. એ સમયે વનલતા એક કોચપર પડી
પડી એક સામાન્ય કાર્મોતેજક પુસ્તક વાંચતી હતી. તેણે વિજય-
મણિને પોતાના ઓડામાં આવેલો જોવા છતાં પણ કશો આવકાર
આપ્યો નહિ. વિજયમણિએ ધાર્યું કે, વનલતાનું મન પુસ્તકના વાં-
ચનમાં તન્મય બની ગયું છે, તેથી કદાચ તેની અજાણતામાં આવે
અવિનય થઈ ગયો હશે. એમ ધારીને તે વનલતાના કોચપર
જઈ બેઠો અને તેનો હાથ ઝાલીને બોલ્યો કે:—“ કેમ, વન-
લતા એવા તે શા વાંચનમાં ગુંથાઈ ગયાં છો કે, અને આવકાર પણ
આપતાં નથી.

“થયાં સાથી જીવનનાં તો પછી કાં રોપને ધારો;
‘પધારો પ્રેમથી આવો’ કહી સત્કાર દર્શાવો;
મૂકીને રોષ આ ખોટો, વહનનાં દારને ખોલો;
મુખેથી ‘પ્રિય’ ‘પ્યારો’ કે રસીલો કહી તમે બોલો.”

આ સાંભળી વનલતાના મુખપર કાંઈક ગંભીરતા છવાઈ ગઈ.
ગંભીરતા છવાવાનું કારણ એ હતું કે, તે તેને લેશમાત્ર પણ ચલાતી
નહોતી. વિજય જોવા એક સામાન્ય પુરુષના સામાન્ય સૌન્દર્યથી તેની
લાલસા તૃપ્ત થઈ નહોતી. તેની ઇચ્છા તો કાર્તિકેય કે મદનરાજના
જેવા મનોહર સ્વામીને મેળવવાની હતી; છતાં પિતાની આજ્ઞા તથા
ઇચ્છાનો અનાદર કરવાનું સાહસ ન કરી શકવાથી વારંવાર તેને
લાચારીથી તેની સાથે મુલાકાત કરવી પડતી હતી. નિરુપાયે બે ચાર
મીઠી વાતો પણ કહેવી પડતી હતી. પણ તે જે વાતો કહેતી તે
કેવળ શુષ્ક અને રસહીનજ હતી. એથી વિજયમણિને લેશમાત્ર પણ
રસ પડતો નહોતો. પરંતુ દુનિયાનો અનુભવહીન તે વિચારો વનલ-

તાના તે આશયને સમજી શકતો નહોતો. હરગોવિંદે તેની વિદ્યાથી મુગ્ધ થઇને તેને પ્રસંગોપાત વનવ્રતાને કાંઈક શિક્ષણ આપવાની પણ સૂચના કરી હતી.

પરંતુ વનવ્રતા ગમે તે ઉપાયે તેને દૂર કરવાની યુક્ત કોશિશ કર્યા કરતી હતી અને એ કોશિશમાં તેની કુટિલ વિમાતા વિહંગિનીએ પણ તેને બનતી મદદ આપવાનું કયુક્ત કર્યું હતું. આજે તે ગમે તેમ કરીને તેનો કાંઈપણ દોષ કાઢવાના નિશ્ચયપર આવી ગઇ હતી. તેણે જે નિશ્ચય કર્યો હતો, તે વિજયમણિને માટે મહા લયાનક હતો. તેણે ધાર્યું હતું કે, આજે ‘વિજયમણિ’ પોતાનું કહેવું માનતો નથી અને ઊલટો તેનાપર હુકમ બજાવે છે, એવી તેના પિતા પાસે જઈને શ્રિયાદ કરવી, એથી સહજમાંજ તેનો કાંઈક રસ્તો થઇ જશે. તે એમ પણ ધારતી હતી કે, “પિતા તો મારા હાથનું રમકડું છે, હું જેમ કહું તેમ કરવાને તૈયાર છે, તો પછી આવા કુરુપ ગમાર સાથે લડી કરીને આખી જીન્દગી સૂધી વિનાકારણ સંતાપની જવાબાઓમાં દગ્ધ શા માટે થવું? આ વિજયમણિને વિદાય કરી વિહંગિનીની સહાયતાથી બીજા કોઇ સારા મનમાન્યા ફાંકડા, રસીલા દિલ્દારને શા માટે ન મેળવવો? વિહંગિની પણ મારા ઉપકાર તળે દયાવતી છે. વીરલદ્રના મામલામાં મેં ખોટી સાક્ષી આપી, તેનો જૂઠો પક્ષ ખેંચી મારા પિતા પાસે નિર્દોષ ઠરાવી છે, એટલે તેને હું જેમ કહીશ તેમ તે કરી આપશે.”

આવા અનેક કારણોથી વનવ્રતાએ કહ્યું:—“આવો. સ્હામેના આસનપર બેસો. કાચપર મને સાંકડ પડે છે, બફારો થાય છે. તમારે જે કાંઈ કહેવું હોય, તે ત્યાં બેઠા બેઠાજ કહો, હું અહીં બેસીને બધું સાંભળું છું.”

બિચારો ભોજો, સરળ અને હલો વિજયમણિ તેના આ વા-
ક્યોના મર્મને સમજી શક્યો નહિ. તે કાચ પરથી ઉડીને નજીકના
એક ગાલીચાપર બેઠો. ગુરુજી નીચેના આસનપર અને વિદ્યાર્થી ઉંચા
આસનપર બેસે એવો પ્રકાર પ્રથમ પહેલાં અહીંજ બેવામાં આવ્યો.
પતિ દેવતા એક સામાન્ય સ્થાનપર બેસે અને પત્ની સુંદર લપકાદાર
આસનપર બેસી પતિને એક સામાન્ય અનુચર ધારે; એવી ઘટનાનો
અમોને અહીં પ્રથમ પહેલોજ સાક્ષાત્કાર થયો.

વિજયમણિ બીજી કાંઈ પણ ચર્ચા ન ચલાવતાં તરતજ
'મેઘદૂત' નું એક કાવ્ય કાઠીને તેની પ્રશંસા કરતો કહેવા લાગ્યો
કે:—“વનલતા ! પૂર્વના કવિઓની પ્રતિભા ફરી પ્રખર હતી. યુગોના
યુગો વીતી જવા છતાં તેમનાં કાવ્યરત્નો ભવિષ્યની પ્રજાને કેવો અનુપમ
ભોધ, અનુપમ આનંદ આપી રહ્યાં છે ? અહા ક્યાં કવિકુલ ગુરુ
કાલિદાસ, ક્યાં મહા કવિ ભાવ, ક્યાં ભક્ત કવિ જયદેવ, ક્યાં સાધુ
કવિ ભારવિ, ક્યાં સુકવિ ભાસ, ક્યાં પ્રસિદ્ધ કવિ શરદ ! ક્યાં અલં-
કારિક કવિ બાણ, ક્યાં કવિ બલ્લાસેન, ક્યાં મહામુનિ વિદ્યાન
શંકરાચાર્ય અને ક્યાં આજકાલના સ્વાર્થપરાયણ, દ્વેષભુદ્ધિસંપન્ન
અને સંકુચિતવૃત્તિના સામાન્ય કવિઓ ! બંને પ્રકારના કવિઓમાં
આકાશ અવલીનો પ્રભેદ પડી ગયો છે. આધુનિક સમયનાં કાવ્યોમાં
નથી કાવ્યકળા, નથી કાવ્યનો સુંદર સદુપદેશ કે નથી રસનો મંધ !
આમ થવાનું કારણ કેવળ અર્વાચીન કવિઓની પરસ્પરની દ્વેષભુદ્ધિનુંજ
પરિણામ છે. કાળના વહન સાથે આર્યાવર્તની અન્ય કળાઓનું જેવી
રીતે અવસાન થયું છે, તેવી રીતે કાવ્ય કળાનું પણ અવસાન આવી
ગયું છે. સામ્રાટ સમયના કવિઓ એક બીજાને હિતેજન આપતા

નથી, નવા થતા કવિઓની કદર કરતા નથી, તેમને પ્રોત્સાહન આપતા નથી, કેવળ તેમને તોડી પાડવાનોજ પ્રયત્ન કરે છે. પ્રથમના કવિઓમાં જેવો રીતે કાવ્ય કળાને ઉન્નત કરવાની હરિશ્ચંદ્ર ચાલતી હતી અને કવિજનો પોતાનાં કાવ્યોને ઉત્તમ કરવાના પ્રયત્નો કરતા હતા, તેવી હરિશ્ચંદ્ર આધુનિક કવિઓમાં રહી નથી. તેઓ તો સાચી ખોટી ટીકાનાં બાણો ચલાવી, નવીન કવિઓની કાવ્યકળાને જડમૂળથી છેદી નાખે છે. પ્રથમના કવિઓનાં કાવ્યોમાં સમસ્ત વિશ્વમાં પૂજનીય થઈ પડ્યાં છે અને આધુનિક કવિઓનાં કાવ્યો તદ્દન ખુણામાં પડી રહ્યાં છે, તેનું કારણ કેવળ તેમની અનુપમ કાવ્ય કળા, પરસ્પરની સહાનુભૂતિ અને ઉત્સાહજ છે. પણ એ સર્વ વિષયની ચર્ચા કરવાનું આ સ્થાન નથી વાતની વાતમાં હું મારા વિષયને ત્યાગીને અન્ય વિષયમાં ઉતરી પડ્યો છું. જો સાંભળ મહાકવિ કલિદાસ મેઘદૂત કાવ્યમાં એક સ્થળે કેવો મનોહર અને રસમય ઉપદેશ આપે છે. પત્નીવિરહી યક્ષ મેઘને પોતાની પત્નીને કેવો સુંદર સંદેશો કહેવડાવે છે.

આમ કહીને તેણે ધણાજ સુરીલા સ્વરથી તે કાવ્યને ગાવા માંડ્યું. અમો આ સ્થળે અમારા વાંચકોને એ કાવ્યનો ભાવાર્થ વિદિત કરીએ છીએ:—

“ સ્યામા વેષે નહિ નિચિ ઉંચી, ફૂટડાં માત્રવાળી;
 ઘાટે નાની, હરિણી સરખાં નેત્રવાળી રૂપાળી;
 હારે હારે દશન કણિઓ રત્ન જેવી જણાતી;
 શોભે ઝીણી કળિ અધરની ખિંબ શી રાતી રાતી;
 ઊડી નાભિ ઉદર વિલસે, પાતળા કેંડ જેની;
 ભારે ઊંચા સ્તનથી કટિમાં સેંજ નીચી નમેલી;

શ્રીશ્રી ભારે, મલપતી રડી ચાલથી ધીમી ચાલે,
નારી રૂપે, પ્રથમ વિધિએ હોય નિર્મેલી જાણે;
નિશ્ચયે, એની રડિ રડિ હશે આંખ સજી ગયેલી;
શીકા લૂખા, અધર અરુણા, ઉજ્જ્વલ નિશ્વાસ નાખી;
હાથે ઢાંક્યું મુખ જરિ જરિ કેશમાંથી જણાતું;
મેઘે છાયું કલુષિત દિસે જિંબ શું ચંદ્રમાનું;
એડેલી એ નજર : પડશે દેવ પૂજા વિષે કે,
કહી નારી કૃશ છખી, હશે કાઢતી ચિત્રમાંહે;
કિંવા હોશે પુછતી, મધુરું બોલતી સારિકાને;
સંભારે છે અલિ ! તું પિયુને લાડકી બહો હતી તે;
ઝાંખા અંગે વસન ધરીને, અંકમાં રાખિ વીણા;
મારા નામે પદ રચી, હશે ઈચ્છતી સૌમ્ય ! ગાવા;
તંત્રી બીની નયન જળથી, લૂછી નાંખી પરાણે;
આરંભેને ઘડી ઘડી વળે, મૂર્છના મૂલી જાયે;

x x x x

હું છું, તારા પ્રિયતમ તણો મિત્ર, સૌભાગ્યવંતી !
સંદેશો લે જલધર રૂપે, આવીયો પાસ તારી;
માર્ગે થાતાં અધિર, અખળા વેણીને છોડવાને;
પ્રેર છું હું મરજી મધુરું, થાકતા પાંચિકોને.
હે આયુષ્યમાન ! મુજ વિનિતિથી ને કૃતાર્થિ થવા ત્યાં;
કેજે તારો પિયુ કુશળ છે, સમગિયાં શ્રીભોમાં;
પૂજાવે છે ખગર અખળા ! તાહરી એ વિયોગી;
પેલી આવી ખગર પુછવી, પ્રાણિને દુઃખ ભોગી.

+ + + +

ભારે શોકે, પ્રથમ વિરહે બાબીને દે દિલાસો;
ખુંદેલા એ ગિરિથી, શિવના નંદિએ, આવી પાછો;
ચિન્હો સાથે, કુશળ વચનો બહાલીનાં આણી આપી;
મારા કુન્દપ્રમુદન સરખા પ્રાણ લેજો ઉગારી. ”

અહા ! વનલતા ! પત્ની વિરહી યક્ષનો પત્ની પ્રતિનો અનુરાગ દર્શાવવામાં તથા પતિ-પત્નીના પ્રણયનો તાદશ ચિતાર આપવામાં કવિએ કેવી કુશળતા દર્શાવી છે ! સંસારમાં સ્ત્રી-પુરુષ કિંવા હંપતિ એક વિકલ્પિત યક્ષ-યક્ષિણીનાં જેવાંજ આદર્શ પ્રેમી હોવાં જોઈએ.”

વિજયમણિએ આ વિસ્તૃત કાવ્ય કેવળ વનલતાના હૃદયમાં પ્રેમના આદર્શ સંસ્કાર પાડવાના તથા વિશુદ્ધ પ્રેમની મહત્તા દર્શાવવાના આશયથીજ ગાયું હતું. પણ વિહંગિની જેવી કામાંધ કામિનીના સહવાસમાં રહેનારી વનલતાએ તેનો સર્વથા વિરુદ્ધ અર્થ લઇને વિજયમણિને કેવળ સ્વાર્થી અને પ્રપંચીજ ધારી લીધો. તેણે ધાર્યું કે, વિજયમણિ પોતાના વિશાળ જ્ઞાનનો પરિચય કરાવવા માટેજ આવો આડંબર કરી રહ્યો છે.

જે મનુષ્યનું હૃદય અજ્ઞાનાધિકારથી ઢંકાર્ષ જાય છે, જેનાં ચક્ષુપર સ્વાર્થનો પડદો છવાઇ જાય છે અને જેની શુદ્ધિ વાક્ષનાના રંગથી રંગાઇ જાય છે, તે મનુષ્ય કદાપિ ગુણીના ગુણનું મૂલ્ય આંકી શકતું નથી. તેવા સ્વભાવનાં માનવીઓ સમસ્ત સંસારનાં પ્રાણીઓને ક્ષુલ્લક અને ક્ષુદ્રજ ગણી કાઢે છે. વનલતા એકની એક કન્યા હતી, હરગોવિંદશાસ્ત્રીને ખીળું કાંઇ પણ સંતાન ન હોવાથી તે પૂરા લાડમાં ઉછરી હતી, હરગોવિંદ તેનાં વચનોનું ઉલ્લંઘન કરી તેનું હૃદય દુઃખાવવાને જરા પણ રાજી નહોતો. વનલતા જે વસ્તુ માગે તે લાવી આપવાને તે અહર્નિશ તત્પર રહેતો હતો. તેની નવી માતા

પણ તેના ફેટલાક ગુમ બેઠાને તે જાણતી હોવાથી તેના પર શીઘ્ર શીઘ્ર રહેતી હતી અને જેમ અને તેમ તેને રાજ રાખવાની કાશિય કરતી હતી.

એક તો ધનવાન અને સત્તાવાન પુરુષની કન્યા, બીજું માતાના અભાવે પૂર્ણ કૃપા, ત્રીજું વિમાતાના બેઠાં જાણવાથી તેની પણ સંપૂર્ણ સહાયતા, ચોથું યુવાનીના ઉજળતા તરંગો, પાંચમું જેવી જોષએ તેથી પણ વિશેષ મજેલી સ્વતંત્રતા આદિ સર્વ સંજોગો એકી સાથે સાંપડવાથી વનલતા સમ્પૂર્ણ ઉચ્છ્રંખલ બની ગઈ હતી. પતિ એટલે પોતાની ઇચ્છાનુસાર વર્તતી એક પત્થરની પૂતળી, એવી તેના મનની દૃઢ માન્યતા હતી. સ્ત્રી અને પુરુષ બન્નેનો જન્મ-દાતા એકજ ઇશ્વર છે. ઇશ્વરે બન્નેને સરખા હક્ક આપીને સંસારમાં મોકલ્યાં છે. તેમાંનું કોઈ કોઈના અધિકારમાં રહેવાને બંધાયલું નથી. આવા વિચારવાળી ઉદ્ધત સ્વભાવની વનલતાએ વિજયમણિના સુંદર કાવ્યની કાંઈ પણ કદર ન કરતાં તેને સંબોધીને કહ્યું: “ડીક છે, કાવ્ય તો સાઈ છે, પણ વિજયમણિ! દાસ તરત તમે નજીકના બગીચામાંથી અને થોડાંક ગુલાબનાં ફૂલો લાવી આપો, મારે મારી વેણીમાં બાંધવા છે. જાઓ, વિલંબ ન કરો. જેમ અને તેમ જલ્દી પાછા આવજો.”

વિજયમણિ આ સાંભળીને અજ્ઞયજ્ઞ થયો. તે વનલતાના વર્તનને ધણા સમય થયા બારીકીથી જોતો આવતો હતો. વચ્ચેમાં વચ્ચેમાં તેના આવા અનેક હુકમોને બળવતો આવતો હતો, પણ આજે આવા વિદ્યાધ્યયનના અમૂલ્ય સમયે પોતાને એક મામૂલી કામ માટે વનલતા મોકલવાને તૈયાર થઈ છે, એમ ધારીને તથા વનલતાને એ ચાર સારા શબ્દો કહેવાનો સંકલ્પ કરીને તેણે કહ્યું કે:—“વન-

લતા ! ઇશ્વર કૃપાથી તારા પિતાને ત્યાં નોકર આકરોની કશી પણ ખોટ નથી, છતાં તું વારંવાર મને આવા સામાન્ય કામો સોંપીને મારા અમૂલ્ય વિદ્યાભ્યસનના સમયને વિના કારણ શા માટે નષ્ટ કરે છે ? વળી તારા પિતા મને અહીં તારી તાબેદારી કે હુકમ ઉઠાવવાને લાવ્યા નથી, ગમે તેમ તો પણ હું તારો ભવિષ્યનો ભરથાર છું, તારે મને આવી આજ્ઞા ફરમાવવી ઉચિત નથી; ઉલટી તારે મારી આજ્ઞા બજવવાની છે, મારી સેવા બજવવાની છે. આર્થ શાસ્ત્રોમાં પતિને સ્ત્રીઓએ દેવ સમાન માની તેની પૂજા કરવાનું કહેલું છે. તું પોતે પણ વિદુષી છે, છતાં આવાં અનુચરોચિત કાર્યો મને શા માટે સોંપે છે ? ”

અભિમાની અને ઉદ્ધત વનલતાનાં આ શબ્દોથી હાડે હાડ વીંધાઈ ગયાં. ગર્વની મારી તે થરથર કંપવા લાગી. તેણે સંપૂર્ણ રોષાવેશમાં આવીને કહ્યું કે:—“ ચૂપ કરો, તમને આમ કહેવાનો કશો પણ અધિકાર નથી. તમે મારા દાસ છો, મારી આજ્ઞા ઉઠાવવાને બંધાયલા છો. મારા પિતા તમારા જેવા એક રાંક બીખારીને પોતાનાં જમાઇ બનાવવાને તૈયાર થયા છે, એ ખરું, પરંતુ તમે ગમે તેમ તોપણ તેમના ઘર જમાઇ છો, તેમના અન્નના ટુકડા ખાઈ પેટ ભરનાર છો. તમને મને કંઈ પણ કહેવાનો અધિકાર નથી. હજી હું તમારી સાથે લગ્નના સૂત્રમાં બંધાયેલી પણ નથી. વળી જો કદાચ તમારી સાથે લગ્ન કરવાનો પ્રસંગ આવશે, તોપણ મારાથી તમારી તાબેદારી ઉઠાવાશે નહિં. તમારે મારા ગુલામ તાબેદાર થઈ રહેવું પડશે. ”

“ હેં આશું ! આટલો બધો ગર્વ ! આટલું બધું અભિમાન ! વનલતા ! આ બ્યવહાર રાક્ષસીઓને માટે ઉચિત છે. નારીઓને

માટે નથી. સતી સ્ત્રીના મુખમાંથી આવા શબ્દ નીકળતા નથી, શંખણી કિંવા કુત્સિતા અંગળાજ આવા પ્રકારના અધમતાભરેલા શબ્દો બોલી શકે છે. હું ગરીબ છું, રાંક છું, આ સંસારમાં સર્વથા નિરાધાર છું, એ સર્વ ખરું છે, પણ તેમ છતાં પણ કોઈનું અપમાન વેઠીને હું મારું ગુજરાન ચલાવવા માગતો નથી. તારા પિતા મને અહીં લાવ્યા છે, હું મારી ઇચ્છાથી આવ્યો નથી.” વિજયમણિએ સહજ તપીને કહ્યું.

“ ઠીક છે, જ્યારે મોટા લક્ષ્મણપતિના પુત્ર છો અને મગજમાં આટલી બધી ખુમારી છે, ત્યારે પારકા ઘરના ટાઢા દુકટા શા માટે આરોગો છો ? જો શરીરમાં દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ છે, તો પારકી સંપત્તિના સ્વામી થવાને અહીં શા માટે આવ્યા છો ? તે ગમે તેમ હો, પણ તમે હમણાં હમણાં બગીચામાં જઈને મારા માટે ફૂલ લાવી આપો, નકામી ઢીલ ન કરો. હવે મારો આ હુકમ બજાવવામાં એક ક્ષણનો પણ વિલંબ થશે, તો સખ્ત અપરાધી થશો અને આવેતી કાલના ભોજનથી પણ વંચિત થશો.” વનલતાએ ધમકી આપી કહ્યું.

“વનલતા ! બહારથી તું સુંદરી છે ખરી, પરંતુ તારું અંતર અતિ કુત્સિત છે. આલિંગ સૌન્દર્ય એ ખરું સૌન્દર્ય નથી. જો તું સ્વરૂપવતીને બદલે સાધ્વી હોત, તો તારાથી આ શબ્દો કદાપિ બોલી શકાત નહિ ! શું તું બાણુતી નથી કે, હું તારો ભાવિ ભરથાર છું ? તારા ધન અને સૌન્દર્યે જ તને હિન્મત બનાવી દીધી છે અને તેજ એક દિવસે ને એક દિવસે તારા કાળરૂપ ચંદ્ર પડશે. હું પહેલાં જાણુતો નહોતો કે, રમણીનું હૃદય આવું કઠિન પાપાણુ જેવું હોતું હશે ! હું તારો સ્વામી છું, પણ તું મને તારો ગુલામ ઠરાવવાને તૈયાર

થઈ છે, એજ તારી અધોમતિનું મૂળ કારણ છે. તારો આ સર્વ હડ તનેજ નડવાનો છે. તારા પ્રેમને સંપાદન કરવા માટે મેં ધણા ધણા પ્રયત્નો કર્યા છે, પણ તારું હૃદય એવું તો સખ્ત છે કે, તે કોઈપણ રીતે પીંગળા શકે તેમ નથી. ”

આ સાંભળીને વનલતા સ્ત્રીઓના સ્વાભાવિક સ્વભાવ પ્રમાણે મોટેથી રડવા માંડી અને મોટું ધાંધલ મચાવી ધમપછાડ કરવા લાગી. તેનો રડવાનો અવાજ સાંભળી વિદંગિની પણ એકદમ દોડી આવી. તેણે વનલતાને સાંત્વન આપવાના ધણા પ્રયત્ન કર્યા. પણ તે દુરાગ્રહિણી દ્વારા કોઈ પણ રીતે માની નહિ. આથી વિદંગિની એકદમ હરગોવિંદના બેડકખાનામાં દોડી ગઈ અને અદ્ય સમયમાંજ તેને સાથે લઈને વનલતા પાસે પાછી આવી પહોંચી. વનલતાની બીપણ મૂર્તિ જોઈને હરગોવિંદના હૃદયપર સખ્ત આઘાત થયો. તે વનલતાની આંખોમાંથી બેહતી આંસૂની અવિરલ કૃત્રિમ ધારાઓ તથા છૂટા છવાયેલા વાળો જોઈને ગભરાઈ ગયો. તેણે પાસે બેઠેલા વિજયને વનલતાના રોષ અને રુદનનું કારણ પૂછ્યું. પણ તે નિચારો શું જણાવે? તેનાથી કાંઈ પણ સંતોષકાર જવાબ આપી શકાયો નહિ. ત્યારે તેણે આખરે વનલતાને બહુ બહુ સમજવીને તેના રડવાનું કારણ પૂછ્યું.

ધૂતારી, કૃત્રિમ રુદન કરનારી કામિની વનલતાએ કૃત્રિમરુદન કરતાં કરતાંજ ઉત્તર આપ્યો કે:—“તમે કોણુ જાણે ક્યાંથી આ જમાઈને પકડી લાવ્યા છો કે, જે મને વારંવાર અનેક હુકમો ફરમાવ્યા કરે છે ! આજે મારાથી તેનો હુકમ જાળવવામાં જરા વિશ્વંજ થયો, તો તેણે મને ‘રાક્ષસી’ ‘વેશ્યા’ એવા એવા અનેક કુત્સિત શબ્દો કહી સંભળાવ્યા અને જો મારી આ માતા ન આવી ચઢ્યા હોત, તો મારે એના હાથનો માર પણ ખાવો પડત. પિતા ! આપે મારી

આખી કિન્દગીમાં મને આંગળી પણ ચીંચી નથી, મારી આ માત્ર વિમાતા હોવા છતાં તેણે મને ઉંચે સાદે પણ બોલાવી નથી અને આ તમારા જમાઇ વિનાકારણ ગાળો બાંડે તથા માર મારવાને પણ તૈયાર થાય એ શે રહેવાય ? ”

આમ કહીને ટોંગી વનલતા ફરીવાર પોતાના ચાંદ પુરુષોનું સ્મરણ કરી, આખા જંગલને ગળતરી મોટેથી રડવા માંડી. આથી હરગોવિંદ વિજયમણિપર અત્યંત કોપિત થયો. તેણે તેને સંબોધીને પૂછ્યું કે:—“નાદાન, પામર, બીખારી ! વિજય ! મારે ત્યાં રહીને આવો હમામ નહિ ચાલે. મેં તને મારો ધરજમાઇ બનાવ્યો છે, તે કાંઈ મારી કન્યાને માર મારવા કે ગાળો બાંડવા બનાવ્યો નથી. તારા પિતા પાસે મારા દશ હજાર રૂપિયા લેણા નીકળતા હતા, તે લેણા બદલ મેં તને અહીં રાખ્યો છે. તારે મારો જમાઇ થવા છતાં પણ મારી કન્યાની તાબેદારી ઉઠાવવી પડશે, તેને તારાથી એક શબ્દ પણ કહી શકાશે નહિ. તું તેની દરેક દરેક આજ્ઞા ઉઠાવવાને બંધાયેલો છે. હવે પછી જો આવો કાંઈ પણ અન્યાય કરીશ, તો સખ્ત સજાને પાત્ર થઈશ. ”

નિર્દોષ વિજયમણિ આ અણુધારી આપત્તિ આવી પડેલી જોઈને ગભરાઇ ગયો. તેને તેની આખી કિન્દગીમાં આવી કપટકળાનો કદાપિ અનુભવ થયો નહોતો. તે ગિચારો પોતાની નિર્દોષતા પ્રકટ કરવાના આશયથી બોલ્યો કે:—“કૃપાનાથ ! આપ બરાબર તપાસ કર્યા વિના મને આમ દોષીન ન દરાવો. અત્યારે વનલતા મારાપર જે આરોપ મૂકે છે, તેમાં સર્વ દોષ તેનો પોતાનોજ છે. પોતે દૂષિત હોવા છતાં તે મને અરાધી કરાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહી છે. તેણે મને પોતાની વેણીમાં બાંધવા માટે બગીચામાંથી ગુલાબનાં ફૂલ લાવી

આપવાનું કહ્યું, ત્યારે મેં તેને સમજાવ્યું કે, આર્યશાસ્ત્રમાં પતિને આજ્ઞા કરમાવવાની પતિને માટે સખ્ત મના કરેલી છે. બસ, એથી કરીનેજ આજે આ મોટો ઝગડો જામ્યો છે અને વનલતા માફ આવું લનાયક અપમાન કરવાને તૈયાર થઈ છે. આનાથી વિશેષ બીજું કશું પણ બન્યું નથી.”

“મહુ સાહે, તું તદન નિર્દોષ છે અને મારી કન્યાજ ગુન્હે-ગાર છે. તે ગમે તેમ હો, પણ હું આજથી તને સખ્ત હુકમ કરે-માવું છું કે તારે તેની તાબેદારી ઉઠાવવા માટે હમેશાં તત્પર રહેવું પડશે અને તેમાં જો કંઈ પણ ખલલ પડશે તો સખ્ત પગલાં ભરવામાં આવશે.

“મારાથી એક સ્ત્રીની તાબેદારી ઉઠાવી શકાશે નહિ.” વિજય-મણિએ કહ્યું.

“ઉઠાવવીજ પડશે. તારા પિતાના દેણાના દશ હજાર રૂપિયા પેટે તારે મારી સ્ત્રીની તથા કન્યાની સખ્ત તાબેદારી ઉઠાવવી પડશે.” આમ કહી હરગોવિંદે એક પ્રહરીને સંબોધીને કહ્યું:—“રામ! આ વિજય અહીંથી છટકવા ન પામે તેનો જગજગ અંદોજસ્ત રાખજો. તેને જંગલામાંથી બહાર જવા દઇશ નહિ.” આમ કહીને હરગોવિંદ, વનલતા તથા વિહંગિની લઇને પોતાના દીવાનખાનામાં આશ્વો ગયો. વિજય વિચારમાંજ બેસી રહ્યો.

પ્રકરણ ૧૧ મું

આ પંજી એક નવી નવાદ !

સમય જે હોય સારો તો સકળ સંસાર સારો છે;
સમય સારો સિધાવ્યો ત્યાં સહુ સંસાર તારો છે;
સમયપર જે મહારાજ સમયપર તે ધરે ભગવા;
સમયપર ખાય છે ખત્તા, સમયનો રંગ ન્યારો છે;
ચડે વાદળ ચડે ભરતી ચડે જીર્ણન વધે લક્ષ્મી;
ધડીમાં તે પડી જતાં સમયનો રંગ ન્યારો છે;
સમય સારે ન સારું જે કરે તે સહુ ગમારો છે;
અભામી ખાય તે ખત્તા સમયનો રંગ ન્યારો છે.

ગત પ્રકરણમાં વર્ણવેલી ઘટનાને આજે પંદર દિવસ વીતી
ગયા છે. સંધ્યા વીતી ગઈ છે. આકાશમાં ચંદ્રનો ઉદય થયો છે.
પૂર્ણ ચંદ્રની પૂર્ણકલા પૃથ્વીને પ્રસન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહી છે.
નક્ષત્રની ક્ષીણ જ્યોતિષી તારાપતિ દૂર સૂધી દીપ્તિ મેળવી રહ્યો છે.
નિશાપતિએ આજે પૂર્ણાવયવે નિશારંજન સૌન્દર્ય ધારણ કર્યું છે,
એમ ધારીને તારાઓ સપત્નીના વિદ્રેષથી મરણ તોલ ચર્ધ પડી છે.
સરોવરની જળ સપાટીપર નવ્ય વેશવાળી કુમુદિની પ્રિય વિભાકરનો
સમાગમ થવાથી પૂર્ણ હાસ્યમયી બની ગઈ છે.

આ સમયે હરગોવિંદ શાસ્ત્રીની પત્ની વિદ્યાગિની પોતાના દી-

વાનખાનાની અગાસીપર બેસી સદયરી તુલ્ય વનલતાના આગમનની વાટ જોઈ રહી છે. રાત્રિનો પહેલો પ્રહર વીતી જવા આવ્યો છે. હરગોવિંદ શાસ્ત્રી આજે એક મિત્રને ત્યાં આમંત્રણ મળવાથી ઘર-માંથી બહાર નીકળી પડ્યો છે અને તે સાથે વિહંગિનીને એમ પણ જણાવી ગયો છે કે, હું આજે એક મોટી મિજલસમાં જવાનો છું અને સવાર સુધી મારાથી મકાનપર આવી શકાય તેમ નથી. આથી વિહંગિની એક પ્રકારે નિશ્ચિંત થઈ બેઠી છે. વનલતાના આગમનમાં અત્યંત વિલંબ થતો જોઈને તે એક સુંદર સારંગી લઈ પોતાના કાંઈ અત્યંત પુરાતન ઉપપતિ કિંવા ચારને સંબોધીને હમણાં એક મનોહર ગાયન ગાવા લાગી:—

મધુકર પુષ્પના પ્રેમી બૂલ્યો શું ભાન પુષ્પોમાં;
અરે આશું તને લાગ્યું સુધારસતાન પુષ્પોમાં;
હતો ઉપવન નિવાસી તું, યતિ સંસાર ન્યાસી તું;
બૂલ્યો શું ભાન માયામાં, થયો શું વિષયવાસી તું;
અરે ચંદા ખીલેલી તે, ઘડી ભરમાં ફૂળી જશો;
ઉદયભાનુ તણો, ચાતાં કુમુદ આ સર્વ ખીડાશે;
પૂરાશે તું, મુંઝાશે તું, વિષમ પંકે પડી જશે;
અવધે કામ સૌ રહેશે, પછી તું પૂર્ણ પસ્તાશે;
સંભાળી લે પ્રિયા તારી, પીવાડી દે પ્રીતિવારિ,
હૃદયની રહી જશે હૃદયે અને આશા જશે તારી.”

આ ગાયન સાંભળીને વિહંગિની તથા વનલતાના દીવાનખાનની વચ્ચે જે એક ત્રીજું દીવાનખાનું નિર્માણ કરવામાં આવ્યું હતું અને જેમાં હમણાં હરગોવિંદનો ઘરજમાઈ વિજયમણિ વસતો હતો, તે દીવાનખાનાની એક ખારીમાંથી એક યુવકે મુખ બહાર કાઢીને જોયું.

એ યુવક વિહંગિનીના ગાનથી વિમોહિત થયો અને બારીમાં ઉભો ઉભોજ વિહંગિનીના તે ગાનને સાંભળવા લાગ્યો. હજી ગાયન સ-આમ થયું નહોતું, એવામાં નુપૂરનો ઝણકાર કરતી, મરણીને ધૂળવતી વનલતા ત્યાં આવી પહોંચી. વિહંગિનીએ ગાયન ગાતાં ગાતાંજ વનલતાને બેસવાનો ઇશારો કર્યો. વનલતા પાસેના એક આસનપર બેસી ગઈ. ગાયન પૂરું થયા પછી યુવતી વિહંગિનીએ વનલતાને સંબોધીને કહ્યું કે:—“વનલતા ! તું અત્યાર સૂધી શું કરતી હતી, ક્યાં ગઈ હતી?”

વનલતાએ જવાબ આપ્યો:—“ એક પુસ્તકનાં બે ચાર પાનાં, વાંચવાનાં અધૂરાં હતાં, તેને પૂરાં કરવામાં રોકાયેલી હોવાથી, મને આવવામાં જરો વિલંબ થયો છે, તો ક્ષમા કરશો. ”

“ તું રોજ રાતના બેઝામે વાગ્યા સૂધી ઉઝગરા કરી પુસ્તક વાંચવામાંજ પ્રવૃત્ત રહે છે, તો શું તને ઉંઘ પણ નથી આવતી ? ” વિહંગિનીએ એક નવો સવાલ રજૂ કર્યો !

“ ઉંઘ ! ઉંઘ તે ક્યાંથી આવે ? ઉંઘ તો મારી વૈરી બની છે, જ્યારથી મારા પિતા તમારા આ નવા ધરજમાઇને પકડી લાવ્યા છે, ત્યારથી ચિંતામાં ને ચિંતામાંજ હું અર્ધી મરવા પડી છું. મને રાત્રે પૂરી ઉંઘ પણ આવતી નથી. એવા ગમ્મત પુરુષની સાથે ઝિન્દગીનો સંબંધ બાંધવામાં મારા પિતાએ મોટી ભૂલ કરી છે. ” વનલતાએ કહ્યું.

આથી બારીમાં ઉભેલા યુવકનું ચિત્ત અત્યંત ઉત્સુક બની ગયું. પણ તેની ઉત્સુકતામાં જાગંકર વિધન આવી પડ્યું. વિહંગિનીએ વનલતાને એક સુંદર ગાયન ગાવાનો આગ્રહ કર્યો. વનલતાના સુરીલા કંઠપર તે શીદા હતી, એથી વારંવાર તેનો પાસે ગાયન ગવડાવવામાં આનંદ માનતી હતી અને ગવડાવવાનો પુષ્કળ પ્રયત્ન પણ કરતી

હતી. વનલતા ગાયન ગાવાને કબૂલ થઈ ખરી, પણ તેણે કહ્યું:—“હું ગાવાને તૈયાર છું, પણ મને એકવાર તમારા એ જમાઈના ઘરમાં જઈને જોઈ આવવા દો કે, તે ઉઘી ગયો છે કે જાગે છે, જો તે જાગતો હશે, તો મારાથી ગાઈ શકાશે નહિ.” આમ કહીને તે તે ઓરડા તરફ ગઈ. એ જોઈને યુવક તેને પોતાના ઓરડામાં આવતાં પહેલાંજ પોતાની પથારીપર જઈ સૂઈ ગયો અને જાણે ખરેખર ઉઘી ગયો હોયતી ! એવો ઢોંગ કરી પડી રહ્યો. વનલતાએ તેના ઓરડામાં જઈને જોયું તો તેને તે ભર ઉંઘમાં પડેલો જણાયો, એથી તે તરતજ ત્યાંથી પાછી ફરી અને વિડંગિની પાસે આવી લાગી. યુવક પણ પાછો ખારીમાં આવી ગુપ્ત રીતે આજનો સર્વ બનાવ જોવા તથા સાંભળવા લાગ્યો. વનલતાએ વિડંગિનીની પાસે બેસી પોતાના સુમધુર અને સુમૃદ્ધ સ્વરથી સમ લોકને ગજાવી દે તેવા પહાડી રાગથી એક ગાયન ગાવાની શરૂઆત કરી. તે ગાવા લાગી કે—

“વીજળી ઝળકે આજ વાદળી આકાશે ચડી,

ગાંજે સખી મગન ધોર મોર કરે ટહુકા મીઠા

વિયોગી રસિક નાર વાટ જોતી ઝરખે ચઢી;

અપાડી વાદળીને પૂછે સખી પંથે મારા કંથ દીઠા;

બોલી પિયુ પિયુ જોર કરી ધનધોરમાં શોર કરેરે પપૈયા;

મેઘનું નીર ને શીત સમીર કરે મયુરી નૃત તાતત યૈયા;

પૂજો વાદળીને વિરહાનળથી બળતી વળતી જુવે ખલાવરી બાળા;

જોઈ સખી પરિરંભણુ પામતી જામતી અંતર જોબન જાળા;

વાટ જોતી થાકીને પીયુનાવિયા

સત જાગી પોઢે પરભાતરે ત્યાં

આવે નાવલીયો નિંદમાં.

સ્વપ્નમાં કેલી રહી રસધેલી ત્યાં થેલી થકી ધનશ્યામ રીસાયા;
એક નિમેષ વિષે હશિકેશજી કુંજ નિકુંજ મહીં લપટાયા,
ગોતી રહી લળી ગિતી રહી કહી મનોહર આહીરે જાયા;
અંતર્યામીએ સાદ સુણી સલુણી સમીપે પ્રગટયા જગરાયા;

આખે આંખડી મળીરે ભ્રમર પાંખડી મળીરે;

“પ્રભુ આવ્યા કે પ્રભાત, કહી બેટી બલીભાત.”

વનલતાનું આ ગાયન અત્યંત મંજુલતામય હતું. જે યુવક ખા-
રીમાં ઉભો ઉભો છુપી રીતે સાંભળી રહ્યો હતો, તે યુવક અન્ય કોઈ
નહિ પણ વનલતાનો સ્વામી વિજયમણિજી હતો. વિજયમણિ આ
ગાયનથી વિમોહિત થયો. તેણે અત્યાર સુધી વનલતાના કંઠથી આવું
ગાયન સાંભળ્યું નહોતું. તેનું વનલતાએ અત્યંત અપમાન કર્યું હતું,
પરંતુ તે અપમાનની જાગ્રાને પણ આ સંગીતની સુધાધારાએ શી-
તળ કરી દીધી. સંગીતની મોહિની શક્તિથી તેના મનમાં પુનઃ આ-
શાનો સંચાર થયો. તે મનમાંજ બોલ્યો:—“ અહા ! ઇશ્વરે જેનું
અનુપમ રૂપ આપ્યું છે, તેવીજ કંઠની મધુરતા પણ આપી છે. આની
સુંદરતાનો ઉપભોગ કરવાનું મારા ભાગ્યમાં ક્યાંથી લખાયું હશે ?
અહા ! જેમ ગુલાબમાં કંટક હોય છે, તેમ આનામાં પણ કેવળ એ-
કજ દુર્ગુણ છે કે, તે મને ધિક્કારે છે ! શું વિધાતા મને આ સુંદ-
રીનો સ્વામી નહિ બનાવે ? કોકિલ સમાન કંઠવાળી આ વનિતા વ-
નલતા ખરેખર સંગીતની દેવીજ છે.”

જ્યારે યુવક વિજયમણિ આ પ્રમાણે વિચારમાં પડી ગયો હતો,
ત્યારે વિહંગિની અને વનલતા વચ્ચે આ પ્રમાણે વાતચીત થવા
લાગી. પ્રથમ વિહંગિનીએ વનલતાને સંબોધીને કહ્યું:—“ વનલતા !

સંગીત વિદ્યામાં તો તે ખરેખર અદ્વિતીય કુશળતા સંપાદન કરી છે. હું જ્યારે જ્યારે તારા કોકિલ કંઠના મંથુલ સંગીતને શ્રવણ કરું છું, ત્યારે મારા અંતરમાં જે આનંદ ઉભરાઈ આવે છે તેનું શબ્દદ્વારા મારાથી વર્ણન પણ કરી શકાય તેમ નથી. ”

“ માતા ! એ પ્રશંસાને હવે આટલેથીજ અટકાવો અને કહો કે, ‘અત્યારે મને અહીં બોલાવવામાં તમારો શો હિદેશ સમાયલો છે વાર્ ?’ વ્યવસ્થાએ કહ્યું.

“ વનલતા ! હું એમ જાણુવા માગું છું કે, તું જમીનદાર સુ-રીમોહનના ‘સુંદરીવિહાર’ નામના મકાનમાં ગઈ હતી, ત્યાં લગભગ પંદર દિવસ સૂધી શા કારણથી રોકાઈ રહી હતી વાર્ ? ” વિહંગિ-નીએ એક પ્રકારની ઉત્સુકતાને આધીન થઈને પૂછ્યું.

“ હા—મારી ઇચ્છા ધણા દિવસ થયા તમને એ વાત જણાવવાની હતી, પણ એવો કોઈ સંજોગ ન મળવાથી હું હજી સૂધી કહી શકી નથી. સાંભળો, એ દુરાત્મા તો અનેક સ્ત્રીઓનો સર્વનાશ કરનાર જીવતો જાગતો શયતાન છે. તમે મને જ્યારે અહીંથી ‘અભિસાર’ માટે તેની પાસે મોકલી, ત્યારે મેં તેના મહાલયમાં મેં જે પ્રકાર જોયો હતો, તે જોઈને માર્ તો કાંઈજીવ કંપી ઉઠ્યું હતું. એ પાખંડી પિશાચ એક અન્ય અળખાપર અસહ્ય અત્યાચાર ચલાવી રહ્યો હતો. એ જોઈને મનમાં અત્યંત ધ્રુણા ઉત્પન્ન થઈ આવી હતી મેં ધાર્યું હતું કે, જે પુરૂષ અનેક અળખાઓનો અનુગામી હોય, તેના તરફથી પ્રીતિ પ્રાપ્ત કરવાની કાંઈ સંભાવનાજ રહેતી નથી. આથી એ તેના પ્રેમનો રવીકાર કરવાનો પ્રયત્ન પ્રતિકાર કરીને તેને જણાવ્યું કે, તારા જેવા બલિયારી કૂતરાના પ્રણયની મને કશી પણ અપેક્ષા નથી. આથી તેણે મને બંદિની બનાવીને એક કારાગૃહમાં

ધકેલી દીધી. એક દિવસ એ દુરાચારી દારુથી ચીકાર મૂક, દીવાનો બની મારા ધર્મનો નાશ કરવાની તૈયારીમાં હતો, એ દરમ્યાન મારા પિતા એ ચાર માણસો સહિત ત્યાં આવી ચઢ્યા અને મને એ દુષ્ટ-તમાના સપાટામાંથી છોડાવીને ઘેર લઈ આવ્યા. તે દુરાચારીને તેમણે તેજ દિવસે રાત્રે સરકારી જલમાં મોકલી આપ્યો અને બીજો દિવસે જ્યારે મારા પિતા ઘેર આવ્યા, ત્યારે મેં તેમના મુખથી સાંભળ્યું, તે શયતાનને ત્રણ વર્ષની સખ્ત સજા ફરમાવવામાં આવી છે. ”

આ સાંભળીને યુવકનું મન વધારે ઉત્સુક થયું. તે વિશેષ આતુરતાથી બારીમાં ગુપચૂપ ઉભો ઉભો તેમની બન્નેની વાતચીતને સાંભળવા લાગ્યો. વિહંગિનીએ પુનઃ વનલતાને સંબોધીને કહ્યું કે:—“વાર વનલતા ! ત્યાર પછી તારા પિતાએ તને મારા અને વીરભદ્રના સંબંધમાં કાંઈપણ પૂછ્યું હતું ખરું કે ? ”

“હા, પૂછ્યું હતું કે, વીરભદ્ર અને તારી માતાના સંબંધમાં તું શું જાણે છે ? મેં જણાવ્યું હતું કે, વીરભદ્ર એક મહા કામાંધ અને નાલાયક પુરુષ છે. જે દિવસે જમીનદાર સુંદરીમોહન મને ઉપાડી ગયો, તે દિવસે બપોરેજ એ વીરભદ્રે મારી સાથે બે ચાર ખોટી વાતો કરી હતી. મેં તમને એ વાત રાત્રે જણાવવાની ઇચ્છા કરી હતી, પણ એજ રાત્રે શયતાન સુંદરીમોહન માંડે હરણુ કરી જવાથી મને એ વાત કહેવાનો અવસર પણ મળ્યો નહોતો. ગમે તેમ હો, પણ મારી વિમાતા વિહંગિની એક આદર્શ સતી છે. તેના આજ સૂઝીના સહવાસપરથી હું ઘણી સારી રીતે જાણી ચકી છું, કે તે તમારામાંજ ખરેખરી અનુરક્ત છે. બીજા પુરુષના મ્હોં સ્થામું પણ તે જોતી નથી. આમ કહીને મેં મારા પિતાની આંખમાં ધૂળ નાખી તેમના વિષમ સંશયનું નિવારણ કર્યું હતું. કેમ, મેં જે કાંઈ કર્યું

છે, તેમાં કાંઈ અનુચિત તો નથી કર્યું-ને ?” વનલતાએ પૂછ્યું.

“ના-ના, તું જે કાંઈ કરે તે અનુચિત કિંવા અયોગ્ય હોય ખરું કે ? તેં ખરેખર મારાપર મોટો ઉપકાર કરીને મને મૃત્યુના મુખમાંથી બચાવી લીધી છે. તારા આ ઉપકારને હું કદાપિ વિસરી શકું તેમ નથી.” વિહંગિનીએ કહ્યું.

“પણ એ ઉપકારના બદલામાં તમારે મારું એક કામ કરી આપવું પડશે.” વનલતા બોલી.

“કયું કામ ? તું જે કહે તે કરી આપવાને તૈયાર છું. મારાપર તેં જે ઉપકાર કર્યો છે, એના બદલામાં હું મારો જીવ પણ કુરબાન કરી શકું તેમ છું. કહે તારી જે કાંઈ ઇચ્છા હોય, તે સત્વર જ-લાવી દે.” વિહંગિનીએ પ્રસન્ન મુખથી કહ્યું.

“મારી ઇચ્છા મારા પિતાએ મારા માટે જે પતિને પસંદ કરી ઘરમાં લાવી રાખ્યો છે, તેની સાથે લગ્ન કરવાની નથી. કારણ કે, એના શરીરમાં સુંદરતા નથી, વાણીમાં મીઠાશ નથી, મુખપર પ્રસન્નતા નથી. રાત્રિ દિવસ પુસ્તકનાં પોથી વાંચવામાંજ તે નિમગ્ન રહે છે. એની સાથે લગ્ન કરવાથી મારા જીવનની એક પણ આશા પૂર્ણ થાય તેમ નથી. તે મારી વાસનાને તૃપ્ત કરી શકે તેમ નથી. કારણ કે;

“ નથી જ્યાં સાર જીવનમાં, નથી રસની કશી આશા;
નથી જ્યાં ભાવ પ્રીતિનો, નથી જ્યાં પ્રેમની આશા;
વસ્યો જ્યાં ભાવ બેદોને, પડ્યાં અંતર જૂદાં જેનાં;
હૃદય સંધાય કહો ક્યાંથી ? પ્રેમીને અપ્રેમીનાં;
નથી તે કામને ચ્હાતો, રહે છે જ્ઞાનમાં માતો;
નથી હું જ્ઞાનને ચ્હાતી, મને તો કામ છે બહાલો;

અમારા તન અને મનમાં ભરી છે ભેદની વાતો;
કહો સંધાય ત્યાં ક્યાંથી હૃદય વીણા તણા તારો.”

આ સાંભળીને વિહંગિનીએ કહ્યું:—“ઓહો ! એમાં તે શું મોટું
કામ કરવાનું હતું ?”

“કેમ, મારા પિતા તેની વિદ્યાપર મુગ્ધ છે અને તેઓ તેના
ખરા અંતરથી ચાહે છે. તેમની ઈચ્છા કોઈ પણ રીતે તેને અહીંથી
વિદાય કરવાની નથી. આવી સ્થિતિમાં તેને દૂર કરવો એ કોઈ નાની
સૂતી વાત નથી.” વનલતાએ કહ્યું.

“પણ જો સદાને માટે તેને દૂર કરવામાં આવે તો કેમ ?”
વિહંગિનીએ પૂછ્યું.

“એટલે ? સદાને માટે શી રીતે દૂર કરવા માગો છો વાર ?”
વનલતા આતુરતાથી બોલી.

“તેની જીવનદોરીને વિષરૂપી શસ્ત્રથી કાપી નાખવી અને તેની
હયાતીને દુનિયામાંથી નાબૂદ કરી નાખવી.” રાક્ષસી વિહંગિનીએ
એક નવો ઇલાજ બતાવ્યો.

“શું ત્યારે તમે તેને ઝેર દઈને મારી નાખવાની ઈચ્છા
ધરાવો છો ?”

“હા, એના જેવો સરળ ઇલાજ બીજો એક પણ નથી. કાલે
સવારમાં દૂધની સાથે ઝેર મેળવીને દાસી દ્વારા મોકલાવી દેવું એટલે
ફૂત પીતાંની સાથેજ તેની જીવનલીલા સમાપ્ત થઈ જશે અને તારા
મનમાં ઉપજેલી લયાનક ચિંતાનું સદાને માટે નિવારણ થઈ જશે.”

“પણ આ વાત કદાચ કોઈના જાણવામાં આવી જશે તો ?”
વનલતાએ ડરીને પૂછ્યું.

“તો પણ શું નુકશાન થવાનું છે ? તારા પિતાને સમ-

જાવવા એતો આપણા હાથમાંજ છે. વળી આપણા બન્નેના સિવાય બીજું કોણ એ વાતને જાણી શકે તેમ છે ? ”

“બહુ સારું, ત્યારે આવતી કાલના પ્રભાતમાંજ એ પામરનું પરલોકમાં. પ્રયાણ કરાવી દઇશું. પણ જો જો, આ વાત બીજા કોઈના જાણવામાં ન આવે, તેની ખાસ સંભાળ રાખજો. ”

“એ વિષયમાં તું તદ્દન નિશ્ચિંત રહેજો. જ્યાં સૂંધી મારા જીવમાં જીવ હશે, ત્યાં સૂંધી બીજું કોઈ પણ મનુષ્ય એ વાતને કદાપિ જાણી શકશે નહિ. પણ જા, હવે રાત્રિ ઘણીજ વીતી ગઈ છે. હું પણ જાઉં છું. આજે તારા પિતા મિજલસમાં ગયા છે. એટલે સવાર સૂંધી પાછા આવવાના નથી. ” વિહંગિનીએ વનલતાને વિદાય થવાની સૂચના કરી.

વનલતા તરતજ “કાલની વાતને ભૂલી ન જશો. ” કહીને તરતજ ચાલી ગઈ. યુવક વિજયમણિ પોતાનો સર્વનાશ થવાની વાત સાંભળીને કંપી ઊડ્યો. તે બિચારો પોતાના ઓરડાની પથારીપર શૂન્ય મનથી જઈ પડ્યો. વિહંગિની તરતજ અગાસી પરથી નીચે ઉતરી આવી અને બગીચાના દ્વાર પાસે ઉભી ઉભી કોઈના આવવાની વાટ જોવા લાગી.

યુવક વિજયમણિ પોતાના ઓરડામાં પથારીપર પડતો પડ્યો તરફડીયાં ખાવા લાગ્યો. તેણે પોતાના મનમાંજ વિચાર્યું કે:—“હાથ ! નારી જાતિનો વિશ્વાસ શો કરવો ? ‘વિવંકુસ્મ પયોમુલ્લં’ એવું જે કહેવામાં આવે છે, તે સર્વથા સત્યજ છે. આ સંસારમાં મારું કોણ છે ? કોઈ નહિ, જે મારી થવાની આશા હતી, તે તો મારા પ્રાણ લેવાને તૈયાર થઈ છે. મેં તેનો શો અપરાધ કર્યો છે ? શું વિધાતાએ મને સૌન્દર્ય નથી આપ્યું, તેથી હું વિશ્વમાં રહેવાને પણ યોગ્ય નથી ?

હાય વિશ્વ ! હમાખાજ દુનિયા ! મેં આ ધરના જેવા બવાડા તો ખીજે ક્યાંય પણ જોયા નથી. હરગોવિંદ શાસ્ત્રી જેવી રીતે મિજલ-સનાં બહાનાં બતાવી વારાંગનાઓના ખ્યારમાં પડ્યો રહ્યો છે અને રાતોની રાતો વેશ્યાઓના ધરમાં ગાળી આવે છે, તેવી રીતે તેની પુત્રી તથા પત્ની પણ પાછળથી તેવોજ પ્રકાર ચલાવી અનેક ચારોલી સાથે બલિચારની બહાર લૂંટે છે ! વાહ દુનિયા ! આ પણ એક અ-જબ તમાશો ! બસ, મારી ઝિન્ગીનો અંત આવતી કાલના પ્રભાત-માંજ થવાનો છે. હશે જેમ પરમાત્માએ ધાર્યું હશે તેમ થશે. પણ રાક્ષસી વનવ્રતા મને જીવજનથી મારી નાખશે ? શા માટે મારી નાખશે ? કેવળ તેની વિષય વાસનાને તૃપ્ત કરવા માટેજ ! હાય, હાય ! હું આવો દુર્ભાગી થઈને પૃથ્વીપર શામાટે જનમ્યો ? મારે જીવીને શું કરવું છે ! કોના માટે જીવવું છે ! જીવનની સર્વ આશાઓ તો બળીને ખાક થઈ ગઈ છે. ”

જ્યારે યુવક વિજયમણિ આ પ્રમાણે વિચાર સાગરમાં ડૂબી રહ્યો હતો, ત્યારે વિહંગિની બગીચાના પાછલા ગુપ્તદ્વાર પાસે બિભી બિભી એકાદસે બગીચા તરફ જોઈ રહી હતી, એવામાં એક સ્ત્રી અ-વગૃહનથી પોતાના આખા શરીરને આચ્છાદિત કરી ત્યાં આવી પ-હોચી. સ્ત્રીને જોઈને વિહંગિની એકદમ તેને બેટી પડી અને પોતાની સાથે લઈને તે પાછી દીવાનખાના બણી ચાલી. દીવાનખાનાના દા-દરપર ચઢતી વેળાએ તેમનાં બન્નેનાં પગલાંનો અવાજ સાંભળીને યુવક વિજયમણિ ચમકી ઉઠ્યો. તે સાવચેતીથી પથારીપરથી ઉઠીને પુનઃ ખારીમાં આવી બેઠો રહ્યો. તેણે જોયું કે વિહંગિની એક સ્ત્રીને પોતાની સાથે લઈને સીડીપર ચઢી રહી છે. થોડીવારમાંજ વિહંગિની તે સ્ત્રીસહિત પોતાના દીવાનખાનામાં દાખલ થઈ અને તે સાથે ત-

સ્તબ્ધ તેણે દીવાનખાનાનાં દ્વાર વાસી દીધાં આથી યુવકને ઘણી અ-
ન્યથા પેદા થઇ. તે પોતાના શયનગૃહના દ્વારને ધીમેથી ખોલીને
ધીમે ધીમે બહાર આવ્યો. બહાર આવ્યા પછી તે તે દ્વારના છિદ્રમાંથી
જોવા લાગ્યો. તેણે જોયું કે વિહંગિની તે આગંતુક સ્ત્રીના ગળામાં
હાથ નાખી બેઠી હતી અને આવનાર સ્ત્રી તેના મુખપર ચુંબન કરતી
હતી ! આથી યુવક મનમાં મનમાં જોલ્યો:—“ હેં આશું ! સ્ત્રી
હોવા છતાં સ્ત્રીને ચુંબન કરનાર આ કોણ હશે ! અવશ્ય આમાં
કાંઈક છુપો બેદ સમાયલો છે. ગમે તેમ હો, પણ આજે આ વિષ-
યનો પૂરતો પત્તો મેળવવો જોઈશે.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને યુવક વિહંગિનીના દિવાનખાનામાં
બનતો બનાવ જોવાને વ્યાકુળ બની ગયો. તેણે વિચાર્યું કે, આ
દરવાજાના કાણામાંથી તો અંદરનો દેખાવ બરાબર જોઈ શકાતો
નથી. હવે શી રીતે આ બધા બેદનો પત્તો મેળવવો !”

વિચાર કરતાં તેની નજર વિહંગિનીના દિવાનખાનામાં સળગતા
દીપકની રોશનીથી તે દીવાનખાનામાંની નીચે ઉતરવાની જે એક
સીડી હતી, તેના પર પડી. તેણે જોયું કે, દૈવયોગે આજે આ સીડી
નો દરવાજો ઉઘાડો રહી ગયો છે, માટે જો નીચે ઉતરી ધીમેથી
દરવાજો ખોલી સીડી પર જઈ પહોંચીશ તો બધો બનાવ બહુ સારી
રીતે જોઈ શકાશે.

આવો વિચાર કરીને તે ધીમે ધીમે જે સીડીપરથી વિહંગિની
દીવાનખાનામાં ચઢી આવી હતી, તે સીડીપરથી નીચે ઉતરી, નીચેના
એક બે ઝોરડા ઝાળંગીને વિહંગિનીના દીવાનખાનામાં દાખલ થવાની
જે સીડી હતી, ત્યાં ગયો. પણ ત્યાં અત્યારે એટલો બધો અંધકાર
વ્યાપેલો હતો કે, સહજમાં કોઈનાથી દાખલ થવાનું સાહસ થઈ શકે

તેમ નહોતું, આથી કરીનેજ વિહંગિની ઉપરની બીજી ખુદ્દી સીડી દ્વારા દીવાનખાનામાં દાખલ થઈ હતી. યુવક હૃદયમાં હામ બીડી ધીમે ધીમે વિહંગિનીના દીવાનખાનાની સીડીપર ચઢી ઉપરનો બધો બનાવ જોવા લાગ્યો.

તેણે જોયું કે સ્ત્રીના વેશમાં આવનાર સ્ત્રી ખરી રીતે સ્ત્રી ન હોતી, કારણ કે વિહંગિની તેને ‘પ્રિયતમ’ ‘પ્યારા’ કહીને વારંવાર સંબોધી રહી હતી. થોડી વાર પછી વિજયમણિએ સાંભળ્યું કે, સ્ત્રીના વેશમાં આવનાર પુરૂષ વિહંગિનીને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો કે:—
“પ્યારી ! તારી દાસી યમુના એક ઘણી ચાક્ષક ચપગા છે. તે હમેશાં પોતાનો પોશાક આપી મને તારી સાથે મેળવી આપે છે. તારા મકાનમાં દાખલ થવું એ પણ કાંઈ નાની સૂતી વાત નથી. પણ તું આજે મને આ ઉપરના દીવાનખાનામાં કેમ લાવી છે ? શું તારો પતિ ક્યાંય બહાર ગયો છે ? તે આજે રાત્રે અહીં પાછો આવનાનો નથી ?”

યમુનાને તો વાંચક ઓળખી ગયા હશે કે જે વીરભદ્રની વિરુદ્ધમાં વિહંગિનીની સાક્ષી પૂરી હરગોવિંદ પાસે વીરભદ્રને કેદ કરાવવાને તૈયાર થઈ હતી, તે યમુનાના પ્રતાપેજ વિહંગિનીની વારંવાર અત્યારે આવેલા ઉપપતિની સાથે મુલાકાત થતી હતી. તે હમેશાં જ્યારે હરગોવિંદ ઊંઘી જતો, ત્યારે વિહંગિની પાસે તેને બેહોશીની દવા સુંઘાડાવી બેહોશ બનાવી આ ચારને ત્યાં જઈ પોતાનાં વસ્ત્ર આપી આવતી અને પહેરેગીરને કહી જતી કે, હું રાત્રિના અમુક સમયે પાછી આવીશ. પણ ખરી રીતે તે વિહંગિનીના આ ચારને વસ્ત્ર આપી પરખારી પોતાને ઘેરજ ચાલી જતી અને સવાર થતાં હરગોવિંદને ત્યાં આવી દર્શન આપતી.

આમંતુક ઉપપતિની વાત સાંભળી વિહંગિનીએ કહ્યું કે:—

“હા, યમુનાના પ્રતાપેજ આપણો આ શુભ અભિસાર ચાલી રહ્યો છે. હું તેની આ ચાલાકીથી તેને વારંવાર બક્ષિસ પણ આપું છું. પણ વચ્ચમાં તમે જે દિવસ કેમ આવ્યા નહોતા વાર ?”

“શું કહું પ્યારી ! આજકાલ પૈસાની એટલી અધી તંગી પડી છે કે, જેની વાત પણ થઇ શકે તેમ નથી. રાત દિવસ મેહનત કરું છું, પણ એક જણનું જે હજાર રૂપિયાનું કરજ પતાવી શકાતું નથી. જો જે દિવસમાં મારાથી મારા લેણદારનું કરજ પતાવી શકાશે નહિ. તો આખરે મરિ જેલમાં જવું પડશે અને તે સાથે તારી સાથે આમ રાત્રે મુલાકાત કરવાનું પણ બંધ પડી જશે.” વિહંગિનીના ઉપપતિએ કહ્યું.

“ચિંતા નહિ, હું હમણાંજ તમારી તે ચિંતાને દૂર કરું છું. તમારી ચારી કાંઈ આજકાલની નથી જ્યારથી હું સમજવા શીખી, ત્યારથીજ તમે મારી સાથે પ્યારમાં પડ્યા છો અને એ પ્યારને બરાબર નિભાવતા આવ્યા છો ! મદનલાલ તમે પૈસાની બાબતમાં બિલકુલ ચિંતા ન કરો.” વિહંગિની આમ કહીને તરતજ તેના બાહુ બંધનમાંથી મુક્ત થઇ એક પેટી પાસે જઇ પહોંચી અને પેટીમાંથી એક કીમતી હાર બહાર કાઢી પાછી યુવક મદનલાલ પાસે આવીને તે બોલી કે:—“સો, આ તમારી પ્રીતિનો ઉપહાર. આ હારની કિમત ઓછામાં ઓછી પાંચ હજાર રૂપિયા છે. માટે એ વેચીને તમારું જે હજાર રૂપિયાનું દેણું પતાવી બાકીના રૂપિયા તમારી પાસે રાખજો. મારા પતિ આજે મિજલસનું બહાનું બતાવી કોઇ રાંડને ત્યાં ગયો છે, તે સવાર સુધી પાછો આવે તેમ નથી, માટે તમે કોઇ પણ જાતનો ભય ન રાખો, સુખેથી આનંદમાં મગ્ન થાઓ.”

આ પ્રમાણે વાતચીત કર્યા પછી બન્ને જણાં ઘણી વાર સૂધી પ્રેમની ચેષ્ટાઓ કરતાં રહ્યાં અને છેવટે એક પુલંગપર બન્ને જણાં એકી સાથે એક બીજના ગળામાં હાથ નાખી સૂઈ ગયાં. વિજય-મણિએ એ સમયે જે લયાનક દૃશ્ય જોયું ! તે જોઈને તેને વિહંગિની તથા તે પુરુષપર સખ્ત નફરત આવી ! એ દૃશ્યનો ચિતાર કસવવાને અમારી લેખિની લેશ માત્ર પણ તત્પર નથી, એથી અમે પણ એનો ઉલ્લેખ કરવા ઇચ્છતા નથી.

આજે વિહંગિની તથા આવનાર યુવક મદનલાલ બન્ને હરગો-વિંદના બહાર જવાથી નિશ્ચિંત થયા હતાં, એથી તેમની પાપ કીડા-માંથી નિવૃત્ત થયા પછી તેઓ વાતોમાંને વાતોમાં આખરે નિદ્રાવશ થયાં. પ્રેમની મસ્તીમાં કાંઈને કશું જાન પણ ન રહ્યું.

વિજયમણિએ જ્યારે જોયું કે, બન્ને પાપી પ્રાણીઓ ધોર નિદ્રામાં આવી પડ્યાં છે, ત્યારે તેના મનમાં એક નવો વિચાર ઉગી આવ્યો. તે તરતજ પોતાના ઓરડામાં જઈ બેઠોશીની દવાની એક ડબ્બી લઈ આવ્યો અને તેમના બન્નેના નાકપર સુંઘાડી તેમને છેક બેભાન બનાવી દીધાં. આ કાર્યમાંથી પરવાર્યા પછી તે પાસેના બગીચામાં જે એક નાનો ફૂવો હતો, તે ફૂવાના કિનારા પરથી એક દોરડું લઈ આવ્યો અને એ દોરડાંથી તેમને બન્નેને બરાબર મજબૂત રીતે કસકસાવીને બાંધી દીધાં.

ત્યાર પછી તેણે તે દીવાનખાનામાં પડેલા હરગોવિંદના ટેબલના ખાનામાંથી એક કાગળ બહાર કાઢી તેમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું કે:—
“ શાસ્ત્રિ હરગોવિંદ !

તમારી આ કુલટા કામિની આવતી કાલે પ્રભાતમાં મને ઝેર દઈને મારી નાખવાના નિશ્ચયપર આવી ચૂકી હતી, તમારી કન્યા

વનલતાએ પણ તેમાં સંપૂર્ણ સમ્મતિ આપી હતી, પરંતુ ઇશ્વરે મને બચાવી લીધો છે અને તમારી આ પાપીયસી પ્રમદાના પાપને જાહિર કરી દીધું છે. આજે હું તેને તેના ચાર સહિત મજબૂત દોરડાંથી બાંધીને તેની પાપલીલાને તમારી પાસે પ્રકટ કરતો જઈ છું. તમારા કુટુંબમાં રહેવાથી ભવિષ્યમાં હું કદાચ સુખી થઈ શકીશ એવી મારા મનમાં આશા હતી, પણ એ આશાને તમારી પત્ની તથા પુત્રીના આજના વ્યવહારે જડમૂળથી કાપી નાખી છે. તમે જે વીરભદ્ર તથા સુંદરીમોહન નામના બે માણસોને વિના કારણ સ્ત્રીનાં વચનપરજ વિશ્વાસ રાખીને કેદ કર્યા છે, એમાં મોટી ભૂલ કરી છે. તેઓ તદ્દન નિર્દોષ છે અને તમારી પત્ની તથા પુત્રીજ સર્વ પ્રકારે દોષીત છે, એવું મને તેમની આજ રાત્રિની વાતચીતપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવ્યું છે. તમે જેવી રીતે ખીજાઓની સ્ત્રીઓના સતીત્વનાશમાં નિરંતર પ્રવૃત્ત રહો છો, તેવી રીતે તમારી કુલકામિનીઓ કુલદા તરીકે અન્ય પુરુષોના પ્યારમાં પડી તમારી ઇજ્જતનું લીલામ કરે છે. આજનો તમારા મકાનનો બનાવ જોઈને મારા મનમાં સખ્ત નફરત આવી ગઈ છે અને એથી હું સદાને માટે તમારા મકાનને છોડી ચાલ્યો જાઉં છું. ક્યાં જઈ છું, તેનો કશો નિશ્ચય નથી, છતાં તમારી સાથે હવે મારી મુલાકાત થઈ શકશે નહિ. મારું જીવન પણ આ વિશ્વમાં ઝાઝા દિવસ રહેશે નહિ, માટે મારી તપાસ ચલાવશે નહિ.”

વિજયમણિ શર્મા ”

આ પ્રમાણે પત્ર લખી હરગોવિંદના ટેમલપર મૂકી એક કાચના કકડા તળે કાગળને દબાવી તે વનલતાના ઓરડામાં દાખલ થયો. વનલતા તે સમયે ગાઢ નિદ્રામાં પડી હતી. એના મુખપર આવતી

કાલે વિજયનો નાશ કરવાની આશાથી એક પ્રકારના આનંદની છાયા ઝળકી રહી હતી. આ ભોધને વિજયમણિ એક કુરસી પર બેસી પોતાના ભાગ્યને હજારો વાર ધિક્કાર આપતો મનમાં ને મનમાંજ કહેવા લાગ્યો કે:—“ હે કરુણાસિંધુ ! આવી રીતેજ શું મારે મારી આખી જિન્દગી વીતાડવી પડશે ? હું મારા જીવનમાં શું એક દિવસને માટે પણ મુખનો સ્વાદ નહિ લઈ શકું ? ધિક્કાર છે, મારા જીવનને ! ખરેખર હું એક ખરીદેલો ગુલામ છું. ગુલામને પણ જે સ્વતંત્રતા મળી શકે છે, તે સ્વતંત્રતા મારા ભાગ્યમાં રહી નથી જ શું સ્ત્રીનો હુકમ બળવી, ખુશામત કરી હું મારા પાપી પેટનું પોષણ કરું નહિ—નહિ. કદાપિ નહિ. એવા પાપમય જીવનને ધારણ કરી રાખવામાં સાર પણ શો ? આવી સ્વતંત્રતા આપીને હરગોવિંદ શા સ્ત્રીએ વનસતાના જીવનને હલાહલમય કરી દીધું છે. આવી રીતે કોમળ વયની બાળાઓને યથેચ્છાચાર કરવા દેવો, એ પણ એક મહા પરિતાપનો વિષય છે. શું આ સારો રિવાજ કહી શકાય ખરો કે ? ના—આનું નામજ કુધારો કહેવામાં આવે તો તેમાં કશો પ્રત્યાય નથી. આવા કુધારાના પરિણામેજ દેશમાં સર્વત્ર સર્વતાશની છાયા છવાઈ ગઈ છે. કુધારો એ મહા ભયાનક વસ્તુ છે. સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા આપવાની જરૂર છે ખરી, પણ તે સાથે તે ઉચ્છ્રંખલ, ઉદ્વેગ કે અપિ, ચારી ન બની જાય, તેની પણ ખાસ સંભાળ રાખવાની છે. આવા કુધારાના સંબંધમાં કોઈ એક અનુભવી વ્યક્તિએ ખરૂંજ કહ્યું છે કે:—

કુધારે હિન્દવાસીના હૃદયનો ગર્વ ગાળ્યો છે;
ઝગકતા હિન્દ ગૌરવનો કુધારે દાટ વાળ્યો છે;
અભણ અતાની મા બાપો મહતા આબરૂ માટે;
સુતાના શત્રુઓ થઈને પિતા પુત્રી બગાડે છે;

વિચાર્યા વીણું હૃદય-વયને મરી મિથ્યા ગુમાનીમાં;
જડી જે સંતતિ લગ્ને જુરે તે જીંદગાનીમાં;
મયાં તે પ્રલયચર્યોને પ્રીતિ લગ્ને મયાં ન્યાંથી;
પ્રભ તે વીર શું પાકે પછી ઉદાર તે ક્યાંથી?"

‘બસ થઇ ચૂક્યું, વનલતા ! હું આજે તારા ઝેર ભરેલા મીઠા મુખને હેઠલી વાર જોઇ લેઉં છું. આજથી તારા અને મારા સમા-ગમની સમાપ્તિ થાય છે. અહા ! તું આવી ભયંકર હોષ્ટ્ક, એની મને કલ્પના પણ નહોતી. તારા હૃદયમાં વિષમ હલાહલ ભર્યું હશે એ હું અત્યાર સુધી જાણતો પણ નહોતો. ખરેખર:-

“તું ભ્રમિનીના નામને શરમાવતી ભુજંગી છે;
તુજ દેહ છે પાપી ખરે, હૈયું અતિ ઉતાપી છે;
જવાળા દહે જે દેહને, તુજ મુખમાં આવી વસી;
નારી નહિ તું કારી છે કાળી કટારી છે નડી.”

તારા જીવનનું અવસાન થવુંજ અધિક ઉચિત છે. ધિક્કાર છે તને અને તારી પાપીયસી સંમી વિમાતા વિહંગિની ! સ્ત્રીઓનાં જે હૃદય અત્યંત ક્રામળ ગણાય છે, તેજ હૃદયમાં આ ભયાનક દગાખાજ !”

આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે વનલતાને પણ ઊધમાંથી જામી ઉઠવાની દહેશતથી ખેલાન કરી દીધી. પણ તેને મજબુત દોરડાંથી બંધનયુક્ત કરવાની ઉદારતા દર્શાવી નહિ. તે નિશ્ચિંતપણે વનલતાના ટેબલપર બેસી એક પત્ર લખવા લાગ્યો. પત્ર લખાઇ રહ્યો. પૂરો થાય પછી તે પુનઃ તેને વાંચવા લાગ્યો. તેમાં લખ્યું હતું કે:-

અભિમાની, ઉદ્ધત અને સ્વચ્છંદિની અબળા !

“અબળાનું હૃદય આવું સખળ અને કઠિન હશે, એ હું આ પહેલાં જાણતો નહોતો, એટલુંજ નહિ પણ મારા મનમાં એવી ક-

દયના પણ આવી નહોતી. હવે મારો તે ભ્રમ દૂર થયો છે. તું નથી બળ્ણી શકતો કે તારા જેવી વળ્ણ તુલ્ય કઠિન હૃદયની - કામિનીઓ વિધાતાની સૃષ્ટિમાં બીજી કેટલીક છે ? હું તારો સ્વામી હતો, પરંતુ એટલી બધી નિષ્કુર-નિર્દય નિવડી છે કે હું કેવળ આ એક માસના અવધિમાં રાત્રિ દિવસ તારી પ્રીતિને સંપાદન કરવા માટે પ્રયત્નશીલ રહેતો હતો, તારા માટે મારી જિન્દગી પણ કુર્યાન કરવાને તૈયાર થયો હતો, તથાપિ તે દરમ્યાન તેં પ્રીતિરસનું પાન કરાવવાની વાત તો દૂર રહી પણ, મને કદાપિ એક મીઠો શબ્દ પણ કહી સંભળાવ્યો નથી ! તેં તારા ધરના નોકર સાથે પણ જે અધમ અને નિર્દયતા ભરેલો વ્યવહાર ચલાવ્યો નથી, તે મારી સાથે ચલાવ્યો છે. માર્ તારાથી બને તેટલું અપમાન કરવામાં પણ તેં કશી ખામી રહેવા દીધી નથી. વેશ્યાનું હૃદય પણ હું ધારું છું કે, તારા કરતાં દયાળુ હશે. ધિક્કાર છે, પાપીયસી પ્રમદા ! છેવટે તું ઝેર પાઇને મારા જેવા એક નિરાધારનો વિનાશ કરવાના નિશ્ચયપર આવી ગઇ, શું તારા દિલમાં જરા દયા પણ ન આવી ? ધિક્કાર છે તારા એ પાપ-મય સંકલ્પને ! ”

“ તું વેશ્યાથી પણ અધમ છે ! સુંદરીમોહનના સંબંધમાં તેં જે કપટની બાજી બિછાવી હતી. એ પણ મારાથી અબળ્ણી રહેવા પામી નથી. શું સંપતિના અભિમાનથી સર્વ પ્રકારના સહવિવેકનો ત્યાગ કરીને પોતાના પતિનો પણ પ્રતિકાર કરવો એ એક આર્થ અબજાને માટે કોઇ પણ પ્રકારે ઉચિત ગણાય ખરું કે ? ના—કદાપિ નહિ. જીવન ક્ષણિક છે, એ ક્ષણિક જીવનની લાલસામાં પડીને સર્વ પ્રકારની નીતિનો પરિત્યાગ કરવો એ કુળકામિનીને માટે ભૂષણીય ગણાય ખરું કે ? વનલતા ! તું નારી કુળમાં રાક્ષસી છે ! તારા સમાન દયા-

બાજ નારી મારા જોવામાં હજી સુધી આવી નથી. જે વસ્તુ ક્ષણિક છે, તે વસ્તુને સ્થાયી માનીને તું તારો પોતાનો સર્વનાશ કરવાને તૈયાર થઇ છે. ધિક્કાર છે તને અને તારા આવા કુવિચારને ! તું વિધાતાના બનાવેલા જીવોમાં એક તદ્દન નવીન પ્રકારનો જીવ છે. ધનવાનની કન્યા હોવાનો તથા તું પોતાને એક અદ્વિતીય સુંદરી હોવાનો ગર્વ કરીને જન્મતમાં કોઇને પણ તારા સમાન ધારતી નથી. સર્વ પ્રાણીમાત્રને તું તુચ્છ ધારે છે. પરંતુ તું તારા મનમાં ચોક્કસ યાદ રાખજો એ ગર્વ સદા સર્વદા ટકી શકશે નહિ. સ્મરણમાં રાખજો કે, મનુષ્યનું ધન, સંપદ, રૂપ કે યૌવન આદિ કશું પણ ચિરસ્થાયી રહેતું નથી. વળી ખાસ કરીને પાપથી પેદા કરેલી મિલકતની તો કાંઈ વાતજ કહી શકાય તેમ નથી. હું જો સદૃષ્ટાંતજનો પુત્ર હોઇશ, તો એક દિવસે ને એક દિવસે આ અપમાનનો બદલો લઇશ અને તને બતાવી આપીશ કે નિર્દોષનું અપમાન કરવા જતાં કેતું વિષમ પરિણામ ભોગવવું પડે છે. હમણાં તું રૂપ-યૌવનની અધીશ્વરી અને સુપ્રસિદ્ધ ન્યાયાધીશની કન્યા છે, ભલે ખુશીથી હો, એની મને જરા પણ બીતિ નથી. તારા તથા તારા પિતાના ક્રોધથી મને કશું પણ નુકસાન થવાનું નથી. તારી સાથે સર્વ સંબંધનો હું આજથી ત્યાગ કરું છું. આજથી તારા અને મારા સર્વ સંબંધનો અંત આવે છે. તારા અહંકારને હું ચૂર્ણ કરીશ. તારા પિતાને પણ બતાવી આપીશ કે મોટું કોણ છે, પુત્ર કે કન્યા ? પિશાચિની ! તારા વ્યવહારથી માઈ હૃદય રાત્રિ દિવસ સળગ્યા કરે છે, પણ યાદ રાખજો કે એવી જ રીતે ઇશ્વર પણ એક દિવસ તારા અંતરને સળગાવશે. જ્યારે તારી પિશાચિની માતા વિહંગિનીજ તને અનીતિના માર્ગમાં દોરવાને તૈયાર થઇ છે, ત્યારે હવે તારા ભાગ્યની દશા તારાથી સર્વથા વિષ-

રીતજ થવા બેઠી છે. આવા તુચ્છ જીવનમાં પણ તું જે આનંદ માની રહી છે, એજ તારી મૂર્ખતાને સ્પષ્ટ બતાવી આપે છે. જ્યારે તું જોઈશ કે તારું ધન ગયું છે, તારું રૂપ તથા યૌવન પણ આશ્ચર્ય મયું છે, ત્યારેજ તારો મારી સાથે મેળાપ થઈ શકશે. હું આજે પ્રજા ભાતમાંજ અહીંથી ગમે ત્યાં આશ્વો જઈશ. આજથી તને સુન્નીતિના માર્ગ પર લાવવાના પ્રયત્નમાંજ ગુંથાઈ જઈશ, મારી લયંકર પ્રતિજ્ઞા છે કે, જ્યાં સુધી હું તને નીતિના માર્ગ પર આવેલી જોઈ શકીશ નહિ, ત્યાં સુધી હું સુખપૂર્વક મરી શકીશ નહિ. તું બીજા કોઈપણ પતિની સાથે લગ્ન કરીશ, તો તેમાં મને કશી હાનિ થશે નહિ. પણ તે સાથે તને વ્યભિચારના માર્ગમાં દોરાયત્તી પણ મારાથી જોઈ શકાશે નહિ. તારી માતા તથા તેના ઉપપતિને હું આજે બંધનયુક્ત કરી તેમના પ્રકાશમાં લાવી તારા આ પાપસદનમાંથી સદાને માટે વિદાય થાઉં છું. હજી પણ તને મારી શિખામણ છે કે, તું નીતિના માર્ગ પર આવી આ તારી કાયાનું કલ્યાણ કરવાને પ્રયત્નશીલ રહેજે, ઈશ્વર એથી તારું કલ્યાણ કરશે.

વિજયમણિ શર્મા

આવી રીતે બન્ને જૂદા જૂદા પત્રો લખીને તે તરતજ ત્યાંથી વિદાય થયો. હરગોવિંદનો ધરજમાઇ હોવાથી પ્રહરીઓ હમેશાં તેનું સાઈ સન્માન સાચવતા હતા. તેમજ વિજયમણિનો હમેશાં ચાર વાગે મધુમતિમાં સ્નાન કરવા જવાનો નિયમ હતો. આથી અત્યારે કોઈ પણ પ્રહરીએ તેને જતો અટકાવ્યો નહિ. તે તરતજ તે પાપપૂરીને લાગ કરીને સદાને માટે આશ્વો ગયો.

x x x x

બીજો દિવસે સવારમાં સાત વાગે હરગોવિંદ પોતાના મંકન પર પાછો આવ્યો. તેણે આવી જોયું કે, એ સમયે તેના દીવા-

નખાનાનું દ્વાર બંધ હતું આથી તે નીચેના ઓરડાઓમાંની ગુપ્ત સીડીદ્વારા દીવાનખાનામાં દાખલ થયો, દાખલ થયા પછી તેણે જે કાંઈ જોયું તે જોઈને તે દિગ્મૂઢ બની ગયો, તેણે જોયું કે, તેની પત્ની વિહંગિની તથા તેનો ચાર મદનલાલ બન્ને જણ એક મજબૂત દોરડાથી બંધાઈને. જેલાન અવસ્થામાં પડ્યા હતાં. આથી તેનું હૃદય કંપી ઉઠ્યું. તેનું આખું શરીર લાલચોળ થઈ ગયું. એવામાં અચાનક તેની નજર તેના ટેબલપર કાચના કકડા તળે દબાવેલા વિજયમણિના પત્ર તરફ પડી. પત્રને જોતાંની સાથે તેણે ઉપાડીને વાંચવા મંડ્યો. પત્ર વાંચતાં વાંચતાં તેનાં રૂવેરૂવાં ઉભાં થઈ આવ્યાં. તે તરતજ વનલતાના ઓરડામાં દાખલ થયો, તો વનલતાની પણ તેવીજ દશા તેના જેવામાં આવી. તેના ઓરડામાંથી પણ તેને વિજયમણિનો લખેલો પત્ર મળી આવ્યો. વનલતાપર લખેલા વિજયમણિના એ અનુપમ ઉપદેશવાળા પત્રને વાંચીને હરગોવિંદ જાણે અત્યંત ક્રોધિત બની ગયો એને શું કરવું, આ પામરોને શી સજા કરવી, તેના વિચારમાં પડી ગયો. એ સર્વ જેલાન થયેલાંઓને શુદ્ધિમાં આવતાં સૂધી તે ધરતા નોકર ચાકરોને બોલાવીને ધમપછાડ કરવા લાગ્યો. તેણે પેલી જૂડી સાક્ષી પૂરનાર યમુનાની પણ તપાસ કરાવી, પરંતુ એ તો એ વખતે પોતાને ઘેર પધારી હોવાથી, એનો કશો પણ જવાબ મળી શક્યો નહિ. આથી હરગોવિંદના મસ્તકપર વજ્રપાત થયો. તે જોઈ બચકર બ્યલિચારી હતો, તેવુંજ તેનું આખું ઘર બ્યલિચારી બની ગયું છે, એમ જાણીને તેના અંતરમાં પ્રચંડ પશ્ચાતાપનો પાવક પ્રજ્વળી ઉઠ્યો. નિરુપાયે તે તે સર્વપાપીઓને શુદ્ધિમાં આવતાં સૂધી પોતાના દીવાનખાનામાં ચૂપચાપ બેસી રહ્યો.

પ્રકરણ ૧૨ મું

સુંદરી કે સિંહી ?

અકળ અવિદ્યાની જાળમાં રે, પડિયા પંડિત શૂર;
જાની વૈરાગી જોગિ જતીરે, ચાવી કર્યા ચકચૂર;
સ્ત્રી એજ મોટી મોહનીરે, ખીજું સહુ એની હેઠ;
પહોચેલાને પણ પાડે પલકમાં છેલી સીડી લગી ઠેઠ;

x x x x

ઇંદ્ર ચંદ્ર પારાશર મુનિરે, એકલશંગ મુખ્ય;
શિવ બ્રહ્માદિક બૂલ્યારે, એથી મોટા કાણુ અન્ય;
મન તો ભટ બધા નિશ્ચિનુંરે, નવ રહેવું સ્ત્રીપાસ;
ધીરાને અંચળ કરે રે, ધાલે સત્યાનાશ.

દયારામ

જે સમયે લૂટારા સરદાર મોનાહાતિના ભયાનક ભોંયરામાં આ-
વીને એક બળવાન યુવકે પિસ્તોલની ગોળાથી મોનાહાતિને ઠાર કર્યો,
ત્યારે ભોંયરામાં મહા ભયાનક ફાલાહલ મચી ગયો. સરદારના મૃ-
ત્યુથી સર્વ લૂટારાઓ એકી સાથે એ વીરપુરુષના શરીરપર તૂટી પડ્યા.
પરંતુ તેણે લેશમાત્ર પણ વિચલિત ન થતાં દઢતાથી ખૂંધી તલ્વારે
તેમની સાથે યુદ્ધ કરવા માંડ્યું. જ્યારે તેણે જોયું કે, તે દુર્દાન્ત દસ્યુ-
ઓથી એમેર ઘેરાઈ મયો છે અને કાણુવારમાંજ તેના જીવનની સ-
માપ્તિ થવા આવી છે, ત્યારે તેણે એકદમ પોતાના ખીસામાંથી એક

સિસોટી બહાર કાઢીને જોરથી વગાડવા માંડી. સિસોટીનો અવાજ સાંભળતાંની સાથેજ એકાએક પચાસ હથિયારબંધ સૈનિકો તે ભોંયરામાં આવી પહોંચ્યા. સૈનિકોના આવતાંની સાથેજ લૂટારાઓ તેમના ડંડા લઇને તેમનીપર કૂદી પડ્યા; પરંતુ સુશિક્ષિત સૈનિકોની બંદૂકના મ્હેલે આગળ તેમનું કશું પણ ચાલી શક્યું નહિ. તેમાંના કેટલાક કાયર અને કેવળ પગારની આશ્ચાથીજ નોકરી કરનારા લૂટારાઓ જીવ જવાની દહેશતથી જ્યાં લાગ મળ્યો ત્યાં ન્હાસવા લાગ્યા. લૂટારાઓના ભોંયરામાં મોટું ધમસાણુ મચી ગયું. આ તકરારનો લાભ લઇને આપણી ચાલાક મેનાએ પ્રથમ જણાવેલા પુરોહિત પ્રમોદરંજન તથા બલિદાન માટે ભોંયરામાં કેદ થયેલી મૃગાંકલેખાને ભોંયરાના એક એકાંતવાળા ઓરડામાંથી બહાર કાઢીને એકદમ પોતાની સાથે ચાલવાની સૂચના કરી. એ વખતે એ ચાલાક ચપળાએ મૃગાંકલેખાને પુરુષનો પોશાક પહેરાવી દીધો. જ્યારે તેઓ બન્ને જરાજર તૈયાર થઇ ગયા, ત્યારે તેમને સાથે લઇને મેના ભોંયરાના જે માર્ગથી સરદાર મહમ્મદની સાથે ભોંયરામાં દાખલ થઇ હતી, તે તરફ ચાલવા લાગી. સર્વ લૂટારાઓ એ સમયે આગંતુક વીરપુરુષની સાથે પોતાના સરદારના ખૂનનો બદલો લેવા માટે તનમનથી ઝઝૂમી રહ્યા હતા અને કેટલાક કાયર અને બાયલા લૂટારાઓ પોતપોતાના પ્રાણ બચાવવાની પંચાતમાં પડ્યા હતા, એથી તેમના તરફ કાંઈએ કશું પણ ધ્યાન આપ્યું નહિ.

મેના, પ્રમોદરંજન તથા મૃગાંકલેખાને લઇને જનતી ઉતાવળે ભોંયરામાંથી બહાર નીકળીને પ્રથમ જણાવેલા જંગલમાં આવી પહોંચી. જંગલમાં આવ્યા પછી તે પ્રમોદ તથા મૃગાંક બન્નેને એક વૃક્ષ તળે બેસાડી કહેવા લાગી કે:-“પ્રમોદરંજન ! હું ધણા વખત

થયાં જોતી આવું છું કે, જ્યારથી પાપાત્મા લૂટારાઓએ તમને બન્નેને આ ભોંયરામાં લાવી કેદ કર્યાં, ત્યારથી તમારા બન્નેના હૃદયમાં પ્રેમનાં બીજ રોપાઈ ગયાં છે અને તમે બન્ને એક બીજાને ખરા દિલથી ચહાવા માંડ્યાં છો, આજે તમારા પ્રેમને ચરિતાર્થ કરવાનો પરમાત્માએ સુપ્રસંગ આપ્યો છે. જે લૂટારો મોનાહાતિ આપ્યા દેશને પાયમાલ કરી રહ્યો હતો, તેના આજે એક વીરપુરુષે આવીને વિનાશ કર્યો છે. એ વીરપુરુષ કાણ છે, એ હું ખરાબર કહી શકતી નથી. છતાં મને એવું સ્મરણ તો અવશ્ય થઈ આવે છે કે, મેં એને બૂખણાનગરીમાં અવશ્ય જોયો છે. ક્યારે અને કયે ઠેકાણે જોયો છે, એ મને અત્યારે ખરાબર યાદ નથી, છતાં જોયો છે, એવું તો માફ હૃદય પણ મને સાક્ષી આપે છે. તે ગમે તેમ હો, પણ હવે મારાથી તમારાથી સાથે આવી શકાશે નહિ. કારણકે, હજી મારે હતભાગિની ઇંદુમતીનો બચાવ કરવાનો છે. તે પણ એક ગિચારી બહી અને સાધ્વી સ્ત્રી છે. તેના પિતા અમારા શહેરનો એક પ્રતિષ્ઠિત અને ધર્માત્મા વહેપારી છે. ઇંદુમતિને જ્યાં સુધી મારાથી મુક્ત કરી શકાશે નહિ, ત્યાં સુધી મારા મનને જરા પણ આરામ મળશે નહિ. પણ હવે, મારે તમને જે કાંઈ ખાસ કહેવાનું છે, તે ખરાબર સાંભળો, પ્રમોદરંજન તમે હવે તમારા પિતાના ઘર તરફ ન જતાં આ મૃત્યુકલેખાની સાથે અમદાવાદ તરફ જાઓ. અમદાવાદમાં તેના પિતાની મોટી મિલકત છે, તેથી તમારું બન્નેનું ધણી સારી રીતે ગુજરાન ચાલી શકશે. હાલ તરત બંગાળામાં રહેવું એ તમારા બન્નેના માટે સહીસલામત નથી. કારણકે, સરદાર મોનાહાતિના મૃત્યુથીજ સર્વ લૂટારાઓનો નાશ થયો છે અને દેશની આબાદીનાં દ્વાર ખુલા થયાં છે, એમ તમારે માની લેવાનું નથી. હજી વીરવર રતનદાસ કે જેની

વીરહાકથી આંખો હિન્દુસ્તાન ગાજી રહ્યો છે, તે જીવતો જાગતો બેઠો છે, તેના અત્યાચારનું અવસાન આવ્યું નથી. તેમજ સરદાર મોનાહાતિના બે વીર સરદારો જેસલ તથા જાંલિમસિંહ પણ કાંઈ જેવા તેવા પરાક્રમી નથી. સરદાર જેસલ અત્યારે પોતાના સરદારને મારનાર યુવકની સાથે જે બચાંકર યુદ્ધ કરી રહ્યો છે, તે તો તમારી નજરે-જનર જોઈ શક્યાં છે, તેવાંજ તેનો બીજો સરદાર જાંલિમસિંહ પણ મહા બયાનક છે, તે અત્યારે પોતાનાં પચાસ માણસો સાથે પાસેના એક ગામમાં લૂટ કરવા માટે ગયો છે, જ્યારે તેના જાણવામાં મોનાહાતિના મરણની વાત આવશે, ત્યારે તે પણ કાંઈ એછો ઉત્પાત્ત કર્યા વિના રહેશે નહિ. આ સર્વ કારણોથી તમે અમદાવાદ તરફ ચાલ્યાં જાઓ. અમદાવાદ ગયા પછી, જ્યારે તમે બરાબર શાંતિથી રહી શકો, ત્યારે તમારા પિતાને પણ બંગાળામાંથી ત્યાં બોલાવી લેજો. મારી માન્યતા પ્રમાણે ત્યાં ગુજરાતમાં આવવામાં તમારા પિતા પણ કશો વાંધો ઉઠાવશે નહિ, કારણકે, તેઓ મૂળ ગુજરાતનાજ વતની છે.”

“એમ કરવાને હું તૈયાર છું, પણ અહીંથી અમારે શી રીતે ગુજરાત તરફ જવું ? અમારી પાસે અત્યારે એક પૈસો પણ નથી; તેમજ અમે અહીંના રસ્તાનાં પણ જાણીતાં નથી. આવી હાલતમાં અમારે શું કરવું ? મેના બહેન ! મને તો આ વિષયમાં કશી પણ સમજણ પડતી નથી.” પ્રમોદરંજન પુરોહિતે પોતાના બચનું કારણ દર્શાવ્યું.

“ચિંતા ન કરો. જુઓ મારી આ મૃગાંક બહેનના ગળામાં હજી એક સોનાનો હાર બાકી રહી ગયો છે, લૂંટારાઓએ એ હારને

લૂંટી લીધો નથી, એ પણ તમારા સૌભાગ્યનોજ વિષય છે. હું ધારું છું કે, એ હારની કિંમત ઓછામાં ઓછી આઠસો નવસો રૂપિયાની છે, માટે એ વેચીને તમે ધણીજ ખુશીની સાથે ગુજરાતમાં પહોંચી શકશો. વળી રસ્તાને માટે પણ કાંઈ દહેશત જેવું નથી. તમે અહીંથી ભૂષણાનગરીના બંદર પર જશો, એટલે ત્યાંથી સુરત તરફ જવાનાં ધણાં વહાણો મળી આવશે.” મેનાએ ઉપદેશ આપ્યો.

“હા, બહેન ! હવે અમારા માટે એ ઉપાયજ અધિક પ્રશસ્ત જણાય છે. એ પાપાણુ હૃદયના પિશાચો અમેને બંગાળામાં જંપીને બેસવા દે તેમ નથી.” મેનાનો અત્યંત ઉપકાર માનીને પ્રમોદરંજન કહેવા લાગ્યો:—“પણ બહેન ! તમારા આ ઉપકારને અમે કોઈ કાળે પણ વિસરી શકીશું નહિ. તમે જ અમે બન્નેને જીવતદાન આપ્યું છે, અમારા ધર્મને બચાવ્યો છે. તમારા એ અનુપમ ઉપકારની કાંઈ તુલનાજ કરી શકાય તેમ નથી. ખરેખર દુનિયામાં જો તમારા જેવાં પરમાર્થ પરાયણ મનુષ્યો ન વસતાં હોત, તો આ દુનિયાં કદાપિ ટકી શકત નહિ. પણ હવે લેશમાત્ર પણ વિલંબ ન કરો. તમે જે ઈન્દુમતીને બચાવવાની ઇચ્છા ધરાવો છો, તેનું જીવન અત્યારે સંપૂર્ણ રીતે આહતમાં આવી ગયું છે. લૂંટારાઓના યુદ્ધમાં તે બિચારી ક્યાંક હજીય જશે; તો તેનું પાપ અમારા શિર પર આવી ચડશે. અમે હવે અહીંથી ભૂષણાનગરીમાં દાખલ થઈ આ હાર વેચી તેના પૈસાદ્વારા સુરત તરફ ખુશીથી રવાના થઈ શકીશું. જાઓ, કર્તવ્ય-પરાયણતામાં પ્રવૃત થાઓ.”

આ સમયે મૌનવ્રત ધારણ કરી ઉભેલી મૃગાંકલેખાએ કહ્યું:—
“બહેન ! હવે તમારી સાથે અમારો મેળાપ ક્યારે થશે ? શું આપણે હવે આખી ઝિન્દગીને માટે વિખુટાં થઈશું ? ના—ના. ઇશ્વર એવો

પ્રસંગ ન લાવે. જો કદાચ ગુજરાત બાણી આવવાનું થાય તો અમદાવાદ શહેરમાં રાયપુર જિલ્લામાં આવી મારા પિતા 'વિશુદ્ધાનંદ'નું નામ પૂછજો એટલે તમોને તરતજ મારો પત્તો મળી આવશે. મારા પિતા અમદાવાદના એક નામાંકિત પંડિત હતા ! પણ હાય ! લૂંટારાઓના હાથથી આજે તેઓ પરલોકના પ્રવાસી બની ગયા છે ! હાય પિતા ! શું હું તમારી એવી નિર્માલ્ય કન્યા છું કે, તમારા વૈરનો બદલો પણ ન વાળી શકી ? ”

આમ કહેતાં કહેતાં મૃગાંકલેખાની આંખો ઉજ્જ્ય આંસૂથી ઉભરાઈ આવી. તે એક શબ્દ પણ બોલી શકી નહિ. એ જોઈને મેનાના હૃદયમાં પણ સ્ત્રીઓના સ્વાભાવિક દયાળુ સ્વભાવાનુસાર દયાનો સંચાર થયો. તે કોમળતા ભરેલા સ્વરથી બોલી:—“મૃગાંકલેખા ! હૃદયને વિના કારણ દુઃખી ન કર. હું તારા પિતાના વૈરનો બરાબર બદલો વાળીશ. જ્યાં સુધી એ શયતાન લૂંટારાઓનાં નામેનિદાનને ધરાના ધામપરથી હું નાબુદ કરી શકીશ નહિ. ત્યાંસુધી મારી બપંકર પ્રતિજ્ઞા છે કે:—

“લૈષણુ વૈરાગ્ય ધારીને કરીશ કલ્યાણ કાયાનું;
વિદ્યાસી વૃત્તિને ત્યાગી ધરીશ હું ધ્યાન ધાતાનું;
વિદ્યારી પાપી આ સધળા, સજીવ શૃંગાર હું અંગે;
પતિનો પ્રેમ પામીને રહીશ હું પિયુની સંગે.”

મારાથી જ્યાં સુધી દુર્દાનંત દાનવોનો નાશ થઈ શકશે નહિ, ત્યાં સુધી લગ્ન પણ થઈ શકશે નહિ. જા, મૃગાંકલેખા ! હવે સત્વર વિદાય ! મારે હજી તારા જેવીજ બીજી એક અબજાનો દુરાચારી દસ્યુઓના પંજમાંથી બચાવ કરવાનો છે. તેના શીલ, ધર્મને રક્ષવાનો છે.”

“ પણ મેના બહેન ! ” મૃગાંકલેખાએ આંસુ ભરી આંખોથી કહ્યું:—“ પણ, પણ બહેન ! એ સિવાય તેં તારી આ કૌમાર્યાવસ્થાને બીજા કયા માર્ગમાં કાળ ગાળવાનો વિચાર કર્યો છે. તને છોડીને જતાં મારું મન માનતું નથી. ” મૃગાંકલેખાએ કહ્યું.

“ મેનાએ જવાબ આપ્યો:—“ બહેન ! તું મારા માટે કશી પણ ચિંતા ન કર. ભગવાન મારી રક્ષા કરશે. વળી હું વીર રાજપૂતની કન્યા છું. મને શો ભય છે ! કયા નાદાન નરમાં એવી તાકાત છે કે મારા તરફ કોઈ અગિણી પણ ચીંધી શકે ? તું એ વિષયમાં સર્વથા નિર્ભય રહેજે મારા જીવનને માટે જે ખ્યેય ધાર્યું છે, તે અતિ અમૂલ્ય છે. ભારતભૂમિ, મારી જન્મભૂમિ આજકાલ તેનાં સતોનોની ફાટફૂટથી જે જે અસહ્ય અનુતાપ ભોગવી રહી છે, ભારતમાં જે અન્યાય, અત્યાચાર વ્યાપી રહ્યો છે, ભારતનાં નિર્દોષ સંતાનોને જે વિજ્ઞાતીય પ્રજા પીડી રહી છે, તે સર્વને અટકાવવાનો હું મારાથી અનતો પ્રયત્ન કરીશ. તથા જે સ્ત્રીજાતિ સંસારમાં સર્વથા શક્તિશાળ્ય ગણાય છે, તે સ્ત્રીઓજ સર્વ સત્કર્મો કરી દેશોદ્ધારના પવિત્ર કાર્યને પણ અવરોધ કરી શકે છે, એમ આખી આલમને બતાવો આપીશ. મૃગાંકલેખા ! આપણે સાક્ષાત શક્તિમાતાની અંશભૂતાઓ છીએ, આપણામાં સમસ્ત વિશ્વ-બ્રહ્માંડને ડાલાવવાની શક્તિ છે. જે અનસૂયાએ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશને બાળકના સ્વરૂપમાં પરિણત કરી દીધા હતા, જે દમયંતી દેવીએ નિજ તપોગળથી કલિને પણ પોષાવાની દીધો હતો, જે સીતા દેવીએ અખિલ બ્રહ્માંડને સતીત્વનો પ્રભાવ બતાવી દીધો હતો, તેમનીજ આપણે દુહિતાઓ છીએ. આપણને શો ભય છે ? તું મારી લેશમાત્ર પણ ચિંતા ન કરીશ. હું જરા વિચાર કરી જો. આજે ભારતવર્ષની જે અધમ સ્થિતિ આવી

પડી છે, તે સ્થિતિમાં જે સ્ત્રીઓ પણ ભાગ નહિ લે, તો તેની શી દશા થશે ! હાય ! મારી વ્હાલી ભારત માતા ! તારી આ શી દશા ? હાય, તારી આધુનિક સ્થિતિનું એક વિદ્વાને યથાર્થજ દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે. મૃગાંકલેખા ! સાંભળ ! ભારત માતાના સંબંધમાં મુઝ કવિજનો પણ શું કહે છે ?

છે જન્મભૂમિ જયકારીરે જય ભારતી માત અમારી,
ગૌરવ કરીએ નરનારીરે ભારતી માત અમારી;
હરિશ્ચંદ્રને ધર્મ રઘુવીર ભાર્ગવ સમ ભયહારી;
સતી સીતા, તારા, સાવિત્રી, સતીઓ અહરનારીરે;
ક્યાં તે અનુપમ રત્ન અમારાં ક્યાં સતીઓ સજારી;
ક્યાં તે પ્રાચીન ગૌરવ સઘળું ક્યાં આ દશા બિચારી-રે;
દેશ તણી લવલેરા દયાધર દિલમાં વિશ્વ વિહારી;
કુસંપ ઇર્ષા દ્વેષ ટળેને વસે એકતા પ્યારી રે;
થાય ઘેર ઘેર આર્ય ભગિનીઓ ધર્મનીતિ ધરનારી;
દેશભક્ત સહુ થાવ બંધુઓ એ અભિલાષ અમારી.

આવી સ્થિતિમાં પોતાથી બને તે રીતે પ્રત્યેક ભારતવાસીએ ભારતમાતાની સેવા બજાવવાને પ્રયત્નશીલ થવુંજ જોઈએ. આ સંસારમાં મારે મારા વૃદ્ધ પિતા વિના બીજું કાઈપણ સંબંધી નથી. એ પિતા પણ જીવતા છે કે નહિ; તેનો પણ કશો નિશ્ચય નથી. આથી મેં તો માગ મનમાં દેશ સેવાનોજ દૃઢ નિશ્ચય કરી લીધો છે. દેશમાં અત્યારે ઘેર ઘેર વ્યભિચારના અખાડા રથપાયા છે, ખૂનની નદીઓ વહી રહી છે, દગો, પ્રપંચ અને પ્રતારણાનું પૂર્ણ જોર જામી ગયું છે, આથી મેં તથા મારી એક ગુપ્ત સંગિનીએ એવોજ નિશ્ચય કરી લીધો છેકે—

“અમારા દેશને માટે અમે સહુ પ્રાણ આપીશું;
હૃદયને મેળવી • લઈશું, સદા સંપે અમે ધારું;
અમારા દેશજીનું નીતિના સાથીઓ કરશું;
તમની મોહ જૂઠાને સદા સન્માર્ગમાં ધરશું.”

પણ હવે બહેન ! સમય ઘણો વીતી ગયો છે, માટે હું વિદાય
માઉં છું અને તે સાથે તને છેવટની એક શિખામણ આપતી જાઉં.
હું કે, તું તારા આ પ્રિયતમની સાથે હમેશાં પૂર્ણ પ્રેમપૂર્વક વર્તજો
તેમના મનને કાંઈ પણ પ્રકારે દુઃખી થવા દઈશ નહિ. સ્ત્રીઓને
માટે આ સંસારમાં પતિ સમાન બીજો દેવતા છેજ નહિ.” આમ
કહી મેનાએ પ્રમોદરંજન તરફ મુખ ફેરવીને કહ્યું:—“પ્રમોદભાઈ !
તમે પણ મારી આ મૃગાંકલેખાને દુઃખી થવા દેશો નહિ. તે ગિચા-
રીનો હવે આ વિશ્વમાં તમારા સિવાય બીજો કાંઈ પણ આધાર
રહ્યો નથી.”

પ્રમોદ તથા મૃગાંક બન્નેએ આંખો નમાવી મેનાના કથનને
અનુમોદન આપી એકી સાથે કહ્યું:—“મેના બહેન ! સંસારમાંથી ખરા
વિશુદ્ધ સ્નેહનો કદાપિ નાશ થતો નથી; અમારો જ્યાં સુધી અમારા
શરીરમાં પ્રાણ હશે, ત્યાં સુધી કદાપિ એકબીજાના અંતરને દુઃખી
થવા દઈશું નહિ. જાઓ, તમે નિશ્ચિંતપણે તમારા કાર્યમાં પ્રવૃત્ત
થાઓ, હૃદય તમારા જેવી પરાપકારિણી પ્રમદાનું સદા સર્વદા ક-
લ્યાણ કરો, એવો અમારા દુઃખી હૃદયનો આશીર્વાદ છે. દુનિયામાં
તમેજ તમારા જીવનનું ખરૂં સાર્થક્ય કરો શક્યાં છો.”

આમ કહેતાં કહેતાં બન્નેની આંખો આંસુથી હિભરાઈ આવી.
સ્નેહમયી મેનાના વિયોગનો પ્રસંગ તેમને શશ્વ સમાન સાલવા લાગ્યો.

મેના પણ આખિમાંથી આંસુ વરસાવી લણુનો પણ વિલંગ ન કરતાં પુનઃ લૂટારાઓના ભોંયરા તરફ હતભાગિની ઇન્દુનો ઉદ્ધાર કરવા માટે ચાલી ગઇ. મેનાના જવા પછી બણીવારે પ્રમોદરંજને સહજ સ્વસ્થ થઈ પ્રિયતમા મૃગાંકલેખાને સંબોધીને કહ્યું:—“મૃગાંકલેખા ! હવે, વિનાશરણ શોક શા માટે કરે છે ! બહાલાઓનો વિયોગ થવો, એતો આ સંસારનો એક સદાનો સ્થાયી નિયમજ છે. હવે આપણે નવી દુનિયામાં પ્રવેશ કરવાનો છે. આપણા ગૃહસૂત્રને આપણે હસ્તમાં ધારણ કરવાનું છે. પણ એ સર્વ વિચારો કરવાનું આ સ્થાન નથી. જ્યારે પરોપકારિણી મેમાએ રાક્ષસી લૂટારાઓના પંજનમાંથી આપણને બચાવ્યાં છે, ત્યારે આપણે હવે આપણા જીવનને બચાવવાનો પ્રયત્ન અવશ્ય કરવોજ જોઈએ. મેનાના કહેવા મુજબ હવે આપણા માટે અમદાવાદ તરફ પ્રયાણ કરવું એજ વિશેષ હિતકર થઇ પડશે. આ પાપભૂમિમાં રહેવામાં હવે કશો સાર નથી. કારણકે, લૂટારા સરદાર મોનાહાતિના મરણથી તેના દરેક માણસો છૂટા છવાયા લૂટકાટનો ધંધો કરવા માંડશે અને તેમનું દમન થવું મહા કઠિન થઇ પડશે.”

“હા, મારી પણ એવીજ ઇચ્છા છે. ચાલો, મધ્યાહ્ન વીતી જવા આવ્યો છે. સૂર્યનો તાપ પણ કાંઇક ઓછો થયો છે, માટે ચાલવામાં કશી હરકત આવશે નહિ. પ્રથમ જૂથજ્ઞાનગરીમાં જઈ આ દાર વેચી આપણે આપણા માટે ખાવા પીવાની સર્વ વસ્તુઓ ખરીદી લઇએ. કારણકે, અહીંથી સૂરત પહોંચતાં ઓઝામાં ઓઝા ચાર દિવસ લાગશે, એથી એ ચાર દિવસનો ખોરાક સાથે લેવાવી ખાસ જરૂર છે. વળી રાત્રિના સમયે બંદરપર જઈ કોઈ સારા ખલાસીની તપાસ કરી સૂરત સુધીનું સાઈ વહાણ બાંધી લઇશું. તો આપણને ખીલું કાંઈ જોઇ પણ શકશે નહિ.”

આ પ્રમાણે સલાહ કરી બન્ને પ્રેમિકો તરતજ જૂવણાનગરી તરફ ચાલ્યાં. સાંઝ થતાં પહેલાં થોડીવારે તેઓ શહેરમાં આવી પહોંચ્યાં. શહેરમાં આવી તેમણે પોતાનો હાર વેચી નવસો રૂપિયાની રકમ મેળવી. એ રકમમાંથી જોઈતી વસ્તુઓ ખરીદી, રાત્રિના આડેક વાગ્યાના શુભારે બંદરપર આવોને તેમણે ખલાસીઓની તપાસ ચલાવી. પણ, કોઇ પણ ખલાસી તેમના જોવામાં આવ્યો નહિ. કેવળ કેટલીક નાની નૌકાઓ તેમની નજરે પડી. નૌકામાં એસી સુરત તરફ જેમ બને તેમ જલ્દી રવાના થવાની તેમની પરમ ઇચ્છા હતી, એથી પ્રમોદરંજન આખા બંદરપર ફરી આવ્યો પણ કોઇ પણ ખલાસીએ સુરત સૂધી આવવાની ઇચ્છા દર્શાવી નહિ. બંદરના જે વિભાગમાં તેઓ આવ્યાં હતાં, તે વિભાગ તદ્દન નિરાળો હતો. ત્યાં માણસોની આવજાવ બહુજ ઓછી હતી. એથી પ્રમોદરંજને વિચાર્યું કે, નૌકા ચલાવવામાં તો હું મહા બાહોશ છું, તો પછી ખલાસીની વાટ જોવાની શી જરૂર છે. જે કદાચ લૂટારાઓની સાથે મુલાકાત થઇ જશે અને તેઓ અમોને ઝાળખી જંશે, તો મોટી આફત આવી પડશે. માટે ઈશ્વરપર આધાર રાખી આમાંની કોઇ સારી નૌકામાં એસી રવાના થવું એજ વધારે ઉત્તમ છે. ”

આ પ્રમાણે વિચાર કરી પ્રમોદરંજને મૃગાંકલેખાને સંબોધીને કહ્યું કે:—“ મૃગાંકલેખા ! હવે ચિંતા કે શોક ન કરતાં પરમાત્માનું સ્મરણ કરી આ કિનારાપરની કોઇ સારી નૌકામાં એસી જા, નૌકા ચલાવવામાં કશી હરકત આવશે નહિ. ઈશ્વરકૃપાથી મને એ વિષયમાં સારો અભ્યાસ પડી ગયો છે. હવે આ સ્થળે લેશમાત્ર પણ વિલંબ કરવો ઉચિત નથી. ”

“ પણ, આ નૌકા કોની હશે ? કદાચ એનો માલિક ચઢી આવશે તો ? ” મૃગાંકલેખાએ વચમાંજ અન્નંયખી ભરેલો શંકાનો સવાલ ઉઠાવીને પૂછ્યું.

“ ત્યારે જે થવાનું હશે તે થઈ રહેશે. અત્યારે તો આટલામાં ખીજું, કોઈ પણ જણાતું નથી. ઈશ્વરપર આધાર રાખી કોઈ પણ કાર્યનો પ્રારંભ કરવામાં આવે તો તેમાં વિઘ્ન આવવાનો સંભવ ઘણો ઓછો રહે છે. તું હવે એ સર્વ શંકાનો ત્યાગ કરીને આ નૌકામાં બેસી જ. ”

મૃગાંકલેખા પ્રમોદરંજનની ઈચ્છા વિરુદ્ધ કશું પણ ન બોલતાં જગદીશ્વરનું સ્મરણ કરી કિનારાપર નાંગરેલી નૌકામાં બેસી ગઈ. મૃગાંકલેખાના બેઠા પછી પ્રમોદરંજન પણ તરતજ નૌકાપર જઈ ચઢ્યો. તેણે નૌકાનું સૂત્ર હાથમાં ઝાલી ઈશ્વરનું સ્મરણ કરી, નૌકાને વિશાળ વારિધિના વક્ષપર વેગપૂર્વક હંકારી મૂકી. ઈશ્વર અનુકૂળ હોય છે, ત્યારે મનુષ્યની પ્રત્યેક કામના સિદ્ધ થઈ શકે છે. તેઓ બન્ને નૌકામાં બેસી ત્રણ ચાર કોશ જેટલા દૂર નીકળી પડ્યાં. ધીમે ધીમે ભૂષણાનગરી તેમનાથી આઠેક ગાઉ જેટલી પાછળ રહી ગઈ. પવન દેવતા આનુકૂળ હોવાથી તેમને જવામાં ઘણીજ સુગમતા થઈ પડી.

આ સ્થળે જણાવવાની ખાસ જરૂર છે કે, ભૂષણાનગરીથી વીસ ગાઉ સુધી ખાડીમાં થઈને નૌકામાર્ગે સૂરત તરફ જવાનું હતું. એ વીસ ગાઉનો માર્ગ કાપ્યા પછી સમુદ્ર આવતો હતો અને એ સમુદ્ર દ્વારા સૂરત સહેલાઈથી પહોંચી શકાતું હતું.

પ્રમોદરંજન અને મૃગાંકલેખા જે ખાડીમાં મુસાફરી કરી રહ્યાં હતાં. તે ખાડીનો મધુમતીના પ્રજાળ પ્રવાહ સાથે સંગમ થતો હતો. તેઓ ખાડીમાં દશેક ગાઉની મજલ કરી ચૂક્યાં હતાં, એ સમયે

આકાશમાં ચંદ્રદેવ સંપૂર્ણ ખીલી ઊઠ્યો હતો. ખાડીમાં તેનો પુષ્કળ પ્રકાશ પડી રહ્યો હતો. પ્રિયતમ પ્રિયતમા હવે લેશમાત્ર પણ ભીતિ રાખ્યા વિના નિર્ભયતાથી નૌકા ચલાવી રહ્યા હતાં. વાયુ પણ મંદ મંદ બહાઈને તેમના ગમનમાં અનુકૂળતા કરી રહ્યો હતો.

“નૌકા ચલાવતાં ચલાવતાંજ પ્રમોદરંજને મૃગાંકલેખાને સંબોધીને” કહ્યું કે:—“પ્રાણેશ્વરી ! પરમાત્મા કેવો દયાળુ છે. જે ભયાનક ભોંયરામાં આપણને મહિનાઓનાં મહિના સૂધી ચંદ્ર દેવનાં દર્શન પણ થતું નહોતાં, તે ચંદ્રમા આજે આપણા પર પ્રસન્ન થઈ કેવી મનોહર સુધા ધારા વરસાવી રહ્યો છે. અહા ! પ્રકૃતિની શોભા તો કાંઈક ન્યારીજ છે.”

“વિધાતાની આ સૃષ્ટિમાં મનુષ્યને કેવા કેવા અદ્ભુત અનુભવો કરવા પડે છે. મનુષ્ય જન્મે છે, ત્યારથીજ તેને હમેશાં નવી નવી વસ્તુઓનો, નવાં નવાં સુખો કે દુઃખોનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. આપણા પૂર્વજન્મનાં કૃત્યોનું ફળ મળી જવાથી હવે આપણે મુક્ત થયાં છીએ. પરમાત્માએ આપણા પર કૃપા કરી છે અને આપણા સર્વ દુઃખોનો અવધિ આવ્યો છે.”

“પ્રિયા ! આવા સુંદર સમયે તો મને તારા સુંદર કંઠમાંથી નીકળતા કોઈ એક મધુર ગાયનને સાંભળવાની પ્રયત્ન ઇચ્છા થઈ આવી છે, માટે એકવાર પેલું ભોંયરામાં ગાયું હતું, તે ગાયન ગાઈ સંભળાવ જોઈએ.” પ્રમોદરંજને લયમાંથી મુક્ત થવાથી ગાયન સાંભળવાની ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છા દર્શાવી.

માનિની મૃગાંકલેખા પ્રિયતમના મનને રંજિત કરવાના હેતુથી લેશમાત્ર પણ આગ્રહ કે પ્રતિકાર કર્યા સિવાય પરિશ્રમ પરમાત્માનું સ્મરણ કરી એક સુંદર ગાયન ગાવા લાગી:—

“ પ્રેમની પીડા તે કોને કહિયે રે, હો મધુકર, પ્રેમની પીડા તે
 થાતાં ન જાણી પ્રીત જાતાં પ્રાણ જાયે;
 હાથનાં કીધાં તે વાગ્યા હૃદયે રે, હો મધુકર.
 જોને કહિયે તે તો સરવે કહે મૂરખ;
 પસ્તાવો પામી સહિ રહિયે રે, હો મધુકર.
 ધાંકીયે ઢાક્યાં રાત દિવસ અંતરમાં;
 જૂજ નિદ્રામાં નવ લહિયે રે, હો મધુકર.
 દાઝ્યા ઉપેર લૂણ દીધું એ દામોદરે;
 સોકવડિ સુણિને કાળજ દહિયેરે, હો મધુકર.
 અગમનો અવતાર તે પરાધીન,
 રંક કંપીએ પણ કદાં જઈયે રે, હો મધુકર.
 સ્નેહનો દઝાડ્યો ધણો મર્ણુ થઈ માઠો;
 શું કરિયે વાઢ્યાં તે વહિયે રે, હો મધુકર;
 દયા પ્રભુ આવે તો પ્રસિદ્ધ સુખ થાયે;
 દુઃખ દીધું નંદજીને જીયે રે, હો મધુકર.

જ્યારે મૃગાકલેખા સંગીતમાં એકાગ્ર મનથી તન્મય બની ગઈ
 હતી અને પ્રેમોદરજન તેના શ્રવણમાં ગુસ્તાન બની રહ્યો હતો, ત્યારે
 એકાએક પાછળથી એક નાની હોડી તેમના તરફ સપાટાળાંધ આવી
 રહી હોય, એમ તેમને જણાવા લાગ્યું. હજી તેઓ તે સંબંધમાં કશી
 કંપના પણ કરી શક્યા નહોતાં, એવામાં તો એ હોડી છેક તેમની
 નજીકમાં આવી લાગી. તેમણે જોયું કે, હોડીમાં કેવળ એક જ પુરુષ
 બેઠો હતો, પણ એ પુરુષ મહા બળવાન કદાવર અને હથિયારબંધ
 હતો. તેને જોઈને તેમનાં બન્નેનાં હૃદય કંપી ઉઠ્યાં. તેઓ ઉડા વિ-
 ચારમાં પડી ગયાં. થોડીવારમાંજ આવનાર પુરુષ એકદમ પોતાની

હોડોને પ્રમોદરંજનની નૌકા સાથે અડકાડી દીધી અને તે એક ફૂદકા મારીને તેની નૌકા પર ચઢી ગયો. નૌકા પર ચઢતાંની સાથેજ તેણે હાથમાં એક લયાનક ધૂરો ઝાલી ઢાંધ પણ ખોલ્યા ચાલ્યા વિના પ્રમોદરંજનના હાથમાંથી નૌકાનું સુકાન છોડાવી દીધું. સુકાની વિનાની નૌકા ડોલવા લાગી. આવનાર પુરુષે તરતજ પ્રમોદરંજનને ઉપાડીને ખાડીના ઉંડા પાણીમાં ફેંકી દીધો તથા નૌકાના સુકાનને પોતાના હાથમાં ઝાલી લીધું.

આ જોઇને મૃગાંકલેખા અન્યથાની મારી અધીરી થઈ ઉઠી. તેણે ગભરાઇને લયથી ચરચર કંપતાં કંપતાં કહ્યું:—“હાય ! શું કર્યું પિશાચ ! મારા પ્રાણેશ્વરને પાણીમાં શા માટે ફેંકી દીધા ? તેમણે તારો શો અપરાધ કર્યો હતો ? હાય ! મારા સૌભાગ્યના આધાર ! તમારી આ શી દશા થઈ ?”

આમ કહેતી કહેતી મૃગાંકલેખા મોટેથી રડી પડી. પાણીમાં ડૂબતા પ્રમોદરંજનને તરતા તરતા એક ચીત્કાર કરીને કહ્યું:—“મૃગાંકલેખા ! તારા ધર્મમાં તું જરાબર દૃઢ રહેજે ! આ પિશાચને તાળે ન થજે. ઇશ્વર મારો બચાવ અવશ્ય કરશે. તું ચિંતા ન કરીશ.”

આ સાંભળીને મૃગાંકલેખાના હૃદયમાં ઉત્સાહ ઉભરાઇ આવ્યો. તેણે ક્રોધમાં આવી ! સંહણની પેઠે ગર્જના કરી કહ્યું:—“ચંડાળ ! તું કોણ છે અને અત્યારે અહીં શા માટે આવ્યો છે.”

આવનાર પુરુષે સહજ હસીને કહ્યું:—“મધુરી માણક ! રાષ્ટ્રે ન બરાવ, હું તમારા વદન મંડળનું સુંબત કરવાની ઈચ્છા ધરાવનાર રસભોગી પુરુષ છું અને તમારી પ્રીતિને સંપાદન કરવાની આશાથી આવ્યો છું. જ્યારથી—”

“બસ ચૂપ કર, પાપાત્મા ! તારી પાપમયી રસનાને આટલેથીજ બોલતી બંધ કર. હું તારું કહેવું સાંભળવા માગતી નથી. તારા આ કાળા મોઢાને અહીંથી સત્વર દૂર કર. હું તને સારી રીતે ઝોળખી ગઈ છું. તું સરદાર મોનાહાતિનો તાબેદાર ગુલામ જલિમસિંહ છે ! બિચાર છે, પાપીઆ ! જ્યારે તારો સરદાર મોતના મુખમાં આવી પડ્યો છે અને તારા આખા મંડળનો વિનાશ થવા બેઠો છે, ત્યારે તું આવી રીતે એક સતી સાધ્વીનો રનેહ સંપાદન કરવાને તૈયાર થયો છે ?” મૃગાંકલેખા એ પુરુષે ગુપ્તવેશ ધારણ કરવા છતાં પણ તેના સ્વરપરથી તેને ઝોળખી ગઈ.

મૃગાંકલેખાનાં આવાં તીવ્ર વાક્યો સાંભળીને સરદાર જલિમસિંહે કહ્યું:—“ના, ના, એમ ધારવામાં તારી ભૂલ થાય છે, મારા સરદારના મૃત્યુના સંવાદ સાંભળીને હું બાબૂના ગામમાંથી લૂટ કરવા ગયો હતો, ત્યાંથી તરતજ પાછો ફર્યો છું અને મારી સાથેના પચાસ લૂટારાઓને મેં સરદારનું મૃત્યુ કરનાર પામર પુરુષનો વિનાશ કરવા માટે મોકલી આપ્યા છે. રસ્તામાં મને તારા તથા તારા આ ચારના ન્હાસી દૂરવાના સમાચાર મળવાથી, તપાસ કરતો હું તારી પાછળ અહીં સુધી આવી પહોંચ્યો છું. મને આ પહેલાં ધણા સમય થયાં તારા પ્રતિ આશક્તિ હિત્વન થઈ હતી, પણ કેવળ મારા સરદારના બચથીજ મેં તારી પાસે મારી ઇચ્છા જણાવી નથી. હવે મારી એ આશાને પૂર્ણ કરવાનો મને સુઅવસર મળ્યો છે.”

મૃગાંકલેખાએ ધાર્યું કે, હવે આ શયતાનના સપાટામાંથી કાઢ પણ પ્રકારે તેનો બચાવ થઈ શકે તેમ નથી, ત્યારે તેણે છેવટે એક પ્રકારનું કપટભરેલું કટાક્ષમિશ્રિત હાસ્ય કરી કહ્યું:—“ત્યારે શું તમે મને તમારી પ્રિયતમા કરવા માગો છો ?”

આ મીડાં વચનોથી પામર જલિમસિંહ અંધ બની ગયો અને તે એકદમ નૌકાનું સુકાન છોડીને તેને આલિંગન આપવા માટે દોડી ગયો. મૃગાંકલેખાએ એ સમયે બરાબર યોગ મગેલો જ્યેષ્ઠ આલિંગન આપવાનું બહાનું બતાવી બન્ને હાથ પ્રસાર્યા અને જેવો જલિમસિંહ તેને ભેટી પડવા આવ્યો કે, તરતજ નૌકાના કાંઠાપર સરી જઈને તેને નૌકા પરથી ખાડીના ઉંડા પાણીમાં ધક્કેલી દીધો. જલિમસિંહ તરફડીયા ખાતો ફરીવાર નૌકાના કાંઠા પાસે આવી પહોંચ્યો, પણ ચાલાક મૃગાંકલેખાએ તરતજ નૌકાનો ચાટવો ઉપાડીને એવા ભેરથી તેના માથાપર માર્યો કે, જેથી તે બેભાન થઈને ખાયમાં તણાવા લાગ્યો. એ સમયે મૃગાંકલેખાએ નૌકાનું સુકાન ઝાલી ચોમેર પોતાના પતિ પ્રમોદરંજનની તપાસ કરવા માંડી, પરંતુ તેનો અથવા તો જલિમસિંહની નૌકાનો કશો પણ પત્તો મળ્યો નહિ. એ પરથી તેણે વિચાર્યું કે, કદાચ તે તે હોડીમાં બેસીને ક્યાંક ચાલ્યો ગયો હશે.

પ્રકરણ ૧૩ મું

વિજય અને કોકિલ

ભાવ દિખાવત નેન નચાવત, લેત બલૈયાં મેરીરે;
 ઐર સખિન કો જાને દેત, એક રાખત હેં મોહે ઘેરી;
 હાર દેખન મીસ હીય રે, પરસે દેખત હેં સખ દુનિયા;
 બોલૂં નહીં તબ ગારી સુનાવે, બચન કહે મન બાયેરે;
 કેસી બચેગી બાલા મોંસો, હોરિ કે દિન આગે.
 બાબાકી સોં તોકું ન છોડું, તેરે મેરે આય બનિયાં;
 સખી કહે સુન અલી મેરી, બાત માન લે એતી રે;
 આખર યાંસું બચેગી નાં મીલી, જોડગો પ્રીતમ દયાકો;
 રસીલો છેલ છગનિયાં.

દયારામ

“એ ગીત ફરીવાર ગા જોઇએ. ફરીવાર એ મધુરતાથી આ
 હૃદય હૃદયમાં અમૃતનો સંચાર કર જોઇએ. પુનઃ એકવાર આ લીપ-
 ણુ ધરણીમાં એવાજ વસન્તનો આવિર્ભાવ કર જોઇએ. વિશુષ્ક વૃક્ષ-
 પર પુનઃ રૂપનાં પુષ્પો ખીલાવ જોઇએ. તે ગીત ક્યાં ? અને કોકિલ
 તારું ગીત ક્યાં ? તારા ગીતની તે અમૃત સંચારિણી શક્તિ ક્યાં
 ગઈ ? તે વસન્ત ક્યાં ગયો ? તે અતુલનીય સન્મોહન સૌન્દર્ય ક્યાં
 ગયું ? આ તારા ગીતમાં તે ગીતત્વનો આભાસ આજે શાથી જણાય
 છે ? મારી તે મનોહારિણી, કે જે ગીતના ધ્વનિથી આ વિશ્વ-સં-

સારને પ્રાપ્ત કરતી હતી, કોકિલ તારા ગાનમાં શું એવું માધુર્ય સમાયલું છે ખરું કે ? હું ધારું છું કે, તે માધુર્ય તારા ગીતમાં નથી. હું જોઈ શક્યો છું કે, એ મધુરતાનો આવિર્ભાવ કરવાની જાણે કા-
ઈનામાં કરી શકિતજ નથી. તે માધુર્ય તેના વિના ખીજા કાઈનામાં પણ નથી. ત્યારે હું તેના માટે આવી ચિંતા કેમ કરી રહ્યો છું તેનું સ્મરણ મને શાથી થવા લાગ્યું છે ? મનમાં એવું કેમ થઈ આવે છે, હું તેને જૂલો શકીશ નહિ ! જૂલવા છતાં પણ જૂલો શકીશ નહિ. આ દુઃખ હૃદય એ પ્રશ્નનો કશો ઉત્તર પણ આપી શકતો નથી.”

“ ધણા પ્રદેશોમાં લગભગ દશબાર માસ થયાં એનું વિસ્મરણ કરવાના ઉદ્દેશથીજ ભટકી રહ્યો છું, તેના વિયોગે આ સંસારની સકળ આશાઓનો ત્યાગ કરીને મેં આવો સંન્યાસ ધારણ કરી લીધો છે. સંન્યાસી થવા છતાં પણ મારી વાસનાની નિવૃત્તિ કેમ થતી નથી ? વનલતા ! વનલતા ! તેં મારા પ્રતિ અસહ્ય અત્યાચાર કર્યો છે, અપમાનની દારુણ જ્વાળાથી મારા હૃદયનાં પડેપડ આળીને ભસ્મીભૂત કરી નાખ્યાં છે, છતાં પણ હું તને હજી સૂધી કેમ વિસરી શકતો નથી ? શું મારો આ સંન્યાસ કેવળ આડંબર દર્શાવના આશયથીજ મેં ધારણ કર્યો છે ! ના-ના-વનલતા ! તારા વિસ્મરણને માટેજ આ નિરાધાર હતભાગી વિજય આજે સંસાર ત્યાગી સંન્યાસી બન્યો છે. આજે આ ભૂવિષ્યાત આત્મ પર્વતના એકાંત પ્રદેશમાં તપશ્વર્યા કરી રહ્યો છે. પરંતુ વનલતા ! આ કોકિલે પોતાના મંજુલ સ્વરથી મધુર ગાન માંધને મારા હૃદયમાં સ્મૃતિની જ્વાળા સળગાવી દીધી છે ! હું મારા અંતરને કાંઈક વશીભૂત કરી તારું વિસ્મરણ કરી શક્યો હતો, પણ પુનઃ આ કોકિલે મારા એ સર્વ

પ્રયતનપર પાણી ફેરવી દીધું છે. મારા હૃદયમાં તારા સ્મરણનું વિષમ દર્દ ઉપજાવી દીધું છે.”

પ્રિય પાઠક ! ઉપર્યુક્ત પ્રલાપો કરનાર સાધુના વેશમાં રહેલો યુવક અન્ય કોઈ નહિ, પરંતુ આપણો પૂર્વ પરિચિત, હરગોવિંદ શાસ્ત્રીનો જમાઈ વિજયમણિજી હતો. વનલતાએ જ્યારથી તેનું અત્યંત અપમાન કર્યું, ત્યારથી તે તેનું ઘર છોડી ચાલ્યો ગયો હતો અને સંન્યાસીનો વેશ ધારણ કરી સર્વત્ર વિચર્યા કરતો હતો. તેની ઇચ્છા હવે વનલતાનું સર્વથા વિસ્મરણ કરી કૃષ્ણ વિશુદ્ધ અને સત્ય સ્વરૂપ સત્ચિદાનંદના સ્વરૂપમાંજ લીન થઈ જવાની હતી, પરંતુ તેના મનની વાસના તેના તે માર્ગમાં પ્રજળ અંતરાયરૂપ થઈ પડતી હતી. તે જેમ જેમ વનલતાનું વિસ્મરણ કરવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો, તેમ તેમ તેની સ્મૃતિની જવાળા તેના હૃદયને બાળીને ભસ્મ કરતી હતી. હમણાં એકાદ માસ થયાં તે દેશ વિખ્યાત આણુ પર્વત પર આવી અંબિકા દેવીનાં દર્શન કરી આણુના એક એકાંત પ્રદેશમાં ઘોર તપશ્ચર્યા કરી રહ્યો હતો. એવામાં એક દિવસ કોકિલનો સુંદર સ્વર સાંભળીને તેને જે દિવસે રાત્રે વનલતા તથા વિહંગિનીએ ઝેર દેવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો અને વનલતાએ જે ગાયન ગાયું હતું; તે ગાયનનું તેને સ્મરણ થઈ આવ્યું. એથી અત્યારે ઉપર જણાવ્યા મુજબ કોકિલ તથા વનલતા ઉભયની તુલના કરી રહ્યો હતો. આ પ્રમાણે તુલના કરી થોડીવાર મૌન રહ્યા પછી યુવક પુનઃ કહેવા લાગ્યો કે:—

તે સુંદરી, તે ભુવનમોહિની, જેવું ગાતી હતી, તેવું ગાન હવે સાંભળી શકીશ નહિ. જગતમાં એવું અપૂર્વ સંગીત બીજા કોઈના કંઠમાંથી પણ બહાર નીકળી શકે તેમ નથી. પરંતુ તે ગાતી તેથી

મને શું ? તે મારી કોણ છે ? તેની ચિંતા મારો ત્યાગ શા માટે કરતી નથી ? તે સુમધુર સંગીતને સુમધુર ધ્વનિને આ માનવવિહીન ઘોર અરણ્યમાં પણ માફ અંતર કેમ ભૂલતું નથી ? એ પાપની સ્મૃતિ હજી સુધી મને કેમ સળગાવી રહી છે ? જે વ્યક્તિ વાસના વિહીન, સંસાર-ત્યાગી અને પુણ્યાશ્રમની નિવાસી થઈ છે, તેને પણ ક્યા પાપથી એ સ્મૃતિની જ્વાળા અનંત કાળ સુધી દગ્ધ કર્યા કરશે વા ? ”

“ સર્વ વસ્તુઓનો ત્યાગ કર્યો છે, વિષયવાસનાને જલાંજલિ આપી છે, સંસારના કોષ પણ સુખ તરફ દૃશ્યું પણ લક્ષ્યજ રાખ્યું નથી; તેમ છતાં ભગવન ! હું એ સ્મૃતિનો શા કારણથી ત્યાગ કરી શકતો નથી ? આ ઘોર જટા ભાર, આ વસ્કલ, આ ભસ્મ, આ કમંડલુ આદિ કદાપિ કલ્પનામાં પણ ન આવેલી વસ્તુઓને ધારણ કરી હું દેશોદેશમાં, વનેવનમાં અને પ્રત્યેક પવિત્ર સ્થાનોમાં ફર્યા કરું છું, છતાં પણ એ સ્મરણના વેગને શા કારણથી અટકાવી શકતો નથી ? આ ઝરણાંના જળથી તરસતું નિવારણ કરતાં શીખ્યો છું, આ વૃક્ષ અને વેલીઓપર ઉત્પન્ન થતાં ફળ-ફૂલ ખાઈને પેટની જ્વાળાને મટાડવાનો અભ્યારી થયો છું, આ વિશાળ વૃક્ષની છાયા તળે શયન કરી તૃપ્ત થતાં શીખ્યો છું, આ સૂકું ધાસ, પત્ર અને લતા આદિ જેની સુકોમળ શય્યાની ખોટ પૂરી રહ્યાં છે, અથવા સંક્ષેપમાં જે વ્યક્તિ સંસારના સમસ્ત મોલ અને લાલસાથી વિરમ્મત થતાં શીખી છે, તે શા કારણથી આ પાપ-સ્મૃતિનો પરિત્યાગ કરી શકતી નથી ? ”

તે ગીત, તે ગીતને ફરીવાર સાંભળીશ, એવી આશાને હું મારો જીવ જતાં સુધી પણ છોડી શકીશ નહિ. તે મધુમય કંઠમાંથી

નીકળેલા અમૃતમય સંગીત ધ્વનિને આ જીવનમાં જૂલી શકીશ નહિ. હા ! હજી સૂધી એ સંગીત કાન સાથે સંભળાઈ રહ્યું છે. તે સંગીતના સુમધુર ધ્વનિને હું જૂલી શકીશ નહિ.”

આમ કહી યુવક થોડીવાર સૂધી પુનઃ ચૂપ રહ્યો; એવામાં પર્વતની કન્દરાના વૃક્ષોના ઘટાદાર સમૂહમાંથી પુનઃ એક કોકિલા ટહુકાર કરી ‘પિયુ પિયુ’ના પોકાર કરી બેઠી. એ સાંભળીને યુવક વિજયનું ચિત્ત પુનઃ ઉત્તેજિત થઈ ઉઠ્યું. તે પુનઃ કહેવા લાગ્યો કે:—

પરંતુ કોકિલા ! તારું ગીત ઉત્તમ છે. ઉત્તમ કેમ છે, તે કહું છું. તારું ગાન તારા સરળ હૃદયમાંથી ઉદ્ભવેલું છે. તારા ગાનમાં કોઈ માનવીય શક્તિ નથી. તારા ગાન કરતાં મગ્નનું બીજું એક પણ ગાન નથી, તારા ગાન જેવું તન્મય કરનાર બીજું કોઈનું પણ ગાન નથી. તારું ગાનજ સર્વથી સુંદર અને ઉત્તમ છે. અને એ પેલું ગાન કોકિલા ! ઓહ ! ધણુંજ ભયાનક છે ! હાય ! અમૃતમાં વિષ વસવું હશે, એવું કોણે ધાર્યું હતું ? કોણે જાણી શકે કે, કુસુમ કિંવા પુષ્પનું કાનન કાંટાઓથી છવાયેલું રહેશે ? કોનાથી જાણી શકાય તેમ છે, કોકિલા ! કે એવું જીવનમોહન સૌન્દર્ય કપટતાના ખજાનારૂપ હશે વાર ? ઓહ ! તારું જે ગાન, તારું જે અતુલનીય ગાન, કોકિલા મેં સાંભળ્યું છે, તે શું આ જીવનમાં કદાપિ તારા હૃદયમાંથી દૂર થઈ શકશે ખરું કે ? વનલતા ! તારા આ ગાનમાં અને આ કોકિલાના ગાનમાં ઘણો પ્રભેદ છે ! તારું ગાન કપટ ભરેલું હતું, ત્યારે આ કોકિલાનું ગાન સરળતાભરેલું છે. આ જીવનરૂપ અરણ્યમાં હવે તે સુખરૂપી મારુતની મંદ મંદ લહરીઓ વહેશે નહિ, આ પાપ સરોવરમાં તે પવિત્ર કમલ વિકસિત થશે નહિ. આ અંધકારમય ગૃહમાં હવે એ જગતની જીવનરૂપ જ્યોતિ પુનઃ દૃષ્ટિગોચર થશે નહિ. હવે

એ ગાયન નહિ સાંભળામાં આવે, તો તેમાં મને દુઃખ પણ શું થવાનું હતું ? તે પાપી ગાન સાંભળવાની હવે સી જરૂર છે ? હાય ! જેનામાં હૃદય નથી, જેનામાં સરળતા નથી, જેનામાં સ્વભાવનો વિકાસ નથી તેજ પાપી છે, તે પાપીથી પણ પાપી છે. હું શું ફરીવાર એજ પાપીણીને માટે રડી રહ્યો છું ?”

“ પરંતુ તે એવી શા માટે થઈ ? માટે અકારણ એટલું બધું. અપમાન તેણે શાથી કર્યું છે ? તે તેની પાપિણી વિમાતા વિહંગિનીના. સંગમાં પડી પાપના માર્ગમાં શાથી પ્રવૃત્ત થઈ ? તે ‘વિષકુમ્ભ પવો-મુલ્લઃ’ । શા માટે થઈ ? તે ભૂમિના લોકોને દુર્લભ એવા અતુલનીય મૌન્દર્યના સાગરમાં પાપના કીડાઓનો નિવાસ કેમ થયો ? તે મધુ-મય શબ્દથી સાથે સરળતાનું સિંચન શાથી થયું ? તે એવી નિષ્કુર શાથી થઈ ? આ હું કે જે તેને માટે સંસારત્યાગી અને ધીર અર-પ્યનો નિવાસી થયો છું ; એ પણ કેવળ તેના માટેજ અત્યારે હું આ એકાંત વગડામાં એશી આંખમાંથી આંસૂની ધારા વરસાવી રહ્યો છું, એ પણ એ વનલતાને માટેજ. પણ એ સર્વ શું તેના જાણવા-માં આવ્યું હશે ? અરે, એવી કલ્પના પણ તેના મનમાં ઉપજી હશે ? તે પાપીયસી તો અત્યારે કદાચ સુખ અને ભોગવિલાસમાં તન્મય બની ગઈ હશે. એ દુરાચારિણી કદાચ તાંજુલના રંગથી રંગાયલા હોઈથી પોતાની અન્ય કોઈ પ્રિયતમની સાથે ચર્તાવિનોદ કરી રહી હશે. મારી આ અવસ્થાનો એ પાપીયસીને શું ભૂલે ચકે પણ ખ્યાલ આવતો હશે ખરો કે ? તેનું હૃદય પાપના પુંજથી ભરેલું છે. તે આવી જાલિમ કેમ થઈ ?”

સુવદ્ જ્યારે આ પ્રમાણે વિચાર કરી મોટેથી પ્રલાપો કરી રહ્યો, ત્યારે એકાએક શટ્પાં તૂટ્યાં કપડાંવાળી, શરીરમાં ઠંકડોઠાણે

લોહીથી ખરડાયેલી દીવાની જેવી એક અમળા તેની પાછળના ઝાક તળે જઈને ઉભી રહી તથા વૃક્ષના ઓથમાં તે યુવક ન દેખી શકે, તેવી રીતે છુપાઈને તેના પ્રલાપોને સાંભળવા લાગી.

યુવક ઘણીવાર સુધી શાન્ત રહ્યા પછી પાછો બોલવા લાગ્યો:-

“મનુષ્યનું હૃદય આવી બયાનકતાની જન્મભૂમિ હશે, એવો બમથી પણ વિચાર કરવાની ઈચ્છા થતી નથી. નરકના પૂરીશરા- સિંથી મનુષ્ય-હૃદય ઘડાયલું છે, એવો સિદ્ધાંત જ્યારે મનમાં ઉગી આવે છે, ત્યારે આપોઆપ હૃદયમાં કંપારી વફૂટે છે. પરંતુ એક વનલતાના દોષથીજ સધ મનુષ્યોપર એવો આક્ષેપ મૂકી દેવો, એ ન્યાયથી વિરુદ્ધ છે તે એકજ ખરાબ છે, તેનો આત્માજ હલાહલથી ભરેલો છે, તેનું અંતરજ પાપનું આલય છે, તેનું જીવન જઘન્યતાનો આધાર છે; પરંતુ એના એકના માટેજ હું આજે સર્વ જનસમાજને આ માટે દોષીત ઠરાવી રહ્યો છું. એકના પાપથી બીજાને કડવા વચન કહેવાં એ કદાપિ ઉચિત નથી. આ મારો ભ્રમ હશે કે નહિ, એ પણ મારાથી શી રીતે કહી શકાય ? આજે હું તેની જેટલી વા- તોની ચર્ચા કરું છું, તેના અપમાન અને વેદનાભરેલા વ્યવહારને સંભારું છું તથા તેનાં ભ્રમણા ભરેલાં કામોનો વિચાર કરું છું, તેટ- લીજ્ઞ મનુષ્ય પ્રતિની મારી સર્વ શ્રદ્ધા ઉઠતી જાય છે, તેમ તેમ મને જણાય છે કે, આ સંસાર પાપ, તાપ અને કલેશનોજ આધારરૂપ છે, તેમ તેમ મને એવો વિચાર થઈ આવે છે કે, મનુષ્ય માત્ર ધોર પા- તકી છે, નરકના નિવાસીઓથી પણ બયાનક છે ! હરગોવિંદ, તેની પત્ની વિહંગિની તથા પુત્રી વનલતા આદિ સર્વ પાપમાર્ગનાં પ્રવાસીઓ એકી સાથે એકજ ધરમાં આવીને એકઠા થયાં છે. એના જેવો બયા- નક પ્રકાર આખી આલમમાં બીજે ક્યાંય પણ મારા જોવામાં આવ્યો નથી.”

જુલના ઓથ પાછળ હોલેલી સંન્યાસીએ યુવકના આ હૃદય-
બેદક શબ્દો સાંભળીને એક ઉડો નિઃશ્વાસ મૂક્યો. યુવક પણ લાજ
વારને માટે વિચારમગ્ન બની ગયો. તેના મનના આવેગને દબાવવાનો
તેણે ધણો પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ કોઈ પણ પ્રકારે તે તેમ કરવામાં કૃણ-
જૂત થયો નહિ. અંતરમાં વ્યાપેલા વિષમ વ્યાધિની જવાબાજીને તે
શાંતિનું સિંચન કરી હોલવી શક્યો નહિ. પુનઃ પહેલાંની પેઠેજ તે
મર્મવિદારક પ્રલાપો કરી બોલવા લાગ્યો:—

“ આ દુનિયામાં દિલસોજી દર્શાવે તેવો એક પણ જીવ નથી,
એવું મને એ અભિમાની વનલતાના દર્શાતપરંથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે
છે. આ જગતમાં પ્રીતિ નથી, પ્રેમ નથી, કેવળ અંતરની વાસનાને
તનવૃત્ત કરવાનેજ જગતના સર્વ જીવો તત્પર રહે છે. પ્રેમ એ તો
આજકાલ મોઢાની વાતરૂપજ થઈ પડ્યો છે. પ્રણય એ કેવળ કવિની
કલ્પનાજ છે, નિદ્રિતાવસ્થાનું નિષ્ફળ સ્વપ્નજ છે. મરુભૂમિની મરિ-
ચિકા છે અથવા તો તદ્દન જૂઠી બનાવટી દગ્ગાની બાજીજ છે. હાય !
જ્યારે વનલતાની વાત યાદ આવે છે, ત્યારે મારા રોમેરોમ સૂળંગી
ઉઠે છે. જ્યારે મને તે દુષ્ટા વિહંગિનીની મને ઝેર આપવાની સલાહ
મારા સ્મરણમાં આવે છે, ત્યારે મને એવું થઈ આવે છે કે, આ
જગતમાં મનુષ્યને ઉત્પન્ન કરવામાં વિધાતાને શો લાલ થયો હશે ?
તેણે આ માયાવી સંસાર રચીને મહા ભયાનક ઉપદ્રવને શા માટે
મચાવી મૂક્યો હશે ? ”

“ આ પાપ, તાપ અને કલેશ ભોગવવા, જગતમાં માનવ-
નામક ભયાનક જીવને રચવાનું વિધાતાને શું પ્રયોજન પડ્યું હશે ?
આ સંસાર એક દિવસ અનંત સાગરના ગર્ભમાં શા માટે નથી
ફૂળી જતો ? ભયાનક ભૂકંપ થઈને આ સૃષ્ટિનું અસ્તિત્વ કેમ નષ્ટ

થતું નથી ? મહા વિષમ દુષ્કાળ પડીને સંસારના સમસ્ત જીવોનો જીવના દુઃખથી કેમ લય થઈ જતો નથી ? એક દિવસ ઉચું આકાશ તૂટી પડીને સમસ્ત માનવોનો શા માટે ધ્વંસ કરી નાખતું નથી ? મનુષ્ય હૃદયહીન છે, મનુષ્ય પશુના કરતાં પણ અધમ જીવ છે ! આ અવનીમાં મનુષ્યને રહેવાની આવશ્યકતાજ નથી. ”

“ પરંતુ કોકિલા ! હું એ વનલતાની આવી નિંદા તારી પાસે કરી રહ્યો છું, એ નિંદા શા કારણથી કરું છું, એ હું પોતે પણ જાણતો નથી, પરંતુ તેના માટે માંડે હૃદય હજી પણ રડી પડે છે ? શા કારણથી રડી પડે છે, એ હું પોતે પણ જાણતો નથી. માંડે હૃદય તેને સંભારતાં હજી પણ ભડ ભડ શબ્દે સળગી રહ્યું છે. ગમે તેમ કહે કોકિલા ! તેની નિંદા કરતાં મને જે કષ્ટ થાય છે, તે હું પોતેજ જાણું છું. બીજું કાણ જાણી શકે તેમ છે ? કાણ આ હૃદયના અંતરત્મ પદેશમાં પ્રવેશ કરીને ત્યાં શાંતિવારિનું સિંચન કરે તેમ છે ! જે શાંતિ આપવા આવશે, તેનાથી કદાપિ એ સળગતા દેવાને શાન્ત કરી શકાશે નહિ, કારણકે, ત્યાં યંત્રણાની આગ એટલી બધી સળગી ઉડી છે કે, તે શાંત થવાની હવે કાંઈ આશાજ નથી. વળી એવી શાંતિની આશા પણ હું કોના તરફથી રાખી શકું તેમ છું ? આ જગતમાં મારી લયનાક વેદનાનું નિવારણ કરે એવું તો બીજું કોઈ પણ મારા જોવામાં આવતું નથી. મારા આ બાધિનું શું કાંઈ પણ ઔષધ છે ખરું કે ? હા—મૃત્યુ એજ સર્વથી શ્રેષ્ઠ ઔષધ છે ? ”

“ આવી અસહ્ય યાતના ભોગવતાં ભોગવતાં દિવસે દિવસે તિલ તિલ કરીને મરવા કરતાં એકજ દિવસે મરી જવું એ શું સાંડે નથી ? આ કષ્ટના કરતાં મરવુંજ બહેતર છે. આ બોળવાળા જીવનને બ-

આવવા કરતાં, સત્વર એનો વિનાશ કરવાજ ઉત્તમ છે. એક શ્રેણીના લોકો આત્મહત્યાને એક મહા પાપ માને છે. ખરેખર આવો જાન-નક કલેશ તેમને એક દિવસ પણ નહિ. ભોગવવો પડ્યો હોય, આ સંસારની આવી યમ-યાતના તેઓ એક દિવસને માટે નહિ જાણી શક્યા હોય, જો આ અસીમ દુઃખના દમલાને દિવસની એક પળને માટે પણ તે આત્મહત્યાના વિરોધીઓને પોતાના શિરપર ધારણ કરવો પડ્યો હોત, તો હું તેમના હૃદયની પ્રશંસા કર્યા વિના રહી શકત નહિ. તેઓ દારુણ હૃદયહીન છે. નહિ તો તેઓ વેદનાથી પીડા-યલા માનવની આ મહાદ્યાંતિના વિરોધી શા માટે થાય ? તેમની વાતને હવે કાનપર ધરવાની જરૂર નથી. મારા માટે મરણજ ઉત્તમ છે. હું મારી આ ઘોર વેદનાવાળી જિન્દગીને અહીંજ પૂરી કરીશ. હું આપંધાત કરીશ. સંસારમાં મારે જીવીને શું કરવું છે ? ”

જ્યારે યુવક વિજયમણિ આ પ્રમાણે મૃત્યુના વિચારમાં નિમગ્ન હતો, જ્યારે ફાટયાં તૂટયાં વસ્ત્રવાળી રમણી વૃક્ષના ઓથમાં છુપાઈને યુવકના આ પ્રલાપોને સાંભળી રહી હતી, ત્યારે એક વૃદ્ધ સંન્યાસી કે જેની ઉંમર લગભગ એંસી વર્ષ ઉપરાંતની હતી, જેની શ્વેત દાઢી છાતી સુધી લાંબાયતી હતી, મસ્તકપર મોટી જટા શોભી રહી હતી, લલાટમાં બસ્મ વિરાજ રહી હતી અને જેને જેતાં સાક્ષાત્ પૂર્વ સમયના કોઈ એક મહાત્મા મુનિનો બાસ થઈ આવતો હતો, તે આવીને યુવકની પાછળ આવેલા એક ઝાડના ઝુંડમાં છુપાઈ ગયો અને બેઠો બેઠો યુવકના પ્રલાપો સાંભળવા લાગ્યો. યુવક વિજયમણિ અથવા દીવાની રમણી બેમાંથી કોઈપણ વ્યક્તિ તે મહા પુરુષને જોઈ શકી નહિ. કારણકે યુવક તે સમયે પોતાની ચિંતામાં એટલો બધો

તન્મય બની ગયો હતો કે, પૃથ્વીનો પ્રલય થાય, તો તેનું પણ તેને જ્ઞાન રહે તેમ નહોતું, યુવતીની પણ એવીજ દશા થઈ હતી.

સંન્યાસી એકાગ્રતાથી એક આસન વાળી એસી મયો અને એકીટસે તે યુવક તથા યુવતીની ચેષ્ટાઓને જોવા તથા સાંભળવા લાગ્યો.

“બસ, આત્મહત્યા એજ મારા માટે ઐયરકર છે. જો તેમાં પાપ હોય, તો પણ હરકત નહિ. મારા જીવવાથી વનલતા રાજી નથી; તેથી તેની નારાજીને મટાડતાં જો કદાચ મારે પાપ કરવું પડે, તો તે પણ મને કશુંલ છે. હું તે પાપથી જરા પણ ડરતો નથી. જે મનુષ્ય દુઃખ ભોગવવા માટેજ જન્મ્યો છે, જીવન જેના માટે ભયાનક વેદના ભરેલું છે, પળે ને પળે જેના હૃદયમાં અવનવાં તુદ્ધાનો ભગ્યા કરે છે, જેનો નાશ કરવા માટે વનલતા તથા વિદગ્ધિની વિષપ્રયોગ કરવા આહે છે, તેને જીવીને શું કરવું છે? વિધાતા પણ તેને માટે તો કરુણાહીનજ છે. વિચાર-વિહીન વિધાતાના બચથી તે લેશ માત્ર પણ ડરતી નથી. વિધાતાની પ્રશંસા પણ તેનાથી કરી શકાય તેમ નથી. મારી આ અવસ્થામાં જો મારે મરણનું પાપ બહારવું પડશે, તો પણ હું તેથી પાછો પડીશ નહિ. પાપ પુણ્યનો શું કાંઈ ઇન્સાફ છે? જો પાપ પુણ્યનો ઇન્સાફ હોય, જો જગતમાં ન્યાયનું શાસન હોય, તો આ હતભાગી મૃત્યુને પ્રાર્થના માટે આટલો બધો વ્યાકુળ થાત નહિ; તો માનવસમાજ અને આટલો બધો વિષમતા ભરેલો બાસત નહિ. આ જગતમાં હિતાહિત કે ન્યાય અન્યાયનો કશો પણ વિચારજ નથી. આ જગત પાપની પૂરી છે. અહીં પુણ્યના કરતાં પાપનો જય થતો વિશેષ જોવામાં આવે છે, અહીં ન્યાય કે અન્યાયનો આદર જોવામાં આવતો નથી. અહીં સારાના કરતાં નકારાંજ વધારે સુખી જોવામાં આવે છે.”

“કાણુ કહે છે કે ઇશ્વર કરુણાસિંધુ છે ? કાણુ કહે છે કે ઇશ્વર ન્યાયી છે ? કાણુ કહે છે કે, ઇશ્વર સર્વ શક્તિમાન છે ? જે કાંઈ કહેતું હોય તે હજી ભ્રમણામાં ભ્રમતા ભ્રાન્ત જીવોજ છે. આ પાપમય જગતમાં ઇન્સાફને માટે કાની પાસે પ્રાર્થના કરે ? કાની પાસે હું મારું દુઃખ રડી બતાવું ? આ પાપમય પૃથ્વીમાંથી જેમ અને તેમ જઈ વિદાય થવું એજ અધિક ઉચિત છે. મૃત્યુજ મારો એક માત્ર આધાર છે. મૃત્યુનેજ હું સહુથી વધારે પસંદ કરું છું. હું મારા જીવનને આપઘાત દ્વારા આ માયાવી દેહથી સદાને માટે વિમુક્ત કરીશ !”

આ સાંભળીને વૃક્ષના ઝુંડમાં બેઠેલા સંસાર ત્યાગી મહા અનુભવી મહાત્મા પુરુષને સહજ હસવું આવ્યું. તેમણે યુવકના ઇશ્વર સંબંધી ઉદ્દગારો સાંભળીને પોતાના મનમાં ને મનમાંજ કહ્યું કે:—“મનુષ્ય સમાન બીજું કાણુ આ અવનીમાં મૂળ છે, બીજું કાણુ ભ્રાન્ત છે ! આ યુવક અખિલ વિશ્વના સરજનહારપર પણ આક્ષેપ મૂકી રહ્યો છે, તેમના અસ્તિત્વને માનનારા મહાત્માઓને પણ એ કવળ ભ્રાન્ત માની રહ્યો છે ! પણ એ નથી જાણતો કે એ સર્વ અનંતનામી ઇશ્વરની અગાધ લીલાનુંજ પરિણામ છે. વળી મનુષ્ય માત્રને પોત પોતાના કરેલાં પૂર્વજન્મોનું પણ આ જન્મમાં પ્રતિજ્ઞ ભોગવવું પડે છે, એ પણ તે હોબી યુવક યાતનાના સમુદ્રમાં પડીને વિચારી શકતો નથી. ઇશ્વર કાણુ કહે છે કે અન્યાયી છે ? કયો વિમુક્તિમા કહે છે કે, ઇશ્વર કરુણાહીન છે ? જે કાંઈ કહેતો હોય, તે પામર છે, ઇશ્વરની લીલાથી અપરિચિત છે.”

એવામાં યુવક પુનઃ પોતાના નિશ્ચયને દૃઢ બનાવીને ફરીવાર બોલવા લાગ્યો:—“મરીશ ખરો, મરવાથી વેદના મટશે ખરી, પરંતુ કોકિલ ! મરવાથી તેની સાથે પુનઃ એક ક્ષણવારને માટે પણ મેળાપ

થઈ શકશે નહિ. મળવાની આશા પણ રહેશે નહિ. તે હજારોવાર ખરાબ હોવા છતાં પણ તેને જોવાથી મારા મનમાં જે સુખ થાય છે, તે હું તને શી રીતે સમજાવી શકું ? તે હસમુખા મધુરતામય મનોહર મુખને એકવાર જોવાની આશાને હું જિન્દગી મુઘી વિસરી શકીશ નહિ, ત્યાગી શકીશ નહિ. તેની વીણાને પણ લગ્નજવાની મધુર સ્વરથી ભરેલી, એક મિષ્ટ વાર્તાને સાંભળ્યા વિના મને શાંતિ મળશે નહિ. હું જો તેની તે વાર્તાને એકવાર પણ સાંભળી શકીશ તો, તેને બદલે મારા સંસારનાં સમસ્ત સુખો આપવામાં પણ સંકુચિત થઈશ નહિ. તેને મળવાની, તેને જોવાની આશાનો ત્યાગ કરીને હું મરી શકીશ પણ નહિ. ના-આ યાતનાને સહેવી એ પણ ઉત્તમ છે, પરંતુ એને મળવાની આશાને છોડી શકીશ નહિ. આ ભયાનક વેદનાને સહેવામાંજ હું ખરું સુખ માનીશ.”

યુવકના આ શબ્દોથી વૃદ્ધ પાછળ ઉભેલી યુવતીના હૃદય પર સચોટ અસર કરી. તે સ્ત્રીઓના સ્વાભાવિક અનુસાર રડી પડી. તેણે મનમાં તે મનમાંજ વિજયને ધન્યવાદ આપી કહ્યું:—“ ધન્ય છે ! તુંજ આ સંસારમાં ખરો પ્રેમિક છે. તેં મને સંન્યાસિનીને પણ આજે પ્રેમના સત્ય સ્વરૂપનો અનુભવ કરાવ્યો છે, અહા ! કેવી એકાગ્ર પત્નીપરાયણતા ! કેવો વિલક્ષણ પત્ની પ્રેમ ! જે યુવતીને આવો પુરુષ મળે, છતાં પણ તૃપ્ત ન થાય, તે સાક્ષાત શયતાનીજ છે.

મહાત્મા પુરુષ યુવતીના મુખપર આ સમયે વિષાદની જે છાયા છવાઈ ગઈ હતી, તે દૂર બેસવા છતાં પણ ખરાખર નોંધ શક્યા. તેમણે પોતાનાં મનમાંજ કહ્યું:—“ આ દીવાની જેવી યુવતી કોણ હશે ? અહીં શા માટે આવી હશે ? ”

આ સમયે યુવક પુનઃ વિચારમાળાને વળગીને પહેલાંની પેઠે બોલવાની શરૂઆત કરી:—

“પણ હવે વનસંતાની સાથે મુલાકાત કરવાથી શું સુખ મળી શકે તેમ છે ? સુખ શું છે તે તો જાણતો નથી, પરંતુ મારી આ પાપી તૃષ્ણા તથા પાપી આશાનું કોઈ પણ પકારે નિવારણ થતું નથી. હૃદય તો તેને એકવાર પણ જૂલતું નથી. કદંપના તો તેના ચિત્રને અંતરમાંથી જરાપણ અજાગું થવા દેતું નથી. હું આવા પ્રલાપો કરી રહ્યો છું, આવા દુખનાં રોદણાં રડી રહ્યો છું, તેની આવી નિંદા કરી રહ્યો છું, તથાપિ કોઈ દુષ્ટ કદંપના તો મારો ત્યાગ કરતી નથી. એ કદંપના ઘડીએ ઘડીએ, ક્ષણે ક્ષણે, પળે પળે, તે પાપીયસીની અનેક પ્રકારની મૂર્તિઓને લાવીને મારી નજર આગળ ખડી કરી દે છે, એ જાણે જોષ રહ્યો છું કે, એ પાપાણી સોના હીરાના બનાવેલા અલંકારોથી પોતાના પાપી અવયવોને શોભિત કરીને, રહામેના મોટા દર્પણમાં પોતાના વૃણિત અવયવોને જોતી જોતી ખિંખાધરપર એક પ્રકારના અપૂર્વ હારયને ધારણ કરીને ધીમે ધીમે હસી રહી છે. હા, હું જાણે જોષ રહ્યો છું કે, તે તેના પગની પાની સુધી લંબાયલા કાળા કેશકલાપને ડોલાવતી ડોલાવતી પુષ્પોદ્ધાનમાં ભ્રમણ કરી રહી છે, અને વારંવાર પોતાના હાથમાંના પ્રિય પપૈયા પક્ષીનાં ચક્ષુપર ચુંબન કરી રહી છે. એ પણ જાણે જોષ રહ્યો છું કે, પાપાણી, વનદેવીની પેઠે પુષ્પલતિકાદ્વારા મોહિની વેશ ધારણ કરીને વૃક્ષના કુંજમાં બેસીને મારા પૂર્વના શિખતાડેલા ‘મેઘદૂત’ ગ્રંથનું અધ્યયન કરી રહી છે. હાય, એ પણ જાણે મારી નજરે તરી રહ્યું છે કે. હતભાગિની સાયંકાળે મહાલયની અગાસીપર બેસીને, ઉન્મોહિનીની પેઠે આકાશ તરફ જોષ

રહી છે. તથા હસતી હસતી વારંવાર પાસેની વહાંગિનીને પૂછી રહી છે કે:—“કહે જોછએ કે, મેંધ આગળ જશે કે ચંદ્ર આગળ જશે?” અનેક પ્રકારે હું તેને સતત મારા હૃદય ચક્ષુથી જોઈ રહ્યો છું. અહા કેવું ભયાનક અસહ્ય ! એ પાપસ્મૃતિ શાથી જતી નથી ?”

“એ પાપ સ્મૃતિ—એ દુષ્ટ આશા, એ બન્નેના જવાથી મારી આ ધોર યાતનાનું અવસાન થશે. પણ જ્યાં સુધી સ્મૃતિ જશે નહિ, ત્યાં સુધી આશા પણ જશે નહિ.”

આશાના દૌરત્તમ્યને મારીને પણ આ હતભાગિથી શાંતિ મેળવી શકાશે નહિ, આ શાન્ત સલાહથીજ મારો સવનાશ સાબિત થશે. હું સારી રીતે જાણું છું કે, મારા હૃદયમાં હું બ્રાન્ત આશાનું પોષણ કરી રહ્યો છું. વગી એમ પણ જાણું છું કે, પાપાણુપર શરીરને પકડતું મૂકવું એ પણ કાંઈ સહેલું નથી. મને હમેશાં વિશ્વાસ છે કે, લોકો સહજમાંજ પીગળતું નથી; પ્રયત્ન પ્રવાહના વેગને ફેરવવો કિંવા અટકાવવો એ પણ કાંઈ સરળ નથી, તો પણ કાણ જાણે કયા કારણથી, એ પાપી આશાને હૃદયમાંથી વિસર્જન કરી શકતો નથી. એવો વિચાર કરું છું કે, બ્રાન્ત આશાના પ્રલાપો હવે કાનપર ધરીશ નહિ, એવો વિચાર કરું છું કે, ઉન્મત્ત કલ્પનાના ભયાનક ચિત્ર તરફ હવે નજર પણ કરીશ નહિ. એવું ધારું છું કે, સ્મૃતિના અસ્વાભાવિક વર્ણન પ્રતિ હવે કર્ણપાત કરીશ નહિ; તો પણ કાણ જાણે શાથી, મારી આ દુર્જનતા વારંવાર મને તેમના અધિકારમાં વશીભૂત કરતી જાય છે. આશાની કેવી અસાધારણ મંત્રવિદ્યા છે ! આશા સતત આ વેદનાથી પીડાતા હતભાગીને સ્વર્ગનું સુખ આપવાને તૈયાર થઈ રહી છે ! સ્વપ્નમાં પણ જેને મેળવવાની ચિત્તે યાહના કરી નથી, તેને આપવાને પણ આશા સ્વીકૃત થઈ ચૂકી છે ! જે બ-

નવાની કાંઈ સંભાવનાજ નથી. તે ઘટના પણ આશા આપવાને તૈયાર થઈ છે. મારી ઉન્નત આશા હું ધારું છું કે, કદાપિ ફળીભૂત થઈ શકે તેમ નથી. કારણ કે તે સર્વદા નિષ્ફળતાનીજ સંગિની છે. ”

“ ત્યારે શું આશાને છોડી દઉં ? નિરુદ્ધ મી થઈને પાછો પડું ? .. પણ એ પાપી મૂર્ખ આશા મને ક્યાં છોડે છે ? આમ જો-દુષ્ટ આશાએ મારાં માનસ-નેત્ર સમક્ષ એક કેવું મનોહર ચિત્ર આંકી દીધું છે. અહા, હું જોઈ રહ્યો છું કે, આટલા દિવસ પછી એ પાપાણીનો ગર્વન ગયો છે; આટલા દિવસ પછી મન્દલાગિની બરાબર સમજી શકી છે કે આ જગતમાં મારો પ્રભુ અતુલનીય છે. અત્યારે બધાનક અનુતાપના અનલથી તેનું હૃદય દગ્ધ થઈ રહ્યું છે. યુવતી અત્યારે વૃદ્ધા જેવી બની ગઈ છે, જગતમાં ઠેકઠેકાણે આશ્રયને માટે ભટકી ભટકીને છેવટે તે દીવાની બની જવા આવી છે. તેનો તે રૂપરાશિ નષ્ટ થવા આવ્યો છે, દારુણ ક્ષીણતાએ તેની સુકોમરતાપર પોતાની સત્તા સ્થાપી દીધી છે. તેનો તપાવેલા કાંચન જેવો રંગ મલિન થઈ જવા આવ્યો છે. ઉજ્જવલ, સતેજ અને વિસ્તરેલાં લોચનમાં હવે પ્રથમના જેવાં કુટિલ કટાક્ષ રહ્યાં નથી, તે ઉંડાં ઉતરી જઈને સમસ્ત સંસારના તરફ ક્ષીણ તથા મલિન ભાવથી જોઈ રહ્યાં છે. તેનો તે પોશાક નથી, તેનાં પાળેલાં તે પક્ષીઓ નથી, તેના ઉઘાનનો તે રમણીયતા પણ હવે રહેવા પામી નથી. મારી ચિંતામાં ને ચિંતામાં જ તેનો એવો અણધાર્યો ફેરફાર થઈ ગયો છે. ઓહ ! કેવું શોચનીય. પરિણામ ! હું વળી એમ પણ જોઈ રહ્યો છું કે, તે મલિના, શયન કરી ઓશીકામાં મ્હોં છુપાવી કેવળ મારા માટેજ રડી રહી છે. હાય ! એ ચિંતા પણ મારાથી સહી શકાતી નથી. તેનું દુઃખ જોઈ-

ને મારી છાતી ફાટી જાય છે. તેનું કોમળ હૃદય એટલી બધી વેદનાને શી રીતે સહન કરી શકશે ? હાય ! કેત્રી બચાનક વાર્તા ! રડતી રડતી એ સુંદરી શું કહી રહી છે ? દાસીનો મૃત્યુકાળ આવી પહોંચ્યો છે; અંતિમ સમયે સર્વ અપરાધોની ક્ષમા કરીને, સર્વ દોષોને બૂલી જઈને વર્ષ સૂધી વિષમવેદના ભોગવવી પડે તો તે ભોગવવાને તૈયાર છું, પરંતુ તેની વેદનાને દિવસના એક નિમિત્ત માત્ર પણ સહી શકું તેમ નથી. શું ખરેખર તેનું એવું પરિવર્તન થઈ ગયું છે ! અહા કેવું આશ્ચર્ય ! તે બાલિકા સારી છે કે નહારી છે, તે હું હજી પણ સમજી શકતો નથી. હવે ઉપાય શો ? શું કરવાથી તેની એ માતનાનું અવસાન થાય ? તેના અપરાધનું યથાર્થ પ્રાયશ્ચિત્ત થઈ ચૂક્યું છે.”

આ પ્રમાણે અનેક પ્રશ્નો કરી યુવક પુનઃ વિચારમાં નિમગ્ન થઈ ગયો. વૃક્ષની પાછળ ઉભેલી યુવતીનું હૃદય યુવકનાં ઉપર્યુક્ત વચનો સાંભળીને બેદાર્ઘ ગયું અને તેનું રક્ત આંખોદ્વારા આંસુના રૂપમાં દડદડ પડેવા લાગ્યું. તે પોતાના મનમાં જ કહેવા લાગી કે :—
 “શું આ યુવક અંતર્યામી છે ? સર્વત્ર છે ! એનાથી તે જે યુવતીની વાત કરી રહ્યો છે, તે જરા પણ અજાણી નથી ? અહા ! એવી અદ્ભુત વિદ્યા તેણે શી રીતે સંપાદન કરી હશે, ખરેખર આ યુવક કદાચ મહા પુરુષ પાસેથીજ આવી અપૂર્વ સિદ્ધિને સંપાદન કરી શક્યો હશે.”

યુવતીની આંખમાંથી વહેતાં આંસુઓ તરફ વૃક્ષના ઝુંડમાં બેઠેલા મહાત્મા પુરુષની નજર પણ પડી. તેઓ આ સર્વ અદ્ભુત પ્રકારને જોઈને મનમાં નિ મનમાં હસવા લાગ્યા. એવામાં આકાશમાં વાદળોનો ગગડાટ થતો સાંભળાયો. મયુરોનો ટહુકાર, ઠાકિલાનું કુજન અને પક્ષીઓનો કલરવ આદિ સર્વ એકી સાથે શ્રવણભોગ્ય

થવા લાગ્યું. પુનઃ કોકિલાનો ટહુકાર સાંભળીને યુવકનું ચિત્ત ઉછળી પડ્યું. તે સહજ શાન્ત થયો હતો; તે શાંતિનો ભંગ થયો. તેના હૃદયમાં પુનઃ વિચારોનું તૂફાન મચી ગયું તે પહેલાંની માફકજ કોકિલાને સંબોધીને કહેવા લાગ્યો કે:—

“હાય ! કોકિલા ! જો મારી આશાનો કેવો ભયાનક ભ્રમ છે ! .. હું આશાની જાળમાં પડીને કેવું સુખ સ્વપ્ન જાંઘ રહ્યો છું, તે જો. હાય ! તે ક્યાં અને હું ક્યાં ? અંત્યારે તે કયે રથળે હશે અને હું કયે રથળે આવી ચઢ્યો છું ? ક્યાં તે અનુતાપ અને ક્યાં તે પ્રાયશ્ચિત્ત ? અને ક્યાં તે મારી બ્રાન્ત આશા અને સુખ ? મારા બાગ્યપર તે સુખની લિપિ લખાઈ નથી. આ સંસાર સુખનું સ્થાન નથી. કદાચ ખીજને માટે હશે, પણ મારા માટે તો નથીજ. હું ધારું છું કે મારા મનથી તેનું વિસ્મરણ કરવાની જે ઇચ્છા છે, તે ઇચ્છા પૂર્ણ થશે નહિ અને મારે હમેશાં તેના સ્મરણમાંજ રડી રડીને મારા જીવનને સમાપ્ત કરવું પડશે.”

“પરંતુ કોકિલ ! હું તારી એક સલાહ માગું છું. આ જંગલમાં મારું ખીજું કોણ છે ? કોકિલા ! તારાથી જો બંને તો તું મને સારી સલાહ આપ. હું હવે એકવાર તેને મળવા-જોવા માગું છું. એમાં તારો શો અભિપ્રાય છે ? કેમ તું તારો મત નહિ વ્યક્ત કરે ? તારો મત ગમે તે હોય, પણ હું એકવાર તો અવશ્ય તેની મુલાકાત કરીશ. પણ એકવાર શા માટે મુલાકાત કરીશ ? હૃદયહીન પાપાણુના ટુકડાને પુનઃ એકવાર મળવાનું શું પ્રયોજન છે ? જો જીવવાની એટા કરવી એજ ઉત્તમ છે, તેને પુનઃ મળવાની શી જરૂર છે ?”

આ સમયે સમીપના આત્રવૃક્ષપરથી કોકિલાએ કુહકુહ કરી

તેના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો. સંન્યાસી કે રમણી બેમાંથી કોઈ પણ એ ઉત્તરના મર્મને સમજી શક્યું નહિ. પરંતુ અપંગ યુવક તરતજ તેના કક્ષરવનો અર્થ જાણી ગયો. અર્થ જાણીને પાછો કહેવા લાગ્યો કે:—

“વાત તો ખરી છે, કે તે મનુષ્ય રૂપિણી પિશાચી છે, તેને ન મળવું એજ હિતાવક છે. સર્વજનો તેને તું જેવી ધારે છે, તેવીજ ધારે છે. તેમ છતાં પણ કોકિલ ! હું તેને એકવાર મળ્યા વિના રહી શકીશ નહિ. હું સારી રીતે જાણું છું કે, તેને મળવાથી મારો માતના વધવા વિના ઘટશે નહિ. પણ કોકિલ ! હું તેને મળ્યા કે જોયા વિના રહી શકીશ નહિ.”

“પુનઃ એકવાર જોઈશ કે, કદાચ પાપાણુ પીગળશે, કદાચ પ્રવાહનો વેગ અટકશે, કદાચ અસમયે વસન્તનો અવિભાવ થશે, કદાચ ભાગ્યવૃક્ષપર શુભફળ ફળશે અને કદાચ મારી સદાની સંયેલી દુરાશા ફળવતી થશે. પૃથ્વીમાં અસંભવિત કથું પણ નથી. અવિશ્વાસ યોગ્ય પણ કાંઈજ નથી. હું કાલેજ પુનઃ તેની શોધમાં બહાર નીકળી પડીશ. કાલે શા માટે, મારું અત્યારે કોણ છે કે હું કાલ સૂધી વાટ જોતો બેસી રહું ? હું આજેજ અને આ ક્ષણેજ શામાટે ન જાઉં ?”

પરંતુ આમ કહીને જેવી યુવકે વૃક્ષપર બેઠેલી કોકિલા તરફ દૃષ્ટિ કરી કે તરતજ કોકિલા વૃક્ષપરથી ઉડીને અન્યત્ર ચાલી ગઈ. એ જોઈને યુવક તેને સંબોધીને બોલી બોલ્યો:—

“આ શું કોકિલા ! તું અત્યાર સૂધી મારા દુઃખની વાતો સાંભળીને હવે ઉડી શા માટે ગઈ ? બલે, તું ઉડી ગઈ, તો તેની મને કશી ચિંતા નથી, હું મારા સંકેપને ત્યાગી શકું તેમ નથી. શું

તને મારી વાત સારી ન લાગી કે, તું આમ રોષ કરીને ઉડી મઇ ! હું જાણું છું, કે આ સંસારમાં કોઈ કોઈતું સારું જોષ શકતું નથી. તેની સાથે પુનઃ સાક્ષારકાર કરવાથી અવસ્થા મારા મનને શાંતિ મળશે. તું કદાચ મારી આ શુભ સંભાવનાથી હિંસાને વશ થઇ ચાલી મઇ. હમ્મશ, પણ ચિંતા નહિ, તારે જ્યાં જવું ત્યાં ખુશીથી ચાલી જા. હવે હું તારું મુખ જોવા માગતો નથી. હું પણ હવે આ ઘોર અને વિકટ અરણ્યનો ત્યાગ કરીને ચાલ્યો જઈ છું.”

આમ કહીને યુવક જે વૃક્ષ તળે મૃગજાલા મિછાવી દઢ આશનવાળી બેઠો હતો, ત્યાંથી ઉભો થયો. એ સમયે સંધ્યા સમય થવા આવ્યો હતો, આકાશ વરસાદનાં ભયાનક કાળાં અને ધટાદાર વાદળાંથી જવાઇ ગયું હતું, એથી પાસેની કોઇ વસ્તુ પણ જરાખર જોષ શકાતી નહોતી. યુવકે ઉડીને ફરીવાર ઇશ્વરનું સ્મરણ કરી કહ્યું:—

“ ભગવન ! દુઃસહ્યાતનાને લીધે હૃદયનું ધૈર્ય કે સ્થિરતા રહી શકતાં નથી, એથી મેં તારા પ્રતિ પણ કદુ વચનો ઉચ્ચાર્યા હતાં, અનાથ બાંધવ ! હું તારાપર અકારણ આક્ષેપ મૂકીને ઘોર પાતકી થયો છું. દયામય દીનબંધો ! આ પતિત અને અધમની આ ઘોર દુષ્કૃતિની તું ક્ષમા આપ ! વિપદને વખતે હે જગદીશ ! તુંજ એક માત્ર શરણરૂપ અને સહાયબૃત થાય તેમ છે ! માયાના જીવો તારાં મહાત્મ્યને જાણ્યા વિનાજ તારી નિરર્થક નિંદા કરવા બેસી જાય છે. હે ઇશ્વર ! હે પતિતપાવન ! મને સહાય થા, મારો સંગી થા અને મારી આશાને ચરિતાર્થ કર !”

આમ કહીને યુવક ચાલવાને તૈયાર થયો, એવામાં વૃક્ષના સમુદમાં ઘેરાયલા મહાત્માએ અંતરિક્ષમાં રહીનેજ તેને સંબોધીને કહ્યું:—“ શાન્ત થા, યુવક, શાન્ત થા ! અનાથ બાંધવ વિશ્વંકર

અદ્ય સમયમાં તારી આશાને પૂર્ણ કરશે. તું જે આસનપર બેઠો હતો, ત્યાં ફરીવાર જઈ બેસ, એટલે તારા હૃદયની આશા અવશ્ય પૂરી થશે.”

યુવકે એ શબ્દ ઉચ્ચારનાર મહાત્માની ઘણી ઘણી તપાસ કરી પરંતુ વૃક્ષોની ધનધોર ઘટા, સંધ્યા સમયના ભયાનક અંધકાર અને વ્રાહ્મણનાં વિષમ આડંબરથી તે કાંઈને પણ જોઈ શક્યો નહિ. અને એવે તે નિરાશ થઈને પોતે જે આસનપર પ્રથમ બેઠો હતો, ત્યાં આવી બેઠો અને પોતાની આશાને પૂર્ણ થવાની વાટ જોવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૧૪ મું

અનુતાપના અંગારા

કબી નેકા બી ઉસ કે જી મેં ગર આ જાયે હૈ મુઝસે;
જહા એં કર કે અપની યાદ શર્મા જાયે હૈ મુઝસે;
ઉધર વહ બદ ગુમાની હૈ ઇધર ચહ નાતવાની હૈ;
ન પૂછા જાયે હૈ ઉસસે ન ખોલા જાયે હૈ મુઝસે;
સમ્હલને દે મુઝે એ ના ઉમેદી કયા કયામત હૈ;
કિ દામાન-એ ખ્યાલ-એ યાર છૂટા જાયે હૈ મુઝસે.

યુવક વિજયમણિ જ્યારે સર્વથા નિરાશ થઈને પાછો પોતાના મૂળ આસનપર આવી બેઠો, ત્યારે પેલા વૃક્ષના ઓચમાં છુપાયેલી રમણી પણ ત્યાંથી નજીકના એક ઘટાદાર લતા કુંજમાં છુપાઈ ગઈ.

એ સમયે યુવતીનું અંતર વેદનાના દારૂથી અમિથી પ્રજ્વળી ઊઠ્યું હતું. યુવકનો એક એક શબ્દ તેના મર્મસ્થળને વીંધી રહ્યો હતો. તેણે પોતાના હૃદયમાં વ્યાપેલા પશ્ચાતાપના પાવકનું દમન કરવાના બધા બધા પ્રયત્નો કર્યા, પરંતુ તેમ કરવામાં તે ફળીભૂત થઈ શકી નહિ. તેનું ચિત્ત ચક્રોળે ચડ્યું. તે પણ યુવકની પેડે પ્રલાપે કરવા લાગી:—“હાય ! જે ગયું તે તે આવ્યું નહિ ! દિવાકર ! હમેશાં સાંઝે તને પશ્ચિમ આકાશમાં આથમતો જોઉં છું, પરંતુ તારા તે અસ્તનો અંત તો આવતોજ નથી ! નિશાનાથ ! પૂર્ણિમાનો વિમળ પ્રકાશ તારી સદાની સ્થાયી સમ્મતિરૂપ નથી એ ખરું, પરંતુ મહિને મહિને તું તો તે સમ્મતિનો પુનરધિકારી થઈ શકે છે. પ્રકૃતિ ! તું અત્યારે શોભાહીન છે, પરંતુ સમયના વહન સાથે તારો વસ્ત્રાંત પુનરાગમન કરીને તને તો વિશૂષિત કરે તેમ છે. કોકિલ ! આજે તારો તે મોહનસ્વર વિલુપ્ત થયો છે ખરો, પરંતુ દશ દિવસ પછી તો તું તે સ્વરને ફરીવાર મેળવીને લોકોના ચિત્તનું હરણ કરીશ. હાય ! સર્વનું જે કાંઈ જાય છે, તે પાછું આવે છે, પરંતુ આ અભાગિનીની જે અમૂલ્ય સમ્પત્તિ ગઈ છે, તે તો પાછી આવે તેમ નથી. કેવળ આવે તેમ નથી, એટલુંજ નહિ, પણ રોદનથી, અનુતાપથી, યાતનાથી અને હૃદયની પીડાથી દેશોદેશમાં ભટકી, તથાપિ એકવારને માટે પ્રણય તો આતુલ્ય નિધિનાં દર્શનનો લાભ ન થયો તે નજ થયો !”

એકાએક યુવક આ શબ્દો સાંભળીને ચમકી ઊઠ્યો. તે એ શબ્દો ક્યાંથી આવે છે, તેની તપાસ કરવા લાગ્યો. પરંતુ ભયંકર અંધકાર અને વૃક્ષોની ધનધોર ઘટાના યોગે તે કોઈને પણ જોઈ શક્યો નહિ. એથી તે પુનઃ પોતાના આસનપર આવી બેઠો અને વિચારવા લાગ્યો કે:—“આ સર્વ એક પ્રકારની ભ્રમણાજ છે, મારા

હૃદયની દુર્ભંગતાજ છે. થોડીવાર પહેલાં પણ મેં આવોજ કોઈને આવોજ સાંભળ્યો હતો. પણ એ આવજમાં અને આ આવજમાં કાંઈક તફાવત કેમ જણાય છે. મને તેમ હો, પણ મારે સ્થિરતાથી આ સર્વ વ્યાપાર સાંભળવો જોઈએ. અત્યારે આવા ધોર અરણ્યમાં કોણ આવીને આવા શબ્દો ઉચ્ચારી રહ્યું હશે ? હું પર્વતના એક એવા એકાંત અને ગુપ્ત પ્રદેશમાં આવીને વસ્યો છું કે, જ્યાં બીજા કોઈનાથી સહજમાં પ્રવેશ પણ કરી શકાય તેમ છે. ત્યારે પછી આ શબ્દ ઉચ્ચારનાર વ્યક્તિ કોણ હશે અને અહીં શી રીતે આવી શકી હશે ? અવશ્ય આમાં મને કાંઈક છુપો ભેદ સમાયલો જણાય છે.”

યુવક આ પ્રમાણે વિચાર કરી પુનઃ સ્થિરતાથી સાંભળવા લાગ્યો. તેણે સાંભળ્યું કે:—“અદૃષ્ટ ! તને ધિક્કાર છે ! જે પ્રકૃતિનો નિયમ છે, જેના પર સર્વનો અધિકાર છે, જે બનાવ અવશ્ય બનાવનાં છે, તે સર્વથી માંડે બાગ્ય સર્વથા વંચિત છે ! મારા પર વિધાતાનો રોષ છે ! વિધાતા સર્વની કરુણ પ્રાર્થનાને કાનપર ધરે છે, સર્વના મનના મનોરથ પાર પાડે છે, સર્વની ઇચ્છાને પૂર્ણ કરે છે, પરંતુ માંડે કપાલજ એવું છે કે, મારી પ્રાર્થનાને તે લક્ષપર લેતો નથી. હવે બાગિનીનું બાગ્ય તદ્દન મંદ છે.”

“પરંતુ એમાં મારા બાગ્યનો શો દોષ ? મારા સૌબાગ્યની તો સીમાજ નહોતી. હું જેને માટે અત્યારે રડતી રડતી દેશો દેશમાં બેઠકી રહી છું, તેઓ તે મારી કેટલીએ ઉપાસના કરતા હતા, મારી પ્રીતિ સંપાદન કરવા માટે તેઓ કોઈ પણ કામમાં પાછા પડતાં નહોતા. સતી નારીના ધર્મને સમજવવામાં, પુરાતન કવિઓની પ્રતિભા દર્શાવવામાં અને સુંદરીઓના શીલધર્મનું જ્ઞાન આપવામાં તેમણે તો કશી પણ કચાશ રહેવા દીધી નહોતી ! તેઓ તો પોતાનું સર્વ

હૃદય મને આપી દેવા છતાં પણ એમજ માનતા હતા કે, તેમણે કશું પણ આપ્યું નથી ! તો પછી મારા બાળ્યને મંદ શી રીતે કહી શકાય ? જે દેવદુર્લભ સામગ્રી હતી, તે તો મારા ચરણ તળેજ હતી. પરંતુ હાય ! તે નિધિ મારાપર શી રીતે સંતુષ્ઠ થાય ? તેમનું અપમાન કરવામાં મેં કશી કયાશ રાખી નથી. છેવટે વિષપાન કરાવી તેમનું મૃત્યુ નિપજાવવાનું જે કૃષ્ણ કારસ્થાન કર્યું હતું, તે પણ તેમના જાણમાંથી બાકી રહ્યું નથી. મારા બાળ્યની ભ્રમણાના સંખ્યામાં હું કોનો દોષ દઉં ? કોને કહીને મારા મનને ધીરજ આપું ? મેં મારા હાથેજ મારા પગ પર કુદાડો માર્યો છે. હાય ! મારા આ દુઃખની વાતપર કોને વિશ્વાસ આવશે ? ”

“ આવો બનાવ કેમ બન્યો ? આવી બચાનક જૂદાઇએ અમોને શા માટે આપી જિન્દગીને માટે અળગાં કરી દીધાં ? કોના દોષથી આ અણધાર્યા અનર્થની ઉત્પત્તિ થઇ ? તેમનો શો દોષ છે ? પ્રાણનાથ પાપી નથી. તેમને શો દોષ દઉં ? બધો દોષ મારોજ છે ! હૃદયેશ્વર ! તમારા ગુણની સીમા નથી. આ મંદબાગિનીજ સર્વ દોષોની સર્વ પાપોની નિયંત્રી છે. મને પ્રથમથીજ આવો વિચાર કેમ ન આવ્યો ? હૃદયમાં પ્રથમથીજ આવી પ્રવૃત્તિ કેમ ન જન્મી ? મારી કુટિલ મતિ પહેલેથીજ આવો વિચાર કેમ ન કરી શકી ? જે પહેલેથીજ હું સમજી શકી હોત કે, મારા આ પત્થરના શરીરમાં લોહીની નસો છે. નીરસ રેતી તળે મીઠા જળની સરિતા ધ્રુપાવલી છે, તો આજે મારે આમ રડવું પડત નહિ. હાય ! તો મારી આવી દશા ન થવા પામત. ”

“ જ્યારે પ્રાણનાથ મને મહાકવિ કાલિદાસના અદ્વિતીય ગ્રંથ મેઘદૂત કાવ્યના સુધારસ પીવરાવવાને આવ્યા હતા, ત્યારે તો મેં

તેમનું અસહ્ય અપમાન કર્યું હતું, ત્યારે તો મારા ગનની આ બ્રાન્તિ પણ દૂર થઇ નહોતી. જ્યારે તે અતુલ નિષ્પ્રિયે મને સમજવવા માટે તરેહ તરેહવારની કોશિશો કરી હતી, ત્યારે તો હું આવું સમજી શકી નહોતી. જ્યારે મારા હૃદયરતને મને મારા એવા કઠોર વ્યવહાર બદલ મારે અસહ્ય વેદના ભોગવવી પડશે, એવો ભય બતાવ્યો હતો, ત્યારે તો મારા મનમાં ચૈતન્ય ઉપજ્યું નહોતું. હવે અત્યારે આ સર્વ પ્રલાપો કરવાથી શું વળવાનું છે ? હાય ! હુંજ તેમની દુર્દશા કરનારી ડાકિણી છું, હુંજ સર્વ સંતાપકારિણી છું.”

આ સમયે યુવક મનમાં તે મનમાંજ બોલ્યો કે:—“ આ અખ-જાનાં પ્રત્યેક વચનો મને સંબોધીનેજ બોલતાં હોય, એવો ભાસ મને થાય થાય છે ? શું આ મારી હૃદયની આરાધ્યા વનલતા તો નહિ હોય ? ના-ના, તે અહીં ક્યાંથી હોય ? તે તો મદા અભિમાની છે. મારા માટે તે ગૃહત્યાગિની થઇને દેશો દેશમાં ભટકે, એ વાતને મા-રાથી તો કોઇપણ પ્રકારે માની શકાતી નથી. ગમે તેમ હો, પણ એની વાત તો અવશ્ય બોધપ્રદજ છે, માટે એકાગ્રતાથી મારે તેને અવશ્ય સાંભળવીજ જોઇએ.”

આવો નિશ્ચય કરીને યુવક ફરીવાર તે અખજાના આર્તનાદને સાંભળવા લાગ્યો. અખજા પહેલાંની પેઠેજ વિલાપ કરતી હૃદયભેદક પ્રલાપો કરવા લાગી:—

“ પરંતુ અત્યારે જે સમજું છું—સમજી શકી છું, તે પહેલે-થીજ મારા સમજવામાં કેમ ન આવ્યું ? આજે જેમ વેદનાથી જિગર દાઝી રહ્યું છે, તેમ પ્રથમથીજ કેમ ન દાઝ્યું ? હમણાં જે જ્ઞાનનો ઉદય થયો છે, તે જ્ઞાન પહેલાં કેમ ઢંકાઇ રહ્યું ? મુંઢીમોહન જેવા દુરાચારી પુરુષના મોહમાં માંડે મન થાયી લપટાયું ? આ વાતનો

ઉત્તર કોણ આપી શકે તેમ છે ? હું શી રીતે એ ધોર અત્યાચારનો વિચાર કરું ? યુવાનીનું તેજ મનુષ્યને અંધ બનાવી દે છે. એક વર્ષ પહેલાં મને યુવાનીનો જે ગર્વ હતો, તે ગર્વ હજી પણ છે. મને અત્યારે જોવાથી કોણ પ્રતીતિ કહી શકે તેમ છે ? તેમ છતાં યુવતીનું તેજ એ અપકર્મનું કારણ નથી. સંસર્ગ અને શિષ્યામણના દોષથી મનુષ્ય કાંઈ પણ સમજ્યા સિવાય અંતેક ન કરવાનાં કામો કરી બેસે છે. શિક્ષા અને સંસર્ગના દોષથી હું જીવિતેશ્વરના તે અતુલનીય પ્રેમને જાણી શકી નથી. પણ એ કારણ પણ યથાર્થ નથી. જે શિક્ષા અને સંસર્ગના દોષથી પ્રથમ તેમના ઉદાર પ્રેમનાં અપાર મહિમા તથા અસીમ ગૌરવને જાણી શકી નથી, તેજ શિક્ષા તથા સંસર્ગમાં રહેવા છતાં પણ અત્યારે હું જાણી શકી છું કે, મેં દેવદુર્લભ રત્નને પગ તળે કચડી નાખ્યું છે, કાંચનને પિત્તળ ધારીને હું કાંચનથી વંચિત થઈ છું અને ચંડાળ ધારીને દેવતાને મેં મારા હાથમાંથી હાથે કરીને ગુમાવી દીધા છે. પરંતુ આ સર્વ પ્રથમ ન જાણતાં અત્યારે શાથી જાણી શકી છું ? હું ખાઈ છું કે, પ્રેમ દયાઈ રહે છે, સ્નેહ દરેક વખતે સમજી શકાતો નથી. મોહ અને મત્સરતા ક્ષણવારને માટે પવિત્ર પ્રણયને પણ પરાજીત બનાવી દે છે, તેમજ થયું હશે, નહિ તો બીજું શું હોઈ શકે ? બળેલી બુદ્ધિના દોષથીજ આજે મારી આવી દશા થવા પામી છે, હું આવી યમયંત્રણાને ભોમવી રહી છું. જ્યારે પ્રાણનાથ પ્રેમપૂર્વક ખરા હૃદયથી પ્રણયનો થાળ લઇને મને આપવા આવ્યા હતા, ત્યારે તેમનું અપમાન કરી તે પ્રેમથાળને પાછો વાળ્યો હતો તથા મારા મનમાં એમજ ધારી લીધું હતું કે, જગતમાં સ્ત્રીઓને ન્યાયાનુસાર એવો પ્રેમ મેળવવાનો અધિકારજ છે. ત્યારે મારા મનમાં એવીજ ધારણા હતી કે, સ્ત્રી દેવતા છે અને પુરુષ

હિપાસક છે; એવી રીતે રમણીઓનું પૂજન કરવું એ પુરુષોનો મુખ્ય ધર્મજ છે. જ્યારે હૃદયેશે ઘણીજ દીનતાથી મારી કરુણાની બિદ્યા માગી હતી, ત્યારે ધાર્યું હતું કે, સહજમાંજ હૃદયનું દાન આપી દેવું એ સ્ત્રી-ચરિત્રથી સર્વથા વિરુદ્ધ છે. મેં પાપણીએ તે વખતે ધાર્યું હતું કે દુનિયામાં બિહુકાનો કાંઈ અભાવ છે, પ્રેમ એ કદાપિ આવી અહંપ મૂલ્યની સામગ્રી નથી. જ્યારે તે મારે સર્વસ્વ ધને મારા તિરસ્કારના વિષથી પીડાઈને હૃદ બેહદ દુઃખ ભોગવ્યું હતું, ત્યારે મેં ધાર્યું હતું કે, પુરુષને પીડા કરવી એ સ્ત્રીઓનું એક મુખ્ય કર્મ છે, ત્યારે ધાર્યું હતું કે સુખનો માર્ગ કાંટા ભરેલો છે, રતનને મેળવવા માટે યતનનું પ્રયોજન છે.”

અખળાના આવા અનુતાપયુક્ત વાક્યો સાંભળીને પાસેના વૃક્ષ સમૂહના મધ્ય ભાગમાં વિરાજેલા મહાત્મા પુરુષના હૃદયમાં પણ સહજ આઘાત થયો. તેમણે પોતાના મનમાંજ વિચાર્યું કે:—“ અહા ! જે હૃદય ગર્વના શિખરપર આરૂઢ થઈ સમસ્ત સંસારને તુચ્છકારતું હતું, તેજ હૃદય આજે ચૂર્ણ વિચૂર્ણ થઈ કેવા હૃદયબેદક પ્રલાપો કરી રહ્યું છે ? એજ ગર્વિષ્ટ હૃદયમાં આજે કેવા અનુતાપના અંગારા સળગી ઉઠ્યા છે ! આનું નામજ માયા છે. માયાનો પ્રભાવ તે આનુંજ નામ.”

મહાત્મા જે સમયે આ પ્રમાણે વિચાર કરી રહ્યો, તે સમયે યુવતી પુનઃ વૃક્ષ પાછળ બેઠી બેઠી બોલવા લાગી કે:—“ પરંતુ અત્યારે મારા મનનું આવું પરિવર્તન કેમ થઈ ગયું ? તેનાં અનેક કારણો છે. અત્યારે જોઈ છું કે, હૃદયેશનો તે જે સ્નેહ હતો, તેની જગતના બીજા કોઈ પણ પદાર્થની સાથે થઈ શકે તેમ નથી. તે વસ્તુજ દેવદુર્લભ હતી, મહા મૂલ્યવાન રતન સમાન હતી. હવે જોઈ છું કે, પ્રાણેશના તે પ્રેમ વિનાના બીજા જેટલા પ્રેમો છે, તે બધા

મોહ, લાલસા અને કષ્ટતા ભરેલા હતા. સ્વર્ગ અને નરકમાં જે તફાવત છે, તેવોજ તફાવત પ્રાણનાથ તે પ્રવિત્ર પ્રણયની પાસે અન્ય સર્વ મનુષ્યોના પ્રેમનો છે. તે જીવન મોહનકાન્તના વિયોગથી મને હવે એ શિક્ષા મળી છે. તે રત્નને ગુમાવ્યા વિના હું તેમના મહિમા તથા ગૌરવને જાણી શકત નહિ. તેની પાસે પુષ્કળ દ્રવ્ય છે, તેને તેની જરૂરિયાતનું મૂલ્ય જણાતું નથી. જેઓ નિત્ય સ્વર્ગના નિવાસિઓ છે, તેમનાથી સ્વર્ગનું મહાત્મ્ય જાણી શકાતું નથી જેણે દુઃખ ભોગવ્યું નથી. તે સુખને સમજી શકતું નથી. જેણે જે કંઈ વસ્તુ ગુમાવી નથી, તે તે વસ્તુને માટે રડી શકતું નથી. પ્રાણેશના વિયોગના અગ્નિએ મારા હૃદયને બાળીને દગ્ધ કરી નાખ્યું છે.”

“આવું સત્જ્ઞાન-આવું પાપીજ્ઞાન હવે શા માટે જન્મ્યું ? આ દુઃસહ અને અદમ્ય જ્ઞાનના કરતાં પહેલાનાં જેવી જ્ઞાનહીના રહી હોત, તો તે મારા માટે હજારોવાર શ્રેષ્ઠ હતું. આ અસહ્ય વેદનાના કરતાં, સદાને માટે નરકમાં સડી મરવું ઉત્તમ છે. આ પીડા હવે સહી શકાતી નથી ! મારાં કરેલાં પાપનો પડછાયો મારી નજર આગળ તરેહ તરેહની ભયાનક મૂર્તિઓ ધારણ કરીને મને અત્યંત પીડી રહ્યો છે. હાય ! હું વિહંગિની જેવી એક કુત્રાટાની સોજતમાં પડીને સ્વામિદ્રોહિની શા માટે થઈ ? સંસારમાં આવા અમૂલ્ય પતિને પ્રાપ્ત કરવા છતાં અન્યની અનુરાગિની થવાની મેં મારા હૃદયમાં નીચતમ આકાંક્ષા શા માટે ધરી ? શું હવે આ દુસ્તર યાતનાનું અવસાન થશે ખરું કે ? દયામય ! મને પૂરતી સજા મળી ચૂકી છે, માટે હવે મને ક્ષમા કર, હું તારા ચરણે પડું છું, મને ક્ષમા કર ! હે અનાથના નાથ ! મારાપર એકવાર એ મોહન કાન્તિવાળા કાન્તની

કરુણાના વારિનું સિંચન કરાવ ! તેમનાં દુર્લભ દર્શનનો લાભ આપી
મને તેમની પાસેથી લાભ અપાવ ! ”

“ હાય હું કેવી વ્યર્થ વાતો બોલી રહી છું, કેવા મિથ્યા પ્ર-
લાપો કરી રહી છું. મારા જેવી વિવેકહીના પાપયસીની વાર્તા તરફ
વિધાતા લક્ષ આપે, એ શું સંભવિત છે ! જે વિધાતાનું શરણુ
ગ્રહણ કરવાથી શાન્તિ મળે, તો પછી આ ઘોર પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત શી
રીતે થાય ? પાપીની સજા કદાપિ આવી અદ્ય હોયજ નહિ. પરંતુ
‘વિધાતાનું’ નામ ઉચ્ચારવાનો મને શો અધિકાર છે ? દયામય જગ-
દીશ્વરનું પવિત્ર નામ, આ અપવિત્ર રસનાથી ઉચ્ચારિત થવાને ગિ-
દુક્ષ યોગ્યજ નથી. જે દુશ્ચારિણીએ હસતાં હસતાંજ ગુણમય પ્રેમમય
કાન્તને અકારણે યંત્રણાના અનલથી દગ્ધ કર્યા છે, જેણે કોઈ પણ
પ્રકારના સારાસારના વિચારથી વંચિત થઈને અન્ય પુરુષમાં આ-
સક્તિ વધારી છે, જે દુષ્ટા પોતાના પવિત્ર પતિને વિષપાન કરાવવાને
તૈયાર થઈ છે, જે પાપાણીએ એવા પુરુષરત્નની આંખમાંથી ચોધારા
આંસુ વહેવા છતાં, પોતાની આંખમાંથી આંસુનું એક ધિન્દુ પણ
વરસાવ્યું નથી, પણ ઉલટો કાર્મક આનંદ અનુભવ્યો છે, જે હૃદય-
હીના અવિરલ યાતનાના વિષથી તે ગુણુ ધામંતા અંતરને જર્જરિત
કરી, તેમને સદાને માટે સમાજમાંથી દૂર કર્યા છે, તે પાપિણીને પર-
માત્માના પવિત્ર નામનો ઉચ્ચાર કરવાનો પણ શો અધિકાર છે ?
હાય ! મારા જીવનનું અવસાન પણ હવે સહજર્માજ આવી શકે તેમ
નથી. દુઃખિની, પાપીયસીની પીડાની પરાકાષ્ટા થઈ ચૂકી છે ! જેનો
વિચાર કરતાં પણ શોણિત શુષ્ક થઈ જાય છે, મારો આત્મા અંત-
રના અંતરમાંથી પણ કંપી ઊઠે છે. જે પાપીયસીએ પાપની ઉંચી
સીમાપર આરોહણ કર્યું છે, તેને વિધાતાના નામનો ઉચ્ચાર કરવાનો

કાંઈ અધિકારજ નથી. વિધાતાના નામના સ્મરણથી મારા ઉદ્ધારની કશી આશા પણ નથી.”

યુવક વિજયમણિ આ સમયે જાણી ગયો કે, એ અજાણા અન્ય કોઈ નહિ, પણ પોતાની પૂર્વ પ્રિયતમા વનલતાજ છે અને તે અત્યારે પોતાના પૂર્વના પાપોના અનુતાપથી બળીને ખાક થઈ રહી છે. તે તેને મળવા માટે વ્યાકુળ થઈ ગયો. તેણે આરે તરફ પોતાની નજર દોડાવી, પરંતુ લયાનક અંધકારના યોગે તે તેને અથવા પૂર્વકથિત મહાત્માને કોઈને પણ જોઈ શક્યો નહિ. આથી નિરાશ થઈને પાછો તે યુવતીના પ્રસાપોને તે સાંભળવા લાગ્યો.

યુવતી પણ અનુતાપના અસ્થિતી તાપિત થઈને વેગપૂર્વક પ્રસાપોનો ધ્વનિ કરવા લાગી:—“ત્યારે હવે રોદન માંડે લાગ્ય છે, વેદના મારી સંગિની બની છે, અને અનુતાપે મારા નરકનું સ્થાન લીધું છે. નરક-હા-નરક-જીવનનું અવસાન થયા પછી નરક નથી. કોણ કહે છે કે નરક પરલોકમાં છે? નરક પરલોકમાં નથી. સ્વર્ગ અને નરક બન્ને આ જીવનમાંજ છે. માંડે નરક જીવતું છે. મરણ પછી હું ધાંડે છું કે મારા માટે નવું નરક નિર્માણ થશે. માંડે હૃદય લોહમય છે, વજ્રમય છે અથવા તો તેનાથી પણ કઠિન પદાર્થથી નિર્માયલું છે.”

“આ કષ્ટ હવે સહેવાતું નથી. મૃત્યુ આવીને મારો લક્ષ કરશે નહિ. વિધાતા મારા માટે જીવતું નરક છે, તો પછી મૃત્યુ પછી એ નરકની સજા પૂર્ણ થશે ખરી કે? માંડે મૃત્યુ થશે નહિ. ત્યારે આપધાત સિવાય મારા છૂટકારાનો ઇલાજ શો છે? હું તેમજ કરીશ. આત્મહત્યાદ્વારા આ જોગવાળા પાપથી પીડાતા દેહનો છૂટકો કરીશ. પરલોકમાં જે થવાનું હશે, તે થઈ રહેશે, આ લોકમાં તેની દશી પણ ચિંતા કરીશ નહિ.”

“ત્યારે આવ છુરી ! મીઠી છુરી, આવ ! આ અંતિમ સમયે તુંજ મારી ખરી મિત્ર છે, તારા આલિંગનેજ હું અત્યારે એક માત્ર ઇચ્છનીય વસ્તુ ગણું છું. તું મારો નિસ્તાર કર ! છુરિ કે ! તારા અનુગ્રહથી આ સંસારની મંત્રણા દૂર થશે ખરી, પરંતુ હું આ સંસારમાં જે કીર્તિને મારી પાછળ મૂકતી જમજ, તેને લોકો અત્યંત ધૂણાંતી નજરે જોશે. મારા નામપર હમેશાં ધિક્કારનો વરસાદ વરસ્યા કરશે. પાપની ઉપમામાં માફ રથાન સર્વથી પ્રથમ આવશે. મારી આ અપકીર્તિ, આ પાપ, આ કલંક, આ લોભદર્પણ વ્યાપાર જે કાષ્ઠ માંલજશે, તે કંપી ઝીકશે. મારા આ કલંકિત નામનો જ્યાં ઉચ્ચાર થશે, ત્યાં લોકો કાનમાં આંગળી નાખી દૂર સરી જશે. એમાં પણ મને કશું દુઃખ નથી. કારણ કે મારા જેવી પાપિણીને માટે એ યોગ્ય સત્કારજ ગણાશે. મૃત્યુ પછી જે થવાનું હોય, તે ભલે થાય. પરંતુ જીવતા જીવે જે વેદના વેડું છું, તે તો હવે મારાથી કાષ્ઠ પણ પ્રકારે સહી શકતી નથી.”

આ સમયે વૃક્ષની ઘાટી ઘટામાં બેઠેલા મહાપુરુષે પોતાના મનમાં ને મનમાંજ વિચાર્યું કે:—“હવે, મારા શિષ્ય વિજયની ખરી પરીક્ષા થશે. તેના હૃદયમાં વાસનાનું પરિચય ક્યાં સૂધી વિસ્તરી ગયું છે, તે પણ સહજમાંજ જાણી શકાશે તથા આ યુવતીના હૃદયના સાદસનો, તેના અનુતાપનો તે યુવકને સંપૂર્ણ સાક્ષાત્કાર થશે. આ સર્વ માયાના અદ્ભુત ખેલો છે અને એ ખેલોમાંજ સંસારીઓ રમ્યાં પમ્યાં રહે છે. જોઈું કે અન્ને રનેહ ધેલાં યુવક-યુવતીની હવે શી દશા થાય છે ! અન્નેનો રનેહ કેવા પ્રકારનો છે ! અન્નેએ અત્યાર સૂધી પશ્ચાત્તાપના જે લાંબા લાંબા પ્રલાપો કર્યા છે, તે ક્યાં સૂધી સત્ય છે !”

“ ત્યારે આવ છુરિકા ! તારી સહાયતાથી આ પાપાણુ-દેહ-
માંથી પ્રાણુ-વાયુને વિસર્જન કરી દે. છુરિકા ! મારા આ ભારભૂત
જીવનની તુંજ એક મિત્ર છે. મારા હાથમાં હવે તારે રહેવાની કશી
પણ આવશ્યકતા નથી. તું મારા હૃદયને વીંધી નાખ, છેદી નાખ. જે
પાપાણુ હૃદય આવાં દુષ્કર્મ કરવામાં સંમર્થ થયું છે, તે હૃદય કદાચ
છુરિકા તારી સહાયતાથી પણ છેદાશે નહિ. હસ્ત ! તું પણ શું જાળ-
હીન બની ગયો છે ! આ તીક્ષણ ધૂરીને શું તું જોયેથી મારા હૃદય-
માં ઘોંચી શકે તેમ નથી ? જોણે હૃદયની પ્રવંચનાથી પ્રાણુનાથ ! ત-
મને આખોનાં આંસૂમાં ડૂબાડીને સંસાર ત્યાગી કર્યા છે, તે આજે
પોતાના હાથથીજ પોતાના હૃદયના ચૂરેચૂરા કરી નાખશે ! પ્રાણુશ્વર !
હૃદયેશ ! દુઃખિનીરતન ! જીવિતેશ્વરી ! તમને શું કહું ? કહેવાની તો
કંઈક વાતો છે, પરંતુ કહી શકાતું નથી. તમે મારી નજર આમળ
ઉભા છો, છતાં પણ મારાથા તમને હજી સૂધી બેટી શકાતું નથી.
હું શી રીતે તમારી સમક્ષ કંઈ પણ કહેવાનું સાહસ કરું ? તમારી
પાસે બોલવા જતાં માંડે મુખ પણ ઉઘડી શકતું નથી. પણ બેચાર
વાતો કહ્યા વિના મારાથા મારા આ જીવનને પણ વિસર્જન કરી
શકાય તેમ નથી. હે દયામય વિધાતા ! હે વનચરો ! હે વનસ્પતિ
સમૂહ ! તમોને જો આ પાપીયસીનીના અનુરોધની રક્ષા કરવાની ઇચ્છા
હોય, તો મારી આ એક વાત મારા મૃત્યુ પછી મારા સ્વામીને કહી
સંભળાવજો. મારાથી તેમની સમક્ષ એક અક્ષર પણ ઉચ્ચારવાનું
સાહસ થઈ શકતું નથી, તેથીજ હું તમોને આવી બલામણુ કરી
રહી છું. ”

પ્રાણુનાથ ! હું તો હવે વિદાય થવા બેઠી છું, આ સંસારમાંથી
માંડે આ પાપી નામ તો ડૂબવા બેઠું છે, આ પાપપંકમાં દેહતો

ક્ષણવારમાંજ પ્રાણહીન થશે, હું જે કીર્તિને માટે જન્મી હતી, તેનું
 તો હમણાંજ અવસાન થશે. આ અંતિમ સમયે, આ મરણકાળે મારી
 માત્ર એટલીજ પ્રાર્થના છે કે, પરજીવનમાં આપણે પુનઃ પરમ આ-
 નંદને પ્રાપ્ત કરી શકીએ. નરકમાં રહેવા છતાં પણ હું તમને એકવાર
 જોઈ શકું, તેથી તે નરકમાં પણ હું સ્વર્ગના કરતાં પણ વધારે
 સુખ મેળવી શકીશ. હવે પ્રાણેશ્વર ! વિશેષ શું કહું ? હૃદયેશ્વર ! તમે
 કરુણાસિંહુ છો ! તમે આ પાપીયસીના દોષને ક્ષમા કરવા ધારો તો કરી
 શકો તેમ છો. પરંતુ નાથ ! હું તો ક્ષમાને યોગ્ય નથી ! દયામય !
 મને ક્ષમા ફાળુ કરશે ? હૃદયેશ ! જો ઇચ્છા હોય, તો આ પરિતા-
 પિણીના પાપને ભૂલી જજો, ના-ના, ભૂલી જવું અસંભવ છે, માટે
 ક્ષમા કરજો, તમારા ચરણોમાં વારંવાર પ્રણામ કરીને, તમારી મૂર્તિનું
 ધ્યાન ધરતી ધરતી, હું મારા પોતાના હાથથી મારા જીવનનો વિનાશ
 કરી, મારા આ ઘોર પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત જો સંભવતું હોય, તો તેમજ
 કરું છું. અસ, હાથ ! તૈયાર થાય, છુરિકા આવ.

નાથ-ક્ષમા-ઓહ !”

પ્રકરણ ૧૫ મું

મહાપુરુષનો ચમત્કાર

મૂરખ તું સમજે નહીં, આયુષ ઓછું થાય;
જ્યમ સરોવરની માછલી, સમજે નહીં સલિલ સૂકાય-રે.
તેનું તે જાણે તુંને, ભોરે બપોરે શરીર;
વહી જતું જાણે નહીં, જ્યમ નદીઓનું નીર;

x x x x x

માયાની મંદલાલથી, કાણુ ધરાયું તું ધરાશે;
દુઝામાં જન્મે જશે, પાછળથી પસ્તાશે-રે.
ઠાલા થોથા કુટતાં, ખુટયું દીપક તેલ;
મનના મનોરથ રહિ જશે, આશંકા તુટી જશે ખેલરે.

કવિ દયારામ

આ શોચનીય જનાવનો છેવટનો ભાગ અમારેજ અમારા પાંડકો
સમક્ષ વિદિત કરવો પડશે. આ લોહીયા ખરડાયલા જનાવની અંતિમ
કથા અમારેજ પ્રકટ કરવી પડશે. અપરિણામદર્શી યુવક-યુવતીના
હૃદયક્ષેત્રમાં જે પ્રણય-બીજ અસમયે અને અવિચાર્ય રોપાયું હતું,
તેનું પરિણામ વિષમય વિના બીજું શું હોઈ શકે ? તે વિષમય ફળની
જાણનાક કથા અમારેજ લખવી પડશે.

યુવતીએ જ્યારે પોતાના પેટમાં છુરિકા ખોસી દીધી અને લો-
હીયા ખરડાયલા અવાજથી ચીસ પાડી તે જમીનપર ગળાડી પડી,

ત્યારે વાઢળાંથી હવાયલા આકાશમાં વીજળી ચમકી ઉઠી અને તેના ક્ષણિક પ્રકાશમાં યુવક તેને જોઈ શક્યો. જોતાંની સાથેજ તે તેની પાસે દોડી ગયો. રમણીના કંઠમાંથી નીકળેલો મરણની વેદનાને સ્વ-ચવનારો બયાનક અવાજ સાંભળીને તે એકદમ સુંદરી વનલતાની પાસે આવી પહોંચ્યો. તેણે આવીને જોયું કે, જે તેણે ભ્રમથી પણ ધાર્યો નહોતો, તે બયાનક બનાવ તે સમયે ત્યાં બની ગયો હતો. જેને માટે તે સંસાર ત્યાગી થયો હતો, જેને માટે તેણે સંન્યસ્ત વ્રત ધારણ કર્યું હતું, જેની ચિંતાથી તે દીવાનો બની ગયો હતો, જેને માટે તે ઉદાસી ચઢી ગયો હતો, તેનીજ આજે આવી દશા ? ધીમે ધીમે યુવક યુવતી પાસે આવી બેઠો. એ સમયે તેની આંખમાં પલકારો નહોતો, મુખમાંથી શબ્દ નીકળતો નહોતો અને શરીરમાં લેશ માત્ર પણ કંપ નહોતો. તેનું લોહી ઠરી ગયું હતું, હૃદય બળી ગયું હતું તેની નજરમાં સંસાર શૂન્ય થઈ પડ્યો હતો. યુવતીની આંખો સાથે તેની આંખોનો મેળાપ થયો. તેના મૃત્યુથી પીડાયેલી આંખોએ પણ જાણે ત્યારે એક પ્રકારની પ્રકુલતા ધારણ કરી લીધી. યુવતીએ ત્યારે ધીરે ધીરે યુવકના પગનો સ્પર્શ કર્યો. યુવકે દીવાનાની પેઠે કંપતા અવાજથી કહ્યું:—

“હૃદયેશ્વરિ ! આ શું મારા પ્રેમનું પરિણામ છે ?”

યુવતીએ અતિ કિલ્લટ સ્વરે ધીમેથી કહ્યું:—“નાથ ! દયામય ! અપરાધની ક્ષમા કરો.”

યુવકે ફરીવાર આર્તસ્વરથી કહ્યું:—“આવું બયાનક કાર્ય કરવાની તને કેમ મતિ સૂઝી ? આવી રીતે આત્મહત્યાનું ધોર પાપ-કર્મ કરવાને કેમ તૈયાર થઈ ?”

પુનઃ ભગ્ન સ્વરથી યુવતીએ કહ્યું:—“જે મતિથી મેં તમોને

અસહ યાતના આપી હતી, તે મતિથીજ હું આજે આ યાતનાને આધીન થઇ છું. તમે મને ક્ષમા કરો.”

ધણીજ સાવચેતીની સાથે યુવક વિજયમણિએ યુવતી વનલતાને તે ક્ષીણ દેહને પોતાની ગોદમાં ઉપાડી લીધો. અહા કેવી અબ્બયખી ! મરણની વેદનાને હરાવીને સુંદરીના વદનપર આનંદની જ્યોતિ કીડા કરવા લાગી. યુવતીએ કહ્યું:—“ નાથ ! મૃત્યુ તો હવે આવી લાગ્યું છે ! પરંતુ મેં તમોને જે વેદના આપી છે, તેનું પ્રાયશ્ચિત આપી પણ થઇ શકે તેમ નથી.”

યુવકે કહ્યું:—“ જા, સાધ્વી ! સ્વર્ગ તને મેળવીને ગૌરવાન્વિત થશે. તારા ગુણને કોઇ પણ જૂલી શકશે નહિ. મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત થઇ ચૂક્યું છે. તારા આ આત્મઅભિદાન અને ગર્વત્યાગથી હું તને આશીર્વાદ આપું છું કે, તું સ્વર્ગના સિંહાસનપર સ્થાપિત થા.”

“ નાથ ! તમારી ઉદારતાનો અવધિ જ નથી. તમે મનુષ્ય સમાજમાં દેવતા છો. તમારું હૃદય પવિત્ર છે તમારા આશીર્વાદથી મારી કાયાનું અવશ્ય કલ્યાણ થશે.” વનલતાએ કહ્યું.

જ્યારે વનલતાએ આવા શબ્દો ઉચ્ચાર્યા, ત્યારે તેના કાળના મુખમાં આવી પડેલા વદન પર હાસ્યનો આવિર્ભાવ થયો. તે હાસ્યજ આ પાપ-તાપપૂર્ણ સંસારમાં તેના છેવટના કાર્ય રૂપે અવશિષ્ટ રહી ગયું. તેનો આત્મા અનંતની અનંતતામાં મળી ગયો.

આ સમયે વૃક્ષના ઝુડમાં મહાત્માએ વિચાર્યું કે:—“ હવે જોવાનું છે કે, યુવકનું હૃદય ક્યાં સુધી એ સ્ત્રીના સ્નેહમાં અનુરક્ત થયું છે. જેવી રીતે યુવતીએ પ્રણયના માટે પોતાના આત્માનું અભિદાન આપ્યું છે, તેવી રીતે તે યુવક પણ અભિદાન આપી શકે છે કે નહિ ?”

યુવક નિર્નિમેષ નયને બેસી રહ્યો. તેની આંખમાંથી આંસુનું

એક બિન્દુ પણ ન પડ્યું. તેણે હસતાં હસતાં મૃત યુવતીના મુખનું ચુંબન કરી કહ્યું કે:—

“હવે હું શું વિચારી રહ્યો છું ! જેને માટે જીવતો હતો, તે તો આ અસાર સંસાર ત્યાગીને ચાલી ગયો. હવે મારે જીવીને શું કરવું છે ? મને સ્વપ્નમાં પણ ખ્યાલ નહોતો કે, વનલતાનું હૃદય આટલી સીમા પર્યન્ત ઉચ્ચ થશે ! પણ એકાએક તેના હૃદયમાં આવો મોટો ફેરફાર શાથી થયો હશે ? તેને પતિનું મહાત્મ્ય કાણે સમજાવ્યું હશે ? ગમે તેમ હો, પણ મારે પણ હવે એની પેઠેજ આ દુનિયાનો ત્યાગ કરવો પડશે. જે જીવનના સારરૂપ હતી, જેની આશાથી આ જીવન ધારણ કરી રાખ્યું હતું, તે તો ચાલી ગઈ છે, તો પછી મારે જીવીને શું કરવું છે ! બસ, પ્રિયતમા ! હું પણ હવે તારી પાછળજ આવું છું.”

આમ કહીને યુવકે સુંદરી વનલતાની છાતીમાંથી છુરી ખેંચી કાઢી અને હસતાં હસતાં કહ્યું:—જો પ્રિયા ! તારા લોહીની સાથે મારા લોહીના મેળાપ થવાથી શું થાય છે !”

આમ કહીને યુવકે વિજયમણિ જેવો છાતીમાં છુરી ધોંચવાને તૈયાર થયો, એવામાં એકાએક વૃક્ષના શુંડમાંથી બહાર નીકળીને મહાત્મા પુરુષે તેની પાછળ આવીને કહ્યું:—“સખી ! યુવક ! સખી ! કર ! ઉતાવળો ન થા !”

યુવકે પાછું વાળીને જોયું તો તેની પાછળ પોતાના ગુરુદેવ મહાત્મા પુરુષને ઉભેલા જોયા. તેને જોતાંની સાથેજ તેનો હાથ કંપી ઉઠ્યો, હાથમાંની છુરી જમીનપર પડી ગઈ. એ જોઈને મહાત્મા પુરુષે તેને સંબોધીને કહ્યું:—“વિજય ! મેં તને મારો શિષ્ય આત્મ-હત્યાનું મહા બયાનક પાપ કરવાનેજ બનાવ્યો હતો ? નાદાન બાળક !

જ્યારે તેં માફે શિષ્યત્વ ગ્રહણ કર્યું, ત્યારે મેં તને જે શબ્દો કહ્યા હતા, તે તારા સ્મરણમાં છે કે નહિ વાર ? ”

“ હા, ગુરુદેવ ! બરાબર સ્મરણમાં છે. મને ક્ષમા કરો. ” વિજયમણિ કંપતા સ્વરે ઉત્તર આપી મહાત્મા પુરુષના મુખ તરફ જોઈ રહ્યો.

મહાત્મા પુરુષે કહ્યું :—“ કેમ ! સંસાર માયાવી છે, સંસારમાં ક્ષણે ને ક્ષણે અનેક અવનવાં પરિવર્તન થયા કરે છે, એ ઉપદેશનો હવે યથાર્થ સાક્ષાત્કાર થયો ખરો કે નહિ વાર ? ”

“ હા, પ્રભુ ! બરાબર અનુભવ થયો ! પણ આપ અત્યારે અહીં ક્યાંથી આવી ચઢ્યા ? આપને અહીં આવવાનું શું પ્રયોજન છે ? ” વિજયમણિએ ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

“ હું ક્યાંથી આવ્યો, એવો પ્રશ્ન શામાટે પૂછે છે ! શું તું હજી સૂધી એક ખરા આર્ય સંન્યાસીના યોગ્યમજને નથી જાણી શક્યો ? આજે પ્રભાતથીજ તારું મન ઉદ્વિગ્ન થઈ રહ્યું હતું. જ્યારે અર્જુન દેવીના મંદિરમાં તેં જેસક્તમીરની રાજકન્યા ‘ધલાવતી’ ને જોઈ હતી, ત્યારથીજ તારા મનમાં તારી પૂર્વની પ્રિયા આ વનલતાનું સ્મરણ થઈ આવ્યું હતું અને ધીમે ધીમે વનલતાના સ્મરણથી તું અકળાઈને અહીં આવી ચઢ્યો હતો. તારા મનની સ્થિતિ જોતાં મને સ્પષ્ટ જણાઈ આવ્યું હતું કે, આજે તું તારા હૃદયમાં વ્યાપેલી ઉદ્વિગ્નતાના યોગે કોઈ ન કરવાનું કાર્ય કરી બેસીશ. આથી તું જ્યારે આ નિર્જન અરણ્ય વિભાગમાં આવી ચઢ્યો, ત્યારે હું પણ તારી પાછળ પાછળજ ચાલી નીકળ્યો હતો. રસ્તામાં મને તારી પ્રિયા વનલતાનો મેળાપ થયો હતો. તેનું હૃદય ત્યારે તારા વિયોગથી અત્યંત વ્યાકુળ બની ગયું હતું. તેણે મારી પાસે આવીને તારા સંબંધમાં પૂછપરછ કરી હતી, એથી તેને પણ મેં મારાથી પ્રથમ તારી

પાછળ મોકલી આપી હતી. તેણે તારી પ્રત્યેક પ્રલાપને બરાબર સાંભળી લીધો હતો. વિનય ! તું હવે આત્મકલ્યાણના પાપમય કર્મમાં પ્રવૃત્ત ન થા. વિધાતાએ તમો બન્ને પ્રેમિકાની પરીક્ષા કરવા માટેજ તમારા જીવનમાં એવા વિષમ પ્રસંગો લાવીને ઉપસ્થિત કર્યા હતા, પણ હવે હું બરાબર જાણ શક્યો છું કે, તમો એ પરીક્ષામાં પસાર થયા છો. તમારા એકબીજાના મનની મલિનતા દૂર થઈ છે અને સત્ય-વિશુદ્ધ સ્નેહના સ્વરૂપને તમો બરાબર જાણી શક્યા છો. વત્સ ! તારા મનમાં આ સંસાર તરફ જે વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો હતો, તે ક્ષણિક અને નશ્વર હતો. હું સારી રીતે જાણી શક્યો હતો કે, હજી સુધી તારી વાસનાનું નિવારણ થયું નથી. એથીજ મેં તને મારો શિષ્ય બનાવવા છતાં સંન્યસ્તની દીક્ષા આપી નહોતી. સંસારમાં મનુષ્યે પ્રેમ કરતાં બહુ વિચાર કરવો જોઈએ. વગર વિચાર્યે કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રેમ કરવાથી તેનું પરિણામ ફેલું વિષમ આવે છે, એ તો તું ઘણી સારી રીતે જાણી શક્યો છે. તમારા બન્નેના જીવનમાં મિલન અથવા એકતા શામાટે ન થઈ ! જીવનમાં જો તમારાં બન્નેનાં હૃદય એકતાના સૂત્રમાં બંધાઈ ગયા હોત, તો આવું વિપરીત પરિણામ કદાપિ આવત નહિ. તારી પ્રિયતમાની જીવનસીમા આવી અસહ્ય ચાતના ભોગવીને કદાપિ સમાપ્ત થાત નહિ. હાય ! જો તમારા બન્નેના હૃદયમાં પ્રથમથીજ પ્રેમનાં બીજ મજબૂત રીતે રોપાઈ ગયા હોત, તો તારી પ્રિયા વનલતાના જીવન નાટકનો પડદો આવી ભયાનક ઘટનાની સાથે કદાપિ પડત નહિ. જીવનમાં મિલન તથા એકતા ન થઈ, એટલા માટેજ તમારા પ્રેમના વૃક્ષપર આવું વિષમ ફળ ફળ્યું. યત્ન અથવા આદરથી, રોદન અથવા અનુતાપથી ઉપદેશ અથવા શિક્ષાથી આનું પરિણામ જૂઠું આવત નહિ. અપા-

બની સાથે અસમયે પ્રેમ ઉત્પન્ન થવાથી પરિણામે તે પરિતાપનું કારણ થઈ પડે છે, એમાં કશો પણ સંદેહજ નથી. પણ એથી શું પ્રેમના પ્રવાહને કોઈનાથી અટકાવી શકાય ખરો કે ? ઉપદેશદ્વારા પ્રેમના પાત્રને ત્યાગી દેવાની શિષ્યામણુ આપવી સર્વથા અસંભવત છે. શિક્ષા લઈને પ્રણયની પાસે જઈશ નહિ, કારણ કે પ્રણય એ સંબંધમાં અંધ છે. વત્સ ! પ્રેમ બૂલ આપ ખાય તેવું પાત્ર નથી. તે પોતાની મેળેજ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેને લીધેજ મનુષ્યનું મહા વિવશ બની જાય છે. ”

આમ કહીને સંન્યાસીએ પુનઃ યુવકની મ્હોં સ્થામું જોયું. પણ એ સમયે યુવક મહાત્માનો ઉપદેશ સાંભળવામાં એટલો બધો તલ્લીન બની ગયો હતો કે, તેને તેની કશી ખચર જ પડી નહિ. તે નીચે મ્હોંએ મૌનવત ધારણ કરી એ સર્વ ઉપદેશને સાંભળતો હતો. મહાત્મા પુરુષ પુનઃ ઉપદેશના વારિથી તેના હૃદયના વાસના રૂપ મળને ધી-ધીને કહેવા લાગ્યા:—

“ શિષ્ય ! તારી વૃત્તિ સંન્યાસમાં સ્થિર રહી નથી, એનું કારણ કેવળ એ પ્રેમની પ્રબળતાજ છે. જે વનુલતાએ તારું અસહ્ય અપમાન કર્યું હતું અને તને ઝેર દઈને મારી નાખવાનો પણ સંકલ્પ કર્યો હતો, તેના તરફ પણ તારું મન રાત્રિ દિવસ આકર્ષિત રહેતું હતું, એ સર્વ પ્રેમ મહારાજની વિલક્ષણ સત્તાનોજ પ્રભાવ હતો. એમાં તારો કશો પણ દોષ નથી. વત્સ ! તું હવે એ પ્રણયને બૂલાવવાનો યત્ન કરીશ નહિ, તે તારો બૂલાવ્યો બૂલશે નહિ, પણ ઉલટો તને પહેલાની પેઠે બૂલબૂલામણીમાં નાખી દેશે. જો તને ક્યાંય પણ આ સત્યનો વિરોધ જોવામાં આવે, તો તું ચોક્કસ જાણજે કે, ત્યાં પ્રણયની પવિત્રતા નથી. જે પ્રેમ દ્વેષનની વરતુ નથી. જે પ્રેમ સન્માન

આપવાથી, પૈસા આપવાથી કે પરિશ્રમ કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે, તે કૃત્રિમતા, વિકાર, મોહ અને વાસનાને વધારનારો થઈ પડે છે અને તેનું પરિણામ અત્યારે તમો જન્મે પ્રેમિકાને જેવું ભોગવવું પડ્યું છે, તેનાથી પણ અધિક ભયંકર આવે છે. તેવા પ્રેમની સાથે હવે પછીના તમારું જન્મેની વચ્ચે થનારા પ્રેમને મેગવીશ નહિ. છદ્ ! જે પ્રેમ પ્રતિદાન કિંવા બદલાની ઇચ્છા ધરાવે, તેવા પ્રેમને મેગવવાની ઇચ્છા નથી કરીશ નહિ. ”

“ વત્સ ! કહે હવે તું કયા માર્ગ તરફ તારા જીવન રથને દાંકવા માગે છે ? આત્મહત્યાનું મહા ભયાનક પાપ કરી તને ધોર-પાતકી થવા દેવાની મારી ઇચ્છા નથી. આત્મહત્યા કરવી એ કેવળ અપુરુષોત્તમ કર્મ છે. સંસારમાં જન્મ ધારણ કરી સર્વ સંકટોને સહનશીલતાથી ધૈર્યથી સહન કરવાં એજ જનપ્રાણી માત્રનો ધર્મ છે. ”

“ ગુરુદેવ ! આપની આજ્ઞા જ્યારે આત્મઘાત થવા દેવાની નથી, ત્યારે હું હવે લાચાર છું. આપ મને જે માર્ગમાં જવાનું કહે, તે માર્ગે જવાને હું પ્રસ્તુત છું. મારી ઇચ્છા પ્રમાણે મારાથી વર્તી શકાય તેમ નથી. આપે આ પહેલાં એકવાર હિમાલય પર્વતની એક ગુફામાં આવીને આવીજ રીતે આત્મહત્યા કરતો અટકાવી મને સત્ ઉપદેશામૃતનું પાન કરાવ્યું હતું અને અત્યારે પણ તેવીજ રીતે મને નરકનો નિવાસી થતો અટકાવ્યો છે. એટલે હવે મારાથી આપની ઇચ્છા વિરુદ્ધ એક પણ કાર્ય થઈ શકે તેમ નથી. કહે, પ્રભુ ! આપ મને હવે શું કરવાનું કહે છે ? ”

“ હું તને સંસારી કરવા માગું છું. સંસારમાં રહીનેજ તું સત્કર્મો કરી શકીશ તથા તે સાથે તારાથી તારી કાયાનું પણ કલ્યાણ કરી શકાશે. ” મહાત્મા પુરુષે કહ્યું.

“સ્વામિન! હવે મને કઈ આશાથી સંસારી બનાવવા માગે છે? આ સંસારમાં માઈ કોણ છે? નથી માતા, પિતા, બ્રાતા કે ભગિની; નથી કોઈ સગાં કે બહાલાં. એક માત્ર આશાના આધારરૂપ મારી પ્રેમમયી વનલતા હતી, તે પણ સંસારમાંથી પ્રસ્થાન કરી ચૂકી છે. તેની આશાથીજ મેં અત્યાર સુધી જીવન ધારણ કરી રાખ્યું હતું. પણ પ્રભુ! હવે તો મારા માટે સમસ્ત સંસાર શૂન્ય બની ગયો છે. મારી ઇચ્છા સંસારી થવાની નથી.” વિજયમણિએ કહ્યું.

“તારા હૃદયમાંથી હજી સુધી વનલતાની વાસના દૂર થઈ નથી, એટલા માટેજ હું તને સંસારી બનાવવા ઇચ્છું છું. તારી જે આશા નષ્ટ થઈ છે, તેને સંજીવન કરવા માઈ છું. જ્યારે તું વનલતાને પ્રાપ્ત કરી શકશે, ત્યારેજ તારા હૃદયની વાસના દૂર થશે, એ પણ મારાથી અગ્નિપ્રયુગ રહેવા પામ્યું નથી.” મહાત્મા પુરુષે તેને આશાનો આભાસ કરાવ્યો.

“ભગવન્! આપના કહેવાનો આશય શો છે, તે બરાબર મારી સમજમાં આવતું નથી. શું આપ મારી હૃદયદેવીને પુનઃ સંજીવન કરવા ધારો છો?” ઉત્સુકતાથી વિજયે પૂછ્યું.

“હા.”

“પ્રભુ! મરેલી વ્યક્તિ કદાપિ જીવિત થઈ શકતી હશે ખરી કે?” વિજય આતુરતાથી બોલ્યો.

“હા, આર્ય શાસ્ત્રમાં દર્શાવેલી યોગવિદ્યા તથા વૈદ્યવિદ્યાપર તો તારો વિશ્વાસ છે ને?”

“અવશ્ય છે.” વિજયમણિએ જવાબ આપ્યો.

“આજથી ધણી દિવસ પહેલાં મેં એક મૃત વ્યક્તિને જીવિત કરી હતી, તે તારા સ્મરણમાં છે કે?”

“હા, પ્રભુ !”

“તેવીજ રીતે હું આ વનલતાને પણ જીવિત કરવા માગું છું. જે તને મારી વાત પર વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો હું કહું તેમ કર.” મહાત્મા પુરૂષે કહ્યું.

“કહો, પ્રભુ ! સેવકને શું કરવાની આજ્ઞા કરમાવો છો ?” વિજયમણિ પ્રસન્નતાથી બોલ્યો.

સંન્યાસીએ દૃઢ ધ્યાનમગ્ન થઈ

“હરે-મુરારે, મધુકૈટ ભારે;
ગોપાલ, ગોવિન્દ, મુકુન્દ સૌરે.”

વાક્યોનો ઉચ્ચાર કરી યુવક વિજયમણિને સંબોધીને કહ્યું કે—
“આંખો બંધ કર.”

વિજયમણિએ આંખો માંથી દાઢી.

યોગીવર મહાપુરૂષે પૂછ્યું—“કેમ શું જૂઝે છે ?”

યુવકે જવાબ આપ્યો—“જેમ રહ્યો છું કે, હું હિમાલયની એક એકાંતવાળી શુદ્ધમાં આપના ચરણ તળે બેસી તપસ્યા કરી રહ્યો છું, એવામાં એક દેવી મારી પાસે આવી મને કહી રહી છે કે, ‘હે યુવક ! તને જે મહાપુરુષનો સમાગમ થયો છે, તેમના કહેવા પ્રમાણે ચાલીશ, તો તું આ સંસારમાં અક્ષયકાર્ત્તિ મેળવી શકીશ તથા તારી કાયાના કલ્યાણનો ઉપર્યુક્ત માર્ગ પણ મેળવી શકીશ. જે વનલતાને માટે તું આજ સૂધી વ્યાકુળ થઈને દેશોદેશમાં ભટકતો હતો, તે વનલતાને આ પુરુષેજ તારી સાથે મેળવી આપી છે. વનલતા ખરી રીતે મૃત્યુવશ થઈ નથી, પરંતુ યોગીવરના યોગબળથીજ તને તે મરી ગઈ હોય એમ જણાય છે. વનલતાના અભિમાનનો નાશ થયો છે, તે

હવે રાક્ષસીમાંથી દેવી બની છે. હું કોણ છું, તે તું જાણે છે ! હું તારી ભાગ્યદેવી છું. આજ સૂચી તારા પૂર્વજન્મનાં કર્મ અનુસાર હું તારાથી પ્રતિકૂળ હતી, પણ હવે તે કર્મનો ફાય થયો છે, તે કર્મનો તમો બન્નેને જરાજર દંડ મળી ચૂક્યો છે. તેથી હવે તમારા બન્નેના પર અનુકૂળ થઈ છે. તમો હવે જો આ સંસાર ધર્મમાં પ્રવૃત્ત થશો તો તમારા પર કશી પણ વિડંબના આવશે નહિ. જો તું તારું બહુ ઇચ્છતો હો, તારા આત્માને અનંતની અનંતમાં મેળવવા માગતો હોય, તો સંસારધર્મમાં પ્રવૃત્ત થા. ‘સંસાર અસાર’ સંસાર અસાર’ કરી નિષ્કર્મવાદી થઈ ખેસી રહેનાર વ્યક્તિના આત્માનો કદાપિ મોક્ષ થતો નથી.” પ્રભુ ! હું અપૂર્વ દેવીના અપૂર્વ ઉપદેશને સાંભળી રહ્યો છું.”

સંન્યાસીએ પુનઃ કહ્યું:—“ ચાલ, હવે આંખો ઉઘાડી નાખ.”
યુવકે તરતજ આંખો ઉઘાડી નાખી. એ જોઈને સંન્યાસીએ પૂછ્યું:—“ કેમ, શું જોયું ?”

“ મારી ભાગ્યદેવીને.”

“ ક્યાં છે, તારી ભાગ્યદેવી ?”

“ અદૃશ્ય થઈ ગઈ છે !”

“ આ સર્વ શું સત્ય છે ?”

“ ના, પ્રભુ ! આપની યોગવિદ્યાનોજ અપૂર્વ પ્રભાવ છે.” વિજયમણિએ કહ્યું.

“ વાર, ફરીવાર આંખો બંધ કર !” યોગીવરે કહ્યું.

વિજયમણિએ ફરીવાર આંખો મીંચી લીધી. સંન્યાસીએ પૂછ્યું:—“ કેમ હવે શું જુએ છે ?”

વિજયમણિએ જવાબ આપ્યો:—“હું એક મનોહર મહાલયના સુંદર અને શૃંગારેલા એક ઓરડામાં મનોહર હિંડોળાપર એક રતિ સમાન પરમ સુંદરીની સાથે ખૂબી રહ્યો છું અને એ અત્યંત લાવણ્યમયી દાસીઓ મને બુલાવી રહી છે. જે સુંદરીની પાસે હું બેઠો છું, તે મારો પ્રેમ મેળવવા માટે મારી પાસે ધણા ધણા કાલાવાલા કરી રહી છે, છતાં પણ હું તેનો અનાદર કરી રહ્યો છું. યુવતી આથી અત્યંત રૂઢન કરે છે, મારા પગમાં પડે છે.”

યોગીવરે પૂછ્યું:—“આ શું તારી વર્તમાન અવસ્થા છે?”

યુવકે ઉત્તર આપ્યો:—“ના, હું અત્યારે જે જોઈ રહ્યો છું, તે મારા પૂર્વજન્મની વાત છે. આપની કૃપાથી અત્યારે મને મારા પૂર્વ જન્મની સર્વ વાતો યાદ આવે છે. હું દિવ્યચક્ષુઓથી એ સર્વ જોઈ શકું છું. જે વનલતા પૂર્વજન્મમાં મારા પ્રેમ માટે તલપતી હતી, તેનાજ પ્રેમ માટે મારે આ જન્મમાં તરફડીયાં મારવાં પડ્યાં છે. મેં પૂર્વજન્મમાં જેવી રીતે રીજાવી રીજાવીને તેને પ્રણયનું દાન આપ્યું હતું, તેવીજ રીતે આ જન્મમાં મને પણ રીજાવી રીજાવીને તેનો પ્રેમ પ્રાપ્ત થયો હોય, એમ મને જણાય છે.”

યોગીવરે પૂછ્યું:—“તું મને ઓળખે છે? કહે જોઈએ કે હું કોણ છું?”

“હા, આપને ઓળખું છું, આપ સર્વદર્શી યોગી-શ્રેષ્ઠ ખાલા-નંદ સ્વામી છો. ગુરુદેવ ! ખરેખર આજે આપે મારા હૃદયના અ-જ્ઞાનધિકાર તથા સર્વ ઝમને દૂર કર્યો છે. પ્રભુ ! મારું અત્યારે સર્વ-સ્વ નષ્ટબ્રષ્ટ થઈ ગયું હતું, તેને પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાનો મને આપે શુભ અવસર આપ્યો છે. ધન્ય છે ! ભારતીય યોગીવર ! આપની યોગવિ-દ્યાને અનેકવાર ધન્ય છે.”

આમ કહેતાં કહેતાં વિજય રડી પડ્યો.

યોગીવરે કહ્યું:—“વત્સ ! ધૈર્ય ધર, અધીરો ન થા.”

વિજયે કહ્યું:—“જેવી આત્મા.”

“હવે તું ક્યાં છે ? તારી પાસે કાશુ કાશુ છે ?” સંન્યાસી યોગીએ પૂછ્યું.

“આત્મારે હું મારી જહાલી વનલતાની સાથે બેસીને આનંદ-લાપ કરી રહ્યો છું.”

“તું જાણે છે કે આત્મહત્યા મહા પાપ ગણાય છે ! સંન્યાસીએ પૂછ્યું.

“હા, હા. હું જાણું છું.” વિજયમંત્રિએ દહતાથી જવાબ આપ્યો.

“સારે આત્મહત્યાને માટે તેં તારા હાથમાં છુરી શા માટે ઉઠાવી હતી ? પાપથી શું કદાપિ આત્મા આત્માનો મેળાપ થઈ શકે ખરો કે ?” સંન્યાસી કહ્યું.

“હું મારી પ્રિયાની સાથે સહમરણે જતો હતો. આત્મહત્યા કરતો નહોતો.”

યોગીએ કહ્યું:—“વાર, તું તો તારી પ્રિયાની સાથે મૃત્યુવશ થવાને તૈયાર થયો છે, પરંતુ તારી પ્રિયાએ તો આત્મહત્યા કરી છે ને ? તેના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત શું છે તે તું જાણે છે ?”

યુવક વિજયે કહ્યું:—“તે દેવી હતી, હું તેનો ઉપાસક છું. દેવીના ગુણદોષ જોવાનો મને કશો અધિકાર નથી. તેના આજના આત્મ અધિદાનથીજ હું તેને દેવી તરીકે માની રહ્યો છું. સામાન્ય નારીઓથી આવું ધોર પ્રાયશ્ચિત્ત કદાપિ થઈ શકતું નથી. જેનું હૃદય એક સમયે ભયાનક કાનિલ ઝેરથી ભરેલું હતું, જે એક સમયે મહા પાતકિની હતી, જેણે એક સમયે મહા ઉગ્ર નાગિણીનું સ્વરૂપ ધારણ કરી લીધું હતું, તેના હૃદયમાં એકાએક આવું પરિવર્તન

યદ્ય જાય અને તે પોતાના શરીરનું પણ બલિદાન આપી દે, એ શું જોઈ આશ્ચર્યની વાત છે ? મહાત્મન ! આથીજ હું તેને દેવી જાણીને તેની સાથે મરવાને તૈયાર થયો હતો, પરંતુ આપના ઉપદેશનુસાર હું તે કર્મ કરતાં અટકી ગયો છું અને અત્યારે આપની આ અપૂર્વ વિદ્યાશક્તિનો પરિચય મેળવી રહ્યો છું. એ સર્વ ગમે તેમ હો, પણ હું તો માત્ર એટલુંજ સમજું છું કે, જો સ્વર્ગમાં દેવતા વસતા હશે, તેના પર ધર્મનો નિવાસ હશે અને આપના પવિત્ર ચરણોમાં મારો દૃઢ વિશ્વાસ હશે, તો મારી સ્વપ્રિયા અવશ્ય સ્વર્ગનો લાભ મેળવશે કિંવાં આ સંસાર સુખનો સાક્ષાત્કાર કરી શકશે. જે મહા ઉચ્ચ પ્રેમની પવિત્ર-મંદાકિનીની દ્વારા તેના હૃદયમાં અંતિમ સમયે પ્રવાહિત થઈ હતી, તેજ પ્રેમદ્વારા ઇશ્વરના ચરણોનો સ્પર્શ કરી તેની કરુણાનું વારિ મારી પ્રિયાના મસ્તકપર અવશ્ય વરસાવશે. તે કરુણાવારિથી લીંબાઈને મારી પત્ની ધન્ય થશે તેની સાથે સાથે હું પણ ધન્ય થઈશ અને આ પૃથ્વીમાં અમારૂં આ ક્ષણ-સ્થાયી મિલન પરલોકમાં ચિર મિલનમાં પરિણત થશે, આમ ધારીનેજ હું આત્મહત્યા કરવાને તૈયાર થયો હતો, ગુરુદેવ ! આ યુવકતી ઉચ્છ્રંખલતાની ક્ષમા આપશો. જ્યારે આપે મને મારી પ્રિયાને જીવિત કરવાનું વરદાન આપ્યું છે, ત્યારથી મેં મારા આત્મહત્યાના બંધાનક વિચારને ત્યાગી દીધો છે. પ્રભુ ! હવે આપ મને જે કાંઈ કરવાનું કહો, તે કરવાને હું તૈયાર છું.”

“હવે શું જૂએ છે ?” સંન્યાસીએ શાંત અને ક્રોમળ સ્વરથી પૂછ્યું.

“આપની સમક્ષ એક ખાલી આસન પડેલું જોઈ રહ્યો છું.” યુવકે જવાબ આપ્યો.

“એ કેાનું આસન છે, વિજય ? કાંઈ સ્મરણમાં આવે છે કે ?” સંન્યાસીએ પૂછ્યું.

“હા, પ્રભુ ! એ માર્દજ આસન છે. હું જ્યારે સંસારનું સુખ મેળવવા માટે લાલાયિત થઈને સંસારમાં આવવા માટે આપની અનુમતિ માગવાને તૈયાર થયો હતો ત્યારે આપે નિષેધ કરીને કહ્યું હતું કે, સંસારમાં આવવાથી મારે અનેક સંકટો ભોગવવાં પડશે. મેં તે નિષેધને ન સાંભળતાં આપના ચરણ ચઢીને અનેક કાલાવાલા કર્યા હતા. ત્યારે આપે અનુમતિ આપીને કહ્યું હતું કે, “ત્યારે જા, પરંતુ યાદ રાખજે કે, કર્મકળ અવશ્ય ભોગવવુંજ પડશે.”

“તું ત્યારે શું બોલ્યો હતો, તે સ્મરણમાં આવે છે કે ?” સંન્યાસી યોગીએ પૂછ્યું.

“હા, બરાબર આવે છે. મેં કહ્યું હતું કે, ગુરુદેવ ! હું સંસારમાં ખૂબ અથડાયા પછી આપના ચરણોમાં આવી અપૂર્વ શાંતિને મેળવી શક્યો છું. મને સંસારનો અતિ વિષમ અનુભવ થયો છે, તેમ છતાં પણ કોણ જાણે શા કારણથી પુનઃ સંસારમાં પ્રવેશ કરવાની મને ઈચ્છા થઈ આવે છે. જ્યારે સંસારમાં દુઃખી થઈને કોઈ પણ વેળાએ હું નિરુપાય થઈ જઈશ, ત્યારે તે સમયે એકવાર દયા કરીને આપ આપના દર્શનનો લાલ આપવાની દયા કરશો; એટલે હું આપની સાથે આવીને પુનઃ આ શૂન્ય આસનને પૂર્ણ કરીશ.”

યોગીએ કહ્યું:—“હવે તો એ સમય આવી લાગ્યો છે. હું પણ આવ્યો છું. મારી સાથે ચાત્ર તારી પ્રિયાની પાછળ આત્મહત્યા કરવાને તૈયાર થયો છે, તેવીજ રીતે તારા વચનનું પાલન કરવાને પણ તૈયાર થા.”

“ પ્રભુ ! ક્ષમા કરો ! મારી એ વાસના હવે રહી નથી. હવે તપસ્યા કરવાનું પ્રયોજન નથી. હું સુખને ચહાતો નથી, સ્વર્ગને ઇચ્છતો નથી, મુક્તિની મને હવે અભિલાષા નથી; મારી ઇચ્છા તો હવે એ પ્રેમ મહારાજના રાજ્યમાં જ જવાની છે. હું મારી પત્ની સિવાય વૈકુંઠ પ્રાપ્ત કરવાનો અભિલાષી નથી. ” યુવક વિજયમણિએ દઢતાથી કહ્યું.

“ ત્યારે તો તું વનવ્રતાને જીવિતજ કરવા માગે છે ? ડીક છે, જા, તું આ પર્વતની છેક નીચેની ગુફામાં જા; અને ત્યાં જઈને અમૃત સંજીવની શુદ્ધી લઈ આવ. ”

યુવક તરતજ ઊડીને આશ્ચો ગયો. યોગી સમાધિમાં બેઠો. અર્ધાંક કલાકમાં યુવકે એક પ્રકારની વનસ્પતિ લાવી સંન્યાસીના હાથમાં આપી. સંન્યાસીએ એ વનસ્પતિની શુદ્ધીને યુવતી વનવ્રતાના જન્મ-પર સ્પર્શ કરવાની યુવકને આજ્ઞા કરી. યુવકે સંન્યાસીની આજ્ઞા પ્રજ્ઞાણે તેમ કર્યું. થોડી વારમાં યુવતીના શરીરમાં ચેતનનો સંચાર થવા લાગ્યો. એ જોઈને સંન્યાસીએ કહ્યું:—“ કેમ, વિજય ! હવે શું દેખાય છે ! ”

“ મારી પ્રાણુ પ્રતિમાના મૃત શરીરમાં જીવનનો સંચાર થતો જણાય છે. ”

“ બહુ સારું, ત્યારે હવે હું મારી ઉપાસનાનો સમય થવાથી વિદાય થાઉં છું. તું મારા આશ્રમમાં તારી ઇચ્છામાં આવે, ત્યારે આવી પહોંચજે. સંસારમાં પ્રવૃત્ત થતાં પહેલાં મારી સાથે મળ્યા વિના જઈશ નહિ. હું તને કેટલોક સંસારધર્મનો ઉપદેશ આપવા માગું છું. ”

આમ કહીને સંન્યાસી કાશુવારમાં અદશ્ય થયા. યુવક વિનય-
મણિએ આંખોખોલીને જોયું તો સંન્યાસીને અદશ્ય થયેલા જોયા
તથા પોતાની પ્રિયતમા વનકતાને તેના તરફ એકીટસે જોઈ રહી હોય
એવો તેને સાક્ષાત્કાર થયો. ત્યાર પછી જન્મે પ્રેમિકો પરમ પ્રેમપૂર્વક
એક બીજાની સાથે જોડી પડ્યાં અને પોતપોતાના પર વીતેલી વાતો
કહેવા લાગ્યાં.

પ્રકરણ ૧૬ મું

અજબ અંગુઠી

દુઃખી સંસાર મારો આ, દુઃખી સંન્યાસ મારો આ;
નહીં સુખ ક્યાંય હું દેખું, ન સંસારે! ન સંન્યાસે!
ઉપાસક પ્રેમની હું તો, સદા રહું પ્રેમમાં રાજ;
હૃદય આ પ્રેમને ઘાતું, છતાં રહું છું સદા પ્યાસી;
તજ છે પ્રેમીએ જ્યારે, હૃદય રડતું સદા ત્યારે;
નહીં ખપ નાથ મહારાને, ફરે ખારી જીવન શાને ?
નહીં ધારું! નહીં ધારું! દુઃખી આ દેહ નહીં ધારું;
અરે શાને ? અરે શાને ફરે ખારી જીવન શાને ?

કાન્તા-

ગોધૃવેશધારી યુવકે જોયું કે, અંખાલિકાના શરીરમાં હવે
પ્રાણ રેલા નથી. ત્યારે તેના મસ્તકને પોતાની ગાદમાંથી ઉતારીને

એક ઓશિકાપર મૂકી દીધું, તથા હૃદયવિદારક આકુષ્ઠ સ્વરથી રોદન કરવા માંડ્યું. બાજુમાં પડેલી ઇન્દુમતિએ પણ જમીનપર રમદોળા-ધને ભયાનક કદાંત કરવા માંડ્યું. ઘણો વખત આવી રીતે વીતી ગયો, આ તરફ રાત્રિ વીતીને પ્રભાત પણ થઈ ગયો. પરંતુ એ ભયાનક ભોંયરામાં સહજમાં પ્રકાશનાં કિરણો પ્રતિફલિત થયાં નહિ, તેના ભયાનક અંધકારમાં લેશ માત્ર પણ દાસ થયો નહિ.

આ તરફ એ યોદ્ધાની સાથે આવેલા અસંખ્ય સૈનિકા પોતાની કમરપર લટકતી તીક્ષ્ણ તલ્વારોનો ઝગુકાર કરી બીજણુ યુદ્ધ કરવામાં રોકાયા હતા; ખૂનની નદીઓ વહી રહી હતી. સુશિક્ષિત સૈનિકાના યુદ્ધ-પરાક્રમ સહામે ટકર ન ઝીલી શકવાથી અનેક કાયર અને નિર્વીર દસ્યુઓ પલાયન કરવા માંડ્યા હતા. ભોંયરાના ગેખી અંધકારમાં ગેખી તૂફાન મચી ગયું હતું. એ સમયે આપણી આલાક મેના પણ યુવક પ્રમોદરંજન તથા મૃગાંકલેખાને ભોંયરામાંથી વિદાય કરીને ત્યાં આવી પહોંચી હતી.

યુદ્ધનો પ્રવાહ ધીમે ધીમે મંદ પડવા લાગ્યો. એક પછી એક અનેક લૂટારાઓ ભોંયરામાંથી જીવ લઈને પલાયન કરી ગયા. આગ-તુક યોદ્ધાના પક્ષને શાંતિ લેવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો. એ સમયે યોધ્ધવેશધારી યુવકના સહચર અને બીજા એક સૈનિક તેની પાસે આવીને કહ્યું કે:—“રંગલાલ ! તમે આગકની પેઠે આમ શું રડી રહ્યા છો ? તમારા પરાક્રમી સૈનિકાએ દુષ્ટ દસ્યુઓનું દમન કરી આ ભોંયરાને દસ્યુશૂન્ય બનાવી દીધું છે. છતાં પણ તમે આવું રોદન શા કારણથી કરી રહ્યા છો ? એનું કારણ કોઈ પણ રીતે અમારા સમ-જવામાં આવતું નથી.”

યુવકનું નામ રંગલાલ હશે. તે જાણે ચમકી ઉઠ્યો તથા તરતજ આંખનાં આંસુ લુછીને ખોસ્થો કે:—“આ અમળાનું અતિ લયાનક રીતે મૃત્યુ થયું છે, એથીજ કાણુ જાણે કેવી રીતે આપોઆપ આંસુ પડી ગયાં છે. બાઈ ! આ અમળાની સાથે મારો કાંઈક સંબંધ હોય એમ મને માંડે હૃદય કહી આપે છે. ગમે તેમ હો, પણ એમાં અવશ્ય કાંઈક ભેદ સમાયલો છે.”

સૈનિક પુરૂષે કહ્યું:—“રંગલાલ! આપણે જે કાર્યમાં જોડાયા છીએ, તે કાર્યમાં આપણે આવાં આવાં અનેક લયાનક મૃત્યુ જોવાં પડશે. પોતાના હાથથી આવાં અનેક મૃત્યુ કરવાં પડશે, અનેક લોકોના પ્રાણનો સંહાર કરવો પડશે. એના ગાટે આમ જાળકની પેઠે રડવું. એ શું ઉચિત છે ? આ અપરિચિત સ્ત્રીની સાથે આટલા બધા અનુરાગી કેમ જની જાઓ છો. તમે આમ ભ્રમણામાં કેમ લમો છો ?”

રંગલાલે કહ્યું:—“એ ગમે તેમ હો, પણ માંડે મન તો મને એમજ કહે છે.”

સૈનિકે કહ્યું:—“મારા સાંભળવા પ્રમાણે શાહજાદા સાહેબ સૈન્યસહિત શહેરમાં આવી પહોંચ્યા છે, માટે હવે આપણે અહીં વિલંબ કરવો ઉચિત નથી, સુસ્તાન સુખને દુર્દાન્ત દરયુના પતનના સંવાદથી અવશ્ય આનંદજ થશે.”

રંગલાલે કહ્યું:—“હું આ લોકોને સાથે લઈને જાઉં છું. તમે થોડાક સૈનિકો લઈને સત્તર શાહજી સાહેબને જઈને મળો, તેમને મારા સલામ કહેજો.”

સૈનિકે કહ્યું:—“એમ તે જની શકતું હશે કે ? જો આ લૂટારાઓના ખીજ અડામાં અથવા તેના માણસોમાં એમના મરણના સમાચાર કોઈ પણ પ્રકારે ફેલાઈ જશે, અને તેઓ આવીને તમારા

પર તૂટી પડશે, તો તમે કદાપિ આ બેદી ભોંયરામાંથી બહાર નીકળી શકશો નહિ. મોનાહાતિનો મુખ્ય સરદાર જલિમસિંહ જે આ વાત જાણી જશે, તો પછી આ ભોંયરામાંથી બચવાનો તમારા માટે એક પણ ઈલાજ રહેશે નહિ. મારા સાંભળવા મુજબ તે અહીંથી નહોતી છૂટેલી મૃગાંકુષેખા નામક એક સ્ત્રીની પાછળ પડ્યો છે અને એ સ્ત્રીને લઇને જો તે થોડા વખતમાંજ આવી પડશે, તો તમારે તમારો બચાવ કરવો પણ મુશ્કેલ થઇ પડશે. હું અત્યાર સૂધી સૈન્ય લઇને લૂટારાઓની સાથે લડવામાં રોકાયો હતો, પણ મેં જ્યારે જોયું કે સર્વ લૂટારાઓ બચકંર હાર ખાઇને પલાયન કરી ગયા છે, તથા તમો એક અપરિચિત અજાણના મૃત્યુથી આત્મ વિસ્તૃત બની ગયા છો અને આવી રીતે રુદ્ધ કરી રહ્યા છો, ત્યારે તમને ધીરજ આપવાના હેતુથી હું અહીં તમારી પાસે આવી પહોંચ્યો છું. પણ હવે તમો સત્વર પશ્ચિમમાં પલાયન કરી ગયેલા સર્વ પામરાત્માઓને પકડી પાડી તમારા કામને પૂરું કરો. હું પૂર્વ તરફના દારની રક્ષા કરવા માટે બહાર જાઉં છું.”

રંગલાલે કહ્યું:—“હા, હું એકતાર આ લોકોનાં તમામ ઘરો જોઇ વળીશ તથા બધે ફરીને તપાસ કરીશ કે તેમણે અત્યાર સૂધીમાં લૂટેલું સઘળું દ્રવ્ય ક્યાં છૂપાવી રાખ્યું છે. વળી તમે શહેરમાંથી કેટલીક ગાડીઓ મંગાવવાનો બંદોબસ્ત કરો; મારી ઇચ્છા અહીંથી જે કંઇ ઉપયોગી વસ્તુઓ મળી આવશે તે તથા અહીંનું સર્વ ધન એ ગાડીઓ મારફત સરકારી ખજાનામાં મોકલી આપવાની છે. મારી માન્યતા પ્રમાણે અહીંથી લાખો કરોડો રૂપિયા મળી શકે તેવો સંભવ છે.”

આ પ્રમાણે ધણીવાર સૂધી વાતચીત કર્યા પછી સૈનિક પુરૂષ આજ્યો ગયો. રંગલાલે ત્યાર પછી બીજા એક સૈનિકને સંબોધીને

કહ્યું કે:—“જે પુરુષને દસ્યુ સરદાર મોનાહાતિ બાંધીને કાપી નાખવા માટે અહીં લઇ આવ્યો હતો, તેને હમણાંને હમણાંજ બંધનમાંથી મુક્ત કરી મારી પાસે લાવી હાજર કરો.”

ચોડીવાર પછી મણિલાલ ત્યાં આવીને હાજર થયો. તેણે આનંદથી ગળમળા થયેલા અવાજે રંગલાલની પાસે અત્યંત હૃદયપૂર્વક કૃતજ્ઞતા દર્શાવી. તે વારંવાર ઇન્દુમતિના સ્થાનું જોઈને આંખનાં આંસુ વહાવવા લાગ્યો. ઇન્દુમતિએ પણ તેનું પ્રતિદાન કર્યું.

ઇન્દુમતિએ ઉદ્દેશીને રંગલાલને કહ્યું કે:—“મારી ભગિનીતુલ્ય અંબાલિકા કદાચ તમને ઝોળખી શકી હશે, પરંતુ હું તમને ઝોળખતી નથી. મને આપનો પરિચય આપશો કે ?”

રંગલાલે જવાબ આપ્યો:—“હું મોગલ બાદશાહ શાહજહાં શહેનશાહનો તામેદાર એક કર્મચારી છું. બૂખણાનગરીમાંથી રાજ્યના શાસનમાં ભયંકર અંધારુંથી મચવાની તથા દસ્યુઓના હમનથી પ્રંગ પર બયાનક ત્રાસ ગુજરવાની એક દરખાસ્ત દિલ્લી દરબારમાં રજૂ થઈ હતી, તેથી બાદશાહના હુકમથી તેમના શાહજહાં સુલ્તાન ગુલ બંગાળના પ્રતિનિધિ થઈને બૂખણામાં આવ્યા છે, શાહગુલની પાસે પણ આ શહેરનો એક જમીનદાર ફરિયાદ લઈને આવ્યો હતો, એથી શાહગુલએ મને પ્રથમથી અહીં મોકલી આપ્યો હતો, પણ રસ્તામાં બીજા કેટલાક લૂટારાઓનો નાશ કરવામાં રોકાવાથી મને અહીં આવતાં સહજ વિલંબ થયો હતો, એ દરમ્યાન શાહગુલ પોતે પણ અહીં આવી પહોંચ્યા છે. હું હમણાં તેના સહકારીરૂપે કામ કરું છું.”

ઇન્દુમતિએ કહ્યું:—“અમો અત્યારે આમ આક્રમકમાં આવી પડ્યા છીએ, એ તમો શી રીતે જાણી શક્યા વાર ?”

રંગલાલે જવાબ આપ્યો:—“કાલે અમારું લશ્કર શહેરમાં દાખલ થયું નહોતું, તે પહેલાંજ મેં જાસૂસગીરી કરવા માંડી હતી.

તપાસ કરતાં મારા જોવામાં આવ્યું હતું કે, તમે બન્ને સ્ત્રીઓ, એક પુરુષ તથા એક ઊંટને સાથે લઈને મેદાનમાંથી ચાલી જતી હતી, એ વખતે હું પણ તમારાથી ખૂબ છેટે છેટે રહીને તમારી પાછળ ચાલવા માંડ્યો હતો. છેવટે મેં જોયું કે, તમે આવીને એ ભગ્નમંદિરની સમીપમાં જ બેસી ગયાં તથા નજીકમાંથી ખીજાં કેટલાંક અગ્નિપ્રયાં માણસો પણ નદીમાં નાંખેલી હોડીમાંથી નીચે ઉતરવા માંડ્યાં. આ અજાણ મામલો જોઈને મારા મનમાં ઘણીજ અન્યથા ઉપજી આવી. હું તરતજ તીરવેગે મારો અશ્વ દોડાવીને ચાલ્યો ગયો અને નિકટમાંજ મારા જે માણસોને મેં પ્રથમથી ઉભા રાખ્યા હતા, તેમાંના એક માણસને મારી સાથે લઈને હું પાછો એ મંદિર પાસે આવી પહોંચ્યો. મેં પાછા આવીને જોયું તો મને જણાયું કે, તે વખતે તમે લોકો ત્યાંથી ફાણ જાણે કયાંય ચાલ્યાં ગયાં હતાં અને એ સ્થાન ગિરદુલ્લ ખાલી પડ્યું હતું. ફક્ત તમારો ઊંટ અને ઊંટનો ચલાવનાર માણસ બાકી રહી ગયો હતો. મારા સોબતીએ કુશળતાથી તેને બધી ખીના પૂછી લીધી, એ માણસ સ્વભાવનો ભીરુ હોવાથી તેણે તેનો જવાબ આપવામાં કરી પણ આનાકાની કરી નહિ. તેની પાસેથી એમ પણ જાણવામાં આવ્યું કે:—

“તેના ઊંટની પીઠપર મદિરાના શીશાઓ તથા કંદમૂળો પણ છે અને એ સર્વને લેવા માટે લૂટારાઓ હમણાંજ અહીં આવી પહોંચશે. અમેએ તેનો શેઠાણીનો છૂટકો કરીશું, એવી આશા આપીને જ્યારે તેને આશાતુર બનાવ્યો, તથા તેનો પોશાક કાઢી આપવાનું કહ્યું. તેથી તે ઘણીજ ખુશી થયો. લૂટારાના ભયે તેને એટલો બંધો ગભરાવી દીધો હતો કે, તેમનું નામ સાંભળતાં પણ તેની કાયા કંપી ઉઠતી હતી. તેણે કાંઈ પણ વાંધો ઉઠાવ્યા વિના તરતજ પોતાનો પોશાક મારા સોબતીને કાઢી આપ્યો અને તે સાથે તે તરતજ નજી-

કના એક વૃક્ષના જળમાં ઘૂપાઈ ગયો. ત્યાર પછી મારો સોજતી તેનો પોશાક પહેરી લૂટારાઓની સાથે તેમના બયાનક બોંયરામાં દાખલ થયો અને ત્યાંનો બધો વ્યાપાર જાણીને તરતજ લૂટારાઓની આંખમાં ધૂળ નાખી મારી પાસે આવી લાગ્યો. તેના આવ્યા પછી હું મારા મોટા સૈન્યને સાથે લઈ એકદમ તેમના અડ્ડા તરફ ધસી ગયો અને ખીજે ક્યાંય પણ ન રોકાતાં બારોબાર તમારી જાહેન પાસે આવી લાગ્યો. જે મને આવવામાં થોડોક વિઘ્ન થયો હોત, તો હું કાંઈ પણ પ્રકારે તમારો બચાવ કરી શકત નહિ. ”

આમ કહીને રંગલાલ થોડીવાર સૂધી મૌન રહ્યા પછી પાછો બોલ્યો કે:—“ પણ મને આવવામાં સહજ વિઘ્ન થવાથીજ તમારી સખીતું મૃત્યુ થયું છે. જે હું જરાક વહેલો આવ્યો હોત તો તેને અવશ્ય બચાવી શકત પણ હવે ગઈ વાતનો ખેદ કરવાથી કશું પણ વળી શકે તેમ નથી. મારા માટે મહા આનંદનો વિષય માત્ર એજ માતું છું કે, હું તમારા તથા આ નિરપરાધી યુવકના પ્રાણને મૃત્યુના મુખમાંથી બચાવી શક્યો છું. મોનાહાતિ જેવા મહા પ્રજાજ્ઞ શત્રુનો સંહાર કરવામાં ઇશ્વરે મને જે યશ આપ્યો છે, એનાથી વિશેષ ખીજ કાંઈપણ યશની હું આકાંક્ષા પણ ધરાવતો નથી. આ મેનાને પણ હું ધન્યવાદ આપું છું કે, તેણે તમારો જન્મેનો બચાવ કરવાને મને પૂરતી મદદ આપી છે. મને સ્વપ્નમાં પણ ખ્યાલ નહોતો કે, મેના આવી પરોપકારિણી હશે તેણે મારા સાંભળવા પ્રમાણે ખીજાં બે મનુષ્યોને પણ આ શયતાનોના સદનમાંથી નહસાડીને જીવનદાન આપ્યું છે. હું નહોતો ધારતો કે, મારાથી તમારો આ પ્રમાણે બચાવ થઈ શકશે, પરંતુ હવે જેઉં છું કે, ઇશ્વરે મારી એ ધારણાને ખોટી દરાવી છે. ”

ધન્દુમતિએ કહ્યું:—“હા, અમોને જીવનદાન આપી તમોએ સદાને મારે કૃતજ્ઞ કર્યા છે, અમારાથી તમારા એ ઉપકારને કદાપિ ભૂલી શકાય તેમ નથી. અમારો બચાવ કરવામાં આપના આવ્યા પહેલાં આ મેના બહેને પણ કશી કસર રાખી નહોતી ! તેમના ઉપકારને પણ અમારાથી બૂલાય તેમ નથી. પણ દિલ્લીગીરીની વાત કહતા એટલીજ છે કે, મેં આ કાળભોંયરામાં આવીને મારી પરમ પ્રિય સંખીને મારા હાથથી ગુમાવી છે. જો ઈશ્વરે થોડીવાર પહેલાંજ તમને મોકલી આપ્યા હોત તો તેના પ્રાણ અવશ્ય બચી જાત અને એ સાથે તમારો પરિશ્રમ પણ સાર્થક થઈ શકત.”

“કેમ ! મારો પરિશ્રમ સાથી સાર્થક થઈ શકત વાડ ?”
રંગલાલે આતુરતાથી પૂછ્યું.

ધન્દુમતિએ જવાબ આપ્યો:—“મારી સખી મરતાં પહેલાં તમારા નામનો ઉચ્ચાર કરતી ગઈ છે, ત્યારથી મારા મનમાં ખડકો પેદા થયો છે કે, કદાચ તમારી સાથે તેના પ્રથમનો કાંઈક સંબંધ અવશ્ય હોવોજ જોઈએ. પણ હાય ! એ બિચારી મરતી મરતી પોતાની ઈચ્છાને સાથેજ લેતી ગઈ છે. મરતી વેળાએ તેને મ્હોં ખોલીને કાંઈ વાત કહેવાનો પ્રસંગ પણ પ્રાપ્ત થયો નથી. મારાથી મારી સખીનું દુઃખ સહેવાતું નથી. એ દુઃખને દબાવી રાખવાનું મને એકે સ્થાન પણ દેખાતું નથી. માફ આ શરીર જો ચિતાના બડબડતા અગ્નિમાં બળીને રાખ થઈ જાય, તોજ મારા મનનું એ દુઃખ દૂર થાય તેમ છે. દારણ કે:—

“હતી પ્યારી સખી મારી, ગુણોને ધારનારી તે;
વિમળ હૈયું હતું તેનું, હતી સાથી ધરમની તે;
દુઃખોમાં તે ધીરજ દેતી, સુનીતિને સદા સ્મરતી;
પતિને તે પ્રભુ ગણતી, પતિનું નામ તે રટતી;

દષ્ટ દર્શાત નીતિનાં, સુધાનું પાન તે કરતી;
પીવાડી પ્રીતિનું વારિ, સદા પ્રીતિ વિશે કરતી. ”

હા-હતભાગિની ! જેની ચિંતામાં મેં તારા તનુને જવર જવર કર્યું હતું, તે રત્નને હાથમાં મેળવવા છતાં પણ તું કંઠમાં ધારણ કરી શકી નહિ. તારો રમણી જન્મ સાર્થક થયો છે કે, તેમની જ ગોદમાં મસ્તક મૂકીને તું સુખેથી મરી શકી છે. ”

રંગલાલે કહ્યું:—“ ચૂપ કર ન તું આ બધું શું બોલી રહી છે, એ હું બિંદુલ સમજી શકતો નથી. વિનાકારણ આવા સંદિગ્ધ શબ્દો બોલીને તું મારા સંદેહમાં વૃદ્ધિ ન કર. કહે-કહે તારા આ સંદિગ્ધ શબ્દોમાં શું રહસ્ય સમાયલું છે, તે કહે જોઈએ. ”

ઈન્દુમતિએ જવાબ આપ્યો:—“ હું બીજું કંઈ પણ કહેવા માગતી નથી, મારે બીજું કંઈ પણ વાત કહેવાની કરી જરૂર પણ નથી. પરંતુ મારી સખી અંબાલિકાએ પોતાની આંખોમાંની અંગુડી બતાવીને મને એક દિવસ કહ્યું હતું કે:—“ તેનું એક પ્રાણપંખી હતું, તેનું નામ ઈંદ્રનાથ હતું. તેના લક્ષ્મી આગલે દિવસે જ કારસ્થાનીઓ કારસ્થાન કરીને તેને બિચારાને તેનાથી વિખૂટો કરી, તેના લક્ષ્મી વિદન નાખી, કારાગૃહમાં મોકલી આપ્યો હતો. ઈંદ્રનાથ જેને પોતાના પિતા તરીકે ઓળખાવતો હતો, તે પિતા પણ તેના શોક-માં જ મૃત્યુવશ થયો હતો અને મરતી વેળાએ તે અંબાલિકાને એક અંગુડી આપીને કહેતો ગયો હતો કે:—તેની સ્ત્રીએ મરતી વેળાએ તે અંગુડી, ઈંદ્રનાથ જ્યારે સમજણો થાય ત્યારે તેને આપવા માટે આપી હતી અને ઈંદ્રનાથના સંબંધમાં એ અંગુડી પર કાંઈક લખેલું હતું. જુદા મરતી વેળાએ ઈંદ્રનાથને ન મેળવવાથી આખરે લાચારોથી એ અંગુડી મારી સખીને આપતો ગયો હતો. મારી સખી મરતી વેળાએ

તમારી ગોદમાં માથું મૂકી, આંગળીમાંથી અંગુડી કાઢી એ અંગુડી મને બતાવી ગઇ છે, માટે તમે એ અંગુડી લઇ લો. મારી ધારણા મુજબ એ અંગુડી અવશ્ય કાંઇક ને કાંઇક બેદબરેલી છે અને એની સાથે તમારો નિકટનો સંબંધ બેડાયેલો છે.”

રંગલાલે કહ્યું:—“હું ધારું છું કે, કદાચ એમાં તારી સખીની કાંઇક ભૂલ થઇ ગઇ હશે.”

“ના, મારાથી તમારી એ વાત માની શકતી નથી. કારણકે, સ્ત્રીઓથી પુરુષોના જેવી ભયાનક ભૂલ કદાપિ થઇ શકે તેવો સંભવ નથી. તમે એ અંગુડીની તપાસ કરી બરાબર ખાત્રી કરો. મને સોજો સોજો આના ખાત્રી છે કે, એમાં મારી સખીની લેશમાત્ર પણ ભૂલ થઇ નહિ. પરંતુ કાગળના વહન સાથે કદાચ તમારી ભૂલ થતી હોય, તો તેમાં કાંઇ નવાઇ જેવું નથી.” ઇન્દુમતિએ પોતાના હૃદય પર ખરો વિશ્વાસ મૂકીને કહ્યું.

“પણ જે વખતે તે મરણના મુખમાં આવી પડી હતી, ત્યારે તેણે તને આ અંગુડી આપી હતીને? જ્યારે માણસ મોતના પંજમાં આવી પડે, ત્યારે ભયનું માર્યું કાંઇનું કાંઇ બોલી જાય, તો તેમાં પણ અજાણ્યો જેવું શું છે?” રંગલાલે એક અજાણ સવાલ રજૂ કર્યો.

“ગમે તેમ હોય, તો પણ એક આર્ય અજાણા કદાપિ પોતાના માણસને ભૂલી શકતી નથી. સંકટના પહાડો શિરપર તૂટી પડે તો પણ તેના હૃદયમાંથી પતિદેવતાનું વિસ્મરણ થતું. ભયાનક વિકટ સ્મશાનમાં પણ શૈવ્યા દેવી જ્યારે પોતાના પતિનો કે જે પતિમાં બિલકુલ પરિવર્તન થઇ ગયું હતું. તેના પરિચય મેળવવાને શક્તિમાન થઇ હતી, તો પછી મારી સખી તમને બોધને ઓળખી જાય, તો તેમાં અજાણ્યો જેવું શું છે? વરસોના વરસો વીતવા છતાં પણ ખરી

પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના પ્રેમિકને કદાપિ વિસરી શક્તી નથી. તમારી આ વાત બિલ્કુલ વળનદાર કે ભરોસાદાર નથી. " ઇન્દુમતિએ પોતાના પક્ષનું સમર્થન કરીને કહ્યું.

" તો પણ હું ધારું છું કે, તારી સખીએ કદાચ આ અંગુઠી તને પોતાનેજ તારી સાથે લઈ જવાનું કહ્યું હશે. પરંતુ તારી સમજેર થવાથી તું એમ માની બેઠી હશે કે, આ અંગુઠી તેમનેજ આપવાનું કહી ગઈ હશે. પણ ઇન્દુ ! વાસ્તવિક રીતે એ વીંટીને તારી પાસે રાખવાનુંજ તેણે કહ્યું હશે. " રંગલાલે ઇન્દુમતિને સમજાવવાના ઉદ્દેશથી કહ્યું.

" ના, એમ માનવાનું કાંઈ કારણ નથી. " ઇન્દુમતિએ કહ્યું.

રંગલાલે કહ્યું:—“ વિના કારણ એ અંગુઠી મને શા માટે આપે છે, તે તું તારી પાસેજ રહેવા દે. જેને જરૂર હશે, તે આપો આપ આવીને તારી પાસેની એ અંગુઠી લઈ જશે. જે વસ્તુ મારો અધિકાર નથી, જે વસ્તુ મારી પોતાની છે કે નહિ, એ વાતને હું બરાબર જાણતો પણ નથી, તે વસ્તુ મારાથી શી રીતે લઈ શકાય વાં ? ”

ઇન્દુમતિએ કહ્યું:—જ્યારે તમારી એવીજ ઇચ્છા છે, ત્યારે હું એ મુદ્રિકાને હાલ તરત મારી પાસેજ રાખું છું. પણ એટલું તો તમે અવશ્ય સ્મરણમાં રાખજો કે, આ મુદ્રિકાની સાથે ખાસ કરીને તમારોજ ગાઢ સંબંધ બેઠાયલો છે. તમારી અને અંબાલિકાની વચ્ચે અવશ્ય કાંઈકને કાંઈક સંબંધ રહેલો છે, એવું મારું હૃદય મને વારંવાર કહ્યા કરે છે. અત્યારે તમે કેણુ જાણે શા કારણથી એ મુદ્રિકાનો સ્વીકાર કરતા નથી, પણ ભવિષ્યમાં તમારે લાચારીથી મારી પાસે આવીને તેની માગણી કરવી પડશે. ”

રંગલાલે ત્યાર પછી ત્યાંથી બિડીને તમામ ઓરડાઓની તપાસ કરી. ખમ્મનાવાળા ઓરડામાં જમને તેણે જોયું કે:-એક મોટી લા-કડાની પેટી સોના, રૂપા, જવાહિર અને મણિ માણિક્યથી ભરેલી છે. તે ઉપરાંત લાખો કરોડો રૂપિયા નાની નાની પેટીઓમાં ભરી રાખવામાં આવ્યા છે. રંગલાલે એ બધા રૂપિયા તથા રૂપું આદિ પોતાનાં મૈનિકો મારફત ઉપડાવીને ભોંયરામાંથી બહાર લઇ જવાનો બંદોબસ્ત કર્યો તથા હીરા, મોટી, માણિક્ય આદિ કીમતી વસ્તુઓને પોતાની સાથે લઇ જવાનો પ્રયત્ન કર્યો. ભૂષણાનગરીથી કેટલાક વાહકો-મજૂરો આવ્યા હતા, તેમનાપર એ રત્ન આદિ કીમતી ચીજો ઉપડાવી લીધી તથા બાકીનું બીજું બધું ધન, દ્રવ્યોદિ ગાડીઓ મારફત શહેરમાં મોકલાવ્યું.

છેવટે રંગલાલની અનુમતિ અનુસાર દરયુ સરદાર મોનાહાતિના શયને ગાડીમાં ઉપાડી લઇ જવા માટે વાહકો જેવા આગળ વધ્યા કે તરતજ તેઓ સર્વેએ જોયું કે એ, તેના હાથમાં અંબાલિકાના હાથની મુદ્રિકા જેવીજ પરાપર બીજી એક મુદ્રિકા પહેરેલી છે. રંગલાલે એ મુદ્રિકા ઢિંવા અંગુડી તેના હાથમાંથી બહાર કાઢીને જોયું તો, તેને જણાયું કે, અંબાલિકાના હાથની અંગુડીમાં સંસ્કૃત અક્ષરોમાં જે કાંઈ લખવામાં આવ્યું હતું, તેવુંજ લખાણ મોનાહાતિની અંગુડીપર કાતરેલું હતું. તે અંગુડીને પણ ધન્દુમતિના હાથમાં આપીને રંગલાલે કહ્યું:-“આ તો ઘણીજ અગ્નિચીની વાચન છે. આવો બેઠ બેરેલો મામલો મેં આ પહેલાં કદાપિ જોયો નથી. મારા મનમાં હવે એવી શંકા થઇ આવે છે કે, શું આ મોનાહાતિનો પણ અંબાલિકાની સાથે કાંઈ પણ સંબંધ જોડાયેલો હશે, મને તેમ હો, પણ હાલ તરત તો તું આ અંગુડીને તારી પાસે રહેવા દે. સમય આવ્યે એ કોઈના પણ કામમાં આવી શકશે.”

ત્યાર પછી તે મખમલના બિછાનાપર રાખીને, અબાલિકાના મૃતદેહને, મધુમતિના કિનારાપર લઇ જવામાં આવ્યા, ત્યાં તેના શરીરને ચિતામાં ભસ્મ કરીને, રંગલાલ પાછો મોનાહાતિના ભોંયરામાં આવી લાગ્યો અને ત્યાંથી સમસ્ત ધન-રત્નને પોતાની સાથે લઇને તે બૂધણાનગરી તરફ આજ્યો ગયો. જતી વળાએ પોતાના કર્મચારીઓને લૂટારાના એ મહા ભયાનક ભોંયરાના ચૂરેચૂરા કરી સપાટ ભૂમિના રૂપમાં પરિણત કરી, દુનિયાના ધામપરથી મોનાહાતિના નામ વા નિશાનને સર્વથા નષ્ટ કરવાની સૂચના કરતો ગયો.

મણિલાલ, ઇન્દુમતિ અને મેનાને જવા માટે એક ગાડી કરી આપવામાં આવી હતી, તેઓ તેમાં બેસીને શહેર બહાર વિદાય થયાં.

શહેરમાં આવ્યા પછી, મેનાએ શું કર્યું તથા ક્યાં ગઇ એ સંબંધી સર્વ અદ્ભુત વૃત્તાંત હવે પછી આ પુસ્તકના કોઇ પણ વિભાગમાં પ્રસંગોપાત વર્ણવવામાં આવશે.

બૂધણાનગરીના સર્વ નિવાસીઓ દુર્દાન્ત દસ્યુ મોનાહાતિના સંહારના આનંદદાયક સંવાદ શ્રવણ કરીને શહેરશાહ શાહજહાં તથા સુલ્તાન શુબનો જયધ્વનિ કરવા લાગ્યાં. મોનાહાતિના મૃતદેહને શહેરના મુખ્ય દરવાજાપર રાખી, સમસ્ત શહેર નિવાસીઓને તેની કરણીનું ફળ કેવું બીજણ આવ્યું છે, એવો ભાવ દર્શાવવામાં આવ્યો. એ રાક્ષસી લૂટારાના શત્રુને જોવા માટે આસપાસના શહેરોમાંથી પણ નરનારીઓનાં ટોળાં આવી મળવા લાગ્યાં.

સુલ્તાન શુબ અગાધ ધન-સંપત્તિ મેળવી, રંગલાલને શતશન-ધન્યવાદ પ્રદાન કર્યાં.

ત્રીજો ભાગ સમાપ્ત.

તૈયાર છે !

તૈયાર છે !

તૈયાર છે !

અનેક અવનવા બનાવોથી ભરપૂર નવલકથા

સંતત્ત્વ શયતાન

અથવા

કામાંધનાં કાળાંકામ

ભાગ ૪ થો

આ ચોથા ભાગમાં આ વાર્તાની નાયિકા વારાંગના કન્યા મનોહરા હવે પોતે પોતાની અપૂર્વ આત્મકથા વાંચકઅંધુઓની સેવામાં સાદર કરે છે. અનેક સાધુ નામધારક શયતાનો શયતાની, દુરાચારીઓનાં દુરાચાર, પાપીઓની પાપલીલા, ધાર્મિકોની ધર્મપ્રિયતા, સતીઓનું શૂરાતન, કામળાંગી કામિનીઓની કર્તવ્યપરાયણતા, પાપીયસી પ્રેમદાઓની પ્રચંડ પ્રેમજ્વાળા, વારાંગનાનો વિનોદ, ધનવાનોની ધૂર્તતા, ભયંકર સડો, 'પૈસો ત્યાં પાપ' મોટા ધરનાં ભપાનક ભોપાળાં, શેઠાણીઓની શઠતા, મનોહરાની બેઢભરેલી કર્મકથા, અસંખ્ય અવનવા અનુભવો આદિ અનેક પ્રકારની અદ્ભુત ઘટનાઓથી આ ચોથો ભાગ પણ ભરપૂર છે. મૂલ્ય રૂ. ૧-૧૨-૦.

મળવાનું ઠેકાણું:—મહાદેવ રામચંદ્ર જગુષ્ટે.

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ.

શા. યુનીલાલ વર્ધમાન શાહકૃત રસિક નવલકથાઓ.

લતા અને લલિતા ભાગ ૧-૨-૩-૪-^{લતા અને}_{લલિતા}

એ બહેનો હોવા છતાં જૂદા જૂદા રંગદંડમાં અને જૂદા જૂદા સ્વભાવની માતાઓના સહવાસમાં ઉછરવાથી તેમનામાં જે ફરક જોવામાં આવે છે તેનું દિગ્દર્શન આ નવલકથામાં કરી ચકાંચ છે. અંગ્રેજ કુમારિકાના પ્રેમદર્શનથી હિંદુ છોકરી ઉપર કેવી અસર થાય છે, કેળવાયેલા પુત્રને ચોક્કસ કુમારિકા સાથે પરણવાની ફરજ પાડનાર પિતા તેનું કેવું માહું પરિણામ મેળવે છે અને રાજવંશીઓમાં કેવી કેવી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિઓ જોવામાં આવે છે એનો ઉત્તમ ચિતાર આપેલો છે. વાર્તાનો દરેક ભાગ અત્યંત રસિક છે અને ચારે ભાગોમાં સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો આપવામાં આવ્યાં છે. સુંદર છપાઈ, ઉંચા કાગળ, પાકું સોનેરી સુશોભિત પૃહું, દરેક ભાગનાં પૃષ્ઠ ૨૦૦. કિંમત દરેક ભાગની ૧-૮-૦ મુજબ રૂ. ૪-૦-૦

કાશ્મીર અને કેસરી (બીજી આવૃત્તિ)-^{રણજીત-}_{સિંહને}

અશ્વધાનો સાથે ધણીવાર લપાઝપી થઈ હતી અને કાશ્મીર પ્રાન્તને માટે તો ચાર વાર સવારીઓ લઈ જવી પડી હતી; જેમાં ઉદ્ધતી સવારીમાં વિજય પ્રાપ્ત થયો હતો, અને તે વિજય એટલો તો દૃઢ હતો કે પુનઃ અશ્વધાનો રણજીતસિંહના જીવનકાળપર્યંત કાશ્મીર સામે જાંચું માયું કરીને જોઈ શક્યા નહોતા. રણજીતસિંહની વીરતા, દીવાન હરિદાસની દેશભક્તિ, સહજરામનું સૌર્ય, મહેશ્વરની દીનતા, કનકપ્રભાની કરુણાજનક સ્થિતિ ઇત્યાદિ આકર્ષણીય વિષયોને

એવી સુંદર રીતે આલેખવામાં આવ્યાં છે કે વાંચકની જિજ્ઞાસા એક પછી એક પ્રકરણ વાંચવાને હિંકેરાતી જાય તેમ છે. પૃષ્ઠ ૨૫૦-૫૧૬ પૃષ્ઠ કિં. ૩. ૧.

પિશાયમંદિર ભા. ભા. ૧-૨ નો—આ નવલ-કથા એ-

દલી તે હૃદયગ્રાહી અને ચમત્કારિક છે કે, પૃષ્ઠે પૃષ્ઠે જીજ્ઞાસારસની ગણે કે સરિતા જ વહેતી હોય એવો સહજ ભાસ થાય છે. વળી ગુજરાતી વાંચકોને વાંચવામાં વિશેષ સરળતા પડે એ માટે પ્રયોજાઈ મૂળ અંગ્રેજી વસ્તુસંકલનાને ઘણી કુશળતાથી ગુજરાતીમાં ઉતારી છે; આમ હોવાથી વાંચતાં અિલક્ષ કંટાળો ઉપજવાનો ભય છે જ નહિ. અરણ્યમાં અત્યાચાર, કિલ્લાનો ગુપ્તભેદ, ભયાનક ચક્રવર્ત, કેદમાં સપડાયેલી કુમારિકા, સ્વેત આકૃતિ, ચક્રવર્તરાજી ભોંયરું, પ્રેમમંદિર કે પિશાયમંદિર? વગેરે પ્રકરણો વાંચતાં આહાર નિદ્રાનું સર્વથા વિસ્મરણ થઈ જાય તેમ છે. આ નવલકથાના દરેક ભાગમાં ફેરો ઝીંકાનાં પાંચ પાંચ મનહર ચિત્રો આપેલાં છે. બન્ને ભાગ જુદા આંધેલા છે. પાકું પૂકું, બન્ને ભાગ પૃષ્ઠ ૬૦૦-૬૦૧ કિમ્મત દરેક ભાગની ૩. ૨) મુજબ કુલ ૩. ૪.

ભાગ્યચક્રનો મહામંત્ર—આ સચિત્ર નવલ-કથામાં એક ફળવાયલી

બાળા પ્રભાવતી અને તેના અવિવાહિત પતિ સુમિત્રનો કૌમાર અવસ્થામાં પરસ્પર પ્રેમ છે; પરંતુ ભાગ્યચક્ર વિલક્ષણ હોવાથી એ બાળાના પિતાનું એકાએક ખૂન થાય છે. ખૂનીને પકડવાને એક કાર્યદક્ષ ડિટેક્ટિવ ધણો પ્રયત્ન કરે છે, તેને ઘણા પુરાવાઓ મળી આવે છે;

પરંતુ તે ખૂનીનો નિર્ણય કરી શકતો નથી કે તેને પકડી શકતો નથી વગેરે બનાવો જાણે મ્હોં આગળ ઉભા જ હોય એમ જણાય છે પૃષ્ઠ ૪૦૦ મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦

રા. નારાયણ વિસનજી ઠક્કર દૃત રસિક નવલકથાઓ.

આજકાલનું હિન્દુસ્તાન અથવા પ્રાણહારક

મુગજળ-ભા. ૧-૨. ચાલુ સમયમાં ચાલતા નીંઘ સુધારા, ગાડી-વાડીના વૈભવ ખાતર ગમે એવા શ્રીમત પતિ મેળવવાની લાલસા, શ્રીમતોનાં મૃત્યુ સમયે થતાં વીલના કલ્પનામાં પણ ન આવે એવા બનાવોથી ભરપૂર નવલકથા. પ્રણયદર્શન, વિકાર અને વિવેક, સુધામાં હલાહલ, શરીર બદમાશોની ટોળી, સત્યનિષ્ઠા, અતજાનું સાહસ, ભયંકર પ્રપંચજળ, નિશ્ચાયરોનો ગૃહપ્રવેશ, ગુલામની પ્રેમપત્રિકા, બાગિચીની ભયંકરતા, અધઃપાતનો આરંભ, કપિંજલાનો કાળ અને સુલોચનાની અદ્રશ્યતા વગેરે પ્રકરણો વાંચતાં તમે જુની આંખોએ નવીન તમાશો જ જોઈ શકશો. પૃષ્ઠ સંખ્યા ૧૬૭૭. લગભગ ૩૨૦, દરેક ભાગમાં ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો, બન્ને ભાગનું પાકું રૂપેરી પૂઠું છતાં કિંમત. દરેકની ૧-૮-૦ કુલ રૂ. ૩).

ભયંકર ભદ્ર અથવા કેવળ ૨૪ વર્ષના ક્ષણભંગુર

સંસાર માટે-આ સંસારના ક્ષણભંગુર ભોગવિલાસની લાલસાથી મહત્વાકાંક્ષાના પ્રવાહમાં તણાઈને ક્ષુદ્ર માનવી પિશાચના દાસ-ત્વને સ્વીકારીને આ જગતમાં કેવાં કમકમાટી ઉપજવનારાં કૃદ્ધો કરે છે, અને બ્યારે પિશાચની નરકમર્ત્તામાં પડવાનો પ્રયત્ન

તેમનાં નેત્રો સમક્ષ આવીને ઉભો રહે છે તે સમયે તેમની કેવી દયાજનક કૃપા થઈ જાય છે એનું જો તાદશ્ય શાબ્દિક ચિત્ર જોવું હોય તો તે કેવળ આ અદ્ભુત નવલકથામાં જ દેખાશે. મોટી સાઇઝનાં પૃષ્ઠ ૩૦૦, રૂપેરી નામ તથા પાંચ સુંદર ફોટો-ગ્રાફિક ચિત્રોવાળી આ નવલકથાની કિં. માત્ર રૂ. ૨) છે. પો. માફ.

નાદિરનો દોરહમામ—અને બાહુબળનું પરિણામ—સ્વર્ગવાસો

અમૃત કેશવ નાયક તથા વિદ્યમાન ઠક્કર નારાયણ વિસનજી કૃત. એક સાધારણ સિપાહી તરીકે ધરાવતા બાદશાહના સૈન્યમાં દાખલ થઈ ધીમે ધીમે આગળ વધી અંતે છળપ્રપંચ તથા અદ્વિતીય બાહુબળથી ધરાવતા બાદશાહ બની બેઠેલા અને ત્યાર પછી હિન્દુસ્તાનમાં આવી દિલ્હીમાં 'કલ્હેઆમ' ચાલાવી દિલ્હીની મૂમલિયાત 'શહેનશાહના' પાયાને હમ્મેશને માટે ઢીલો કરી જનાર નાદિરશાહનું જીવનચરિત્ર આ ગ્રંથમાં એટલું અને એવું ઉત્તમતાથી વર્ણવાયું છે કે જાણે એક ઉત્કૃષ્ટ નવલકથા વાંચતા હોઈએ તેવો જ ભાસ થાય છે. ઉત્તમ કાગળ, ઉત્તમ બાઇન્ડીંગ ૨૫૦ પૃષ્ઠના ગ્રંથની કીમત રૂ. ૨- -૦ પોસ્ટેજ જુદું.

મારી ભયંકર સંસારયાત્રા અથવા એક નિરાધાર અમળાનો

આર્તનાદ! આ સામાજિક નવલકથામાં સંસાર વ્યવહારમાં પ્રચલિત થઈ પડેલા કેટલાક વિષયોનું એવી શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિથી અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે કે, જેમાંથી ધણું શીખવાનું મળી શકે તેમ છે. બાળવિધવાની હિન્દુ સમાજમાં કેવી શોચનીય સ્થિતિ છે, લગ્ન

કોને કહેવાય છે, પુનર્જનની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ છે, જ્ઞાતિ હિત કેવી રીતે સાધી શકાય તથા જ્ઞાતિના સહાઓને કેવી રીતે દૂર કરી શકાય આદિ અનેક ઉપયોગી વિષયોની ચર્ચા આ નવલકથામાં ઘણી રસિકતાથી કરેલી છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા ધ્રુવભગ ૩૫૦, પાકું રૂપેરી પૃષ્ઠ; છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૨-૦-૦.

૨. મગલાલ બાવણું ઠક્કરકૃત રસિક નવલકથાઓ.

ઠંગાલ કેદી અથવા સ્નેહ-બંધન—ભાગ ૧-૨. આ નવલ.

કથામાં સુખદુઃખના પડછાયા, સ્વામી સ્નેહજ્યોતિનું આદર્શ સાધુ-જીવન અને દેવી પરોપકાર, હતભાગ્ય રંગનાથની સ્થિતિનું અને જીવનનું કદપના પણ ન કરી શકાય એવું અસંભવ પરિવર્તન, પોલિસ અમલદારોની નિષ્કૃપતા, સંપત્તિનો સદુપયોગ, નિરાધાર સ્નેહ-લતાના જીવનનો અકાળે આવેલો શોચનીય અંત, શાન્તિલતાના કષ્ટની પરિસીમા, અપૂર્વ વાતસલ્ય સ્નેહ, કૃષ્ણલાલનાં કુટિલ કારસ્થાન, મીમંતોની શકતા અને વિલાસપ્રિયતા, નર્મદાની પ્રાણહારક આશા, પ્રણય અને વિરહના આકર્ષણીય પ્રસંગો, પાપિષ્ઠા કાબિલાની કુટિલતા, સતી સાધ્વીની શીયળપ્રીતિ, આદિ અનેકવિધ આકર્ષણીય ઘટનાઓથી પરિપૂર્ણ. દરેક ભાગમાં ચાર સુંદર પ્રોટોગ્રાફિક ચિત્રો, ચીકણા સફેદ કાગળ, બન્ને ભાગનું પાકું રૂપેરી પૃષ્ઠ; દરેક ભાગની કીંમત રૂ. ૧-૧૨-૦. મુજબ કુલ રૂ. ૩-૮-૦.

દગાબાજ દુનિયા—

આ નવલકથાની વસ્તુસંકલ-
ના એવી તો અદ્ભુત, પરંતુ
સંભવિત છે કે, પ્રત્યેક પૃષ્ઠે વાંચકની હસાસા વૃદ્ધિગત થાય તેમ
છે પત્નીનું ગૂમ થયું, રેલ્વે ટ્રેનમાં સંન્યાસીના મૃતદેહનું તણાઈ
આવવું, સાધ્વી સતી નિર્માળાનો દૈવી અને આદર્શ સ્વામીસ્નેહ,
સંન્યાસીના જીવનનું ગુપ્ત રહસ્ય, પાપનો પશ્ચાત્તાપ, સંતાનસ્નેહ,
લોકત્રય્યા અથવા ગામડાનું ગેઝેટ, પ્રથક નિરાશા, ચોરને પોટલે
ધગની ધૂગ આદિ અનેક રસિક, ચમત્કારિક અને બોધક વિષયો-
થી ભરપૂર. મોટા કદનાં પૃષ્ઠ સમભગ ૨૨૦. મનહર છપાઇ, ચાર
સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો. પાકું લાપચેરીને શોભાવે એવું રમ-
ણીય પૂઠું. આ નવલકથાનાં ચિત્રો જોઈ તમે ‘અપૂર્વ’ શબ્દ જ
ઉચ્ચારશો. મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ આજે જ મંગાવો.

ભાગ્યદેવીની ભયંકરતા અથવા આદર્શ

આ નવલકથા એક સર્વોત્તમ બંગાળી નવલકથાનો
વિધવા- અનુવાદ છે. આ નવલકથા સમસ્ત હિન્દુસ્તાનમાં
એટલી બધી લોકપ્રિય થઈ પડી છે કે, તેનું અંગ્રેજી, હિન્દુસ્તાની,
વગેરે ભાષામાં પણ ભાષાંતર થયું છે. ભાગ્યદેવીની ભયંકરતા-
થી એક કંગાલ દીનદરિદ્ર કુટુંબને કેટલું બધું દુઃખ વેઠવું પડે છે
તેનો આ નવલકથામાં ધણો જ કરુણાજનક ચિતાર આપવામાં આ-
વ્યો છે. સતીના જીવનનો હૃદયભેદક અંત, નિષ્કુર નરેન્દ્રનાથની
પ્રમળ વિશ્વાસવાસના, વિશ્વેશ્વરની સાધુતા અને પરોપકારિતા, લેણુ-
દારોનો જુલમ, કઠોર વૈધવ્યવ્રત, લગ્નને બદલે ચિતા, સેવાધર્મ

અને કર્તાવ્યમહિમા વગેરે વિષયોનું શાબ્દિક ચિત્ર વાંચતાં વાંચતાં તમે અશ્રુજળને અટકાવી શકશો નહિ. મનુષ્યજીવનમાં કષ્ટની પરિ-
સીમાનું દર્શન કરવું હોય તો આ નવલકથા અવશ્ય વાંચો. ૫૪
સંખ્યા લગભગ ૨૦૦, ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો, પાકું
ફેરી બાઇન્ડીંગ છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૪-૦.

પિશાચિની કે પ્રેમદા ?—જૂતોતના બચંકર ઉપદ્રવના લીધે ઉપ-

જીવું બમમૂલક દુઃખ, મહામાયાનું જળમાં ડૂબી જવાથી નિપજેલું
મૃત્યુ, સુંદરી લીલાવતીની બિમારી, પ્રેમની હરિદાસ, યુવકોના આ-
ત્મસંયમ, વિષવાની વિરહવેદના, ધડથી જૂદું થઈ ગયેલું મસ્તક,
સ્મશાનભૂમિમાં પિશાચોનું પાપમંડળ, સંન્યાસીનું અદ્ભુત શિક્ષણ,
વિદેશીનીના જીવનનો બેદ, પ્રણયનિરાશા, માયાજાળ, પાપનો પ-
સ્તાવો, સોખતની અસર વગેરે વિવિધ વિષયોથી પરિપૂર્ણ. સંયમ-
નું માહાત્મ્ય અને સુખ નિહાળવું હોય તો આ નવલકથા અવશ્ય
વાંચો. ૫૪ સંખ્યા લગભગ ૨૬૦, સુંદર છપાઈ, છતાં કિંમત
માત્ર રૂ. ૧-૮-૦.

સ્વર્ગમાં શયતાન—ઉપરથી મહાત્મા જેવા દેખાતા અને સંસારમાં

સાધુ લેખાતા; પરંતુ હૃદયમાં હળાહળ ભરી રહેલા પુરુષો પોતાના
ઉપર ઉપકારો કરનારનું પણ કેવું બચંકર અનિષ્ટ કરે છે, દ્રવ્ય-
લોભથી કેટલીક વખત મનુષ્ય પિશાચનું સ્વરૂપ ધારણ કરી કેવા
પૈશાચિક અને રૂંવાળા ખડાં કરે એવાં નિષ્કુર કાર્યો કરે છે, ખોટાં
મૃત્યુપત્ર કેવી રીતે તૈયાર થાય છે વગેરે અનેક રસિક, અમલકા-

૮ મળવાનું ઠેકાણું—સહ્યાદ્રેવ રામચંદ્ર જાગુડે.

રિક અને આકર્ષક ધટનાઓથી ભરપૂર નવલકથા સ્વર્ગમાં સ-
ચતાન અવસ્થા વાંચો. મ્હોટી સાઈઝનાં પૃષ્ઠ લગભગ ૨૦૦, મનહર
છપાઈ, પાકું રૂપેરી લામબેરીને શોભાવે એવું આકર્ષક પૂઠું; છતાં
મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૪-૦.

સંસાર કે નરકાગાર ?—આજકાલના કહેવાતા સુધા-
રકોનું આત્મજીવન કેવું પાપ
પૂર્ણ અને શોચનીય છે, જ્ઞાનશૂન્ય વિધવાઓ ધર્મશિક્ષણના અ-
ભાવે સ્વધર્મનો ત્યાગ કરી કેવી રીતે પાપપટા ધાય છે, ખરાબ
સોગતથી કેવું બીપણ દુઃખ ભોગવવું પડે છે, વેત્યાવધાસથી આંતે
કેવી પાતમાલી, અને ખાતાખરાબી થાય છે, સદ્વર્ત્તિશ્રીનો ત્યાગ કરી
પરહારમાં પ્રીતિ રાખનાર યુવકોની કેવી દુર્દશા થાય છે, મઘપાનના
વ્યસનથી મનુષ્યજીવન કેવું અધમ થાય છે, પાપપૂર્ણ મહત્વાકાંક્ષા
રાખવાથી જીવનનો કેવો વિનાશ થાય છે એનો આખેદુખ ચિતાર આ
નવલકથામાં સાદી, સરળ પરંતુ રસિક જાણમાં ચિતરવામાં આ-
વ્યો છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૨૫૦, સુંદર છપાઈ, પાકું રૂપેરી
પૂઠું; છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૪-૦ લખો:—

મૃગલોચની અથવા—માયા પ્રાપ્ત્ય (સંપાદક:—
રા. પ્ર. જા. ૦ ઠંકર.) ભાગ
૧-૨-૩-૪ આ નવલકથા વાર્તા પ્રિય વાંચકોને એક વખત વાંચવાની
અમે ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ. શુદ્ધ રસેહનું સ્વરૂપ સમજવું હોય,
વહાદાર દોસ્તની દિલોગન દોસ્તીનું દર્શન કરવું હોય, વેસધારીઓના
કલ્પનામાં પશુ ન હોય શકે એવા અવનવા ચમત્કારોથી પરિચિત
થવું હોય, શીરપુરોની શીરતા જોવી હોય તો આ નવલકથા અવશ્ય

વાંચજો. પ્રેમિક પ્રેમિકાની રિયોગવ્યથાનો હૃદયવિદારક ચિતાર વાંચતાં તમે અશ્રુજંગને અટકાવી શકશો નહિ. પ્રેમ, વિરહ, મિલન, અમતકાર, કર્તવ્યનિષ્ઠા, દેશદ્રોહ, દેશભક્તિ વગેરે સમગ્ર આ નવલકથામાં છે. આ નવલકથા વાંચતાં તમે આદાર નિદ્રા પણ ભૂલી જશો અને તમારા મુખમાંથી વારંવાર 'વાહ વાહ'ના જ ઉદ્ગાર નીકળશે. આ નવલકથાની લોકપ્રિયતા અને રસિકતા માટે એટલું જ કહેવું બસ છે કે, ઉર્દુ, હિંદી, નેપાલી, ઈંગ્રેજી આદિ દેશી વિદેશી ભાષાઓમાં આ નવલકથાની અસાર સૂચીમાં લાખો નકલો વેચાઈ ગઈ છે અને હજી વેચાય છે. આજે જ મંગાવો દરેક ભાગનું મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ કુલ રૂ. ૬-૦-૦ પાકું રૂપેરી પૂરું.

રણુધેણી રજપૂતો યાને સતીઓનું શરાતન—

ભાગ ૧-૨ જો. આ નવલકથા એટલી બધી આકર્ષક અને રસિક છે કે, માત્ર એકજ વર્ષમાં તેની બીજી આવૃત્તિ થઈ છે. જે રણુશરા રજપૂતોએ, જનની જન્મભૂમિની શરાતનતાને માટે પોતાનાં અમૂલ્ય જીવનો રણક્ષેત્રમાં સમર્પણ કર્યા હતાં, જે સતી સાધ્વી રજપૂતાણીઓએ યુદ્ધમાં ભગ લઈ શત્રુઓને હાંકારી પોતાના અપૂર્વ શરાતનથી સર્વને અતિ આશ્ચર્ય ઉપજાવ્યું હતું, વગેરે વિષયોથી ભરપૂર. મનહર છપાઈ, પાકું સોનેરી પૂરું; છતાં કિંમત દરેક ભાગની રૂ. ૧૥ મુજબ કુલ રૂ. ૩.

મનોહારિણી માયા—આ નવલકથાની વસ્તુસંકથના એટલી બધી રસિક

મનોરંજક અને કરુણાજનક છે કે એક વખત પુસ્તક વાંચવા માટે હાથમાં લીધા પછી પડતું મૂકવાનું મન થશે નહિ. એક ત્રિ-

૧૦ મળવાનું ઠેકાણું—મહાદેવ રામચંદ્ર જાગ્યું.

જીવનમોહિની બાળિકાના પ્રેમના બે પ્રતિસ્પર્ધી યુવકો એક બીજાની વિરુદ્ધ કેવાં પ્રાણહારક ષડ્યંત્રો રચે છે, સંસારત્યાગી મહાત્માના અંતરમાં ક્વચિત્ સ્વાર્થનો સંચાર કેવી રીતે થાય છે, સરળ હૃદયની બાળિકા જીવસટોસટના પ્રસંગોમાં પણ પોતાના પ્રિયતમના પ્રણય, પ્રતિ કેવી દૃઢ રહે છે, દુરાચારી અધમ મનુષ્યો પોતાની સત્તાનો દુરુપયોગ કરી અંતે કેવા પસ્તાય છે વગેરે આકર્ષણીય થટનાઓનું દર્શન કરવું હોય તો આ નવલકથા અવશ્ય વાંચો. આ નવલકથાના પ્રયોજક રા. વ્રજલાલ જા. ઠક્કર છે એટલે નવલકથાની ઉત્તમતા માટે વિશેષ લખવાની જરૂર નથી. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૩૦૦ પાકું રૂપેરી પૂઠું, છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ ૧-૮-૦ આજે જ મંગાવો.

રાજનૈતિક ષડ્યંત્ર અથવા મરૂભૂમિની મોહિની.

રણુશૂરા રાજપૂતોના ઇતિહાસને અનુસરીને આ નવલકથા લખવામાં આવી છે. કોટામાં જે સમયે જનકિમસિંહ રાજપ્રતિનિધિ હતો તે સમયે તેણે પોતાનો અધિકાર વંશાનુક્રમિક ચાલૂ રાખવા માટે કેવા બગીરથ પ્રયત્ન કર્યો હતા, સુચતુર અંગ્રેજોએ જનકિમસિંહ સાથે રનેહસંબંધ રાખી પોતાનું પ્રાપ્ત્ય કેવી રીતે પ્રતિષ્ઠિત કર્યું હતું, ઝાલોરરાજનન્દિની અલકાસુદરીને મેળવવા માટે જેશલમીરરાજનન્દન ગજસિંહે કેવાં બચંકર સાહસિક કાર્યો કર્યા હતાં, જનકિમસિંહનો પુત્ર ગરધનદાસ કેવી રીતે પોતાના પ્રણય-પ્રતિસ્પર્ધીના હાથે અકાળે આલોકનો ત્યાગ કરી ગયો હતો, સ્વાધીનતા મેળવવા માટે કોટાના રાજકુમારોએ કેટલું બધું કष्ट ઉઠા-

બુંદુ આદિ અનેકવિધ મનોમુગ્ધકર, વિસ્મયકર અને ચિત્તહરધટનાઓથી પરિપૂર્ણ. પણ મુદ્ધ ૩. ૧-૪-૦ વીં પીં પોળેજ જૂદું.

જેથી ત્રંબકલાલ જીવરાજકૃત રસિક નવલકથાઓ.

કલ્પદરની કટાર—અથવા સંસાર ખાંડાની ધાર—નીચ અને શયતાન દોસ્તો ફેરી

દગાખાજીથી પોતાના દોસ્તનો ધાત અથવા ખૂન કરે છે, સ્વાર્થને વંખતે તેમનાં દશ્ય ફેરાં પાપાણુ જેવાં ખની જાય છે તથા અંતે એવા દુરાત્માઓની ફેરી દુર્દશા થાય છે, કામગી હૃદયની કામિનીઓ પ્રેમના માટે ફટલાં બધાં સાહમો વેડીને જીવનનું બગિદાન આપવાની તૈયારી કરીને તે અન્ય પુરુષોના પ્રેમને સંપાદન કરે છે, તથા તે ઉપરાંત મહાત્માઓના ચમત્કાર, પિશાચોની પાપકીલા, પિતાએ પિશાચનું સ્વરૂપ ધારીને કન્યાને ભોંયમાં દટાવવી, દીવાનની દુષ્ટતા, પાપીનો ભયંકર જીલ્લમ, જાસૂમોની બદાદુરી, શયતાની ચક્કર. ભોંયરામાંનાં મેદ ભરેલાં કુકર્મે, છુપી કટારીનું પરાક્રમ આદિ સર્વ વિષયો વાંચતાં આ સંસાર એ ખાંડાની ધાર જ છે એવો સર્વને ભાસ થયા વિના રહેશે નહિ. મોટી સાઇઝનાં પૃષ્ઠ ૩૪૦ પાકું પૃષ્ઠ મુદ્ધ ૨-૦-૦.

કમળાદેવી—આ નવલકથામાં ભારતીય વીર રાજપૂત જાતિનાં પ્રખળ પરાક્રમે પ્રેમ, વિરહ,

સંગેગ વિયોગ વગેરેના વિવિધ પ્રસંગો, સ્વદેશભક્તિનું માહાત્મ્ય, મોહની માયાજાળ, આત્મોત્સર્ગ વગેરેનું ઉત્તમ પ્રકારે આલેખન કરવામાં આવ્યું છે. સંસારને સ્વર્ગીય તથા સુખમય બનાવવાને માટે આ નવલકથા એક વખત આપના કુટુંબમાં અવશ્ય વંચાવો.

૧૨ મળવાનું ઠેકાણું—મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃત.

ઇતિહાસના યાન સાથે આનંદ મેળવવો હોય, રણુશ્વરા રાજપૂતોની સ્વદેશભક્તિનું દર્શન કરવું હોય, મ.યાજ્ઞભામાં ફસાવાથી ભોગવવા પડતાં દુઃખને જોવું હોય, પાપીઓનાં પાપનું ભીષણ પરિણામ નિરખવું હોય તો આ નવલકથા આજે જ મંગાવીને વાંચો. સુંદર સફેદ ચીડણા કામળ પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૪૦૦ પાકું સોનેરી પૃષ્ઠ મનહર છપાઈ છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦

બાગે શયતાન અથવા તદ્વારનું તૂકાન-

આ નવલકથામાં હિન્દમાં ઈ. સ. ૧૮૫૭ માં થયેલા ભયંકર ગ્રાણુહારક બળવાનો તાદશ્ય ચિતાર ચિતરેલો હોય, તે ઉપરાંત નાનાસાહેબ અને તાતીઆ ટોપીની અનેક ગુપ્ત બાબતોને પણ પ્રકાશિત કરવામાં આવી છે. નાનોસાહેબની જાલિમ અને હૃદયભેદક નિષ્કુરતા, તાતીઆ ટોપીનું કલ્પનામાં પણ ન આવી શકે એવું અદ્ભુત ચાતુર્ય, ડિટેક્ટિવ રામપાત્રસિંહની કાર્યકુશળતા, ગવર્નર જનરલ લોર્ડ કનિંગની નિપુણતા, ગોર્ડન નામક ઇંગ્રેજની હૃદયદ્રાવક રિયતિ, હેલ્લનનું હૃદયભેદક ખૂન, ફ્રાન્સ દેશના મેકેયર નામના એક શયતાન લૂંટારાનાં ભીષણ કાવત્રાં, સ્ટિક્કનનો સ્વર્ગીય પ્રેમ, આર્યબાળા મેંનાની સ્વદેશભક્તિ, અગ્નિમાં ભોગ આદિ વિષયો વાંચતાં ચક્ષુઓમાંથી અશ્રુજળની વૃષ્ટિ થાય તેમ છે. મોટી સાઇઝનાં પૃષ્ઠ સંખ્યા ૩૩૦, પાકું રૂપેરી પૂકું કિંમત માત્ર રૂ. ૨)

મુરાદેવી અથવા મૌર્યવંશના અવ્યુદયનો આ-

રંભ-ભાગ ૧-૨-૩ આ પુસ્તકમાં મગધદેશના રાજકર્તાઓનો સંપૂર્ણ

જેવાસ આપવા ઉપરાંત, નંદવંશનો નાશ કરીને મહાબુદ્ધિમાન અને કૌટિલ્યવિદ્યાવિશારદ આણ્વક્યદેવે મૌર્યવંશની સ્થાપના શી રીતે કરી, અંદ્રગુપ્તને રાજ્યાધિકાર અપાવવા માટે મલ્લપુરની રાજનાંદિની મંદાકિનીએ કેવા કેવા ચત્નો કર્યા હતા, મિત્રધર્મ બળવવા માટે પહાડી રાજા સમરકેતુએ કેવી દક્ષતા દર્શાવી હતી, ચાણક્યે પોતાના અપમાનનો બદલો લેવા માટે બયંચર પ્રતિજ્ઞા ધારણ કરીને 'અહ્મ-બળથી અહ્માંડ પણ ડોલી શકે છે' એ સૂત્રને સિદ્ધ કરવા માટે આ આ બયંકર ઉપાયો યોજ્યા હતા તે સર્વ વિષયોનું ધણી જ સરળતાથી આ નવલકથામાં વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. ભાગ ૧ લો કિંમત રૂ. ૨-૦-૦ ભાગ ૨ નો કિ. ૧૥૩. ભાગ ૩ નો કિ. ૧૥૩. કુલ રૂ. ૫).

તારાસુંદરી—આ એક ઐતિહાસિક નવલકથા છે. બાળાઓની ધાર્મિકતા તથા કઠોરમાં કઠોર સંજોગોમાં પણ તેમના પાતિવ્રતના રક્ષણની કુશળતા જોવી હોય, આદર્શ સંન્યાસીઓના સંસારત્યાગના ઉત્તમ દર્શાવ જોવા હોય, યોગની સાધનાનો પ્રભાવ, વીરતાનું ગૌરવ આદિ સર્વ જોવું હોયતો અદ્ભુત રસથી ભરેલી, વીર શૃંગાર અને કરુણરસથી છલકાતી, આ મનોહર નવલકથા જરૂર વાંચજો. પાકું પુંકું ગ્લેજ કાગળ કિંમત રૂ. ૨.

સંતપ્ત શયતાન અથવા કામાંધનાં કાળાં
કામ—કામથી અંધ થયેલાં મનુષ્યો આ જગતમાં કયું બીજું કાર્ય નથી કરી શકતાં? જગતને ઠગવા માટે ધર્મનિકેતનો સ્થાપી પાપનો પ્રચાર કરનારા, મુખમાં રામ બગલમાં છુરી લઈ દરનારા,

૧૪ મળવાનું ઠેકાણું—મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃષ્ટે.

હાથમાં માળા ગળામાં વિષતી જ્વાળાને છૂપાવી રાખનારા, સત્યનો આડંબર ધારી કેવળ અસત્યનો જ વિસ્તાર કરનારા અને પોતાના દગાથી નિરપરાધી, સરળ અને ભોળાં માણસોનાં ગળાં રેંસનારા આ પૃથ્વીપર અનેક મનુષ્યનાગધારી પિશાચો પડેલા છે અને તેવા જ એક મનુષ્ય પિશાચ તથા માનવી પિશાચિકાનું આ નવલકથામાં એક ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યું છે, પૃષ્ઠ ૪૦૦. રા. મૂલ્ય ૧-૧૨-૦.

રાક્ષસોની રતિકીડા અથવા પીશાચોની

પાપપીલા-માયાવી માનિતીના ભયંકર ભેદો, ઐયારો અથવા લુચ્યાઓની લુચ્યાઇઓ, તિલસ્માતી મકાનોમાં થતાં કારસ્થાનો, એક આર્ય લક્ષ્મણની આદર્શ શ્રેયીરતા, ધર્મપરાયણતા અને પોતાના પતિને પિશાચોના જાળમાંથી મુક્ત કરવાની અજબ યુક્તિઓ વગેરે વાંચાને ખરેખર તણિયત ખુશ થયા વિના રહેતી નથી. શૃંગાર અને હાસ્ય રસ પણ તેટલોજ ફૂટી ફૂટીને ભરવામાં આવ્યો છે કે જે વાંચતાં દિલ આનંદથી ઉભરાય છે અને મનને બધો શોક દૂર થાય છે પૃષ્ઠ ૩૨૫ પાકું પૂરું મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

સંસાર સંગ્રામ—

ભાગ ૧-૨ સોના જેવા સંસારને જૂળમાં મેળવી દેનાર પિશાચિની ત્રેમહાઓ કેવાં કેવાં કારસ્થાન અને કાળાં કામ કરે છે, ધર્મપરાયણ સાધ્વી સતીઓ સંકટના પહાડો તૂટી પડવા છતાં કેવી અડગ અને અચલ રીતે પતિભક્તિમાં લીન રહે છે, સ્વાર્થસાધુ સગાં બહાલાઓ પોતાના સ્વાર્થને પૂર્ણ કરવા માટે કેવી દગાખાજીઓ રચે છે, કામધી જનો પોતાની કામતૃષ્ણાને પૂર્ણ કરવાના ઉદ્દેશથી સતી સાધ્વી

સલનાઓને ફટકી બધી પીડિત બનાવે છે. આદિ સર્વ વિષયો આ નવલકથામાં દર્શાવવામાં આવ્યા છે. બંને ભાગ જૂદા બાંધેલા છે પાકું પુકું. બંને ભાગના પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિમત દરેકની રૂ ૧૧૧ મુજબ કુલ. રૂ ૩૩)

પરાક્રમની પતાકા—

જાપાને વર્તમાન સમયમાં શી શી ઉન્નતિ કરી છે અને તેનું સત્ય કારણ શું છે તે દર્શાવવા ઉપરાંત આ નવલકથામાં જાપાનના પ્રિન્સે લંડન શહેરના બયો બજારમાં તથા ચાલતી રેલ્વે-શીયલમાં અમેરિકાના એલચીઓ તરફ આવતા જાસૂસોનાં બેદી ખુન શી રીતે કર્યાં તથા તેનો પતો છેવટ સુધી શા કારણથી ન મળ્યો; યુરોપની રાજનીતિ જેવામાં તેણે કેવી દક્ષતા દર્શાવી હતી આદિ સર્વ વિષયો આ નવલકથામાં આપવામાં આવ્યા છે. મ્હોટી સાઇઝનાં પૃષ્ઠ ૩૦૦ પાકું પુકું રૂપેરી નામ અને મૂલ્ય ર—૦—૦

ભવાનીનો ભોગ અથવા રાજપૂતોના રણભાદ પ્રેમની પ્રતિસ્પર્ધામાં બે

વીર બાળકો પોતાના પ્રાણની આકૃતિ આપવાને પણ તૈયાર થઈ જાય છે. વીર અને ધર્મપરાયણ રાજપૂતો પ્રતિજ્ઞાને માટે પોતાના જીવન આવીને તસ્વારની બાજુ ખેલે છે, પવિત્ર હૃદયના રાજપૂત બાળાઓ વીરતાને જ વરનારી હોય છે, પણ રૂપમાં મોહાધ નથી થતી આદિ સર્વ બનાવો વાંચતાં પૂર્વ સમયના રાજપૂતોના ગૌરવનું સ્મરણ થઈ આવે છે અને આંખોમાંથી ચોધારાં આંસુ વહેવા માંડે છે. પૃષ્ઠ ૨૫૦ પાકું રૂપેરી પુકું. હોવા છતાં મૂલ્ય રૂ ૧-૪-૦

ભેદી ખખનો—

ડિટેક્ટીવોની ચાલકી, બેદમાથી બેદ પકડી પાડવાની દિલ્લે હેરત પમા-
નારી બહાદુરી, ચોરોની ચતુરાઈ, અખળાઓની અખળાઈ ભરેલી
જૂથાપ ખવડાવનારી બાહોશી વાંચતાં દિલ કમકમી ઉઠે છે.
ખૂનપર, ખૂન, જસૂસપર જમૂસ અને ચોરના પણ ચોર એવા
એટલા બધા ભેદી ખનાવો આ 'પુસ્તકમાં આમેહુજ રીતે લખેલા
છે કે, ખૂની કોણ છે ? ચોર કોણ છે અને જસૂસ કોણ છે, એ
ઠેક આખર સૂધી સમજાતું જ નથી. અરે એનો વિચાર પણ મ-
નમાં આવી શકતો નથી. પાકું પૂઠું પૃષ્ઠ ૩૨૦ મૂલ્ય ૧-૧૨-૦

રાજ દેવીદાસ—

જ્યારે સોનાનો ખંગાળા કથંકની
કાળાશથી મગ્નિત થયો નહોતો,
નિરાશા અને ગમગીનીથી જીર્ણ થયો નહોતો, જ્યારે હિન્દુઓના
ધરમાં અનાજોના ભંડાર ભરપૂર હતા, હૃદય આશાથી ભરેલાં હતાં
અને મનમાં ઉત્સાહ ઉભરાઈ જતો હતો, તે વખતની આ વાર્તા
લખવામાં આવી છે, અરે જીવતું જગતું ચિત્ર આલેખવામાં
આવ્યું છે. હિન્દુઓ પોતાના ધર્મ માટે પુત્રના પ્રાણનું બલિદાન
આપતા હતાં. હલકી જાતિના લોકો પણ પોતાના માલિકના
સલાની ખાતર શરીરનું લોહી રેડતા હતા તે બધું આ વાર્તામાં
આમેહુજ દેખાડવામાં આવ્યું છે. પુસ્તક આદર્શ, ઉત્તમ અને
પવિત્ર હોવાથી ખાસ સ્ત્રીઓપયોગી છે એમ કહેવામાં પણ હરકત
નથી. પાકું રૂપેરી પૂઠું પૃષ્ઠ ૩૨૫ મુલ્ય રૂ. ૨-૦-૦.

ગેબીખૂન અથવા શયતાની ચક્રકર ખૂન, મારામારી અને ભેદી મામલાઓની ભરેલી આ

નવલકથા વાંચવાથી રૂંવેરૂંવાંઢિલાં થઇ આવે છે. ખરો ખૂની કાણ છે અને ખૂનનો આરોપ કોના પર આવી પડે છે, એનું પરિણામ કેવું વિકટ આવે છે. વગેરે એક પછી એક એવા ગેબી બનાવો બનતા જાય છે કે જેની આખર સુધી કોઇને કશી ખબર પણ પડતી નથી. છેવટે ચાલાક ડિટેક્ટીવ બધા મામલાઓની ખરાખર તપાસ કરી ધણીજ ખૂબીની સાથે સુધગા ભેદોનો ભડો ફાડી ખરા ખૂનીને પકડી કાઢે છે અને કોઇની કલ્પનામાં પણ ન આવે એવી અદ્ભુત બહાદુરી બતાવે છે. કિ. ૧-૧૨-૦

અયંગ ઊઠાવગીર અથવા તરકટી ટોળી. અસંખ્ય ભેદ ભંભોથી

ભરપુર ડિટેક્ટીવ નવલકથા—ઊઠાવગીરોના અદ્ભુત અકા, તરકટી ટોળીનાં ભયંકર કારસ્થાન, ચાલાક ચોરોની તાલમાજીઓ વગેરે એવા એવા બનાવો બન્યે જાય છે કે, બલભદ્રા જસસો પણ ચક્રકર ખાઇને સપડાઇ જાય છે. પ્રેમ લેલા પેમલાઓની ફરી ખરબાદી થાય છે, શયતાનો પણ જસસોના સપાટામાં સપડાવા છતાં કેવી યાપ આપી દે છે વગેરે એટલા બધા અજાયબી ભરેલા બનાવોથી આ વાર્તા ભરેલી છે કે જે ખ્યાલ પણ કરાવી શકાતો નથી. દરેક ડિટેક્ટીવ વાર્તાના શોખિનને અમે આ વાર્તા વાંચવાની ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ. પાકું પુંકું, પૃષ્ઠ ૩૨૦ મુલ્ય ૧-૧૨-૦.

સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહેતાકૃત પુસ્તકો.

તરૂણ તપસ્વિની ભાગ ૧-૨ બે—સાધુના વેષમાં
ફરતા શયતાનો

કેવી પ્રપંચજન પાથરી બોળાં મનુષ્યોને ભરમાવે છે, તેનો આ-
બેહુળ ચીતાર વાંચતાં વાંચકોને અનહદ આનંદ સાથે અપૂર્વ
જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા સિવાય રહેશે નહિ. તે ઉપરાંત બોળા ઉદ્ય-
ના શ્રીમંત યુવકોની ખરાબ સોજતથી કેવી પાયમાલી થાય છે,
વક્ષાદાર મિત્રો કેવા હોય છે, સતી સાધ્વી પત્ની કેવી હોય છે,
પરોપકાર કેવી રીતે કરી શકાય છે એ વગેરે હકીકતથી ભરપૂર.
પ્રથમ ભાગમાં ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો આપવામાં આવેલાં
છે. બન્ને ભાગ જુદા બંધાવામાં આવેલા છે. પૂઠુ પાકું સોનેરી,
કાગળ ગ્લેજ ઉંચા છતાં બન્ને ભાગની કિંમત માત્ર રૂ. ૩-૦-૦

કાળરાત્રિનું ખૂની ખંજર—ભાગ ૧-૨. આ
નવલકથામાં ધર્મ,

નીતિ, સત્ય અને સ્વદેશપ્રીતિ વગેરેનો અસરકારક ઉપદેશ આપેલો
છે. રામનગરની જુહી, નિષ્કુર પિશાચિની રાણી કાળરાત્રિનાં પાપ-
કાર્યોની કથા વાંચતાં વાંચતાં રોમાંચ ખરાં થયા સિવાય રહેશે
નહિ. વક્ષાદાર મિત્ર નરેન્દ્ર પોતાના મિત્રધર્મને કેવાં મહાન સંકટો
વેઠી પાળે છે, મોહની પ્રબળતાથી અબળા ગણાતી સ્ત્રી પ્રબળા
બનીને કેવાં પૈશાચિક પાપકાર્યો કરે છે વગેરે વિષયોથી પૂર્ણ.
બન્ને ભાગ સફેદ ચીકણા કાગળ ઉપર છાપેલા છે, અને બન્ને
ભાગની પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૭૫૦ છે. લાયબ્રેરીને શોભાવે એવાં
પાકાં સોનેરી પૂઠાં છે; છતાં બન્ને ભાગની કિંમત માત્ર રૂ. ૩-૮-૦

વસંત-વિજય ચાને ચઢતી પડતીના ચમત્કાર:—
જે દુરાચરણી રાજા મહારાજાઓની સ્વા-
ર્થવૃત્તિથી, વિકાસ પ્રિયતાથી અને એક બીજા પ્રત્યેના દ્વેષથી આ નંદ-
નવન સમાન ભારતભૂમિની દુર્દશા થઈ છે તેવા એક નિષ્કુર હૃદયના નૃ-
પતિનાં રાક્ષસી કુકર્મોને અસરકારક ચિતાર આ નવલકથામાં આપેલો
છે. તદુપરાંત સ્વદેશ પ્રત્યેના પ્રેમે વીર યોદ્ધાઓએ ધરણીને ધૂળ-
વી અપૂર્વ શૌર્ય દર્શાવી સર્વસ્વનું અગિદાન કેવી રીતે આપ્યું
હતું, તેમજ એક પ્રેમિક-પ્રેમિકાનાં અદ્ભૂત આશ્ચર્યના મહાસાગર-
માં ગોથાં ખવરાવે એવાં પ્રબળ પરાકર્મોને આપેલું ચિતાર
આપવામાં આવ્યો છે; સત્ય પ્રેમ-વિયોગ, મિત્રન, ધર્મ, કર્મ
સ્વદેશ સેવાવગેરે અનેક બોધક વિષયો સમાવવામાં આવ્યા છે.
ગ્લેઝ કાગરો સાથે દળદાર પુસ્તક હોવા છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ.
૧-૮-૦ દોઢ છે.

મણીલાલ જેઠાલાલ વ્યાસકૃત પુસ્તકો.

કલ્યાણી અથવા હજાર વર્ષ પૂર્વેનું હિંદુસ્તાન—

જે નગર અત્યારે હિંદુસ્તાનમાં અસ્તિત્વ ધરાવતું નથી અને જેનું
નામ નિશાન પણ અત્યારે ભારતભૂમિના વક્ષસ્થળ ઉપરથી
લસાઈ-ભુંસાઈ ગયું છે, એવું ગૌડ શહેર એક હજાર વર્ષ પહેલાં
પોતાના ગૌરવની કેવી વિજયધોષણા કરી રહ્યું હતું તથા તે નગર-
ના રાજવંશીઓની કીર્તિ અને સત્તા કેટલી પ્રબળ હતી તેનું આ

૨૦ મળવાનું ઠેકાણું—મહાદેવ સમયેનું બાણુટે.

બેહુબ વર્ણન આ નવલકથામાં કરવામાં આવ્યું છે. ગૌડ રાજ્યની તથા આખા ભારતની દુર્દશા થતી અટકાવવાને ગૌડ નગરના મહાન ચક્રવર્તી રાજા ધર્મપાલદેવની આદર્શ રાણી કલ્યાણીદેવીએ દેશના હિતને માટે પોતાના આત્માનો જે ભોગ આપ્યો છે, તે ધરના વાંચતાં વાંચકની આંખોમાંથી અશ્રુબિંદુઓ સરી પડે તેમ છે।
સ્લેબ કાગળ પાકું પુંકું કિં. ૨-૦-૦

અલાઉદ્દીનનો ઉદય- દિલ્હીનો સુબસિદ્ધ પાદશાહ અલાઉદ્દીન કપટથી પો-

તાના કાકા જલાલુદ્દીનને મારીને કેવી રીતે પાદશાહ થયો અને પાદશાહ થયા પછી જલાલુદ્દીનના જન્મે દીકરાની કેવી નિર્દયતાથી આંખો ફાડી નાંખી તેનું આબેહુબ ચિત્ર આ નવલકથામાં આલેખાયલું છે. આર્ય સન્નારીઓના શિયળનું રક્ષણ કરવા માટે તે વખતના રજપૂત રાજાઓ પોતાનો કેવો આત્મભોગ આપતા અને આર્યમહિલાઓ પણ પોતાના પાતિવ્રતનું રક્ષણ કરવા માટે કેવાં બચકર દુઃખો સહન કરતી હતી, તેનું વર્ણન આ નવલકથામાં કરવામાં આવ્યું છે. એક કિશોર વયની બાલિકા પોતાનું વૈર વાળવા જે અદ્ભુત ચતુરાઈ વાપરે છે તે પ્રસંગ વાંચતાં વાંચકનું મન રંજન થઈ જાય છે. ઉત્તમ કાગળ, ઉત્તમ છપાઈ, સુંદર ચિત્રો અને પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૭૫ ઉપરાંત. પાકું રૂપેરી પૂઠું, કિ. ૩. ૨-૦-૦,

મહાકાળીનું ખડ્ગ- પતિવ્રતા બક્તિપ્રભાનો તેનું સ્વામી પ્રત્યેનો અથાગ પ્રેમ,

પતિપત્નીએ ઘોર અંધારી રાત્રે કાલિકા માતાનું દર્શન કરવા

રમશાનમાં જવું, રમશાનમાં કાસિકા માતાની અદ્ભુત લીલા, માતાનું બચંકર સ્વરૂપ અને રમશાનનો દેખાવ, માતાનું ખરું સ્વરૂપ ઓળખી નહિ શકવાથી બકિતપ્રભાએ કરેલી માતાની નિંદા અને તેના બદલામાં માતાએ આપેલો શાપ વગેરે ઘટનાઓ વાંચતાં વાંચકના મનમાં પુરાતનકાળની અનેક ભાવનાઓ કિતપન્ન થાય છે. પદ્મસિંહનો વિચિત્ર સુરતરંગ અને સુરતરંગમાં મૃગ અને મૃગલીનું મોહિત થઈ જવું, મહનપ્રભાની જાદુઈ શક્તિ અને તેમાં રહેલું શુભ રહસ્ય, વિક્રમસિંહનું પરાક્રમ અને તેની ઉદારતા, મહાકાળી માતાએ પ્રસન્ન થઈને આપેલું ખડ્ગ અને તેનો અદ્ભુત ચમત્કાર વગેરે બાબતો વાંચતાં વાંચકની કિત્સુકતા અત્યંત વૃદ્ધિ પામતી જાય છે. પૃષ્ઠ ૨૫૦, ગ્લેજ કાગળ, સુંદર પાકું પૃથું. મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦.

નવદંપતીને શીખામણ—અજ્ઞાન, વહેમ ખરાબ સોજત, કુટો-

વો, વિહારનો અતિયોગ, સ્ત્રીઓની આરોગ્ય સંબંધી અણસમજ, વાંઝીયાપણું, જીવાન વયમાં થતાં અનેક બચંકર તથા શુભ દર્દો, ગર્ભસંચાર, પ્રસવ અને બાળકની માવજત સંબંધી અજ્ઞાનતા વગેરે કારણથી દુઃખી થતાં પતિપત્નીઓએ આ પુસ્તક પોતાના નિત્યના મિત્ર તરીકે સાથે રાખવું જોઈએ. તેમાંની માહિતી એટલી સ્પષ્ટ છે કે સ્ત્રીઓ પણ તે વાંચી શકે છે અને તેમાં જે ઉપચારો દર્શાવેલા છે તે એવા સરળ છે કે નાના ગામડામાં પણ કરી શકાય છે. ટુંકામાં દુઃખી ગૃહસંસારને સુખી બનાવવા અને શરીરને નિરોગી રાખવા માટે આ પુસ્તક પ્રત્યેક પરણેલા પુરુષ કે સ્ત્રી પાસે હોવું જોઈએ. ૫૦ પ્રકરણ, ૩૦૦ પૃષ્ઠ, પાકું પૃથું મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧.૧૧

ખૂન કે જાદુ?—આ ડિટેકટીવ નવલકથા એટલી અ-
દ્ભુત છે કે વાંચક તેના પ્રવાહમાં

ખેંચાતાં સમજી શકશે નહિ કે પોતે જે બનાવ વાંચે છે તે ખરે-
ખરો બનાવ હશે કે જાદુનો કોઈ પ્રયોગ હશે? લગ્નને દિવસે જ
એક કુમારિકા બાળા ગૂંમ થાય છે અને તેની પથારી લોડી લોહાણ
અથેલી જેવામાં આવે છે. એ બનાવ ઘણો બેદમર્ગી હોઈને સંજ-
વચંદ્ર નામનો ડિટેકટીવ તેની પાછળ પડીને જીવના જેખમે જે ત-
પાસ ચલાવે છે અને ગુન્ડો કરનારાઓને શોધી કાઢે છે તે વાં-
ચતાં તમારાં રૂંવાટાં ઉભાં થયા વિના રહેશે નહિ! સગભગ ૨૦૦
પૃષ્ઠ, ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો સાથે પાકું પુકું મૂલ્ય રૂ. ૧.

સાકરલાલ મગનલાલ કાપડીયાકૃત નવલકથાઓ.

કમનસીબ લીલા—ફેશન આડંબરવાળી ઉચ્છૃંખલ
સ્વેચ્છારિણી અબળા સાથે

વિવાહ કરવાની પ્રાણહારક મહત્વાકાંક્ષા રાખનાર યુવકોની કેવી
ખાનાખરાળી અને પાયમાલી થાય છે, પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવા-
ને માટે તેઓ કેવાં કમકમાટી ઉપજે એવાં કુટિલ કાર્યો કરે છે,
સમજી યુવકોનું શું કર્તવ્ય છે, આદર્શ જીવન કેવું હોવું જોઈએ
વગેરે અનેક સાંસારિક ઘટનાઓ તાદ્રસ્ય દષ્ટિ સમક્ષ ઉભી જ હોય
એવું વર્ણન આલેખવામાં આવ્યું છે. સંયોગ વિયોગના પ્રસંગો,
વિરહવેદના, પ્રેમની નિરાશા, સ્નેહમાં સંકટ વગેરે રસિક ચિત્તાકર્ષક
વિષયોથી ભરપૂર. ઢોઢી સાધકનાં ૫૪ સંખ્યા ૨૮૦, ચાર સુંદર
ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો. પાકું રૂપેરી પુકું; છતાં કિંમત માત્ર
રૂ. ૧—૧૨—૦

કલંકિત કાઉન્ટેસ યાન ખૂની કાણુ ?-એક

અણુજ અસરકારક ડિટેક્ટિવ નોવેલ છે. મેડમોઇસેલ શાડીએના અચળ પ્રેમ, એના હૃદયની દૃઢતા, શૌર્ય, પ્રેમને માટે લક્ષ્મીને મુશ્કેલ મણુવાની દિવ્યવૃત્તિ, હૃદયની કુમાશ અને પ્રેમાળ હૃદયનું માધુર્ય અને ધડીબર પ્રેમના રસપૂર્ણ હાજમાં સ્નાન કરાવી આગકો કાઉન્ટેસ કલોડયુઝી સુંદરતા, જેકસ પ્રતિનો મોહ, નિષ્કુરંતા અને અંતે સ્ત્રીહૃદયની સાહજિક કામક્ષતા આદિ વિષયોથી પરિપૂર્ણ. પાકું પુઠું કિસ્મત. રૂ. ૨.

દલપતરામ ભાઈશંટર રાવળ કૃત નવલકથાઓ.

દશ લાખનો દલો અથવા રત્ન કંકજ

લક્ષ્મીના લોભથી લુચ્ચાં માણસો આ જગતમાં નિર્દોષ મનુષ્યો ઉપર પણ કેવો હૃદયભેદક ગુસ્સા ગુજારે છે, ભાગ્ય-અકાળ અદ્ભુત પરિવર્તનના પરિણામે નિર્દોષ માણસને પણ કેટલું બધું દુઃખ સહન કરવું પડે છે, એક અમળા પણ દ્રવ્યલોભની લાલસાથી પ્રમળા બની કેવાં રોમાંચ ઉપજાવે એવાં કારસ્થાનો કરે છે, ધર્મનો જય અને પાપીઓનો પરાજય કેવી રીતે થાય છે આદિ અનેકવિધ વિષયોનું શાબ્દિક ચિત્ર બોલું હોય, તો આ નવલકથા અવશ્ય વાંચો. જાંચા ગ્લેજ કાગળ, પાકું રૂપેરી નામનું પુઠું, પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૩૨૫ છતાં કિસ્મ માત્ર રૂ. ૨-૦-૦

કલંકિત કુમારિકા—

આ નવલકથામાં એક શાપ—બ્રહ્મા કુમારિકા જીવને જો-
ખમમાં નાખીને પણ કેવાં પરાપકારી કાર્યો કરે છે, વંશાનુક્રમિક
હિતરી આવેલું શયતાની લાલચ ચક્રર તેને કેવાં પ્રાણહારક સંકટોમાં
હસાવે છે. એ કુમારિકા ભલભલા પોલિસ ખાતાના અમલદારોને
પણ બૂલ થાય આપી અંતપર્ણ પોતાનું કેવી ચતુરાઈથી રક્ષણ
કરે છે, રહસ્યભેદક લાલચ ચક્રરનો ભેદ જાણવા માટે કેવી મહેનત
હિઠાવે છે વગેરે અસંખ્ય રસિક વાંચ્યો છે. આનંદસહ ચતુરાઈ
મેળવવી હોય તો આ ભેદભરેલી નવલકથા જરૂર વાંચો. પૃષ્ઠ સંખ્યા
લગભગ ૩૨૦ પાકું રૂપેરી પૂઠું, છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૧૨-૦

અન્ય ગ્રંથકારોમાં વવિધ પુસ્તકો.

સુંદર અને વિધાનંદ—(આવૃત્તિ બીજી) આ

નવલકથામાં તેના વિદ્વાન
લેખકે સાંસારિક ઘટનાઓનું એવું આબેહૂબ આલેખન કર્યું છે કે
જો વાંચતાં વાંચક મુગ્ધ બની જાય તેમ છે. શુદ્ધ સ્નેહ, વિષયવા-
સના, આશ્ચર્યજનક કિન્તુ સંભવિત બનાવો વગેરે વાંચતાં મન-
રંજન થાય તેમ છે. સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો. મહોટી સામગ્રી
પૃષ્ઠ લગભગ ૨૦૦, સુંદર સફેદ કાગળ, પાકું રૂપેરી બાઇન્ડીંગ
છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૪-૦.

મધુર મધુરી અથવા મુખાર્ષની મોહિની—

અલખેલી મુખાર્ષની આકર્ષણીય મોહિનીનું દિગ્દર્શન કરી તેમના કા-

અખાણની વિલાસી યુવકો ઉપર કેવી રામભાણ અસર થાય છે, અને
પરનારીના પ્યારથી તેમની કેવી પાયમાલી તેમજ ખાનાખરાત્રી
ભાય છે, એક આદર્શ આર્ય અખળાનું શું કર્તવ્ય છે, વફાદાર
મનુષ્ય આત્મત્યાગનું ઉત્તમ દૃષ્ટાન્ત કેવી રીતે દર્શાવે છે વગેરે રસ-
મય અને ચમત્કારિક ખનાવોથી ભરપૂર. મ્હોટી સાઇઝનાં લખખમ
૨૫૬ પૃષ્ઠ. ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો, ગ્લેજ કાગળ, મનહર
છપાઇ, પાકું રૂપેરી પુકું, કિંમત રૂ. ૧-૮-૦.

ભક્તાણી કે ભામટી ? નટવરના સુપ્રસિદ્ધ લે-

ખક નગીનદાસ મંજા-

રામકૃત આ નવીન પુસ્તક છે. આમાં ચાલુ જમાનાનો સારો
ચિતાર આપ્યો છે. એમાં એક વલ્લિક ગૃહસંસાર, ભક્તાણીને
નામે ચાલતા ભામટાવેડા, એક રસોઇઆ બ્રાહ્મણની લપટતા વ-
ગેરે ખનાવો સારા આલેખાયેલા છે. હાસ્યરસ પણ ભરપૂર છે,
કાગળ જિંચા લાયઝેરીને શોભાવે તેવું પુકું છતાં કિં. રૂ. ૧-૮-૦

બેગમમહાલ અથવા સુવિખ્યાત રમરણુમંદિર:-આ
ઐતિહાસિક નવલકથાના લખાણના માધુર્યનું વર્ણન માત્ર સમ્પ્રદાયી
આય તેમ નથી. પાઠક પાઠિકાઓ પોતાની દષ્ટિ સમક્ષ જવલત અક્ષરે
આદલાહના ત્રિલાસકાનન ઈંદ્રજીવન તુલ્ય આત્રાના બેગમમહાલને જોઇ
સકશે. સર્વે પુનઃ સદેનશાહ જહાંગીર અને નૂરજહાનને પુનઃ આ

નવલકથામાં પોતાનો ભાગ ભજવતાં જોઇ શકશે. જે એમમની સ-
માધિ કિંવા કબરપર જમતનો અદ્વિતીય તાજમહેલ ગંધારો છે.
તેના બાલ્યજીવનનો અદ્ભુત ઇતિહાસ કે જે હજી સુધી કાંઈ પણ
ગ્રંથમાં પ્રકાશિત થયો નથી તેનું આલેખન આ નવલકથામાં કર-
વામાં આવ્યું છે. આગાના દરબારમાં હમ્મેશાં જે કારસ્થાનો ચાલતાં
હતાં. જે આકસ્મિક સંકટો ઉપસ્થિત થતાં હતાં, રાજપૂતોનું જે આધિ-
પત્ય, માન, પ્રતિષ્ઠા હતું એ સર્વનો શાબ્દિક ચિતાર વાંચતાં આશ્ચર્ય-
ની સીમા રહેશે નહિ. સતી સાખીનો રનેહ, વફાદાર નોકરનો
આત્મોત્સર્ગ, રણધેલા રાજપૂતોના ચરિત્રનું મહત્વ, આદિ અનેક
વિધ આકર્ષણીય વિષયવિવિધતાનો આ નવલકથામાં સમાવેશ
થયેલો છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૭૫ સુંદર છપાઇ, પાકું સોનેરી પૂઠું,
છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ લખો:—

મહાત્મા કબીરની કાવ્યપ્રસાદી

કબીર કાવ્ય—આ પુસ્તક ફક્ત એક જ વાર વાંચવા-
થી તે વારંવાર વાંચવાની પ્રેરણા
થાય એવો એમાં અદ્ભુત રસ છે. આમાં સામર્થ્યઅંગ, રમરણુ-
અંગ, ચિતાવનીઅંગ, જીવનમૃતકઅંગ, કામઅંગ આદિ ૨૦ અંગ
છે અને તે એકથી એક એવા અદ્ભુત છે કે તેનો ખરો ખ્યાલ
વાંચવાથી જ થશે. સિવાય આમાં નીચે જણાવેલાં ત્રણ સુંદર ફોટો-
ગ્રાફિક ચિત્રો આપેલાં છે (૧) કબીરને ગુરુની પ્રાપ્તિ (૨) કબીરના
અદ્ભુત ચમત્કારથી કાજી સાહેબે ચિડાઇ જઇ બાદશાહ મારફત

કપીર સાહેબને બ્રોલાવી તેમને લોઢાની પેટીમાં પુરી ઉપરથી મજબુત તાણું લગાડી તે પેટીને ઉંડા પાણીમાં ડુબાવી દેવી અને બીજા બા-
જુએ કપીર સાહેબનું સમાધિ અવરથામાં પાણીપર તરવું (૩) કરા-
લના મૃતદેહને બાદશાહની સમક્ષ મુદ્દે ઉઠ કુદરતકે કરાક્ષે એમ
કહી સજીવન કરવું વગેરે ચિત્રોના દેખાવો ખાસ જોવા લાયક છે.
સર્વ સાધારણોની સગવડ ખાતર આ પુસ્તક ગુજરાતી અક્ષરમાં
છપાવ્યું છે. કાગળ ગ્લેજ જાંચા, પાકા, પુઠા ઉપર કપીર સાહેબનો
રૂપેરી વરખથી છાપેલો ફોટો. બાંધણી મજબુત હોવા છતાં કિંમત
માત્ર રૂ. ૧૧૧.

જીવનશિક્ષા— આ પુસ્તકમાં જીવનનો પાયો, સૃષ્ટિ
ના મૂળ સાત સિદ્ધાન્તો, પ્રકૃતિનો
તમરવલાવ, પાપનું રૂપાન્તર, નૂતન મતનું ધોરણ, વિકાસક્રમ અને
મુક્ત તથા શાશ્વત જીવન, વિશ્વચેતા—સર્વજ્ઞ શી રીતે થવું? મનના
સંદેશાની નવી પદ્ધતિ, માનસિક અન્તઃપ્રવેશ, પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ,
આબાદાનીનો ઈલાજ, આરોગ્યતા તથા આબાદાનીના સિદ્ધાન્તો
તથા ઇલાજો, મનની અને શરીરની પરસ્પર ક્રિયા, સારો દિવસ શી
રીતે નિર્ગમવો? તમારું આત્મગાન વગેરે જીવનના ઉંચામાં ઉંચા
સિદ્ધાન્તો ધણા સારા સમજાવ્યા છે. આ પુસ્તકની ઈંગ્રેજીમાં લાખો
નકલો ખપી ગઈ છે એજ આ પુસ્તકનું મહત્ત્વ બતાવે છે. મિસિસ
ઇલીઝાબેથ ટાઉન “ધી નાનટીક્સ” નામક સર્વ વિદ્યાપૂર્ણ માસિ-
કનાં સંપાદિકા છે, અને તેની પ્રત્યેક માસે બે લાખ પ્રતો નીકળે છે
એજ એમની વિદ્વતાની સાક્ષી આપે છે. કાગળ ગ્લેજ જાંચા, પુઠું
પાકું લાયબ્રેરીમાં રાખવા યોગ્ય છતાં કિં. ૧૧૧

રૂપિયા સવામાં ઇંગ્રેજ શિખરું છે ?

થોડા વખતમાં થોડી મહેનતે જરૂર જેટલું ઇંગ્રેજ શિખરું—આજકાલ સર્વ બાબતોમાં અને સર્વ ઠેકાણે ઇંગ્રેજ નહિ બચનારાઓને શું નથી વેઠવું પડતું ? સારી બુદ્ધિ હોવા છતાં ફક્ત ઇંગ્રેજ નહિ બચવાથી કેટલા બુદ્ધિશાળી યુવકો પાછળ રહ્યા છે ? જો આવુંજ છે તો ખરીદો.

ધી સેલફ ઇંગ્લીશ ઇન્સ્ટ્રક્ટર.

રાજભાષા.

આ પુસ્તક ઇંગ્રેજ બચનારાઓને એક રતનરૂપ છે. થોડી મહેનતે અને થોડું થોડું બચવાથી આ પુસ્તકના આધારે ઇંગ્રેજ શિખી શકાય છે.

કિંમત માત્ર રૂ. ૧૧ પોસ્ટેજ માફ.

ઇંગ્રેજ થોડું લલેલા માટે નવી સગવડ.

ઇંગ્રેજ થોડું લલેલાઓને પત્રવ્યવહારનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન આપનાર.

ધી એન્હરીડે કેરસપોન્ડન્સ—અથવા

રોજનો પત્રવ્યવહાર. આમાં સ્નેહીઓ, સગાવહાલાં વગેરે સાથેનો પત્રવ્યવહાર, અરજીઓ, લલામણપત્રો, વ્યાપારીઓ, ધંધાદારીઓ વગેરેને લગતો પત્રવ્યવહાર, રેલવે કંપની તથા પોસ્ટ ખાતાના પત્રવ્યવહાર, મંદવાડ, મરણ તથા તે સંબંધીના દિલસોજી પત્રો ખેતાબ.

પદ્મીઓ વગેરે પત્રવ્યવહારના જોષએ તેવા તૈયાર નમુના તથા તેના
ગુજરાતીમાં અર્થ સાથે આપેલો હોવાથી સાધારણ લાલેલાઓને પણ
પણ જ ઉપયોગી છે. આ ચોપડી તમે એક વખત ટેબલ ઉપર
રાખશો તો તમને તે ટેબલ ઉપરથી ખસેડવાનું મન થશે નહિ
એજ એની યોગ્યતા બતાવાવે છે કે તે કટલી ઉપયોગી છે. કિંમત ૧૧૨.

પીનલકેડ (બીજી આવૃત્તિ)

કર્તા:—શ્રી ૦ ચલુભુજ ભાણેકશ્વર ભટ્ટ.

(છડર સ્ટેટના માજી જ્યુડીશીયલ સેક્રેટરી અને સેશન જજ.)

ફાળદારી ગુન્હાઓમાંથી આત્મરક્ષણ કરવા, મારામારી વગેરેથી
બચવા, કેવા પ્રકારની મારામારી મહાવ્યથા ગણાય છે ? ગર્ભાત,
મનુષ્યહરણ, ગુલામી, વિશ્વાસઘાત, ચોરાયલી મિલકત લેવા બાબત,
ઠગાઇ, ખોટા બનાવટી ખતો, નોકરી કરવાના કરાર તોડવાના
ગુન્હા, લગ્ન સંબંધીના ગુન્હા, ચલણી નોટો, ધમકી, આખરુ લેવા
બાબત વગેરે દરેક બાબતો સંબંધીની કલમો તથા તેના વિસ્તૃત
અને માર્ગદર્શક ખુલાસા આપેલા છે. આ કાયદો તદ્દન નવો એ-
ટલે ઇ. સ. ૧૯૧૬ માંજ બહાર પડેલો છે. કાગળ ગ્લેજ ઉંચા,
પાકું સોનેરી પૂડું, છતાં આ મોટા રામાયણ જેવડા અંથની
કિંમત માત્ર રૂ. ૭-૦-૦ છે. પોસ્ટેજ માફ.

અતિ ઉત્તમ ગ્રન્થ ! અદ્ભુત અદ્વિતીય ગ્રન્થ !
એક એક નકલ પ્રત્યેક ઘરમાં રહેવી જ જોઈએ ! દરેક ગૃહસ્થે
વાંચવું જ જોઈએ.

ડેકાણું.

... આ અમૂલ્ય અદ્વિતીય ગ્રન્થ સર્વોપરી છે. એમાં ઘણા જુના જુના પુસ્તકો શોધીને યુવાન સ્ત્રી પુરુષોને અતિ ઉપયોગી થઈ પડે એવા ગુપ્ત વિષયો—દવાઓ પ્રકટ થયાં છે. એમાં સ્ત્રી પુરુષની ચાર જાતિ, તેમનાં લક્ષણ, કામદેવનાં રહેવાનાં સ્થળ, ગુપ્ત આસનોનાં વર્ણન, સંયોગ માટે તીથી, વાર, નક્ષત્રનો વિચાર, અદ્ભુત વા-જકરણ, વશીકરણ પ્રયોગો, ગર્ભ રહેવાના ઉપાય, ગર્ભપાત—ગર્ભ-સાવની રામખાણ અનુભવસિદ્ધ દવાઓ, અનેક રોગો ઉપર ઉત્તમ દુગ્ધકા, હિંદુઓના પુત્રપુત્રી ઉત્પન્ન કરી શકાય એવા પ્રયોગો, પુરુષ અને સ્ત્રીનાં ગુપ્ત લક્ષણો, રજોદર્શન ફળ, રજસ્વળા કર્તવ્ય, પુત્રપુત્રી થવાના દિવસો, ગર્ભપરીક્ષા, યુવાવસ્થા વીર્ય પ્રભાવ, નપુંસકતા, તેને માટે અનેક ઔષધો, ધાતુની નિર્મળતા, તેની દવા-ઓ, સ્ત્રીના કમળનો સોળો, ભાંગરાકલ્ક, દિવ્યદષ્ટિ, વગેરે ઉપરાંત વૃદ્ધ ના થવાય તે માટે, ગર્ભાણીના અતિસાર માટે, બાળકોના રોગ માટે ઘણી અકસીર જુની ઔષધીઓ શોધીને પ્રકટ કરી છે.

ચિ. ૩—૦—૦

મળવાનું ડેકાણું.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃતે ત્રણ દરવાજા—અમલાવાડ.

નવી નવલકથાઓ.

આજકાલનું હિંદુસ્તાન ભાગ ૧-૨ બે (સચિત્ર)	૩-૦-૦.
ભયંકર બદ્. (સચિત્ર)	૨-૦-૦.
રમણી કે રાક્ષસી ? (સચિત્ર)	૧-૪-૦
પિશાચમંદિર. (સચિત્ર)	૨-૦-૦
લતા લલિતા ભાગ ૧-૨-૩-૪ થો (સચિત્ર)	૪-૦-૦.
ભાગ્યચક્રનો મહામંત્ર (સચિત્ર)	૧-૮-૦
કંગાલ કેદી અથવા સ્નેહ-બંધન. (સચિત્ર)	૧-૧૨-૦.
ભાગ્યદેવીની ભયંકરતા ! (સચિત્ર)	૧-૪-૦
દગાખાજ દુનિયા. (સચિત્ર)	૧-૮-૦
પિશાચિની કે પ્રેમદા ?	૧-૮-૦૦
સ્વર્ગમાં શયતાન	૧-૮-૦
સંસાર કે નરકાગાર ?	૧-૪-૦
ખાતે શયતાન.	૨-૦-૦.
સુરાદેવી.	૨-૦-૦.
કલંદરની કટાર.	૨-૦-૦
સંતત્ત શયતાન અથવા કામબંધનાં કાળાં કામ.	૧-૧૨-૦.
રાક્ષસોની રતિકીડા અથવા પિશાચોની પાપલીલા.	૨-૦-૦
મધુર મધુરી. (સચિત્ર)	૧-૮-૦.
કમનશીળ લીલા. (સચિત્ર)	૧-૧૨-૦
બકતાણી કે બામટી ?	૧-૮-૦.
સુંદર અને વિદ્વાનંદ (સચિત્ર)	૧-૪-૦.

કમળાદેવી	૧—૮—૦
કાશ્મીર અને દેસરી	૧—૦—૦
તથા તપસ્વિની ભાગ ૧—૨	૩—૦—૦
કાળરાત્રિનું ખૂની ખંજર ભાગ ૧—૨	૩—૮—૦
શયુધેન્ના રજપૂતો ભાગ. ૧—૨	૩—૦—૦
ખૂન કે જાદુ ?—ડિટેક્ટીવ વાર્તા	૧—૦—૦
ભવાનીનો ભોગ	૧—૪—૦
રત્નકંકણ અથવા દશલાખનો દસ્તો	૨—૦—૦
સંસાર સંગ્રામ	૨—૦—૦
મૃગલોચની	૧—૮—૦
મનોહારિણી માયા	૧—૮—૦
કલંકિત કાઉન્ટેસ	૨—૦—૦
કલંકિત કુમારિકા	૧—૧૨—૦
વસંત—વિજય	૧—૮—૦
કલ્યાણી	૨—૮—૦
અસ્લાહિદીનનો ઉદય	૨—૦—૦
બેગમમહાલ	૧—૮—૦
પરાક્રમની પતાકા	૨—૦—૦
તારામુંદરી	૨—૦—૦

મળવાનું ઠેકાણું.

મહાદેવ, રામચંદ્ર જાગૃષ્ટ, બુકસેલર તથા દરવાજા-અમદાવાદ.

રાણી વ્રજસુંદરી

લાખનાર:—ચંબકલાલ જીવરાજ બેશી

૧૦

હિન્દુત્વનો ભાગ કરી મુસલમાન થયેલા કાળા પહાડનાં કુટુંબો, વ્રજસુંદરીનો બીધણ પ્રતિશોધ, સાધારણ વ્યાજણ કન્યામાંથી રાજરાણી થઈ પતિ કાળા પહાડની રકામે રણભૂમિમાં ફેદી પડવું, જૂપબાલાની ભયંકરતા, નવાબનંદિની દુલારીની દુર્દાન્ત દુષ્ટતા, મુકુંદદેવનું વ્રજ-બાલામાં આશક્ત થઈ રાજપાટ તેના ચર્ચોમાં સમર્પણ કરવું. આદિ અનેક સત્ય ઐતિહાસિક ઘટનાઓથી ભરપૂર આ નવલકથા પ્રત્યેક સ્ત્રી પુરુષને વાંચવા લાયક છે. મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦.

ઐતિહાસિક નલકથા.

રાજનૈતિક પડયંત્ર અથવા મરૂભુમિની મોહિની

પ્રયોજક:—વ્રજલાલ બદવજી ઠક્કર.

જે બહાદુર રાજપૂત જાતિએ પોતાની અતુલનીય સ્વદેશભક્તિથી પોતાની જાતિને ગૌરવાન્વિત કરી છે તેજ રાજપૂત જાતિના ઇતિહાસને લગતી આ નવલકથા છે. ઇ. સ. ૧૮૨૧ માં જ્યારે જલિમસિંહ કોટાનો રાજપ્રતિનિધિ હતો ત્યારે તેણે પોતાનો અધિકાર વંશાનુક્રમિક ચાલુ રાખવા કેવા બીરથ પ્રયત્ન કર્યા હતા, સ્વરાજ્યપ્રાપ્તિ માટે કોટાના રાજકુમારોએ કેટલું બધું કષ્ટ ઉઠાવ્યું હતું. ઝલોરરાજા-નંદિની અલ્પસુંદરી અથવા મરૂભુમિની મોહિનીને મેળવવા માટે જલિમસિંહના પુત્ર ગરધનદાસે તેના પર કેટલો બધો જીલ્મ ગુજાર્યો હતો વગેરે વિષયોનું રસિક વર્ણન આ નવલકથામાં છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૨૫૦, પાકું સોનેરી પૃષ્ઠ, મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૪-૦. પો બૂક.

અનેક અહ્ભુત તથા આશ્ચર્યજનક અવનવા બનાવોથી

હરિશ્ચંદ્ર નવલકથા

કામાંધ કામિની.

ચોરી, ખૂન અને હરણના ત્રણ ત્રણ બનાવોની બાતમી મેળાવામાં જાસૂસોએ જે અથાગ પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો છે, તે જોઈને મન વિસ્મયતાના સાગરમાં ડુબી જાય છે, ચોરની ચાલાકી હૃદયને ચમકાવી મૂકે તેવી છે. એક ચોર એવું અચ્છું કામ લજવી બતાવે છે, જાસૂસ પણ ચોરના માથાનો ચઢને છેવટ સુધી તેની પાછળ લાગ્યો રહે છે અને છેવટે તેના કુદૃત્યના બેઠને કાઢી ઢળે અપૂર્વ દક્ષતા દર્શાવે છે. મૂલ્ય ૩. ૨.

ઘણીજ મનોહર નવલકથા

બગદાદનો બાદશાહ

સત્ય અને નિર્મળ પ્રેમને દર્શાવતી, અયગા સયગા બનીને કેવાં કેવાં વિકર કાર્યો કરે છે, તેનો અહ્ભુત ચિતાર બતાવતી આ ફિલ્મબેદક વાર્તા વાંચવાથી પુરાતન સમયના અનેક અવનવા રહસ્યો જાણવાનાં મળી શકે તેમ છે, બગદાદના ધર્મચુસ્ત બાદશાહના વખતની આ અત્યંત નૂવીન નવલકથા વાંચવાની અમો દરેક વાંચતાના શોખિનને ખાસ લાંઝામણ કરીએ છીએ. કિંમત ૩. ૨-૦-૦.

મગવાનું ઠેકાણું:—મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે.

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ.

લેદલરમોના ભંડારરૂપ, અનેક અવનવા બનાવોથી ભરપૂર અદ્ભુત રસાત્મક, મહાહૃદયગ્રાહિણી, મનોહારિણી અને આંગણ વિદ્વાન રેનોદગ્ધના નામાંકિત પુસ્તક 'કેનેથ'ના હૃદયલેદલ પ્લોટપરથી ઉપજાવી કાઢેલી નવરસપરિપુત નવીન નવલકથા.

કિશોરસિંહ

કિંવા

દુઃખનો પહાડ !

લખનાર:—ત્રણકલાલ જીવરાજ જોશી.

મેદી રાજસંસારનાં બેદજનક કારસ્થાનો, રાજમહાલયમાં ભમતી મેદી આકૃતિના અદ્ભુત ચમત્કારો, શરવીર લૂટારા સરદારોના હૃદયને સ્તાંભિત કરનારી લડાઇઓ, ગુપ્ત રાજકુમારપર તૂટી પડતા દુઃખના પહાડો, કિશોરસિંહની દલતા, વીરતા, એકાગ્રતા અને સ્વામિભક્તિનાં ઝળહળતા દૃષ્ટાંતો, જાગીરદારગણના પ્રેમની પરાકાષ્ટા, યુદ્ધ ખાતાના દીવાનની દુર્ગંધ, દીવાન પુત્રનું ગુમ થવું, તેના મૃત્યુના ખોટા આરોપથી કિશોરસિંહનું કઠૃદયસી થવું, દીવાનીના આકારમાં રહેલી અદ્ભુત અગ્નિઓ આવી તેના હિંદાર કરવો, રાજા જૂપસિંહની લયાનક ભ્રમણા, દીવાન દોલતસિંહની દુષ્ટતા, યોગીનું યોગગળ, સાધુનું સાધુત્વ, નિરાધારનો આધાર હાથર, વગેરે એક પછી એક હૃદયને આકર્ષનારી ઘટનાઓથી આ નવલકથા પરિપૂર્ણ છે, કે જેનું ચથાર્થ વર્ણન પણ કરી શકાય તેમ નથી. નવલકથાઓના સમ્રાટ રેનોદગ્ધ સાહેબની નવલકથામાં શી ન્યુનતા હોય ? મૂલ્ય રૂ. ૨-૪-૦ પો. માફ.

લખો:—મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુજી.—ત્રણદરવાજા, અમદાવાદ.

